



Journal of International Eastern European Studies

**Journal of International Eastern European  
Studies**

**Vol. 6, No. 1, Summer 2024**

**Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**

**Yıl. 6, Sayı. 1, Yaz 2024**

**Sakarya**

**Aralık 2024**

**ISSN: 2687-3346**

**Journal of International Eastern European Studies/ Uluslararası Doğu Avrupa  
Araştırmaları Dergisi, Yıl/Vol. 6, Sayı/No. 1, Yaz/Summer 2024**

## **Journal of International Eastern European Studies**

**Vol. 6 Number 1 Summer 2024**

JIEES is a peer-reviewed bi-annual international academic journal, published in Summer (June) and Winter (December). Also a special issue can be published every year. The electronic version of the journal can be read at [dergipark.org.tr/jiees](http://dergipark.org.tr/jiees). Author guidelines and editorial policies on submission of manuscripts can be found on the same website. JIEES is using plagiarism softwares in order to detect and prevent plagiarism.

## **Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**

**Yıl 6 Sayı 1 Yaz 2024**

JIEES, uluslararası hakemli bir dergidir. Yaz (Haziran) ve Kış (Aralık) olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Ayrıca bazı zamanlarda özel sayılar yayımlayabilir. Derginin elektronik versiyonuna [dergipark.org.tr/jiees](http://dergipark.org.tr/jiees) adresinden erişilebilir. Dergiye gönderilen makaleler, intihal olaylarının tespiti ve engellenmesi amacıyla intihal tespit programları ile denetlenmektedir.

### **Sahibi ve Sorumlusu / Owner**

Yücel ÖZTÜRK

### **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/ Editor-in-Chief**

Tufan TURAN

### **Editörler / Editors**

Mustafa Öztürk, Mehmet İnbaşı, Mualla Uydu Yücel, Alper Başer

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER/ JİEES İS INDEXED IN



ResearchBib



Google Akademik



Eurasian Scientific Journal Index



Scientific Indexing Services



ASOS indeks



Advanced Sciences Index

## İÇİNDEKİLER / CONTENTS

### Editoryal

- 1 **The Genesis of the Phenomenon of the Ukrainian Cossacks**  
*Ukrayna Kazakları Fenomeninin Doğuşu*  
**Larysa Pritsak**

### ARAŞTIRMA MAKALELERİ

- 32 **Kastamonu'da Âzatlı Terekelerine Dair Gözlemler (1760-1869)**  
*Observations on Probate Inventories of Freed Slaves in Kastamonu (1760-1869)*  
**Kaan Ramazan Açıkgöz**
- 56 **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yelken Sporü ve İstanbul Yelken Kulübünün Kuruluş Süreci**  
*Sailing from the Ottoman Period to the Republican Era and the Establishment Process of Istanbul Sailing Club*  
**Sultan Aki**
- 70 **17. Yüzyılda Bir Osmanlı Devlet Adamının Muhallefâtı: Deli Hüseyin Paşa**  
*Muhallefât of an Ottoman Statesman in the 17th Century: Deli (Mad) Hüseyin Pasha*  
**Asuman Aydın**
- 92 **Anadolu: İpek Yolu'nun Son Noktası**  
*Anatolia: the end point of the Silk road*  
**Hatice Dilaver – Aziz Cumhur Kocalar**
- 117 **Osmanlı Tarihinde Bir Felaket: Kartal Sahrası (Kagul) Muharebesi**  
*A Disaster Of Ottoman History: The Battle Of Kartal Field (Kagul)*  
**Bora Efe**

- 157 **Türkiye’de Rumeli Muhacirlerinin "Konya/Karaman Köklü Olma" Söylemine Dair Tarihî Bir Analiz**  
*A Historical Analysis Of The Discourse Of "Being Rooted in Konya/Karaman" Of Rumelia Immigrants in Turkey*  
**Galip Çağ**
- 176 **Safevî Askerî-Siyasî Sisteminde Gürcüler: İmam Kulî Han Özelinde Bazı Tespitler**  
*Georgians in the Safavid Military-Political System: Some Observations with a Focus on Imam Quli Khan*  
**Soheila Faraji**

### **DERLEME MAKALELER**

- 194 **Zaporog Kozakları ve Kırım ile Anadolu Kıyılarına Düzenledikleri Saldırıları (1556-1618)**  
*The Zaporog Cossacks and Their Attacks on the Crimea and the Anatolian Coast (1556-1618)*  
**Hande Gündüz**

## **YAYIN KURULU/ EDITORIAL BOARD**

**Tasin Gemil**, Prof. Dr., Cluj Babeş Bolyai University, Romania.

**Rossitsa Gradeva**, Prof. Dr., Sofia University, Bulgaria.

**Mehmet İnbası**, Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Türkiye.

**Adnan İsmaili**, Prof. Dr., Tetova State University, North Macedonia.

**Maria Ressené Ivanics**, Prof. Dr., University of Szeged, Macaristan.

**Nuri Kavak**, Prof. Dr., Sinop Üniversitesi, Türkiye.

**Viyaçeslav Stanislavskiy**, Prof. Dr., National University of Sciences, Ukraine.

**İbrahim Telliöğlu**, Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye.

**Ferhat Turanlı**, Prof. Dr., National University of Kyiv-Mohyla Academy, Ukraine.

**Ayşe Üstün**, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Türkiye.

**Behçet Kemal Yeşilbursa**, Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, Türkiye.

**Alper Başer**, Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye.

**Sener Bilalli**, Assoc. Prof. Dr., International Balkan University, North Macedonia.

**Altay Tayfun Özcan**, Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye.

**Serkan Yazıcı**, Prof. Dr., Sinop Üniversitesi, Türkiye.

**Natalia Krolikowska**, Assist. Prof. Dr., Warsaw University, Poland.

**Cihan Yemişçi**, Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye.

## **DANIŐMA KURULU/ ADVISORY BOARD**

**Erhan Afyoncu**, Prof. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, Türkiye.

**Feridun M. Emecen**, Prof. Dr., 29 Mayıs Üniversitesi, Türkiye.

**Vahdettin Engin**, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Türkiye.

**Mehmet İnbaşı**, Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Türkiye

**Yaroslav Kalakura**, Prof. Dr., Taras Shevchenko National University, Ukraine.

**Ayşe Kayapınar**, Prof. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, Türkiye.

**Orhan Kılıç**, Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, Türkiye.

**Hakan Kırımlı**, Prof. Dr., Bilkent Üniversitesi, Türkiye.

**Mehmet Öz**, Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Türkiye.

**Azmi Özcan**, Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye.

**Enis Şahin**, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Türkiye.

**Bejtullah Demiri**, Assoc. Prof. Dr., International Balkan University, North Macedonia.

**Kire Sharlamanov**, Assoc. Prof. Dr., International Balkan University, North Macedonia.

**Mevludin Ibishi**, Assist. Prof. Dr., International Balkan University, North Macedonia.

## **SAYI HAKEMLERİ/ REFEREES OF THIS ISSUE**

- Alper Başer**, Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi  
**Fatih Demirel**, Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi  
**Ümit Ekin**, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi  
**Safiye Kıranlar**, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi  
**Gürbüz Arslan**, Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi  
**Özlem Başarır**, Doç. Dr., İnönü Üniversitesi  
**İsmail Bülbül**, Doç. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi  
**Annamaria Csizser**, Doç. Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi  
**Galip Çağ**, Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi  
**Hülya Çelik**, Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi  
**Yiğit Anıl Güzelipek**, Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi  
**Mustafa Ali Uysal**, Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi  
**Celalettin Uzun**, Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi  
**Mevlüt Dede**, Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi  
**Cem Görür**, Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi  
**Ali Karahan**, Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi  
**Orçun Nazelen**, Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi  
**Cihan Oruç**, Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi  
**Silviya Radanova**, Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi  
**Selçuk Ural**, Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi  
**Sertuğ Galip İnan**, Öğr. Gör. Dr., Milli Savunma Üniversitesi  
**Esin Tüylü Turan**, Dr., Bağımsız Araştırmacı



**Editorial – Editorial**

**The Genesis of the Phenomenon of the Ukrainian  
Cossacks\***

**Larysa Pritsak\*\***

**Makale Gönderim Tarihi**  
01.09.2023

**Makale Kabul Tarihi**  
14.06.2024

**Atıf Bilgisi/Reference Information**

**Chicago:** Pritsak, L., “The Genesis of the Phenomenon of the Ukrainian Cossacks”, *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (Haziran 2024), 1-31.

**APA:** Pritsak, L. (2024). The Genesis of the Phenomenon of the Ukrainian Cossacks. *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6(1) (Haziran 2024): 1-31.

**Abstract**

The East Slavic etymon *kazak* > *kozak* was borrowed from the Polovtsian *qazaq* (< *qaz*) some time after the fourteenth century. In this way the etymon *kazak* in Eastern Europe is of nomadic Turkic origin. To answer the question of

---

\* The present article is a work written about the Ukrainian Cossacks, which was entrusted to me during the closing ceremony of a symposium in Kiev by Mrs. Larysa Pritsak, who has passed on to eternal life. Mrs. Pritsak entrusted me with an article she wrote about the Cossacks in a small flash drive, under the conditions of the symposium, with a request to be published. After returning home, exhausted from the lectures, we unfortunately forgot about this trust and were unable to ensure that the article met its readers on time.

I immediately remembered this flash disk that I had in my jacket pocket one day, and curiously I plugged it into the computer and saw the content of the article. The sadness I felt because the article I read in one breath could not be delivered to its readers on time increased exponentially. I would like to state that I am very happy to bring this valuable article of the late Larysa Pritsak to Turkish readers, even if it is delayed, and I remember the Turkish-friendly lady with respect, mercy and longing. Prof. Dr. Yücel Öztürk.

\*\* Was an Associate Member of the Ukrainian Academy of Sciences (USA).

the origin of the Ukrainian Cossack in the context of world history, the author proposes to develop a theory making use of the socio-philological approach of the German turkologist, Annemarie von Gabain. If we accept her theory, the Ukrainian 'Kasakentum', as a single phenomenon, was a regulating factor in nomadic social structures where a collective consciousness and a social decision making process dominated. In this social system there was no place for individual acts of heroism.

If we analyze the sources concerning the history of Eastern European Cossack society in the XIV and XVII centuries in the territory of Ukraine, Poland, Lithuania and Russia, we should consider two aspects: that of the Cossack as an individual and also of Cossack society. From individual Cossacks was formed a Cossack social structure with its own ideology.

**Keywords:** *Qazaq* > Cossack as an institution: oghuzes, guards, conquerors, Ottoman, hired labour for monasteries, nomadic and settled, mercenaries serving the Polish kings. The Tale of Igor's Campaign, the Register.

### Ukrayna Kazakları Fenomeninin Doğuşu

#### Öz

Doğu Slav etimonu kazak > kozak, 14. yüzyıldan bir süre sonra Polovts dilindeki qazaq'tan (< qaz) ödünç alınmıştır. Bu şekilde Doğu Avrupa'daki etimon kazak göçebe Türk kökenlidir. Yazar, Ukrayna Kazaklarının kökeni sorusunu dünya tarihi bağlamında yanıtlamak için Alman Türkolog Annemarie von Gabain'in sosyo-filolojik yaklaşımından yararlanarak bir teori geliştirmeyi önermektedir. Onun teorisini kabul edersek, Ukrayna'daki 'Kasakentum' tek bir olgu olarak, kolektif bilincin ve toplumsal karar verme sürecinin hakim olduğu göçebe toplumsal yapılarda düzenleyici bir faktördü. Bu sosyal sistemde bireysel kahramanlık eylemlerine yer yoktu.

Doğu Avrupa Kazak toplumunun XIV. ve XVII. yüzyıllarda Ukrayna, Polonya, Litvanya ve Rusya topraklarındaki tarihine ilişkin kaynakları analiz edersek, iki yönü dikkate almalıyız: bir birey olarak Kazak'ın ve aynı zamanda Kazak toplumunun. Bireysel Kazaklardan, kendi ideolojisine sahip bir Kazak sosyal yapısı oluşturuldu.

**Anahtar Kelimeler:** Kazak > Bir kurum olarak Kazak: Oğuzlar, muhafızlar, fatihler, Osmanlı, manastırlar için kiralık işçiler, göçebe ve yerleşikler, Polonya krallarına hizmet eden paralı askerler. Igor'un Kampanyasının Hikayesi, Kayıt.

### The Turkic Etymology of the Word *Qazak* 'Cossack'.

Existing studies of campaigns by Ukrainian Cossacks **cannot** satisfy us because they are based on a "laundry" concept characterized in

general by a *breadwinning* feature.<sup>1</sup> It is necessary to put aside a romantic interpretation based on folklore and to consider a phenomenon of emergence of Cossacks from historic prospective. *The Cossacks* is not a folklore phenomenon but a cultural and political one which developed as Ukrainian answer, that is of the orthodox people, not yet involved, not affected by the Humanism. While facing Western secular political concept of the world, not using Arnold Toynbee's<sup>2</sup> term – "it was a specific reaction", we may say *it was a specific challenge*. Thus, we study the Cossacks from the prospective of *the world history*, for it is not a local phenomenon, and consider it *as an institution*. Because there were not only Zaporizhzhia, Don and Terek Cossacks in Muscovia, in *Western Europe Cossacks were represented by mercenary troops* from different countries. Like any historic phenomena, in different periods it takes different forms. In particular, Zaporizhzhia Cossacks experienced three main periods in the process of development of Cossacks standing.<sup>3</sup>

I period – XIV century (end) – XV century. Cossacks as a commonplace, diverse and yet without a common denominator, phenomenon. These are activities of individual Cossacks.

II period – XV century (second half) – XVI century (first half). Cossacks are specializing in military profession and living in settlements – Sich; they are in civil "service" to guard borders with The Polish-Lithuanian Commonwealth, Moscow state, Crimean Khanate and Osman Porta. Being professional mercenaries, they choose themselves, nonetheless, whom to serve.

III period – XVI century (last quarter) – XVII century (first half). This is the beginning of Cossacks' formation as a separate social status in the initiated first Registry of Ukrainian Cossacks, recognized by the state of Zaporizhzhia Army. The oriental sources could cast some light on the problem of Ukrainian Cossacks genesis. The requirement of my Teacher, world-known orientalist Professor Omeljan Pritsak [Pritsak 1981, XV-XXI] – comprehensive approach to historic research, and specifically to source studies, in his structural and functional theory was helpful to me. When I first started to study the Cossacks era, the question arose,

---

<sup>1</sup> Яворницький Д., І. Історія запорозьких козаків. Львів, 1990–1992. Т. 1–3.

<sup>2</sup> Тоунбі А. Дж., *A Study of History*, vol. 12. Oxford, 1961, p.87.

<sup>3</sup> Винар Л. *Козацька Україна*. Київ – Нью-Йорк, 2003. С. 11–14.

regarding emergence of Ukrainian Cossacks, that is what the word 'Cossack' means? And I addressed this question to Professor O. Pritsak. Under those circumstances, the work of genius of the coryphée of Turkology Omeljan Pritsak was created.<sup>4</sup>

To prove Turkic etymology of the word – *Qazaq* – let us draw our focus toward the scientific paper of Professor O. Pritsak. There is no consensus among scientists with regard to Turkic etymology of the word *Qazaq*. Historians Hrushevsky,<sup>5</sup> Stökl,<sup>6</sup> and specialists in etymology of Slavic languages Berneker,<sup>7</sup> Brückner,<sup>8</sup> Vasmer and Trubachov<sup>9</sup> as well as Melnichuk<sup>10</sup> without any reservations – but also without evidences – agree with Turkic languages not giving any etymology for the term *qazaq*, but Doerfer<sup>11</sup> simply state: “there is no reliable etymology for the word [qazaq]”. The same opinion was presented by Menges.<sup>12</sup>

Up until the start of the twenty first century historians were uncertain about the origins of word *Qazak*. It is a deverbal noun generally accepted as coming from the verb *qaz-* found in the Old Turkic language with the meaning 'to dig' or 'to dig out' and the suffix /-AK/ which forms nouns by expressing the result of the action, instrument or the actor and was in use in old Turkic languages and can be interpreted as 'the digger'. However, there was a lack of proof of the Turkic origin

---

<sup>4</sup> Omeljan Pritsak, “The Turkic Etymology of the Word *Qazaq* 'Cossack'”, *Harvard Ukrainian Studies* 28, No 1-4 2006, pp.237-243.

<sup>5</sup> Mykhailo Hrushevsky, *History Of Ukraine – Rus Volume Seven The Cossack Age to 1625*, Ed. Serhii Plohky, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, Toronto, 1999, p.76.

<sup>6</sup> Günther Stökl, *Die Entstehung des Kosakentums*. Münih, 1953, p.31.

<sup>7</sup> Erich Karl Berneker, *Slavisches Etymologisches Wörterbuch*, Vol. 1., Heidelber, 1924, p.496.

<sup>8</sup> Aleksander Brückner, *Słownik Etymologiczny Języka Polskiego*, Warsaw, 1957, p.262.

<sup>9</sup> Max Vasmer, and Trubacev O.N, *Étimologický Slovar' Russkogo Jazyka*, Vol. 2. Moscow, 1967, p. 495.

<sup>10</sup> Oleksandr Savyc Mel'nyucuk, *Etymolohicnyj Slovykn Ukraïns'koi Movy*, Vol. 2 Kyiv, 1985, pp.495-496.

<sup>11</sup> Gerhard Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit*, Vol. 3. Wiesbaden, 1967, pp. 462-468.

<sup>12</sup> Karl Heinrich Menges, *Vostocnye élementy v "Slove O Polku Igoreve"*, Leningrad, 1979, pp.196 nos. 11-12.

of the word. In his work, Professor Omeljan Pritsak<sup>13</sup> sets out the proof, suggesting that the word *qazak* entered the Turkic language when it commonly had the meaning 'the digger' and the word became 'existent' when the literary language of the time included it in its vocabulary and he shows how and why the meaning of the word changed.

Pritsak points out that Annemarie von Gabain<sup>14</sup> has shown that, in the Orkhon inscription (VIII century) of or the Old Turkic language the verb *qaz-* had the same meaning as the word *qazyan-* 'to gather, conquer' and that this meaning remained in the Eurasian steppe among nomads, but was not included into the Turkic literary language of the time because dictionary compilers neglected the languages of the nomads.

Pritsak shows that the lexeme *qazaq* appeared before the Codex Cumanicus of 1303 which is commonly thought to contain the word's first mention. He explains how, in the Muslim world, the ancestors of the Ukrainians, Polovtsians and Cherkes, were bought as slaves (Mamlüks) and trained in military arts, that they rose to power in Syria and Egypt, dethroning the last Ayyübid in 1250 and ruling until the Ottoman sultan Selim conquered both Syria and Egypt in 1517 AD. In 1245 AD an Arabic-Polovtsian glossary appeared<sup>15</sup> in which the lexeme *qazaq* is translated into Arabic as *al-marjarrad*, i.e. 'free'. Pritsak also mentions how in 1942 the Hungarian turkologist, Gyorgy Györffy, established that the Codex Cumanicus was in fact a collection of texts from the 13th and 14th centuries and that the earliest of them in which the word *Cosac* appears was a Middle-Age Latin, Persian, Polovtsian glossary from 1294/95, probably written in the Crimea. It was a later copy of this document which the compilers of the Codex Cumanicus used, giving the Medieval Latin gloss *guayta* 'guard' as *naobat* 'guard' in Persian and *Ghasal Cosac* in Polovtsian. Pritsak admits that the first word (*Ghasal*) is yet to be interpreted, but states that the second is 'Cossack'.

---

<sup>14</sup> Annemarie von. Gabain, "Kasakentum Eine Soziologisch Philologische Studie" *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 11:161-67.

<sup>15</sup> Published by. Martin Theodor Houtsma, *Ein Türkisch-Arabisches Glossar*, Leiden, 1894.

Pritsak gives one last example to show that the Polovtsians had and used the institution of *qazaq*: the use of the word in the work “Anonymous of Iskander” by the Persian writer Natanzi from around 1412, who wrote: “In this region he roamed in the manner of a *qāzàq*.”

Pritsak argues that it was because a Polovtsian literary language never developed that the Polovtsian lexeme *qazaq* was not included in the vocabulary of the Turkic literary language until the sixteenth century, but that in the sixteenth century we see it being used widely, for example in the memoirs of Bābur who used the word in the meaning of ‘freebooter, one who takes possession’.

Finally, Professor Pritsak deals with the work of Professor Gabain and her contribution to the analytical method in the etymologization of Turkic words. Gabain argues that the word *qazaq* existed in the language of the Old Turkic inscriptions of the eighth century, and she explains how while the nomadic Polovtsians continued to use the simple form *qaz*, the verb *qazyan*, meaning to be engaged in raids, conquer, was formed and how it became important in Old Turkic political life.

Pritsak concludes that the East Slavic etymon *kazak* was borrowed from the Polovtsian *qazaq* some time after the fourteenth century and that the etymon *kasak* in Eastern Europe is of nomadic Turkic origin.

### **Social and Philological Theory on Origins of Cossacks by the German Turkologist Annemarie von Gabain.**

An outstanding expert on Oriental history Vasily Vladimirovich Bartold / W. Barthold (1869–1930) mentions in “Encyclopaedia of Islam”<sup>16</sup> notion of the key word *qazaq* as a sociological institution. I propose to solve the genesis problem of Ukrainian Cossacks, as a cultural and political phenomenon in the universal history, by sociological and philological theory and putting at its basis the way of thinking on Cossacks origin of the German turkologist, professor of Hamburg University Annemarie von Gabain. This is why I am going to inform the reader more in detail with the sociological and philological theory on the origin of Cossacks by professor Gabain.<sup>17</sup> The Orientalist

---

<sup>16</sup> W. Barthold, and G. Hazai, “Kazak” in *Encyclopedia of Islam*. Volume 4. 2nd Edition. Edited by P. J. Bearman et. al. pp.848-849.

<sup>17</sup> Gabain, “Kasakentum Eine Soziologisch Philologische Studie”, pp.161-167.

scholar Ahmed Zaki Validi Togan (1890–1970) in his work: “Bugünki Türkili (Türkistan) ve yakın tarihi”<sup>18</sup> explains in depth the notion of qazaq. Until recently, the notion was inspiring epic glorification of violence: starting from XV century, Turkis and Mongols designated by the word a ruling person who, for a political purpose, separated from his nationhood or the nation, and independently or jointly with his family, without habitual protection of his kindred, wandered in the Steppe and tried to find conquests. They also called by the word qazaq rulers who could not yet come into governance being thus forced to travel around the country without a definite purpose. Later on, the term was applied to entire tribes or confederations of nomadic tribes, which broke away from their nomadic nationhood, in order to join the Cossacks.

Existence of Cossacks as a phenomenon was prepared back in old times by a respective way of thinking. Professor Gawain gives, as an example, in her study<sup>19</sup> observations of the European traveller A. Vāmbéry about an event, a hundred years ago, which took place in Turkic-Iranian border region of South Turkmenistan that, in the opinion of his companions—compatriots, was a habitual frequent occurrence. Nine horsed and armed Turkmen attacked a household of a Tajik, captured and banded up five men; a woman and three other inhabitants of the farm remained lying dead or seriously wounded; after which the Turkmen tied the captured behind them to the horses, loaded a big and left in a hurry. The captured, due to such cruel transportation (carriage), arrived to the Turkmen’s camp rather dead than alive. In a couple of days, one of the Turkmen dared to ride on a horse to the village and to speak out the amount of the expected ransom. The village community, aware from the previous experience, how brutally treated were their relatives, hurried up to bring the necessary money and to ransom in that way the prisoners of war. “Greedy for money, bandits! Senseless atrocities!” was an understandable judgement on Tajiks’ part. Turkmen, on the contrary, assessed the event very differently: they described it, in the first place, as “cossacks”.

---

<sup>18</sup> Ahmed Zeki Validi Toğan, *Bugünki Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, İstanbul, 1942, P. 47, 37.

<sup>19</sup> Gabain, “Kasakentum Eine Soziologisch Philologische Studie”, pp.161-167.

In course of time, it became a habit among many nomadic (wandering) tribes to send a man capable to bear a weapon to the Steppe, in order to get hardened by life severities. He had to feed himself from hunting and learn to oppose to natural calamities and attacks of enemies. During that time, he was beyond the usual habitual law (törä) and all the risks were born only by him. A young hero lived in such “cossacks” way just for a limited period of time. If not perished, he would finally come back to his own home, entered again into the framework of the existing law and thus – into restricted order of the society.

Famous Cossacks of the past include Timürbek, his descendants Abū Saʿīd Mīrzā, Musain Bayqara, Bābur Mīrzā and Uzbek Özbeken Saybaqhan with his supporters. Their political goal was to change the political system that is they did not accept existing relations as a public order. It was, for example, typical for Ğānī-beg and descendants of Girāy-Sultane, like Qāzim-han and his son Haqq Nazar-han. (Rasid ed-din describes those Uzbeks who left their ruler (Abu ‘l-Hair-han), Özbäk-gazaq. Political goal, that is improvement of living conditions of their nation, either through change of governance or by enriching the tribes at the expense of their enemies – all this would be a reason for a long-lasting fame, much exceeding their heroic deeds. When in difficult poverty time before XVII century it manifested in private gaining a trophy (yaymacılıq), it was already redemption of the Cossacks. Initially, a Cossack wanted to be useful to his people or wanted to prove his abilities of a ruler for which purpose he would enriched his clan in some way and find favourable solutions for his nation. The people admire and bow to Cossacks, their foolhardiness, disguise of a deadly danger in different situations, their sneaky mind, everything they sacrifice for the sake of success and luck. That is true that many of them paid for it by death or serious illness. Timürbek (Timür-beg) injured his leg while being a Cossack, which brought him, despite his state status, the nickname “lengi” (lame).

Heroism and state beliefs of Cossacks could not be understood by townspeople and peasants, being main victims of the phenomena, as well as by medieval historians who always originated from cities.

Even if one cannot prove existence of Cossacks as a phenomenon in deep ancient time, nonetheless it was already prepared by in that epoch



through respective way of thinking. In the “Tonyuquq” chronicles, it is mentioned with praise that Turkic people (Türk) would like to take over the risks of their own governance and that they were already fed up with a comfortable life under Chinese ruling: türk budun qanın bulmayin, tabyacda adrilti, qanlanti “Turkic people (Türk), since they did not win any (own) king, departed from China and gave themselves a king”. Gaining a basis for being is considered a very important thing elteris qayan qazyanmasar, yoq ärti ärsär; bän özüm bilgä tonyuquq qazanmasar, bän yoq ärtim ärsär... “if the emperor El-teris did not win over his property, if he did not exist..., if I myself, wise Tonyuquq, did not conquered my property, if I myself did not exist...”, existence of the whole nation would be doubtful. Such a way of thinking is confirmed by Old-Turkish inscriptions from South Siberia, presumably originated from the Kirghiz<sup>20</sup> elicit can qazyanu “winning property in the interests of your clan” [ibid., 331], ...kişi qazyandim “I gain (so and so much) people (as servants)” [ibid., 339], eliñä qazyandim “for your clan I gained property”.

Thus we see that inscriptions on grave stones, put into the lips of the dead hero describe that what he may boast of are his deeds in favour of the clan and the sovereign for, in particular, their enrichment with property and servants.

Thus, we may prove Cossacks as a sociological institution and the underlying it way of thinking.

Finally, philologist brought their attention to the institution of Cossacks.

There are several groups of cognate words with a certain extremely broad meanings, in particular, with senses opposite to each other. This circumstance could be understood if one considers that they relate to Cossacks and reflect opposite views of nomads (wanderers) and settled people regarding this institution.

qaz- (Kash.) ‘to thread ground (with a horse)’; qaz-a+la- (Tel.) ‘to gallop rapidly’, qaz- (Chah.) ‘to wander here and there’, qaz-aq (Kirgh., Kaz.) ‘free person, brave horseman, adventurer’. The word also developed in an interesting way, its meaning for settled peoples being: (Turkm.) ‘home tyrant’, qazaq kişi (Tatar) ‘bachelor’.

---

<sup>20</sup> W. Die Radloff, *alttürkischen Inschriften der Mongolei*, Petersburg, 1985. p. 329.

Qazaq+anä (Chah.) 'as a free dweller of Steppes' as compared with the meaning of qazaq+čr (Chah.) 'bandit'. Positive is also: qazaq+lig (Chah.) 'adventurer' and, on the contrary, qazaq+lug (Chah.) 'leader of the gang (gangs) of bandits', qaz-aq- (Chah.) 'to wander with robbery intentions' –\*qazaq+a-n->qazyān (Atu.) 'to conquer', (Kash.), 'to gain', qazyānč (Atu., Kash.) 'gaining daily bread', 'property, fortune, (Chah.) 'gaining, profit'; qaz-u (Chah.) 'gaining, profit, interest', qaza (Chah.) 'storehouse, storage place next to nomads tent', qazyān->> qazan- (Osm., Az., Crim.) 'to obtain', qazyānğ (Osm.) 'obtaining', qazyānčāğ (Tatar.) 'to get exhausted by work, to overtrain oneself'.

And further: qaz-in (Kar. T.) 'to break into the house', qaz-it- (Qutadyu bilig), 'to testify', qaz-iq-či (Osm.) 'deceptively, cunningly', qaz-r-a (Tel.) 'horse stealing, cattle stealing', qazra+či (Tel.) 'cattle robber'.

#### **Analysis of sources on the history of the Cossacks XIV-XVII centuries in the territory of Eastern Europe, modern Ukraine, Russia, Poland, Lithuania.**

In Ukrainian, Russian and Polish historiographies there are differences in the assessment of the phenomenon of the Cossacks. To this he drew attention in his fundamental work when comparing the emergence and development of all regional groups of Cossacks, the Viennese scientist Günter Stökl<sup>21</sup>. He pointed out how the situation is obscured by the fact that the historians of all the peoples of Eastern Europe, who studied the references to the Cossacks, gave them a different beginning, depending on their political orientation. Then, Russian historiography S. Soloviev, V. Klyuchevsky, S. Platonov assessed the Cossacks as a phenomenon of marginal, Ukrainian historiography. However, M. Hrushevsky,<sup>22</sup> considers the Cossacks to be a central phenomenon in the history of Ukraine. Mykhailo Hrushevsky emerges from the role of the Cossacks in the Hetman state of the XVII-XVIII centuries, but is seeking for them an ancient genealogy, linking the Cossacks with the Chernye Klobuki or Torks (*търк*). The Old Russian solid sign was used to convey the Turkic phoneme /ü/ in the name *Türk* between X-XI centuries. Therefore, the name *Türk* was written in the

<sup>21</sup> Stökl, *Die Entstehung des Kosakentums*. Münih, 1953.

<sup>22</sup> Myxajlo Hrushevskyj, *Istorija Ukraïny-Rusy*. Vol. 7. Kyiv, 1909.

Old Russian language as a *търк*, but in the XII century the solid sign began to transmit the vowel /o/. This is how the name *Tork* came to be.

For the reign of Volodymyr Sviatoslavich (about 980-1015 years), the long formation of the territory of Kievan Rus was over. It was the largest state in Europe, whose area reached 1.5 million km<sup>2</sup>. It was at this time in 985, Torks, or Uz-oi (< Oghuz), the Eastern Türküts began the campaign for the conquest of the Eurasian steppe. In 1043 they received the help of the Islamic world, accepted Islam and moved to steppes. When Qipčaq (Kipchaks) entered the territory of the Oghuz Turkmen Yabgu and defeated them, the oghuzes travelled to the east of the Pechenegs steppe<sup>23</sup> In 1054, the oghuzes came to the borders of Rus of the Pereyaslav principality, the Tale of Bygone Years calls them Torks (Türk), but the prince of Rus Vsevolod Yaroslavich received victory over them under the Voin. In the summer of 1055, following Torks, they came to Rus and themselves Kipchaks, they became known as the Old Russian Polovtsy. Now, Vsevolod Yaroslavich (1078-1093), considering the situation, “to create Vsevolod the world with them, and returning Polovtsy homeward”. In 1060, Torks returned again to the borders of the Rus princes. At this time, the three senior princes of Yaroslavichy – Izyaslav, Svyatoslav and Vsevolod actually co-operated with Rs. The triumvirate lasted for 15 years, during which the princes solved the most important affairs in accord, among them the main place was the inner peace and unity, as well as the defence of Rus from the Polovtsians. Together, the Rus triumvirs, above all, defeated Torks, understanding the Polovtsian hole for Rus, the triumvirs “part of Torkov hired for service. They were called Chernye Klobuki” The Turkic Speaking Peoples. Section: The Torks, the Berendei and the Chernye Klobuki.<sup>24</sup>

The second part of the Torks went to the Danube, where they were adopted by Byzantium and settled in Macedonia for the protection of borders. After the abolition of the Bulgarian kingdom in 1018, the protection of the border line along the Danube River, in particular, the

---

<sup>23</sup> Pritsak, 31-32. Section II. Polovtsy and Rus against the backdrop of the history of the Eurasian Grace. Омелян Прицак, “Коли і ким було написано” Слово о полку Ігоревім, Київ, 2008, pp.31-32.

<sup>24</sup> Omeljan Pritsak, “The Turkic Nomads of Sauthern Europe”, The Turkic Speaking Peoples. München–Berlin–london–New-York: Arestel Verlag, 2008, pp. 205-208.

province of Paristrion, was one of the life problems of the Byzantine Empire.

Polovtsy were dissatisfied with the fact that the Rus princes (triumvirate) took on their «service» of their theoretical subjects, Torks. After all, the name Chernye Klobuki or Torks arose in Rus for mercenaries of mainly Turkic origin, who were supposed to protect the South-Rus border from Polovtsy.

The center of Torks was the Torchesk fortress, located in the southern flow of the Ros River, south of Kiev. Therefore, Ukrainian historians, following M. Hrushevsky, consider Turkic torques to be old ancestors of the Cossacks, although they have never been identified with Rus and remained ethnically Turkic. Also, we do not have any information in the sources that the local Slavic population imitated this organization and created the Rus Chernye Klobuki. Chernye Klobuki were associated with the state of Kievan Rus only politically, but not ethnically, and had no reason to hope that Russia would be considered Chernye Klobuki, as was the case with Rus regarding the Cossacks. This idea of Mykhailo Hrushevsky is firmly established in Ukrainian historiography, but, as can be seen from the above material, it is false. It is finally necessary to leave the Chernye Klobuki when considering the origins of the Cossacks, since they were only mercenaries in armed units (pocs) from the Rus princes. At different times, foreign professional military mercenaries were «at the service» of different rulers of the world, but they were not identified ethnically, for example, as German *söldner* or Italian *condottieri*. Instead, there was a constant threat to the Polish-Lithuanian state, which included the XV century Ukrainian lands, on the part of the Crimean Khanate (Tatars), aroused the uprising of a volatile and difficultly controlled group of people involved with steppe robbery (*Steppengewerbe*). Cossacks had an attractive force (attraction) not only for the local population; they were also a model for Tatar steppe conquerors, which were also called «Cossacks». Source data on the territory of Eastern Europe (modern Poland, Lithuania, Ukraine, Russia) testify to the appearance of the Cossacks not earlier than the XV century, that is, in the territory of the Golden Horde after its fall: the Crimean, Astrakhan, Kazan khanates.

In Polish historiography, the issue of the beginning of the phenomenon – the Ukrainian Cossacks – falls within the framework of

their point of view on the history of Ukraine in general. After them, this was the political appointment of the Poles in those days, since Polish historiography was too egalitarianized. The Poles were mostly members of Western Christianity, as the faithful performers of the clerical church and as successful media carriers in Eastern Europe. Therefore, for Poles, the history of the south-eastern border of the Polish-Lithuanian state is interpreted according to its needs. That is, in Polish historiography, the struggle with the Ukrainian Cossacks is a missionary action: conversion to Catholicism and higher Polish culture. This applies not only to the Cossacks, but also to the history of all people in the system of Polish borderlands.

Ukrainian historians opposed the Polish concept with their arguments about the local origin of the Cossacks.

It is noteworthy that the Polish historian Władysław Tomkiewicz left the extremist positions of traditional Polish historiography. However, the scientist drew attention to the paramount role of the state Polish nobility in adapting the organization of the Cossacks. Many gentry in the Polish-Lithuanian state became Cossacks and were the first military-political organizers of the Ukrainian Cossacks. As we see, in contrast to the Chernye Klobuki, which were not attractive for the princely Russ, the Cossacks in Ukraine were attractive to the nobility of the Polish-Lithuanian state, who became Cossacks, starting from Yarema Vyshnevetsky. Władysław Tomkiewicz rightly points out that Ukrainian historiography takes for the XVI century unitized Cossacks, that is, claims that this was a purely Ukrainian phenomenon. To summarize, we can say that a great role in history has attraction (attraction). German turkologist Annemarie von Gabain proposed to solve the problem of the origin of the Cossacks from a sociological and philological point of view.

Analysing sources about the history of the Cossacks XIV-XVII centuries in the territory of Ukraine, Russia, Poland, Lithuania it is necessary to distinguish between two aspects: the Cossacks as an individual phenomenon and the Cossacks as a social phenomenon. Regarding the individual aspect, one can accept the theory of Professor Annemarie von Gabain that the individual Cossacks were a kind of regulatory factor in the nomadic society, where collective consciousness and shared management prevail, there was no place for personal initiative and for victorious feats that would capture a large

part of the population. And thus, from the individual Cossacks, a social state was formed – the Cossacks with their ideology. If this individual initiative failed in its action, none of the team members helped her. But if this leader or a group of Cossacks were successful, then they were considered the heroes of the day and had the highest respect in the local council. Consequently, the Cossacks were a factor regulating the balance of the nomads (wanderers) in the world, which had a collective consciousness and common rule, but had no elements of individuality. What guided the actions of individual Cossacks or a group? Obviously, glory, because a person wants to become a hero, but attracted them and wealth.

The second aspect is characterized by the fact that individual Cossacks are attractive for a larger group of Cossacks and they have already tried to create a social state, as it was, for example, with the Ukrainian Cossacks. At first, these were single Cossack individuals, who eventually became attractive to larger groups, such as Cossack robbers, or Cossacks as hired soldiers. This process took some time, and on the other hand, the need for a hired army, both in the Polish-Lithuanian and in the Moscow states. This process of the Cossacks' entry into a certain state structure, for example, in the case of the Ukrainian Cossacks, led them to be recorded in the Register of Zaporizhzhia Army (1649), which became the basis for the recognition of the Cossacks as a separate social class in a given state (Polish-Lithuanian or Russian) This again led to the next stage – the creation of statehood, as it was under B. Khmelnytsky, when the hetman, with the help of register Cossacks, sought to create a separate autonomous state initially.

It should be emphasized that the individual Cossacks have no unambiguous nature, it all depends on the circumstances. In one place, the Cossacks, as exemplified below, could have been monastic mercenaries, workers on the ground, or border guards and public order, as documented in the Codex Cumanicus in 1303, hired soldiers.

This ends the first, individual period of formation of the Cossack. Now let us turn to the analysis of the sources, which testified to the emergence of information about the existence of individual Cossacks, about their actions, namely: in the Crimean Genoese colonies, Ryazan and Moscow Cossacks, as well as Cossacks in the system of the Polish-Lithuanian state.

About actions of individual Cossacks in the Crimean Genoese colonies. The most ancient information about the Crimean Cossacks belongs to the XIV century; it is recorded in the sources of Crimean Genoese colonies.

1. In the notes on the Greek synexarion of Surozh (Sudak) in the Crimea there is an entry:

“Τή αατή ήμέρα έτελιωθό δουλ τού θύάλμαλτηρού ύίτς τού σαμακά, φευ όννος ξίφη”

“On the same day (May 17th) the servant of Almalchu, son of Samak, died! - a young man killed by a Cossack sword”, p. 6816 (1308).

Here we are talking about the individual Cossack conquerors, who acted in Sudak in 1308. Unfortunately, there is no information about whether they were local or from where they came from.

2. In the same year (1308), on May 21, in the Greek synexarion of Kaffa, there is such a note:

“... ξίφη σφαγής φπό καζακων” – “[Kaffa] was thrown by the Cossacks' swords.”

In this example, we are talking about the actions of individual Cossack conquerors who took part in the raids.

3. In the Charter for Genoese colonies in the Black Sea issued in 1449 in Genoa, the term “Cossack”, which the law identifies with oghuzes (the honorary military escort of the consul of the city of Kaffa), occurs three times.

The first mention is in Kaffa – “casachos orqusios”.

*“This contiget fieri aliquam predam terrestrem per casachos oghuzios seu homines caphe tam de rebus bestiaminibus et bovis tartarorum quam aliorum quorumcunque tales casajos oghuzios et interseptores sustinere et eis dare omne auxilium et favorem, interceptoribus predictis”.*

In this case, it is about the actions of individual Cossacks – military mercenaries, because their source identifies with the oghuzes – the military escort of the consul of the city of Kaffa (Charter, pp. 699-700).

“The charter prohibits the Kaffa administration to take from the Cossacks- oghuzes prey, and vice versa – the consuls for taking away the prey from the Cossack mercenaries is punished”.

In Kaffa there was already a certain number of Cossacks who were in the «service» of the consul of the city of Kaffa and which the city

authorities gave the status of oghuz. And the oghuzes allowed by the Charter to remove their prey from themselves. This was allowed by the Cossacks.

The Cossacks were at the consul of the city of Kaffa as mercenaries, who carried him «service», as well as oghuzes. In the 15th century, the city of Kaffa was the capital of the Genoese colony in the Crimea and the suburbs. According to the Charter of 1449, the consuls belonged to “capitaneus hoghuziorum”, that is, the head of oghuzes with 20 oghuzes of the cavalry police and military guard at the consul. In general, in the case of Cossack mercenaries in Kaffa, their number could be small, since all mercenary organizations were from 100 to 250 people, most of them Italians from Genoa.

In the Charter for Genoese colonies on the Black Sea in 1449, the city of Sudak and the city of Cembalo mentions the second and third time the term “Cossack”: “... *de quacunue preda fienda de quibus - cumque rebus humanicorum seu aliorum, qui quovismodo contrafecissent decretis Caphe, perveniat in consulem dicti loci quarta pars (et) relique tres quarte partes dividantur inter commune et dictos cazachos seu alios interceptores, videlicet quemlibet eorum per dimidia*”.

The Statutes of Sudak and the city of Cembalo (Balaklava) add a Resolution on the division of all Cossack booty, of which the fourth part receives the consul, and the rest is divided equally between the community and the Cossacks.

The latest news about the «Cossacks» in the Genoese colonies on the Black Sea is believed to be from September 3, 1468: “... *que nobis illata fuerunt de MCCCC ... compania in publicos latrones et cozachos illius domini de Mosco depredatores illius carauane nostre, que ex illius partibus huc veniebat*”.

This date (1468) was established by the researcher of the history of Kaffa Marian Malovist. The news is interesting in that it indicates where the Cossacks came from: 10 townsmen in the city of Kaffa and merchants wrote to St. George's bank that their caravans were being attacked by robbers and Cossacks who came from the territory of Moscow's ruler. That is, we already have a problem not with single Cossacks, but organized, who were on the “service” of the Moscow ruler.



The source data on «Cossacks» in the Genoese colonies in the Crimea end here.

**Monastic Cossacks.** Chronological is the second mention of the actions of individual Cossacks in 1395, filed by I. I. Sreznevsky.

“А манастирськіе люди были Иван Кошѣвъ да Илюша Филиповъ, да слуга манастирской казакъ” Грамота дѣловая о границахъ Кириловскаго монастыря 1395 г.

In this letter of the Kyrylivsky Monastery of 1395 it refers to one mercenary, outlined by the source as «servant, monastic Cossack».

In the Charter of the Solovetsky Monastery in 1548, we read the following information about the monastic Cossacks:

*“Каковъ казакъ придетъ вново жити, а похочеть въ коеи нашеи волости жити и промышляти, и у кого станеть жити, и какъ прїѣдетъ доводчикъ въ кою волость, и тому человекѹ того казака доводчику явити... А прилучится изъ тѣхъ волостокъ коему чолвѣку быти въ Вирмѣ не того ради дѣла, у коего казаки вновѣ живутъ, и имъ являти приказчику самимъ да и пошлина ихъ дати... А которой казакъ соидеть, не отъявясь, и тотъ человекъ, у кого онъ жилъ, не объявить же, и приказчику взяти на немъ пошлина монастырская и своя... А каковъ казакъ у коего человекѹ живъ, да сбѣжитъ безвѣстно, и приказчику того опросити по крестному цѣлованью того человекѹ, у кого онъ жилъ...”*

The source points out that hired monastic individual Cossacks should pay taxes: in favour of the monastery, where they work as hired workers, administrations, in particular the clerk, to the person in which they live, and in the end the Cossacks should have come to the “closing volost”, that is, a person who collects taxes in favour of a city or locality in the volost (parish) where they came to live again.

Harvard Historical School in the person of the world famous scholar Professor Omeljan Pritsak, the well-known turkologist, with Oriental sources casts light on the Turkic origin of the word *Qazaq*. The scholar reasonably proved that the Eastern Slavic etymon *Cossack* (*kazak* > *kozak*) was borrowed from the Polovtsian word *qazaq* (<qaz-) in the period after the XIV century. That is, etymon *kozak* in Eastern Europe has nomadic Turkic roots and suggests that it be regarded as an institution. This is evidenced by sources found on the territory of the Golden Horde after its fall. The word and institution *qazaq* is a typical

phenomenon that originated in the Eurasian Grace. It, apparently, arose among the Polovtsians of the X-XIII centuries and meant, at first, the non-settled miner who could also be a mercenary, a warrior, or a worker.

About the actions of the individual Moscow and Ryazan Cossacks and the honorary guard together.

*“... въ 1502 году Вел. К., отпустивъ назадъ Кафинскаго посла Алакоза съ своимъ чиновникомъ, Яков. Телешовымъ, черезъ Рязань велѣлъ поклониться Великой Княгинѣ Аграфени и сказать: “Отпустилъ есмь судномъ посла Турецкаго до Старой Рязани”; а от Ст. Рязани ѣхати ему Пронею вверхъ, а изъ Прони къ Пранову, а изъ Прановой Хуптою вверхъ до Переволоки до Ряскаго поля. И ти послала бѣ 130 человекъ его проводити до Переволоки, да Переволокою Рясскимъ полемъ до рѣки до Ряси; а деверю твоему, К. Федору, велѣли если послати 70 человекъ... А сколько имъ будетъ надобъ коней и телегъ, и ты бѣ имъ дала два жеребья; а Князю Федору велѣлъ есми дати треть...”*

*“И ты бы у Алакоза десяти человекомъ освободила (позволила) нанятись Козакомъ, а не лучшимъ людемъ... Занежь твоимъ “людемъ служилымъ, Бояромъ и Дѣтямъ Боярскимъ и сельскимъ, быти “ всем на моей службѣ; а торговымъ людемъ лучшимъ и середнимъ и чернымъ быти у тебя въ городѣ... а слушается и пойдетъ кто (на Донѣ), ихъ бы велѣла казнити... а не учнешь казнити, ино ихъ мнѣ велѣти казнити и продавати” .*

In the cases of the Crimean from the embassy of Prince Golokhvastov from 1502, for the first time, it is stated clearly about the ethnic identity of the Cossacks who were in Ryazan. About the connection between Kaffa and the Ryazan Cossacks-invaders who were at the same time mercenaries on the «service» of the Moscow ruler as guards. Analyzing the document, we see that the Cossack Ambassador Alakoz was accompanied by 130 people of the Moscow ruler, then 70 people in order to protect them from the attack of robbers on the caravan of his embassy. Who were these Muscovites, the document does not say. One can argue that these people were on the «service» of the Moscow ruler and that some of them were Ryazan Cossacks. Since the Moscow ruler, wrote a letter in the case to Grand Princess Agrofena, his daughter-in-

law, that she allowed her 10 Cossacks to hire Alakoz for «service» and that they accompanied the ambassador to Kaffa with his caravan. From this it is clear that the Moscow ruler of the Ryazan Cossacks, and at the same time the guards who were in his «service», he himself allowed to give the ambassador a “service” in support of his guard and his caravan in Kaffa (where there was a market of slaves).

Another case in this document is interesting for our subject. Moscow ruler orders all his liege men to be in his “service”, and who will run away to the Don River (not to become a Cossack – L.P.), will be executed or sold. This is wherefrom appear in Kaffa Cossacks, not only of local origin.

Under year 1443, Nikon chronicle mentions Ryazan Cossacks-warriors: *“І придоша на нихъ (Татаръ) Мордва на ртахъ съ сулицами и съ рогатинами и съ саблями; а казаки Рязаньскія також на ртахъ съ сулицами и съ рогатинами и съ саблями з другія стороны...”*.

In this case, hired soldiers – Ryazan Cossacks are mentioned because they were taught to go to battle in sledges with weaponry: throwing spear and throwing forked club. Ryazan Cossacks-warriors together with Mordvinians fought against (Kazan) Tatars in 1443.

In 1445, in Yermolin Chronicle there is a reference to the actions of Ukrainian hired Cossack-warriors and their connection with Kazan Tzar.

*“Тое же весны царь Махметъ и сын его Мамутяк послали в Черкаси по люди и прииде к ним двѣ тысячи казаков и, шедше, взяша люди без слова царева, и приведоша полону много и багатства. Видев же царь множество корысти, и посла дѣтей своих, Мамутяка да Ягупа в отчины князя великого воевати.”*

The same spring of 1445 Kazan Tzar Makhamet and his son Mamutyak sent to Cherkasy for people and two thousand Cossacks came to them which on the way, without tzar’s permission, brought a lot of prisoners and wealth. The tzar saw a big benefit in it and sent his children Mamutyak and Yagup to fight in the lands of the Grand Prince (of Moscow).

In this document, we find for the first time a geographic name of Cherkasy, wherefrom the Cossacks originated ethnically, without precise geographic coordinates though. It is likely that Ukrainian

Cherkasy was mentioned here for two reasons: first, in XV cent. Cherkasy was among the most important centres of Ukrainian Cossacks, alongside with Kiev and Kaniv; second, at that time (XV cent.) and later (XVII cent.) Russians (Moscow people) called Ukrainians Cherkases. Obviously, there is no reason at all to consider here Cherkases from the Caucasus about whom we do not have any specific information. It is referred to the fact Kazan Tzar Makhamet, as the descendant of the Golden Horde Tzar, sends for hired Ukrainian Cossacks. It is interesting to note, that Kazan Tzar believes that he is entitled, like formerly his ancestors, the Golden Horde khans, to recruit Cossacks from Ukrainian territory for his military purposes. And indeed, the Ukrainian Cossacks, in number of 2,000 people went to Kazan Tzar as mercenaries; and on the other hand, according to the source, they were conquerors, because they brought a lot of prisoners and wealth from the Grand Prince of Moscow land. Actions of the individual Cossacks are also mentioned, for despite the fact that the number of Ukrainian Cossacks amounted to two thousand, the Kazan Tzar recruited personally each of them personally into his mercenary army; it is a different matter that already after the tzar transformed them into an organisation.

In Nikon Chronicle, under 7064=1556 year, there is interesting information about the actions of Ryazan and Moscow Cossacks of Moscow Tzar: *“А Полемя на ртахъ послалъ на Волгу для Исмаиля и Астороханького дѣла 500 человекъ казаковъ атамана Ляпунка Филимонова и инѣхъ атамановъ съ товарищи”*.

Moscow Tzar, in winter 1556 sends Ryazan Cossacks who were in his “service” into a military expedition against Izmail and Astrakhan overland by sledges, “by mouths” and by the Volga River. We should understand that in this example In this extract, the point at issue is that we should consider not the actions of individual Cossacks but of a public organisation – Ryazan Cossacks of 500 persons headed by chieftain Lyapunok Filimonov and other chieftains with their comrades. This is very important information because here, for the first time, a head of Cossacks with the title “chieftain” is mentioned. Having reached the period when in 1556 it is already about not the actions of individual Cossacks but of a public organisation – 500 Moscow-Ryazan Cossacks headed by chieftains, in particular, Lyapunok Filimonov who were specially trained to move in winter by sledges, we shall close the review

of activities of Moscow-Ryazan Cossacks. All the more that Günter Stökl dedicated to this issue a special section in his Ph. D. thesis.

**Cossacks in Ukraine.** When speaking about Cossacks in Ukraine of XV–XVI centuries, one could just present abridgement of “History of Ukraine-Russ”, v. VII, by Mykhailo Hrushevsky. For the purposes of our topic, we shall limit ourselves by just three main periods of the process of establishment of Cossacks phenomenon. The first period – end of XIV–XV cent. – “Cossacks” in Ryazan, Moscow, Tatar Cossacks – in khanates, Ukrainian ones – as a commonplace, diverse and yet without a common denominator, phenomenon.

Cossacks in Ukraine are first mentioned under 1469 by Polish historian Ian Dlugosz, writing in Latin: “Ex fugitivis, praedonibus et exulibus, quos sua lingua kozakos appellant”.

In the document, the point at issue is that in 1469 large Tatar army recruited from “refugees, bandits and exiles who call themselves in their language “Cossacks”, headed by Kazan khan Manyak, in three detached units launched an attack to the lands of Polish Crown. It is stated in the source, that Ukrainian individual Cossacks were mentioned as steppe and non-settled elements.

In Polish census of 1552 of population in Ukrainian cities, in particular, Cherkasy, Kiev, Kaniv, a specific category of non-settled people is mentioned, who were neither philistines, nor peasants, they were sometimes called ludzie Lóźni, that is people without any profession, any permanent residence and continuous income, “idlers” of Polish law.

Those non-settled Cossacks went to Cossack catching, into “kozakdom” to the Steppe and the Down were they engaged in so called steppe sport, i.e. robbery, fishery, honey collection (wild-hive beekeeping) or “served” as mercenaries in cities or villages.

Yevgen Barvinsky in his article “Cossacks’ Raid to Ochakiv in 1545” gives an example certifying that individual Cossacks who came from Ukraine (Kiev and Cherkasy) robbed a Tatar ship. In 1492 Crimean Khan complained to Grand Prince Olexander that Kievites and Cherkasians defeated near Tyagynya the Tatar ship, and Grand Prince in his letter to Khan informs him that he ordered “to shake” the Cossacks.

In Polish copy of this letter there is an interesting version of the document: “ci ludzie, ktorzi w Oczakowie skodi pocynieli, beli kozacy polni, a nie osiedli na iednem mieisczu”.

“Those people, who made damage in Ochakiv, were Cossacks living in the Steppe and not settled in one place”. Which means that the Polish of that time divided Cossacks in two groups: steppe (polni) and settled. Also interesting is similarity of the 1492 and 1545 episodes. In both cases, it was about attack of Ukrainian Cossacks on Ochakiv. It is differentiation of Ukrainian Cossacks into two groups: steppe and settled Cossacks during the first period of individual Cossacks activities, which is important for our topic.

The second period in the genesis of phenomenon of Ukrainian Cossacks covers second half of XV – first half of XVI cent. Ukrainian Cossacks, like other Cossacks are specializing in military profession and living in settlements – Sich; relations at the time between The Polish-Lithuanian Commonwealth and Moscow state, Crimean Khanate and Turkey were tense. But Cossacks were not on state “service”, but mercenaries of local authorities, usually, starosts, who made from Cossacks professional soldiers.

First data about organization of Ukrainian Cossacks for border defence came from Crimean Tatars in 1520-s. It was an initiative of Cherkasy starost Ostafiy Daskovych († 1535) – Cossack who was a landlord in Kiev – landowner and is traditionally considered the first Cossack “hetman”. This information has essential importance. It shows that organisation of Cossacks for defence of the country was initiated by Cherkasy and Kaniv starost, that is by a representative of authorities of Grand Lithuanian princes. On the one side, Ukrainian Cossacks act here as ludzie Lóźni, idlers of Polish law. On the other side, anyone irrespective of his social status may join “kozakdom” – either non-settled person or settled philistine, boyar, landlord – they are catching in Ukrainian steppes, engaging in border sport and guerrilla war with Tatars. More in detail on it, about Cherkasy starost, landlord by origin, see campaigns of “famous Cossack” Ostafiy Daskovych, by M. Hrushevsky. Perhaps it was a reason why moscals called Ukrainian Cossacks, and later all Ukrainians, - “cherkas”. In XVI cent., starosts, after recruiting Ukrainian Cossacks, trained them for Polish military units called rotas. Soon after that, Polish term “rota” was replaced by a

term “regiment” (*polk* in Ukrainian). Regiment was a typical term to describe a military unit of Cossacks, and later – a unit of administrative territorial structure - institution. The word has a German origin: “folk” – tribe, people – it is an ancient borrowing from the Old-Russian “полкъ”, with many meanings: a “crowd”, “armed part of the people”, “army”, “battle”. As, for example, in Old-Ukrainian epic work “Word about Igor’s Regiment”, the word “regiment” is translated as “Igor’s Regiment”, “Igor’s campaign” or “Igor’s army”.

Erich Lassota writes that the army in the Khortytsya island in 1594 was divided into regiments having 500 Cossacks each; the regiment was headed by a colonel: *Chłopicki „ein Polkownik, das ist ein bevehlshaber über fünf hundert Man”*. And starting from 1595–1600, commander of several regiments was called “hetman”, as unofficial title. First military organisations, which existed in Cossacks era in the territory of Ukraine as administrative units, were called regiments. It is interesting that Ukrainian Cossacks did not use the Polish term “rota” for their organisation but a traditional Old-Ukrainian name “regiment”. Initially, “rota” was used to designate any military unit, and later remained only as Polish unit of an infantry detachment whereas for a newly organized cavalry, from the times of Jagiellończyk, the used a new term – *chorągiew*. The institution of the “regiment” proves a connection of the Ukrainian Cossacks with Kievan Rus and not Chernye Klobuki, because the Old-Ukrainian name “regiment” still remained in the Ukrainian territory after the fall of Kievan Rus and was overtaken by Ukrainian Cossacks.

The last representative of Cossacks of the second period was Prince Dmytro Vyshnevetsky, whom modern historians want to make a founder of the Ukrainian Cossacks, because he, in 1556, built on the island of Mala Khortytsya a castle, which he needed for his guerrilla war with Tatars. Regarding Prince Dmytro Vyshnevetsky, we should again come back to his assessment by Mykhailo Hrushevsky who called him a “great adventurer”. D. Vyshnevetsky is still a representative of the individual Cossacks. He could not and did not establish an époque in the history of the Ukrainian Cossacks. As a member of a side line of the Lithuanian Jagiellon dynasty, he had the right to leave his chief and serve to another one, and he did it. First the prince D. Vyshnevetsky served to Turkish sultan Suleiman I, then to Moscow Tzar Ivan the

Terrible, and eventually to the king of the Polish-Lithuanian Commonwealth Sigismund II Augustus. In the course of all those changes of leaders, he as a dynasty member, could not be prosecuted. Turkish sultan Suleiman I (1520–1566) did not order to arrest him, when D. Vyshnevetsky arrived to Istanbul.<sup>25</sup> But when the prince intruded actively into activities of Moldavian Principality, which he wanted to acquire for himself, his Moldavian rivals passed him over to the sultan. In 1563 in Tsargrad, the sultan did not favoured him, but ordered to hang him up by rib. Thus, through his Moldavian adventure, ended the role of Dmytro Vyshnevetsky in the history of Ukrainian Cossacks. And his “Cossacks squad” from Sich on the Small Khortytsya island scattered each one his way; so no traces of Cossacks organization of Dmytro Vyshnevetsky remained, because he did not create anything sustainable forever, and acted exactly as a gentleman of fortune.

The Cossack state of Bohgan Khmelnytsky did not have as its source Dmytro Vyshnevetsky, but Registered Cossacks connected with the territory of Ukraine (Trahtemyriv monastery) and supported by the royal authority. Registered Cossacks meant already a social status, and not just creation of an adventurer. Thus, it makes no sense to designate this adventurer as a Ukrainian hero, but rather call so leaders of the Registered Cossacks, as for example, O. Dashkovych, Cherkasy starost. In my opinion, Mykhailo Hrushevsky is right when assessing two different representatives of the individual and Registered Cossacks as follows: “That is why, if Dashkovych eventually ended up with the role of supreme power man, Staatsmann, then Vyshnevetsky ended up as an adventurer”.

The third final period of the genesis of Ukrainian Cossacks phenomenon comes on the last quarter of XVI – first half of XVII cent. This is the beginning of Cossacks’ formation as a separate social status in the initiated first Registry of Ukrainian Cossacks. The first attempts to register Ukrainian Cossacks, who were hired in “service”, were exercised by the kings of the Polish-Lithuanian Commonwealth Sigismund II Augustus in 1572 and Stefan Batory in 1578.

Within two first periods of beginning of Ukrainian Cossacks phenomenon, Cossacks served to the lords they choose themselves,

---

<sup>25</sup> Yücel Öztürk, “Erdel-Efläk-Boğdan Olaylari ve Dimitriy Vişnevetski”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 17. İstanbul, 2005.



they were no professional warriors; in the second period, they were professional mercenaries; in the third period, Cossacks become a social status recognised by the state. When Stefan Batory employed on civil “service” and filled into the Registry more than 500 Cossacks, they became representatives of the royal power and a permanent institution. In connection with organisation of the Registry by Stefan Batory, the first centre of Royal Cossacks became the city of Cherkasy. There is accurate information about existence of a “regiment” there of 1625: Cherkasy regiment (Capitaneatus).

“Regiment” as an institution and its activities. After implementation of the reform by Stefan Batory, the Cossacks of already existing regiments could transfer the whole regiment to permanent civil “service”, as it was the case of: Pereyaslav regiment formed in 1570; Chygyryn regiment formed in 1552.

New regiments were created already with participation of the official royal institution: Korsun regiment organised in 1634; Bila Tserkva regiment formed in 1620; Kaniv regiment created in 1637.

Thus, six Cossack regiments, established yet before Bohdan Khmelnytsky revolution of 1648 based on the registration act, represented the authority of the king of Polish-Lithuanian Commonwealth. Furthermore, registration of the military was designed not as a single-action document for a fixed period of time, but as a permanent regulation. With his Registration Act, the king granted sedentism to Registered Cossacks: Trahtemyriv with its ancient Zarubsky Monastery becomes their official property; at the end of XVI–XVII cent. It was Cossacks military centre and collecting station of weapons and official sedentism, and a hospital. Regarding activities of Cossacks in XVI cent., I support the opinion of Mykhailo Hrushevsky, namely: I consider the registry of Stefan Batory the beginning of formation of Cossacks into a settled social status. It was an official transfer to the royal “service” based on the Registry in the system of Polish-Lithuanian Commonwealth and granting by the king Trahtemyriv to Cossacks corporation. Though at the beginning the number of Cossacks in the Registry was limited, the institution itself became a permanent one and could extend.

Henceforth, development of genesis of the phenomenon of Ukrainian Cossacks as a happening continued under the three above mentioned periods, in the process of establishment of the Cossack status; as a result, under provisions of Zboriv Treaty of 1649, the number of Registered Cossacks amounted to 40,000; in so called Pereyaslav Treaty of 1654, executed during the time of hetman Bohdan Khmelnytsky (1648–1657), there were around 60,000 in official Cossacks army of the Zaporizhzhian Host. When this Cossacks group becomes an organisation of mercenaries, either economic or military, not as an individual phenomenon, but a social layer, they no longer belong to the origins of Cossacks development as a separate status in the system of Polish-Lithuanian Commonwealth, and later on they become perpetuators of the State of Bohdan Khmelnytsky.

### Conclusion

Let me summarise the results of this study. In the Proto-Turk language of nomads (wanderers) there existed at least two verbs with a meaning of ‘to participate in raids, to conquer’: qaz and qazyan.

With the appearance of Kievan Rus in IX–X cent., the history of Eastern Europe began. Nomadic empire Pax of Cumans (of Polovtsy – Old-Russian name) or Kipchaks of Steppe (Qipčaq) became neighbours of the state of Kievan Rus (1054–1223) for 170 years.

The Cumans were a confederation of nomadic tribe groups: Qipčaq, Qāy, Qūn, Sārī, which constituted Pax of Qipčaq and functioned actively in Eurasia beginning from XII cent. [Golden 1992, 216–283]; they used a “simple” verb *qaz-* to describe a phenomenon of Cossacks. This is also true for half-nomadic tribes of Chagatai (Chayataj), which appeared in the fifteenth century and changed over to a sedentary life during XVI–XVII centuries. [Gabain 1992, 309–317].

On the other hand, in Orkhon-Turkic empire, as well as in sedentary first Islamic-Khagan-Turkic dynasty of Karakhanides in Central Asia, which in 840 – 1212 owned both Turkestans,<sup>26</sup> gave preference in using the same verb to a more positive opposite meaning, -qazyan- in the sense of ‘to take part in raids, to conquer’. Thus, it should be no doubt the Eastern-Slavic etymon *kazak* >*kozak* was borrowed from Cuman

---

<sup>26</sup> Sir Gerald, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, pp. 682 – 683.

word *qazaq* (<*qaz-*>) in the period after fourteenth century; the word was used by Cumans as Cossacks institution (*qazaq*). So, etymon *kazak* > *kozak* in Eastern Europe derives from Turkic lexeme of nomads (wanderers).

Under the key word *qazaq* in his “Encyclopaedia of Islam” W. Barthold refers to Cossacks as a sociological institution. Z.V. Togan in the book “Bugünki Türkili (Türkistan) ve yakın tarihi”, explains more in detail the notion of *qazaq* as historic phenomenon which meant the way of respective thought pattern. The German turkologist Annemarie von Gabain studies emergence of Cossacks from sociological-philological perspective. The Professor proved with her theory, that the Cossacks is a sociological institution underlain by a respective though pattern. The author writes: “Even if it is impossible to prove existence of Cossacks as a phenomenon in ancient times, nonetheless, it was already prepared yet in old times by way of respective thought pattern”. The point at issue are actions of individual Cossacks who have not yet reached a social status. At the examples from world history from ancient times until now, presented by Professor Gabain, we discover emergence of Cossacks institution in nomadic (wandering) or half-wandering society. Its ruler was, as is known, not the autocrat, but rather was elected from the ruler’s family of a certain tribe or clan. His decisions always remained dependant on a council of men who, due to their origin and achievements, enjoyed the trust of the community. In a critical situation, the burden of responsibility was sometimes a deterrent factor for the rulers and the council. Spontaneous decisions, sometimes offering a success, in such cases would always remain beyond their attention, if there were not a certain Cossack, always acting out of the duty of obedience, without getting approval of others and at his own responsibility. If he failed, nobody followed him in that case. But if his decision proved to be reasonable, he would become a “hero of the day” for the people and receive the highest authority in the council of government. In this manner, a sociological phenomenon of “Cossacks” meant an individual regulatory factor in the environment with the rule of collective conscience and public governance.

Bearing in mind, that Ukrainian Cossacks could not emerge all of a sudden, the problem may not be explained by a single factor. In “History of Ukraine-Rus”, Mykhailo Hrushevsky is looking for an old genealogy of

the Cossacks, linking them to Chernye Klobuki or Torks.<sup>27</sup> Oriental sources testify that the process of the Cossacks emergence was a long a complicated one and lasted minimum from VIII till XIII century.

There are few sources from VIII–X cent. in Eastern Europe, but XI, XII and XIII cent. allow to trace consequences of the earlier events. According to the famous historian and sociologist of the French historic school “The Annals” Marc Bloch (Marc Bloch 1886–1944) this is a “deliberate retrogressive method”.

Resulting from historical and sociological studies of Oriental sources and those from Eastern Europe, from ancient times until now, regarding the phenomenon of emergence of the Cossacks, we came to a consensus: we have to discard a “laundry” concept characterized in general by a breadwinning feature, and to consider the Cossacks in terms of the world history, as an institution.

For example, Ukrainian Cossacks as an institution: oghuzes, guards, conquerors, “chieftain (otaman)”, monastic, steppe and sedentary Cossacks, urban Cossacks on the “service”, Cossack “hetman”, Igor regiment or “Igor campaign”, “regiment” in Cossacks registry, “Cossack squad (druzhyna)”, Cossack Registry.

The origin of Cossacks as a sociological phenomenon is testified by the Oriental sources found in the territory of Golden Horde after its downfall. The word and the institution (qazaq < qaz) ‘Cossack’ is a typical phenomenon emerged in Eurasian Steppe, arose among Polovtsians in X–XIII cent. and meant initially a non-settled Cossack, who could be mercenary, warrior or worker. While analysing sources on C history of XIV–XVII cent. In the territory of Ukraine, Russia, Poland, Lithuania we need to distinguish between two aspects: Cossacks as an individual phenomenon and Cossacks as a social phenomenon. I propose to solve the problem of the Ukrainian Cossacks origin by applying the theory of the German turkologist Annemarie von Gabain, on the basis of social and philological approach.

By accepting this theory, we may state that the Ukrainian Cossacks, as a phenomenon of individual Cossacks, was a regulating factor in the nomadic community, where collective conscience and common management reigned, and there was no room for heroic deeds.

---

<sup>27</sup> Hrushevsky, History of Ukraine-Rus, p.69.

Thus, a social state – the Cossacks with their ideology emerged from activities of the individual Ukrainian Cossacks.

The experience of evolution of the historic phenomenon of Cossacks takes different forms in different periods. Zaporizhzhia Cossacks, in the process of emergence of Cossack status evolved through three basic periods. The analysis of sources about the history of Cossacks in XIV – XVII cent. in the territory of Eastern Europe, today's Ukraine, Poland, Lithuania and Russia results also in synthesis of a sociological phenomenon in the world – the Cossacks: creation of the autonomous state of Zaporizhzhia Army at the time of Hetman Bohdan Khmelnytsky in 1648 – 1657. This is the core of The Genesis of the phenomenon of Ukrainian Cossacks, and the epoch of Bohdan Khmelnytsky is one of the most important periods of the history of Ukraine.

### Bibliography

*Bābur-nāme*. Ed. Eiji Mano. Kyoto. *This work cites the latest and most complete edition of Bābur-nāme, 1995.*

Barthold, W., Hazai, G. "Kazak" in *Encyclopedia of Islam*. Volume 4. 2nd Edition. Edited by P. J. Bearman et. Al, p. 848-849.

Berneker, Erich Karl, *lavisches Etymologisches Wörterbuch*, Vol. 1., Heidelberg, 1924.

Brückner, Aleksander, *lownik Etymologiczny Jezyka Polskiego*, Warsaw, 1957.

Грушевський Михайло. *Історія України–Руси*. Київ–Львів, 1909. Т. VII.

Греков Б. Д., Якубовский А. Ю. *Золотая Орда и ее падение*. М.–Л., 1950. С. 478. *The Cossacks as a historic phenomenon emerged after the fall of the Golden Horde.*

Doerfer, Gerhard, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit*, Vol. 3. Wiesbaden, 1967.

Drimba, Vladimir. *Codex Cumanicus: Edition diplomatique avec facsimiles*. Bucharest, 2000.

Gabain, Annemarie von. "Kasakentum, eine soziologisch-philologische Studie". *Acta Orientalia. Academiae Scientiarum Hungaricae*, v. 11. 1960. P. 161–167.

Gabain, Annemarie von. *Die Sprache des Codex Cumanicus. Philologiae Turcicae Fundamenta 1*. Wiesbaden, 1949. P 46–73.

Gajecy, George. *The Cossack Administration of the Hetmanate*. Cambridge, 1978. Т. 1–2.

Golden, Peter B., "The Cerni Klobouci". *Symbolae Turcologicae*, v. 6. Uppsala, 1996. P. 97–107.

Györffy, György, *Autor du Codex Cumanicus. Bibliotheca Orientalis Hungarica 5*. Budapest, 1942.

Houtsma, Martin Theodor, *Ein türkisch-arabisches Glossar*. Leiden, 1894.

Menges, Karl Heinrich, *Vostocnye élementy v "Slove O Polku Igoreve"*, Leningrad, 1979.

Mel'nyuk, Oleksandr Savyc, *Etymolohichnyj Slovykn Ukrain'skoi Movy*, Vol. 2 Kyiv, 1985.

Nagrodzka-Majchrzyk, Teresa. *Czarny Klobouci (Cherneye Klobuki)*. Warsaw, 1985.

Stökl, Günther, *Die Entstehung des Kosakentums*. München, 1953.

Öztürk, Yücel. "Erdel-Efläk-Boğdan Olaylari ve Dimitriy Vişnevetski", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 17. Istanbul, 2005.

Pritsak, Omeljan, *The Origin of Rus'*. Harvard Ukrainian Research Institute. Preface. Cambridge, 1981.

Pritsak, Omeljan. "The Turkic Etymology of the Word Qazaq 'Cossack'". *Harvard Ukrainian Studies*. V. XXVIII. No. 1–4. 2006. P. 237–243.

Pritsak, Omeljan, "An Elevents-Century Turkic Biligual (Turco-Slavic) Graffiti from the St. Sophia Cathedral in Kiev". *Harvard Ukrainian Studies*, 1982. V. 6. P 152–166.

Pritsak, Omeljan, *The Turkic Nomads of Southern Europe. The Turkic Speaking Peoples*. München–Berlin–London–New-York: Arestel Verlag, 2008. P. 197–213.

Прицак, Омелян, *Коли і ким було написано "Слово о полку Ігоревім"*. Київ, 2008. С. 28–49. Вступ II. Половці і Русь на тлі Євразійського степу.

Винар, Любомир, *Козацька Україна*. Київ–Львів–Нью-Йорк–Париж, 2003.

Гвоздик-Прицак Л., *Економічна і політична візія Богдана Хмельницького та її реалізація в державі Військо Запорозьке*. Київ, 1999. С. 108–124.

Прицак Лариса, *Із досліджень про державу Богдана Хмельницького 1648–1657 рр*, Статті і матеріали. Харків, 2003. 278 с.

Прицак Лариса, *Основні міжнародні договори Богдана Хмельницького 1648–1657 рр*. Харків, 2003. С. 493. Про українське козацтво як явище культурно-політичне у всесвітній історії див. розділ II, с. 157–198.

Прицак Лариса, *Гене́за феномена українського козацтва // Український історик*. Нью-Йорк–Київ–Львів–Торонто–Париж, 2006. № 43. Ч. 1–2. С. 147–162.

Radloff W., *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. Petersburg, 1985.

Togan Z. V., *Bugünki Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*. Istanbul, 1942.

Пилипчук Я. В., *Історична географія Дашт-і Кипчак (соціально-економічний аспект) // Схід і діалог цивілізацій. До ювілею Ю. М. Кочубея*. К., 2012. С. 248–263.

Toynbee A. J., *A Study of History*, Oxford, 1934–1961. V. 1–12: *Civilization on Trial*. Oxford 1948; *Hellenism: The History of Civilization*. Oxford, 1959; *Surviving the Future*. Oxford, 1971.

Vasmer, Max- O. N, *Trubacev, timologicskij Slovar' Russkogo Jazyka*, Vol. 2. Moscow, 1967.

*Яворницький (Еварницький) Дмитро Іванович* (07.11 (26.10) 1855 – 05.08.1940) – історик, етнограф, фольклорист, археолог, музеєзнавець, письменник. Історія запорозьких козаків. СПб, 1892–1897. Т. 1-3. (укр. пер. – Львів, 1990–1992). Див. концепцію *добичництва* про українських козаків.

**Araştırma Makalesi/ Research Article**

**Kastamonu'da Âzatlı Terekelerine Dair Gözlemler  
(1760-1869)\***

**Kaan Ramazan Açıkğöz\***

(ORCID: 0000-0003-0813-6511)

**Makale Gönderim Tarihi**  
04.10.2023

**Makale Kabul Tarihi**  
12.01.2024

**Atf Bilgisi/Reference Information**

**Chicago:** Açıkğöz, K. R., “Kastamonu'da Âzatlı Terekelerine Dair Gözlemler (1760-1869)”, *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (Haziran 2024), 32-55.

**APA:** Açıkğöz, K. R. (2024). Kastamonu'da Âzatlı Terekelerine Dair Gözlemler (1760-1869). *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6(1) (Haziran 2024): 32-55.

**Öz**

Osmanlı Devleti'nde kölelik sistemi, kuruluştan 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan reform ve yasaklamalarla birlikte azalarak da olsa devletin sonuna kadar varlığını devam ettirmiştir. Genel olarak İslâm hukuku çerçevesinde yürütölen bu sistemin sosyoekonomik bağlamdaki uygulanişı, kadı mahkemelerinde görölen satış, mükâtebe veya âzat etme gibi çeşitli kayıtlar vasıtasıyla izlenebilmektedir. Bu kayıtlardan biri de terekelerdir. Özellikle Osmanlı toplumunun sosyoekonomik ve maddî kültür evreni hakkında çok yönlü araştırmalara kapı aralayan tereke kayıtları, kölelik çalışmaları özelinde de zengin veri setleri sağlamaktadır. Bu noktada köleler, terekelerde mirasın bir unsuru olarak; âzatlı ise miras bırakan “mûris” olarak veya alacak borç ilişkilerinde ticarî rollerle karşımıza çıkmaktadır.

\* Bu çalışma, VI. CIEES Uluslararası Doğu Avrupa Çalışmaları Kongresi'nde (4-6 Mayıs 2023, Sinop) sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

\* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye, acikgoz.ra@gmail.com.

Ph. D. Candidate, Sakarya University, Institute of Social Sciences, Main Discipline of History, Türkiye.



Bu çalışma, 1760 ile 1869 yıllarını kapsayan Kastamonu Şer'iyeye Sicilleri'nde bizâtihi miras bırakan âzatlıların ve onların neslinin tereke kayıtlarına odaklanmaktadır. Bununla birlikte içinde bulunulan toplumla kıyas noktaları belirleme açısından farklı tereke kayıtları da kullanılmıştır. Kayıtlar sosyoekonomik, demografik ve maddî kültür açılarından incelenmiştir. Tereke sahiplerinin âzatlı olmalarından dolayı ortaya çıkan velâ bağı da ayrıca değerlendirilmiştir. Buradan hareketle onların toplum nazarında kabul edilme düzeyleri, farklılaşmaları veya uyumları sorgulanmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Kastamonu, Tereke Kayıtları, Kölelik, Velâ, Âzatlı.

### **Observations on Probate Inventories of Freed Slaves in Kastamonu (1760-1869)**

#### **Abstract**

The slavery system in the Ottoman Empire continued its existence until the end of the state, albeit decreasing, despite the reforms and prohibitions that started in the second half of the 19th century. The implementation of this system, which is generally carried out within the framework of Islamic law, in the socio-economic context can be monitored through various records such as sale, agreement or manumission in the qadi courts. One of these records is the probate inventories. These records, in particular, open the door to multi-faceted research on the socio-economic and material culture universe of the Ottoman society. It also provides rich datasets for slavery studies. At this point, slaves, as an element of inheritance in the legacy; the freed slaves as a testator or with commercial roles in credit-debt relations appear before us.

This study focuses on the probate inventories of freed slaves who have per se left a legacy and their generations in Kastamonu court records covering the years 1760 to 1869. In addition, different probate inventories were also used in order to determine the points of comparison with the society in which they lived. The records have been analyzed in terms of socio-economic, demographic, and material cultural aspects. The walâ relationship that arises due to the fact that the estate owners are freed slaves were also evaluated separately. From this point of view, their level of acceptance, differentiation or conformity in the eye of the society has been questioned.

**Keywords:** Kastamonu, Probate Inventories, Slavery, Walâ, Freed Slave.

#### **Giriş**

Kölelik, 20. yüzyıl başlarına değin tarih boyunca farklı kıtalarda, çeşitli kültürler tarafından zaman, mekân ve sosyoekonomik konjonktüre göre

pek çok pragmatik uygulamalara sahip bir müessese olmuştur. Bu zaman dilimi içinde İslâmiyet, köleliği içine doğduğu toplumda hayatın bir gerçekliği olarak kabul etmekle birlikte,<sup>1</sup> hem kölelere karşı iyi muameleyi özendirici uygulamaları hem de köleliğin sonlandırılmasına dönük hukukî çerçeveyi belirlemeye çalışmıştır. Nitekim köleliğin savaş esiri olmak ve köleden doğmak gibi temel iki kaynağının olmasına karşın, uygulamanın son bulmasına yönelik gerek cebrî gerekse teşvik edici birçok yol sunulmuştur. Bu yollar itk, mükâtebe, tedbir, ümm-i veled olma vd. olarak sıralanabilir.<sup>2</sup>

Çalışmanın sınırları dahilinde olmasından dolayı kölelik durumunun sona erdirilmesi yollarından “itk” yönteminin efendi-köle ilişkisi çerçevesinde birtakım sonuçları üzerinde kısaca durmak yerinde olacaktır. Bilindiği üzere köleliğin sonlandırılmasına dair atılan adımların başında âzat etme gelmekte ve İslâm hukuk literatüründe “itk, tahrir, fek” gibi terimlerle ifade edilmektedir. Âzatlığı ispat için zorunlu olmamakla birlikte itâk edilen ile efendisi arasında şer’iyye sicillerine kaydedilmek üzere “itâknâme” hazırlanmakta;<sup>3</sup> kölesini âzat edene mu’tık, âzat edilen erkeğe mu’tak, kadına ise mu’taka denilmektedir.<sup>4</sup>

Efendinin kölesini âzat etmesinden sonra taraflar arasında yeni ilişki türü ortaya çıkmaktadır. Bu ilişki fikhî açıdan “velâ” bağı ile tesis edilmektedir. Velâ müessesesi 1. âzatlık durumunda, 2. muvâlât

<sup>1</sup> Mehmet Nadir Özdemir, *İslâm’ın İlk Döneminde Kölelik Abbasilerin İlk Yüzyılı*, Gökkuşbuca Yay., İstanbul, 2006, s. 26-29.

<sup>2</sup> M. Akif Aydın-Muhammed Hamîdullah, “Köle”, *DİA*, XXVI, Ankara, 2002, s. 237-239-245.; Köle anneden doğmak aslında ilk kaynağın bir sonucudur. Ayrıca köle kadınların efendilerinden olan çocukları eğer efendisi tanırrsa hür olarak doğmuş sayılır: Ali Abdolvahit Wafi, “İslâmiyet’e Göre Kölelik”, çev. Kemal Işık, Ankara Üniv. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1961), s. 208-290.; İslâmiyet köleliğin diğer sebeplerini ilga etmiş ve yalnız savaş esaretini uygulamıştır: Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, 1. Baskı, Dicle Üniv. Hukuk Fakültesi Yay., Diyarbakır, 1986, s. 315.; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı’da Harem*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1995, s. 130; Osmanlı bağlamında köleliğin çeşitli açılardan incelemesi için ayr. bkz.: Yücel Öztürk, “Osmanlı’da Köleliğin Askeri, İktisadi, Sosyal Ve Hukuki Çerçeveleri”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8/2 (2023), s. 1818 vd.; Y. Hakan Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*, çev. Bahar Tırnakçı, Kitap Yay., İstanbul, 2004, s. 123-192.

<sup>3</sup> Aydın- Hamîdullah, a.g.m., s. 241.

<sup>4</sup> Celâl Erdönmez, “Tanzimat Devri’nde Kıbrıs’ta Âzat Edilmiş Kölelerin Hukukî Ve Sosyo-Ekonomik Durumları (1839- 1876)”, *Belleten*, 78 (2014), s. 705-711.; Celal Yıldırım, *Kaynaklarıyla İslam Fikhi*, c. 3, Uysal Yay., Konya, 1980, s. 268.

sözleşmesi neticesinde taraflar arasında ortaya çıkan hakları ve yeni münasebet/yakınlık ilişkilerini belirlemekle birlikte bu bağın kurallarını da tanzim etmektedir.<sup>5</sup> Bu iki durum sonucu taraflar arasında velâ bağı kurulmakta ve her ikisine mevlâ denilmektedir.<sup>6</sup> Söz konusu iki durumdan ilki olan âzatlık sonucu ortaya çıkan velâ ilişkisine (velâü'l-itâka) konu bağlamı açısından değinilecek, diğer durum dışarıda bırakılacaktır.

Efendinin kölesini azâtlığı neticesinde kurulan velâ bağında, yukarıda belirtildiği gibi hem âzat eden efendiye hem de âzat edilene mevlâ denmekte; efendi erkekse mevlâ'l-itâka kadın ise muvlâtü'l-itâka olarak ifade edilmektedir.<sup>7</sup> Yeni durumda köle özgürlüğüne kavuşmuştur ve miras hukukunda velâ bağının mirasa sebep teşkil etmesinden dolayı eski efendisi onun mirasçıları arasında (asabe-i sebebiyye) yerini almıştır.<sup>8</sup> Velâ bağıyla oluşan mirasçılık ilişkisinin karşılıklı olduğu yönünde görüşler olmakla birlikte genel kabul bu ilişkinin tek yönlü olduğudur; yalnızca âzat edene, velâü'l-itâka/muvlâtü'l-itâka miras hakkı tanınmaktadır.<sup>9</sup> Ayrıca âzatlı vefât eder ve eski efendisi de hayatta değilse, efendinin asabe (asabe bi-nefsihi)<sup>10</sup> olan mirasçıları belirli paylar nispetinde âzatlının mirasçısı olurlar.<sup>11</sup>

Gerek velâ ilişkisinin miras konusundaki tek taraflı işleyişi gerekse terekelerde eski efendinin âzatlının vârisi olması münasebetiyle, bundan sonra “mevlâ” terimi köleyi âzat eden kişi (mu'tık) anlamında kullanılacaktır. Ayrıca, incelenen âzatlı terekelerinde söz konusu terimin

<sup>5</sup> Şükrü Özen, “Velâ”, *DİA*, XLIII, İstanbul, 2013, s. 11; İbn Haldun, *Mukaddime*, 5. Baskı, c. 1, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul, 2007, s. 100.

<sup>6</sup> Özen, “Velâ”, s. 11-12.

<sup>7</sup> Yıldırım, a.g.e., s. 234-236-268.

<sup>8</sup> Akgündüz, a.g.e. (1986), s. 282; Özen, “Velâ”, s. 12.; Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545- 1659)”, *Belgeler*, 3/5-6 (1966), s. 19-23.

<sup>9</sup> İbn Haldun, a.g.e., s. 99-100; Özen, “Velâ”, s. 13.

<sup>10</sup> Ali Himmet Berki, *İslam Hukukunda Ferâiz ve İntikal*, Sad. İrfan Yücel, Ankara, 1986, s. 19-70.

<sup>11</sup> Eski efendi ve neslinin mirasçılık sırası “*azad eden mevlâ bulunmadığı takdirde, mevlanın oğlu, o'da bulunmadığı takdirde, azad edilen köleye, sırasıyla oğlunun oğlu... oğlu, babası, babasının babası, babasının babasının...babası vesair asabeler...*” şeklinde devam eder: Akgündüz, a.g.e. (1986), s. 295; Ayrıca, “*Anne ve babası farklı kişilerin kölesi olan ve annesi âzat edilen bir çocuğun velâsi annesini âzat edenlere ait olur*”: Özen, “Velâ”, s. 13 ; Ek olarak, kölenin mirasçı olarak sadece mevlâsi kalırsa mirasın tamamını, o olmadığı zaman da onun asabesi alır: Akgündüz, a.g.e. (1986), s. 296.

efendiyi işaret ettiği anlaşılmakta; “kenduyi i'tâk iden mevlâsı...” şeklinde mevlâ olarak âzat eden efendi nitelenmektedir.

Âzatlıktan sonra kişi hem İslâm hukuku hem de toplum nazarında hür statüsünde hayatına devam etmektedir.<sup>12</sup> Vefât ettiğinde ise eğer tutulmuşsa<sup>13</sup> geride tereke kaydı ve varsa mirasçılar bırakır. Bu noktada âzatlılar, terekelerde köleler gibi mirasın bir unsuru/emtiası olarak yer almazlar; miras bırakan “mûris” olarak veya alacak-borç ilişkilerinde ticarî rollerle karşımıza çıkmaktadır. Mûris olarak karşımıza çıkan tereke kayıtları âzatlının ilk bakışta âzat olduktan sonraki mirasını konu edinir görünmektedir. Ancak durum böyle değildir. Köle, sahibinin izniyle evlenebilir, çocuk sahibi olabilir; belli şartlarda, izinle ticaret yapabilir, yine mükâtebe ile kendi adına çalışıp servet edinebilir.<sup>14</sup> Ayrıca kölenin eğitimi, kişisel beceri ve alışkanlıkları da onun âzatlık sonrasındaki hayatına intikal etmekte ve yeni yaşamını şekillendirmektedir. Dolayısıyla âzatlı terekelerinden hayatlarındaki iki önemli safha olan kölelik ile âzatlık hallerinin yansımaları tespit edilebilmektedir.

Terekeler, vefât edenin geride bıraktığı alacak, borç ve vasiyet dahil olmak üzere pek çok açıdan kıymetli verileri ihtiva eden miras envanterleridir. Özellikle toplumun sosyoekonomik ve maddî kültür evreni hakkında çok yönlü araştırmalara kapı aralayan bu kayıtlar,<sup>15</sup> kölelik çalışmaları özelinde de zengin veri setleri sağlamaktadır. Bu noktada gerek kadı sicilleri temelinde gerekse siciller içindeki terekeler vasıtasıyla, Osmanlı'da kölelik çalışan araştırmacılar bu zengin verileri kullanmaktadır. Çalışmalar yerel ve küresel köle ticareti, iş gücü, fiyat, köle mülkiyeti gibi daha ziyade ekonomik ve niceliksel açıdan ele alınmakla birlikte köleliğe sosyokültürel açıdan yaklaşan araştırmalar da

<sup>12</sup> Barkan, a.g.m., s. 28-30.; Söz konusu durum sicillerde “*ahrar-ı aslıyyin gibi hür olub, kendi nefşine mâlik ve malının tasarufuna kadir*” şeklinde ifade edilmektedir. Aktaran: İzzet Sak, “Şer’iye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. Ve 18. Yüzyıllar)”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Selçuk Üniv. S. B.E, Konya 1992, s. 147.

<sup>13</sup> Vefât edenin terekasının hangi koşullarda tutulabileceği üzerine ayr. bkz.: Fatih Bozkurt, “Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları”, *TALİD*, 11/22, (2013), s. 201 vd.

<sup>14</sup> Aydın- Hamîdullah, a.g.m., s. 240.; Öztürk, a.g.m., s. 1838-1839.

<sup>15</sup> Terekelerin muhtevası ve ilgili literatür için ayr. bkz.: Bozkurt, “Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri...”, s. 194-227.

bulunmaktadır.<sup>16</sup> Bu araştırmalardan özellikle âzatlı terekeleri üzerinden yapılan analizler yeni ufuklara kapı aralamaktadır. Nitekim Şükrü Özen'in âzatlı mirası üzerindeki tartışmalar çerçevesinde ele aldığı makalesinde, Ümit Güler'in "Osmanlı Diyarbekiri'nde Köle ve Cariyeler" adlı çalışmasında, Celâl Erdönmez'in Tanzimat dönemi Kıbrıs üzerine yaptığı araştırmada âzatlı köleler çeşitli yönlerden incelenerek terekeleri de ayrıca ele alınmıştır.<sup>17</sup>

Bu çalışmayla da Kastamonu Şer'iyye Sicilleri'nde (K.Ş.S.) bulunan, 1760 ile 1869 yılları arasına tarihlenen 30 âzatlı ile 13 âzatlı neslinin terekesi incelenmiştir. Mûrislerin aile yapısı, sosyal statüsü, tüketim alışkanlıkları, iktisadî ilişkileri, servet bileşenleri ile servetin aktarımı ele alınmış; buradan hareketle de onların toplum nazarında kabul edilme düzeyleri, farklılaşmaları veya uyumları âzatlık öncesi ve sonrası durumları göz önüne alınarak değerlendirilmiştir.

#### **Terekesi Tutulan Âzatlılar: Genel Görünüm**

Çalışmanın temel kaynağını oluşturan ve 1750-1890 yılları arasına tarihlenen 100 adet K.Ş.S. defterlerinden 23'ü çeşitli nedenlerden ötürü dışarıda bırakılarak<sup>18</sup> geri kalan 77 defterin taraması yapılmıştır. İncelenen 77 defterde çalışmayla ilgili terekeler belirlenmiştir. Bu terekelerin en eskisi 1760 yılında, en yenisi ise 1869 yılında kaydedilmiştir. Söz konusu tarihler aralığında bulunan 26 sicil defteri içinde konuyla alakalı toplamda 43 âzatlı ve nesline ait tereke kaydı

<sup>16</sup> Madeline C. Zilfi, "Osmanlı'da Kölelik ve Erken Modern Zamanda Kadın Köleler", Ed. Güler Eren, *Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 5, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 476.

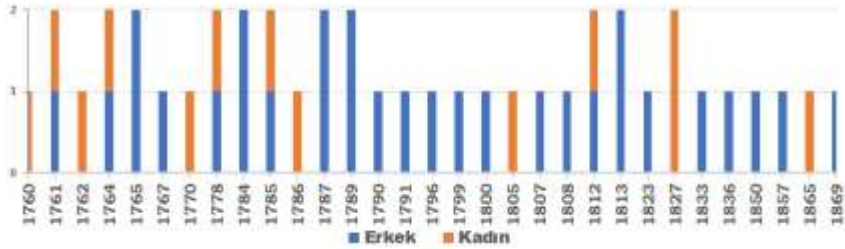
<sup>17</sup> Şükrü Özen, "Bir Mirasın Gölgesinde Vela Tartışması: Müzellef Ahmed Efendi'nin Terekesi ve Ganizade Mehmed Nadiri'nin Şeyhülislama Mektubu", *Osmanlı Araştırmaları*, 41/41 (2013), s. 71-124.; Ümit Güler, "Osmanlı Diyarbekiri'nde Köle ve Cariyeler (18. ve 19. yy.)", *Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 60 (2021), s. 29-56.; Celâl Erdönmez, "Tanzimat Devri'nde Kıbrıs'ta Âzat Edilmiş Kölelerin Hukukî ve Sosyo-Ekonomik Durumları (1839- 1876)", *Bellekten*, 78 (2014), s. 699-756; Ayrıca, Ö. L. Barkan'ın Edirne Askerî Kassamına ait terekeler üzerine yaptığı çalışmada, azatlı terekelerinden örnekler bulunmaktadır: Barkan, a.g.m., s. 28-30.; Sayılanların dışında M. Akbel'in Galata örneği üzerinden kölelik ve âzatlıkla ilgili çalışmasında bir âzatlı terekesi örneği için bkz.: Mustafa Akbel, "Osmanlı Başkentinde Kölelerin Durumu Ve Azatları: Galata Örneği (1718-1730)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3 (2017), s. 228.

<sup>18</sup> Silik, yırtık sayfa, yanlış tarih tasnifi vb. nedenlerden ötürü 23 defter dışarıda bırakılmıştır. Ayrıca kullanılan 77 defterlerde okunamayacak düzeyde olan ve üstü çizili 81 tereke de değerlendirme dışı bırakılmıştır.

tespit edilmiştir.<sup>19</sup> Bu kayıtlardan 11'i kadın, 19'u erkek olmak üzere 30'u âzatlı terekesi; 4'ü kadın 9'u erkek olmak üzere 13 de köle oğlu/kızı olarak nitelenen, esasında âzatlı nesli olan tereke kaydı çalışmada kullanılmıştır.

Grafik 1'den de anlaşılacağı üzere incelenen terekeler 1760 ile 1869 yılları arasında yer almaktadır. Grafik dışında kalan ancak örneklem seçiminde incelenen 1750-1759 ile 1871-1890<sup>20</sup> yılları arasındaki sicillerde ilgili terekeler, ileride açıklanacağı üzere âzatlı veya neslini tanımlayan geçerli bir ipucunun olmayışından dolayı tespit edilememiştir. 1750-1759 yılları arasındaki sicillerde ilgili tereke kayıtlarının bulunmayışı, bu zaman aralığının görece kısa olmasıyla açıklanabilir. Ancak, 1870-1890 yılları arasında söz konusu âzatlı ve nesline ait terekelerin görülmemeye başlaması olgusu ayrıca dikkat çekmektedir. Bu olgu, iktisadî ve siyasî koşullar nedeniyle köle sahiplik oranının 18. yüzyıldan itibaren düşmeye başlaması<sup>21</sup> ve âzatlılar ile neslinin toplum içinde aslı hür olanlardan farksız algılandıkları, dolayısıyla tereke kayıtlarının tespit edilebilmelerinin zorlaştığı çıkarımıyla ilgilidir.<sup>22</sup>

**Grafik 1. Cinsiyete Göre Terekelerin Yıllara Dağılımı**



<sup>19</sup> K.Ş.S. Defter No: 5687, 5688, 5690, 5692, 5693, 5698, 5699, 5700, 5701, 5702, 5703, 5704, 5706, 5709, 5811, 5717, 5720, 5721, 5729, 5731, 5735, 5749, 5750, 5756, 5763, 5767.

<sup>20</sup> 1869 tarihli son örneğimiz olan âzatlı nesline ait tereke kaydı, 1868-1870 yıllarına tarihlenen 5767 numaralı K.Ş.S. defteri içinde bulunduğundan dolayı 1871'den sonraki defter işaret edilmiştir.

<sup>21</sup> Hülya Canbakal-Alpay Filiztekin, "Slavery and Decline of Slave-Ownership in Ottoman Bursa 1460-1880", *International Labor and Working Class History*, 97 (2020), s. 63-64.

<sup>22</sup> Bu tür terekelerin ayırt edilebilmesini sağlayan unvan veya mevlânın varlığı gibi belirteçlerle karşılaşılmalıdır. Ayrıca, çeşitli nedenlerle inceleme dışı bırakılıp 1871-1890 arasına tarihlenen defterler içinde, söz konusu örneklerin olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

1787 ile 1800 arasında kalan 13 yıllık bir sürede, incelenen âzatlı ve nesline ait örneklem içinde sadece 9 âzatlı erkeğin terekisinin tutulduğu görülmektedir. 1787-1792 Osmanlı-Rus savaşlarının erkek terekelerinin söz konusu tarih aralığında yoğunlaşmasındaki etkenlerden biri olduğunu varsayabiliriz. Nitekim 1 âzatlı mûris; Cennetzâde gulamı el-Hâc Ahmed bin Abdullah 1791 senesinde Özi Muharebesi'nde şehit olmuştur.<sup>23</sup>

Çalışmanın ele alındığı zaman diliminde âzatlı ve neslinin, Kastamonu merkezde 24 farklı mahallede ikamet ettikleri tespit edilmiştir.<sup>24</sup> Bu mahalleler ve ona bağlı yerleşim alanlarında dağınık halde sâkin olan mûrislerin Küpciğez'de, sonradan Kepkebirler'e katılmıştır, diğer yerlere göre sayıları fazladır. Nitekim, Nasrullah Kadı Cami ve Külliyesinin yer aldığı, Penbe Han ve Kurşunlu Han gibi diğer ticarî ve sosyal mekânların bulunduğu Kepkebirler (günümüzde Hepkebirler) mahallesinde yoğunlaşmanın olduğu, çevresindeki mahallelere doğru bu yoğunluğun azalarak dağıldığı harita 1'de görülmektedir. Akkaya'ya tabi Elyakut'ta sakin olmak üzere sadece 2 mûris karyede ikamet etmiştir. Dolayısıyla tereke sahiplerinin yaklaşık %2'si kırdâ, geri kalan çoğunluk mahallelerde ikamet etmiştir.

Cinsiyete göre mûrislerin Kastamonu merkez mahallelerinde meskûn oldukları yerler ve tüm mûrislerin mahallelere göre dağılımları harita 1'de gösterilmiştir. Harita, zamanla komşu mahallerle birleşen yerlerin,<sup>25</sup> katıldıkları mahallelere eklenerek günümüz idari sınırlarına göre hazırlanmıştır. Günümüzde adı aynı kalmakla beraber sınırları değişen

<sup>23</sup> K.Ş.S. No: 5704, s. 18/34 hk.

<sup>24</sup> 1760-1870 yılları arasındaki aynı sicillerde bulunan terekelerde toplam 44 farklı mahalle kayıtlara geçmiştir. İncelenen terekeler bağlamında ise 24 farklı mahalle ve 2 de karye tespit edilmiştir.

<sup>25</sup> Terekelerde adı geçen mahalle ve karyelerin günümüzdeki katıldıkları mahalleler ile listesi: Elyakut Karyesi (Aktekke), Alaca Mescid (Akmescit), Alpaslan (Atabey), Atabekgazi, Bey Çelebi, Cebrail, Cedid (Topçuoğlu), Cemaleddin (Hisarardı), Çay (Topçuoğlu), Çevkani (Honsalar), Akmescid, Devciler (Aktekke), Eyciler/Aycılar (Aktekke), Gökdere (Honsalar), Hacı Dursun (Kepkebirler), Hacı Hamza (Hisarardı), Hamza Ağa (Akmescit), Honsalar, İsfendiyarbey, İsmail Bey, Kepkebirler/Hepkebirler, Küpciğez (Kepkebirler), Musa Fakih (Hisarardı), Püre (Honsalar), Seydiler (Honsalar ve Akmescit) ve Topçuoğlu: Aynı siciller içinde K.Ş.S. Defter No: 5687-5763 arası; Birleşimler için ayr. bkz.: Burhan Şahin, Cumhuriyet Öncesinde Kastamonu'nun İdari-Nüfus ve Etnik Yapısı (1839-1903), *Doktora Tezi*, Ankara Üniv. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Ankara 1992, s. 103-104-105.

toplam 11 mahalle, söz konusu birleşimleri kapsayacak bir görünüm sunmaktadır.

**Harita 1.** Cinsiyete Göre Meskûn Olunan Yerler ve Toplam Dağılım



ArcGIS ile oluşturuldu.

Âzatlılara ait terekeler ilk bakışta mûris adının “âzatlı, i'tâk, mu'tak veya ... gulamı/ cariyesi” gibi nitelemelerle ve bazen de mevlâsının belirtilmesiyle künyede geçmektedir. Ancak söz konusu nitelemeler mûris adının yazımında olmayabilir. Bununla beraber yine künyede vârisler belirtilirken, “kedisini i'tâk iden mevlâsı veya mevlâsının oğlu/oğlunun oğlu...” şeklinde kendini göstermektedir. Bu durumda zaten hisse paylaşımında bu kişiler tekrar zikredilip payları yazılmaktadır.

Âzatlı terekasının anlaşılmasındaki bir diğer belirteç vasî kayıdır. Nitekim, geride küçük çocuğu Mehmed olduğu halde ve zevcenin de hayatta olmasına karşın, çocuğun vasîsi açıklanırken “*sagîre intikâl iden hisse-i irsiyesi babası molla mevlâyı i'tâk iden mevlâsının oğlu Hâcî 'Abdu'l-kerîm oğlu Hâcî Mustafa ibn-i el-Hâc Mehmede bâ-hüccet-i*



*şer'iyye vasî nasb ve ta'yîn olunduğu ... 1214 Muharrem 23"* şerhi ile dolaylı da olsa velâ bağı anlamaktayız.<sup>26</sup>

Daha önce âzatlı nesli olarak belirttiğimiz âzatlı çocuğu veya torunu olan 13 mûristen 10'unun herhangi bir velâ bağı belirtisi bulunmamaktadır. Bunlardan 7'sinin köle oğlu/kızı lâkabından, 3'ünün ise âzatlı babalarının terekelerinin varlığından dolayı tespit edilebilmiştir. Bir örnek olarak bu murislerden âzatlı Hasan Ağa bin Abdullah'ın tereke dökümünde "*kendinden önce vefât iden kızının terekesinden intikâl eden meblağ*" belirtilmiştir. Dolayısıyla, terekeden intikâl ibaresi olduğundan kızının tereke kaydının tutulduğu; Hasan Ağa'dan önceki terekelere göz atıldığında kızının terekesi tespit edilmiştir. Sonuçta babasıyla aynı mahallede, Çay Mahallesi'nde sâkin iken vefât eden hatun unvanlı Hadice bint-i Hasan, beşe unvanlı eşyle kayıtlarda yer almıştır.<sup>27</sup>

Diğer bir husus, baba adı Abdullah olanlar bu tür tespitlerde doğrudan bir ölçüt olarak kullanılmamıştır.<sup>28</sup> Sadece bu dikkate alındığında geçerli bir ipucunun varlığı âzatlı vb. tespitinde yararlı olmuştur. Ayrıca, Kastamonu'da sâkin olmayan fakat ticaret veya resmi görevle kente gelip vefât eden gulam lakaplı mûrislerin de terekeleri bulunmaktadır.<sup>29</sup> Bu terekeler çalışmada dikkate alınmamıştır.

### **Tereke Sahiplerinin Aile Verileri**

İncelenen 30 âzatlıdan, 1'i 2 eşli ve 1'i dul âzatlı cariyeye olmak üzere toplam 28'i evlidir.<sup>30</sup> Bekârlardan ikisi de âzatlı cariyedir. 28 evli mûrisin toplam çocuk sayısı 32'dir. Aile başına düşen çocuk sayısı ortalaması 1,1'dir. Ayrıca 32 çocuğun 11'i erkek, 21'i kızdır ve bunların 17'si sagir, 15'i kebir ve 2'si de vefât etmiştir.<sup>31</sup> Bu ailelerden 8'inin sadece sagir 15

<sup>26</sup> K.Ş.S. No: 5709, s. 62/95 hk.

<sup>27</sup> K.Ş.S. No: 5690, s. 23/28 hk.; 5690, s. 75/101 hk.

<sup>28</sup> Köle veya gayrimüslim kökenli olanların ihtidâ sonrası babalarının adları genellikle Abdullah olarak geçmekle birlikte Müslümanlar da yaygın olarak kullanılmaktaydı.: Barkan, a.g.m., s. 11.; Özen, "Bir Mirasın Gölgesinde...", s. 73.

<sup>29</sup> K.Ş.S. No: 5704, s. 119/ 207 hk.;5722, s. 142/382 hk.;5724, s. 35-36/ 114 hk.

<sup>30</sup> K.Ş.S. No: 5692, s. 198-199/361 hk.; 5698, s. 97/165 hk.; Âzatlı erkekler içinde çok eşlilik oranı %3,3'dür. Bu oran, Osmanlı ailesinde çok eşlilik oranının (%5-12 arası) altında kalmaktadır.: Gülay Bolat, "Tereke Kayıtlarına Göre 19. yüzyıl Başlarında Aile: Rusçuk Örneği", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 15/1 (2020), s. 380-381.

<sup>31</sup> Tereke sahiplerinin çocukları belirtilirken sagir (erkek) ve sagire (kız) ifadeleri henüz bulûğa erişmemiş küçük çocuklar için kullanılmıştır. Kebir (erkek) ve kebir (kız) ise

çocuğu varken, 10 ailenin de sadece kebir 14 çocuğu bulunmaktadır. 1 ailenin 2 kebir 1 de sagir olmak üzere toplam 3 kız çocuğu bulunmaktadır.

Âzatlı nesli/çocuğu olarak belirtilen 13 mûristen 11'i evlidir.<sup>32</sup> 1 kadın ve 1 erkek olmak üzere 2'si de bekârdır. Bu grupta evlilerin toplam çocuk sayısı 18'dir ve aile başına düşen çocuk sayısı ortalaması 1,6'dır. 4'ü kız ve 4'ü erkek olmak üzere 8'i sagir; 6'sı kız ve 4'ü erkek olmak üzere de 10 kebir çocuk vardır.

İlk grupta sagir çocukların kebirlerden fazla olması, zorlama da olsa mûrislerin görece orta yaşlarda olduğu izlenimini vermektedir. Ancak kebir ve sagir çocuğa sahip ailelerin hemen hemen aynı sayıda olması; vârisleri arasında anne-baba veya üst soy bulunmayışı, âzatlıların henüz ortalama yaşları hakkında yorumu mümkün kılmamaktadır.

İkinci grupta, âzatlı neslinde ise kebir çocuk sayısının arttığı görülmektedir. Bununla birlikte her iki grubun aile ve çocuk sayıları toplandığında, evli olan âzatlı ve neslinin aile başına düşen çocuk sayısı ortalaması yaklaşık 1,3 olmaktadır. Şunu da belirtmeliyiz ki aileye ait bu veriler ile diğer oransal çıkarımlar değerlendirilirken örneklemin yetersizliği göz önünde bulundurulmalıdır.<sup>33</sup> Buna rağmen âzatlı ve onların nesliyle ilgili olarak içinde yaşadıkları toplumla mûris başına düşen vâris ve aile başına düşen çocuk sayısı açılardan karşılaştırmalar yapılmıştır.

Yukarıdaki çocuk sahipliği oranlarının, 1760-1869 yılları arasındaki terekeler vasıtasıyla Kastamonu ahalisiyle karşılaştırması şu şekildedir: Aynı siciller içinde yer alan toplam 2208 tereke kaydı yer almakta, bu kayıtlara göre evli 2032 mûrisin toplam 4387 çocuğu bulunmaktadır. Buradan da evli aile başına düşen 2.1 çocuk sahipliği oranına ulaşılmaktadır.<sup>34</sup>

---

yetişkin olan evlatlar için kullanılmıştır. Çalışmada cinsiyetten bağımsız sagir çocuk küçük, kebir çocuk ise büyük olarak ele alınmıştır.

<sup>32</sup> Bunlardan 1 erkek mûris ikinci evliliğini de yapmış, eşlerinden biri vefât etmiştir: K.Ş.S. no: 5721, s. 41/74 hk.; 1 erkek mûris de 2 eşlidir: K.Ş.S. no: 5756, s. 61/116 hk.

<sup>33</sup> İncelenen evli mûrislerin oluşturduğu örneklem bağlamında, çocuk sahipliği ile servet veya şehir-kır ayırımına dayalı bir korelasyon kurulmamıştır.

<sup>34</sup> Başka kaza ve şehirlerden gelip Kastamonu'da vefat edenlerin terekeleri ile incelenen 43 tereke hariç tutulmuştur. Ayrıca âzatlı ve neslinin aynı defterlerdeki diğer terekelere oranı %1,9'dur. Bu oran, mahkemeye intikal etmiş ve tespit edilebilen terekeler bağlamında değerlendirilebilir.; K.Ş.S. Defter No: 5687, 5688, 5690, 5692, 5693, 5698,

Osmanlı ailesi üzerine yapılan çalışmalardan Müslüman ailelerin çocuk sahiplik oranları bakımından gerek Kastamonu özelinde gerekse tarih aralığı ve görece yakın olan örneklere bakılacak olursa: Kastamonu (1725-1750) genel ortalama 2,35;<sup>35</sup> Sinop (1736-1747) genel ortalama 2,15<sup>36</sup>; Kocaeli (1845-1865) şehirde 1,8, kırdada 2,45, genel ortalama 2,11<sup>37</sup>; Ankara'da (1700-1730) genel ortalama 2,4'tür.<sup>38</sup> Ayrıca A. Kankal, tereke kayıtlarına göre Çankırı, Kastamonu ve Tosya merkezlerindeki ailelerin sahip oldukları çocuk sayılarını her üç merkez için hem ayrı ayrı hem de toplu halde tablo şeklinde vermiştir. Kankal'ın çalışmasına göre Kastamonu'da (1670-1745) aile başına düşen çocuk sayısı ortalaması 3,1'dir. Her üç merkezin (1653-1765) aile verileri hesaplandığında ise 2,8'lik bir sayıya ulaşılmaktadır.<sup>39</sup>

Aile başına düşen çocuk sayısının özellikle âzatlı ailelerdeki azlığı (1,1), köleliğin (evli ise) getirdiği psikolojik, ekonomik ve hukuki şartlar ile âzatlık sonrası geç evlilik gibi olgularla izah edilebilir. Bunların yanında, yukarıdaki diğer çocuk sahiplik oranlarında etkili olan savaşlar, salgınlar, kıtlık ve fiyat dalgalanmaları gibi çeşitli faktörlerin de ayrıca âzatlıları etkilediği bir gerçektir.

Kastamonu ve yukarıdaki diğer şehirlerin, 16. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın son çeyreğine değin Osmanlı ailesi başına düşen çocuk sayılarının genel ortalamaları birlikte ele alındığında 2,4'lük bir

---

5699, 5700, 5701, 5702, 5703, 5704, 5706, 5709, 5811, 5717, 5720, 5721, 5729, 5731, 5735, 5749, 5750, 5756, 5763, 5767.

<sup>35</sup> Ömer Döşemetaş, "Kastamonu Kazâsı'nda Ailelerin Çocuk Sayısı ve Çok Eşlilik (1725-1750)", *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2 (2018), s. 101.

<sup>36</sup> İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Aile: Sinop Örneği", *Türkler*, c. 14, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 31.

<sup>37</sup> Ümit Ekin, "19. yüzyıl Ortalarında Kocaeli Sancağı'nda Yaşayan Ailelerin Sahip Oldukları Çocuk Sayıları", *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, Ed. Haluk Selvi vd., Kocaeli B. B. Yay., 2016, s. 1169-1170.

<sup>38</sup> Ömer Demirel, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Belleten*, 54 / 211 (1990), s. 952.

<sup>39</sup> Ahmed Kankal, "17. ve 18. Yüzyıllarda Kuzey-Batı Anadolu'da Sosyal Hayat (Şer'iyye Sicillerine Göre)", *Ege Ün. Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1/15, (2000), s. 57-74.

orana ulaşılmaktadır.<sup>40</sup> Bu oran, Osmanlı aileleri üzerine yapılan çalışmalardaki çocuk sahiplik bulgularının değerlendirilmesiyle ulaşılan, ailelerinin 2-3 çocuğa sahip olduğu genellemesine uymaktadır.<sup>41</sup> Söz konusu genel durum karşısında, âzatlî ve neslinin 1 veya 2 çocuğa sahip ailelerden oluştuğunu belirtebiliriz.

Kategori	Mûris Sayısı	Toplam Vâris Sayısı	Ortalama Vâris Sayısı	Velâ Bağı Olan	Velâ Olmadan Ortalama	Fark
Âzatlîlar	30	97	3,23	38	1,96	1,27
Âzatlî Nesli	13	54	4,15	5	3,76	0,39
Hür Genel	2208	8632	3,9	-	-	-

Terekelerden pay alan vârisler üç grupta ele alınmıştır. Âzatlî mûrislerin, onların neslinin ve hür kimselerin vâris sayısı ile ortalamaları Tablo 1’de gösterilmiştir. Anne-baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile<sup>42</sup> olarak değerlendirdiğimiz âzatlî terekelerinin vâris ortalamasında tabir yerindeyse bir mevlâ şişkinliği oluşmaktadır. Âzatlî terekesi başına düşen vâris ortalaması 3,23; velâ bağı olanlar çıkarılınca ise 1,96’lık vâris ortalaması oluşmaktadır. Zira hiçbir âzatlînin vârisleri arasında anne-baba veya üst soydan kimse bulunmamakta ve 1,27’lik bir farkla bu boşluğu eski efendi veya onun nesli doldurmaktadır. Bunu yüzde olarak ifade edersek; âzatlîların vârislerinden %39’unu velâ bağından kişiler oluşturmaktadır.

<sup>40</sup> Söz konusu 7 çalışmanın aile başına düşen çocuk sayıları toplanıp oranlanmıştır. Sadece Kastamonu bağlamında 3 çalışmanın aile başına düşen ortalama çocuk sayısı 2,5’dir.

<sup>41</sup> Fatih Bozkurt, “Tereke Defterleri ve Osmanlı Demografi Araştırmaları”, *Tarih Dergisi* 0/54 (2013), s. 100; Rodosçuk özelinde kategorik olarak detaylandırılmış ailelerin çocuk sahiplik oranları ile Osmanlı’nın farklı kentlerindeki ortalamalar hakkında ayrı bkz.: Ümit Ekin, “17. Yüzyılın Sonlarında Rodosçuklu Ailelerin Sahip Oldukları Çocuk Sayıları”, *Türk Tarihinde Balkanlar*, ed: Zeynep İskefiyeli vd., Sakarya 2013, s. 573-575.

<sup>42</sup> Çekirdek aile varsayımımız incelenen örneklemede kardeş ve diğer akrabaların doğal olarak bulunmayışından ötürüdür. Nitekim kardeş ve akrabaların olduğu örneklere F. Bozkurt’un ifade ettiği gibi “ihtiyatla yaklaşılmalıdır”: Bozkurt, “Tereke Defterleri...”, s. 120.

Aynı ilişki oranı âzatl ı çocuklarında %9'dur. Bu durum mrislerin servet aktarımında âzatl ıların daha ilk neslinde aile içinde paylaşıldığını göstermekte; mevlâ ve neslinin âzatl ıların ikinci kuşağının vârisleri arasında yer almamaya başladıkları izlenmektedir. Aynı siciller içinde yer alan Kastamonu ahalisinden 2208 mrisin toplam 8632 vârisi bulunmaktadır. Buna göre ahalinin mris başına düşen vâris ortalaması ise 3.9'dur.<sup>43</sup>

Grafik 2'de velâ iliŐkisinden dolayı mrislerin terekelerinden pay alan mevlâ, mevlânın oğlu ve bu ikisinin unvanlı (molla, seyyid) oldukları hallerde cinsiyete göre dağ ılımları gösterilmiştir. Buna göre âzatl ı erkek ve kadınların terekelerinden hisse alan mevlâ oğullarının, özellikle unvana sahip olanların sayıca okluğ u dikkat çekmektedir. Efendinin âzatl ığ ından önce vefât etmesi bunun nedenidir. Unvanlı olanların fazla olması ise efendi ve oğullarının belli bir sosyal statüye sahip olduklarını göstermektedir. Âzatl ıların kızları ile oğullarının vârisleri arasında istisnalar d ıŐında doğ rudan mevlâ bulunmamaktadır. Âzatl ı kızlarının vârisleri içinde velâdan kaynaklı hissedar yer almamaktadır.

**Grafik 2.** Velâ Bağ ıyla Terekeden Pay Alanlar ile Mrislerin Kategorik Gösterimi



<sup>43</sup> Âzatl ı ve neslinin terekelerinin bulunduğu aynı defterlerdeki diğ er terekeler kullanılmıştır: K.Ő.S. Defter No: 5687, 5688, 5690, 5692, 5693, 5698, 5699, 5700, 5701, 5702, 5703, 5704, 5706, 5709, 5811, 5717, 5720, 5721, 5729, 5731, 5735, 5749, 5750, 5756, 5763, 5767.

### **Sosyal İlişkiler ve Statü: Âzatlıktan Sonraki Toplumsal Konum**

Efendinin sosyal statüsü, köle ve cariyesinin de durumunu belirler; saray ve üst düzey devlet görevlilerinin hareminde/kapısında ise cinsiyet, beceri ve eğitimine göre âzat edildikten sonra servet ve belli bir sosyal çevre sahibi olarak hayatlarına devam ederler.<sup>44</sup> Ancak özellikle taşrada tüccar, esnaf veya genel olarak eşrâfın mülkiyetindeki kölenin durumu farklılaşmaktadır. Böyle bir çevrede kölenin görevleri ve âzatlık sonrası durumu hemen hemen bellidir; ev içi ve dışı hizmet veya çeşitli ticari faaliyetlerle efendisi adına meşgul olmak. Âzatlı olduğunda hem mevlâsının statüsü hem de şahsi becerileri yeni hayatında belirleyici olur. Artık toplumun içinde yeniden doğmuş gibidir; yeme-içme gibi temel gereksinimlerden biri de sosyalleşmek, içinde bulunduğu topluma karışıp bir yer edinebilmektir. Yeni arkadaşlar, komşular ve dahası eğer bekâr ise evlilik yoluyla yeni akrabalık bağları kurulacaktır.<sup>45</sup>

Söz konusu topluma karışma, onun içinde kaybolma mürsilerin terekelerinden anlaşıldığı kadarıyla ilk nesilde evlilik ile başlayacaktır. Bununla birlikte erkek âzatlılar için durum biraz yavaş olacaktır, zira yarısına yakını köle kıızıyla evlenmiştir ve eşlerinin baba adları da kendilerinininki gibi Abdullah'tır. Elbette baba adlarının Abdullah olması köle kökenli olmanın kesin bir ölçütü değildir.<sup>46</sup> Ancak ele alınan örneklem göz önüne alındığında, köle veya gayrimüslim kökenli olma ihtimalini arttırmaktadır. Bu açıdan ihtiyatla bakıldığında, evli âzatlı erkeklerin %40'ının eşinin baba adı Abdullah'tır, geri kalanı ise farklı sınıfsal unvan ve isimlere sahip kişilerin kızlarıdır. Evli âzatlı kadınlardan ise sadece 1'inin eşinin baba adı Abdullah'tır. Dolayısıyla erkeklerin yarısından fazlasının evlilik yoluyla farklı bir sosyal çevreye girebildiği, kadınların ise biri hariç büyük oranda böyle bir geçişi yapabildiği söylenebilir. Ayrıca, âzatlı neslinden evli olanların hiçbirinin eşinin baba adı Abdullah değildir.

Mürislerin isim, unvan ve meşgul oldukları mesleki faaliyetler gibi diğer belirteçlerin yansımaları da toplumla uyum içinde olduklarını göstermektedir. Kadın mürislerden Şahbaz ve Gülcihan'ı istisnâ kabul

<sup>44</sup> Betül İpşirli Argit, *Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun Cariyeleri 18. Yüzyıl*, Kitap Yay., İstanbul, 2017, s. 110 vd.

<sup>45</sup> Erdönmez, a.g.m., s. 714-715.

<sup>46</sup> Barkan, a.g.m., s. 11.; Özen, "Bir Mirasın Gölgesinde...", s. 73.

edersek geri kalanının isimleri toplumla paraleldir.<sup>47</sup> Diğer yandan birer statü göstergesi ve saygınlık unsuru olan ağa, beşe, efendi, el-Hâc, hafız, molla gibi unvanlarla da mûrisler nitelenmiştir.<sup>48</sup> Yalnız, mûrislerin unvanları âzatlıktan önce olduğu gibi sonra da kazanılmış olabilir.<sup>49</sup> Yine, nalband ve kalaycı olarak nitelenen ve esnafılık yapan âzatlılar bulunmakla birlikte dükkân ve gedik sahibi olanlar da vardır.<sup>50</sup>

Bu izahattan sonra âzatlı mûrisler ile çocuklarının toplumda itibarlı bir mevkiye sahip olabildiklerini ifade edebiliriz. Dahası, gulam/köle lakaplarının ilk nesilden itibaren kullanımının azaldığını, onların toplumu oluşturan asli unsurlara dönüştüklerini görebilmekteyiz. Nitekim toplum yararına su kanalı bakımı ve cami masrafları için kimi âzatlılar malından ödenmek üzere vasiyetlerde bulunmuştur.<sup>51</sup>

Osmanlı toplumundaki kölelik olgusunun âzatlık sonrası durumu Kastamonu örneğinde çeşitli değişkenlere bağlı olarak farklı katmanlar arasında geçişkenlik gösterebilmektedir. Şunu da belirtmeliyiz ki, Osmanlı toplumu bağlamında bir genelleme henüz yapamamak da Kastamonu kenti özelinde kölelik, âzatlıkla sonuçlandığı zaman bazı durumlarda unvan/lakap ile velâ bağı peşinden gelmekle birlikte,<sup>52</sup> kişi hayatının bu ikinci aşamasına aslı hürlerden farksız bir şekilde devam edebilmiştir.

<sup>47</sup> K.Ş.S. No: 5693, s. 82-83/256 hk.;5700, s. 96/213 hk.

<sup>48</sup> K.Ş.S. No: 5690, s. 75/101 hk.; 5690, s. 101-102/150 hk.; 5692, s. 198-199/361 hk.; 5702, s. 100-101/242 hk. vd.; Unvanların toplumsal hiyerarşideki karşılıkları ile servet-statü ilişkisinin analizi çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Yalnız şunu ifade edebiliriz: Âzatlı ve nesli, toplumdaki hemen her zümre içinde (askerî-reâyâ) yer almışlardır.; Barkan, a.g.m., s. 4-28.

<sup>49</sup> Âzatlıktan önceki statüleri hac mükellefiyeti doğurmadığı halde bu unvanın kazanılması hak. bkz.: Ümit Ekin, "17. Yüzyılın Sonlarında Rodosçuk Kazasında Kölelerin Toplumsal Statüsü", *Ankara Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 47 (2005), s. 29.

<sup>50</sup> K.Ş.S. No: 5688, s. 116-117/215 hk.; 5702, s. 97/234 hk.; 5709, s. 62/95 hk.; 5706, s. 23-24/54hk.

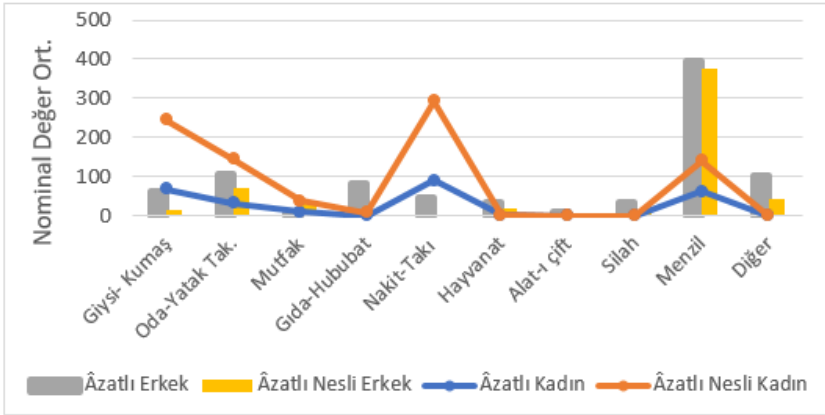
<sup>51</sup> K.Ş.S. No: 5703, s. 136/134 hk; 5729, s. 86/137 hk. Zengin âzatlıkların vakıf kurması ve eski efendileriyle ilişkileri için bkz.: Ali İhsan Karataş, "Bursa Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Köleliğe Bir Bakış", *İstem*, 9 (2007), s. 159-160; Hüseyin Bayarlan, "Osmanlı Devleti'nde Köleleştirme Ve Âzat Etme Yöntemleri", *Ulakbilge*, 5/10 (2017), s. 449.; Wafi, a.g.m., s. 211.; Zilfi, a.g.m., s. 475.; Sak, a.g.t., s. 139 vd.

<sup>52</sup> Sak, a.g.t., s. 147.

### Servet ve Tasarruf Tercihleri

Mûrislerin toplam servet miktarlarının cinsiyete göre oranlaması yapıldığında birbirine yakın düzeyde servet ortalamalarına sahip oldukları görülmüştür. Nitekim âzatlî erkeklerin servetinin kadınlara oranı %53, kadınların ise %47'dir. Diğer bir ifade ile erkekler ile kadınlar arasındaki zenginlik/servet farkı %5'lik bir orana sahiptir. Diğer yandan mûrislerin terekelerindeki servet bileşenleri toplam 10 kategoriye ayrılmıştır. Her kategorinin toplam servet içindeki oranları tespit edilmiş ve cinsiyete göre sahip olunan değerlerden bileşen bazında oranlama yapılmıştır. Grafik 3'de hem doğrudan cinsiyete göre servetin dağılımı gözlenmekte hem de dolaylı olarak toplam servetin bileşenlere oranı ortaya çıkmaktadır.

**Grafik 3.** Serveti Oluşturan Bileşenlerin Cinsiyet ve Gruplara Göre Kompozisyonu<sup>53</sup>



Grafikte 3'de, âzatlîlar ile âzatlî neslinin cinsiyete göre servetlerini oluşturan bileşenler gösterilmiştir. Âzatlî kadınlar ile âzatlî kızlarının nakit ve ziynet eşyaları ile giysi ve kumaşları toplam servetleri içinde önemli bir paya sahiptir. Bu durum kadınların özellikle küpe, bilezik, altın zincir gibi kıymetler ile çeşitli birimlerdeki altın tasarruflarını, yani

<sup>53</sup> İncelenen terekelerin servet bileşenlerindeki pâre ve akçeler kuruşa çevrilmiş (1 kuruş= 40 pâre= 120 akçe), etkisiz sayılacak küsuratlar yukarı yuvarlanmıştır. Bu dönüştürme grafik 3'ün fiyatlarının analizi için yapılmış, diğer ölçümlerde kullanılmamıştır.



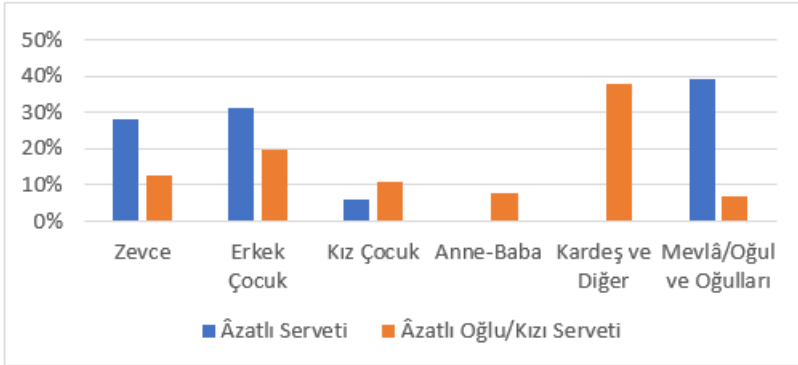
servetlerinin büyük kısmını nakit ve taşınır vaziyette bulundurduklarını göstermektedir. Nakden hazır olan âzatlı kadınların borç verdikleri de görülmüştür.<sup>54</sup> Ayrıca, borçlu kadın örneğimiz bulunmamaktadır.

Taşınmaz sahipliği olarak oransal düzeyde belli bir anlam ifade eden yalnızca menzillerdir. Menzil sahiplik oranı %56'dır. Sadece birer adet ve meskûn oldukları yerde menzile sahip olan mûrislerin 19'u erkek, 5'i kadındır.

Grafik 3'de "diğer" olarak yer alan servet bileşenleri mûrislerin sadece biri ya da birkaçında bulunduğu toplu halde değerlendirilip servete oranlanmıştır. Bunlar dükkân, arsa gibi taşınmazlar ile dükkân malzemeleri ve kitaplardan oluşmaktadır. Bu bileşenler 4 dükkân, 3 harman arsası, 2 bahçe, 1 anbar, dükkân aletleri ile çeşitli kitaplardan oluşmaktadır.

Mushaf-ı Şerif dışında birden fazla kitaba sahip olan sadece el-Hâc Ali bin Abdullah'tır. Müteveffanın farklı konularda tamamı dini içerikli toplam 14 parça kitabı bulunmaktadır.<sup>55</sup>

**Grafik 4.** Vârislerin Servetten Aldıkları Hisse Yüzdeleri



Grafik 4'deki mûrislerin terekelerinden borçları, mahkeme masraf ve harçları çıkıldıktan sonraki servet toplamlarından, vârislerinin aldığı hisselerin oransal gösteriminde, mevlâ ve oğullarının âzatlı oğlu/kızlarının yani âzatlıların neslinin vârisleri arasında yer almamaya

<sup>54</sup> K.Ş.S. No: 5690, s.86-87/122 hk.;5693, s. 82-83/256 hk.;5811, s. 219/ 209 hk.; 5731, s. 72/167 hk.; 5750, s. 31/70 hk.

<sup>55</sup> K.Ş.S. No: 5702, s. 100-101/242 hk.

başladıkları görülür.<sup>56</sup> Başka bir durum ise âzatlıların vârisleri arasında üstsoyları ile kardeşlerinin olmayışına karşın, onların çocuklarında doğal olarak görünür olmaya başlamasıdır.

### **Ticarî Faaliyet ve Sermaye Durumu**

Kölenin âzat olduktan sonra velâ bağı olanlarla çeşitli düzeylerde ilişkileri devam etmiştir. Daha önce belirtilen mevlânın âzatlı mûrisin sagir oğluna vasîlik yapması; âzatlının terekesinin bir kısmının hâlâ mevlâsının menziline bulunması<sup>57</sup>, vefât eden efendinin vasiyetle âzat ettiklerine çeşitli meblağlar bağışlaması<sup>58</sup> gibi olgular dolayısıyla taraflar arasında yardımlaşma ve sosyal ilişkinin devam ettiğini söyleyebiliriz.<sup>59</sup> Ticarî açıdan da taraflar arasında ilişki devam etmiştir. Âzatlardan önce mükâtebe sözleşmesi bir tarafa, âzatlardan sonra da mevlâ veya onun oğullarıyla alış-veriş devam etmiştir. Örneğin bir âzatlı mûrisin terekesinde, mevlâsının oğluna 150 kuruşluk borç kaydı düşülmüştür.<sup>60</sup>

Diğer yandan, âzatlı mûrisler sâkin oldukları mahal başta olmak üzere farklı mahalle ve karyelerde alacak-borç ilişkisi kurmuşlardır. İncelediğimiz 43 mûrisin hemen hemen yarısının alacaklı olduğu ağa, efendi, molla gibi çeşitli sosyal sınıftan kişiler ile debbağ ve terzi gibi meslek erbapları da bulunmaktadır. Söz konusu alacaklar bâ-temessük veya makbuzlu ifadeleriyle kayda geçirilmiştir.<sup>61</sup> Bu ilişkilerde dikkat çeken hususlardan biri alacak oranlarının kadın-erkek mûrisler arasında neredeyse aynı olması; borçlu olarak ise sadece erkek mûrislerin varlığıdır.

<sup>56</sup> K.Ş.S. No: 5687, 5688, 5690, 5692, 5693, 5698, 5699, 5700, 5701, 5702, 5703, 5704, 5706, 5709, 5811, 5717, 5720, 5721, 5729, 5731, 5735, 5749, 5750, 5756, 5763, 5767.

<sup>57</sup> K.Ş.S. No: 5690, s. 101-102/150 hk.

<sup>58</sup> K.Ş.S. No: 5685, s. 118-119/267 hk.

<sup>59</sup> Osmanlı'da âzat edilen kimi köle ve cariyelere, eski efendisinin hibe yoluyla çeşitli yardımları olmuştur: Karataş, s. 159-160; Yine vakıf ve diğer yardımlar için bkz.: Bayarslan, s. 449.; Wafi, a.g.m., s. 211.; Zilfi, a.g.m., s. 475.; Sak, a.g.t., s. 139 vd.; Sabiha Altındağ, Uzak Ülkelerin İnsanları: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'un Sosyal ve Ekonomik Hayatında Köleler, *Basılmamış Doktora Tezi*, Karadeniz Teknik Üniv. S.B.E., Trabzon 2022, s. 89.

<sup>60</sup> K.Ş.S. No: 5690/75-101 hk.

<sup>61</sup> K.Ş.S. No: 5690, s. 75/101 hk.; 5690, s. 101-102/150 hk.; 5692, s. 198-199/361 hk.; 5702, s. 100-101/242 hk. vd.; Âzatlılar bir tarafa, gulam olarak nitelenen Mehmed bin Abdullah'a vefât eden Ahmed bin İbrahim'in terekesinde 32,5 kuruş borç kaydı düşülmüştür. Alacak-borç ilişkilerinde doğal olarak sınıfsal sınırlar belli değildir.; 5756, s. 4-5/1273 hk.

Bütün mûrislerin toplam borcunun servetlerine oranı %2,2'dir. Borcu olan sadece 5 erkek mûris bulunmaktadır.<sup>62</sup> İkinci grupta ise sadece 1 mûrisin 8 kişiye toplam 302 kuruş borcu bulunmaktadır.<sup>63</sup> Diğer yandan alacaklı olarak mûrisler birlikte değerlendirildiğinde, toplam servetlerinin %9,3'ünü kendilerine borçlular oluşturmaktadır.

Terekelerden, âzat olduktan sonra kendi hesabına çalışan; çift süren, çobanlık yapan, esnaf olan, ticaretle uğraşan mûrisler hakkında kıymetli bilgiler öğrenmekteyiz. Bu bilgileri unvanlardan, sahip oldukları menkul-gayrimenkullerden, seyahatlerinden ve yukarıda bahsedilen parasal hareketlerden almaktayız. Nitekim, yaptığı işi unvanlarından anlayabildiğimiz nalband ve kalaycı olarak anılan iki âzatlı mûris bulunmaktadır.<sup>64</sup> Yine sahip oldukları varlıklarından anlayabildiğimiz, kiracı olarak duhancı, penbeci ve çerçi dükkânı işleten, bedestende ticarî kumaşları bulunan, 400 kuruş değerinde basma üstâdiyyesi olan mûrisler de kayıtlarda varlık göstermişlerdir.<sup>65</sup>

Dükkân sahibi 1'i âzatlı olmak üzere 3, kiracı olarak da 3 mûris vardır. Dükkân sahipliğinin oransal olarak âzatlı çocuklarında arttığını söyleyebiliriz. Bunların içinde tek âzatlı dükkân sahibi Hacı Kerim Oğlu Gulamı lâkabıyla anılan Molla Süleyman bin Abdullah öne çıkmaktadır. Kurşunlu Han kemerinde müsaffakattan 1 bab 500 kuruş kıymetinde dükkânı olan müteveffa, İzmir'e ticaret için gitmiş ve orada vefât etmiştir. Yine Molla Süleyman'ın aynı han içindeki çerçi dükkânında toplam 88 kuruşluk ticari ve kişisel eşyası vardır. "ber-mûceb-i defter-i müfredât-ı zimem nâs" ifadesiyle yazılan 1040 kuruşluk alacak defteri ve ayrıca 2 kişide 15 kuruş alacağı bulunmaktadır.<sup>66</sup>

Hayvancılık faaliyetleri Grafik 3'de görüldüğü üzere sınırlı kalmıştır. Nitekim mûrislerden 8'inin binek veya çiftlik hayvanına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bunların 2'si dışında kendi hesaplarına süt ürünleri temini, çift sürme ve taşıma amacıyla ya 1-2 baş inekleri ya da 1 çift öküzleri bulunmaktadır. 77 adet koyun ve oğlağı, bahçeci Ahmed zimmetinde

<sup>62</sup> K.Ş.S. No: 5690, s. 75/101 hk.; 5704, s. 18/34 hk., 5735, s. 110/376 hk.; 5749, s. 157-158/475 hk.; 5699, s. 297-298/714 hk.

<sup>63</sup> K.Ş.S. No: 5699, s. 297-298/714 hk.

<sup>64</sup> K.Ş.S. No: 5688, s. 116-117/215 hk.; 5702, s. 97/234 hk.

<sup>65</sup> K.Ş.S. No: 5690, s. 108-109/164 hk.; 5692, s. 198-199/361 hk.; 5702, s. 100-101/242 hk.; 5709, s. 62/95 hk.; 5706, s. 23-24/54 hk.; 5709, s. 106-107/176 hk.

<sup>66</sup> K.Ş.S. No: 5709, s. 62/95 hk.

olan 1 mûris vardır. Binek ve yük hayvanlarından bargir (beygir) ve katıra 2 mûris sahip olmuştur.<sup>67</sup>

### Sonuç

Osmanlı'nın bir taşra kenti olan Kastamonu'da meskûn âzatl ve nesline ait tereke kayıtları üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Mûrislerin terekeleri incelenmeden önce âzatl olmalarından dolayı önce velâ bağı ve bunun sonuçları üzerinde durulmuş, ardından değerlendirmelere geçilmiştir. Nitekim âzatl vârislerindeki velâ bağından kaynaklı kişilerin oranı %39'u, âzatl çocuklarında %9'u oluşturmaktadır. Bu durum mûrislerin servet aktarımında âzatlının daha ilk neslinde aile içinde paylaşıldığını göstermekte; mevlâ ve oğullarının âzatlının ikici kuşağının vârisleri arasında yer almamaya başladıkları izlenmektedir.

Mûrislerin topluma karışması ilk nesilde evlilik ile başlamıştır. Erkeklerin yarısından fazlası evlilik yoluyla farklı bir sosyal çevreye girebilmiş, kadınlardan biri hariç geri kalanı böyle bir geçişi yapabilmıştır. Âzatl çocuklarının tamamı bu geçişi yapmıştır. Unvan ve mesleklerinden onların toplumda itibarlı bir mevkiye sahip olabildikleri; köle oğlu/kızı lakaplarının ise ilk nesilden itibaren kullanımının azalmaya başladığı tespit edilmiştir. Söz konusu sosyal ve ekonomik geçiş sürecindeki hızlı değişimlere rağmen onların aile başına düşen çocuk sayıları, içinde yaşadıkları toplumun yarısı kadardır.

Mûrislerin %98'i Kastamonu'nun merkez mahallelerinde ikâmet etmekte ve birer adet olmak üzere meskûn oldukları yerde %56'sının menzili bulunmaktadır. Âzat olduktan sonra kendi hesabına çalışan çift süren, esnaf olan, ticaretle uğraşan mûrisler, çeşitli sosyal sınıftan kişilerle alacak-borç ilişkisi kurmuştur. Özellikle toplam servetleri içinde nakdi unsurları önemli bir paya sahip olan âzatl kadınların borç verdikleri de görülmüş, buna karşın hiç borçları olmamıştır. Ayrıca mûrislerin hayvancılık faaliyetleri sınırlı kalmıştır; büyük kısmı kendi hesaplarına günlük gıda ve taşıma ihtiyaçları için 2 veya 3 baş hayvan bulundurmıştır.

<sup>67</sup> K.Ş.S. No: 5690, s 75/101 hk.; 5690, s. 101-102/ 150 hk.; 5690, s. 108-109/ 164 hk.;5693, s. 82-83/ 256 hk.; 5703, s. 136/ 134 hk.;5699, s. 297-198/714 hk.; 5699, s. 298/715 hk.

Kastamonu'da kölelik âzatlıkla sonuçlandığı zaman, unvan/lakap ile velâ bağı peşlerinden gelmekle birlikte kişilerin hayatlarının bu ikinci aşaması aslı hür kişilerden farksız bir şekilde devam etmiştir. Âzatlılar ve neslinden gelenler vefât ettiğinde miras taksimatı, vergi ve masraf kalemleri bakımlarından da aslı hürlerden farksız terekeleri tutulmuştur.

## Kaynakça

### Arşiv Kaynakları

Kastamonu Şer'iyeye Sicilleri (1760-1870), Defter No: 5685, 5687, 5688, 5690, 5692, 5693, 5698, 5699, 5700, 5701, 5702, 5703, 5704, 5706, 5709, 5811, 5717, 5720, 5721, 5729, 5731, 5735, 5749, 5750, 5756, 5763, 5767.

### Kitap ve Makaleler

Akbel, Mustafa, "Osmanlı Başkentinde Kölelerin Durumu ve Azatları: Galata Örneği (1718-1730)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3 (2017), s. 212-238.

Akgündüz, Ahmet, *İslâm Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1995.

Akgündüz, Ahmet, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, 1. Baskı, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Diyarbakır 1986.

Altındağ, Sabiha, Uzak Ülkelerin İnsanları: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'un Sosyal ve Ekonomik Hayatında Köleler, *Basılmamış Doktora Tezi*, Karadeniz Teknik Üniv. S.B.E., Trabzon 2022.

Aydın- M. Akif- Hamîdullah, Muhammed, "Köle", *DİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 237-246.

Barkan, Ömer Lütfi, "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, 3/5-6 (1966), s. 1-479.

Bayarlan, Hüseyin, "Osmanlı Devleti'nde Köleleştirme Ve Âzat Etme Yöntemleri", *Ulakbilge*, 5/10 (2017), s. 439-452.

Berki, Ali Himmet, *İslam Hukukunda Ferâiz ve İntikal*, Sad. İrfan Yücel, DİB Yay., Ankara 1986.

Bolat, Gülay, "Tereke Kayıtlarına Göre 19. yüzyıl Başlarında Aile: Rusçuk Örneği", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 15/1 (2020), s. 367-392.

Bozkurt, Fatih, "Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları", *TALİD*, 11/22, (2013), s. 193-229.

Bozkurt, Fatih, "Tereke Defterleri ve Osmanlı Demografi Araştırmaları", *Tarih Dergisi* 0 / 54 (2013), s. 91-120.

Canbakal, Hülya-Filiztekin, Alpay, "Slavery and Decline of Slave-Ownership in Ottoman Bursa 1460-1880", *International Labor and Working Class History*, 97 (2020), s. 57-80.

Demirel, Ömer, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı". *Bellekten*, 54 / 211 (Aralık 1990), s. 945-962.

Döşemetaş, Ömer, "Kastamonu Kazâsı'nda Ailelerin Çocuk Sayısı ve Çok Eşlilik (1725-1750)", *Bayburt Üniv. İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2 (2018), s. 97-122.

Ekin, Ümit, "17. Yüzyılın Sonlarında Rodosçuk Kazasında Kölelerin Toplumsal Statüsü", *Ankara Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 47 (2005), s. 23-37.

Ekin, Ümit, "17. Yüzyılın Sonlarında Rodosçuklu Ailelerin Sahip Oldukları Çocuk Sayıları", *Türk Tarihinde Balkanlar*, ed: Zeynep İskefiyeli vd., Sakarya 2013, s. 567-580.

Ekin, Ümit, "19. Yüzyıl Ortalarında Kocaeli Sancağı'nda Yaşayan Ailelerin Sahip Oldukları Çocuk Sayıları", *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, Ed. Haluk Selvi vd., Kocaeli B. B. Yay., 2016, s. 1165-1176.

Erdem, Y. Hakan, *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*, Çev. Bahar Tırnakçı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

Erdönmez, Celâl, "Tanzimat Devri'nde Kıbrıs'ta Âzat Edilmiş Kölelerin Hukukî ve Sosyo-Ekonomik Durumları (1839- 1876)", *Bellekten*, 78 (2014), s. 699-756.

Güler, İbrahim, "XVIII. Yüzyılda Aile: Sinop Örneği", *Türkler*, c. 14, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 28-40.

Güler, Ümit, "Osmanlı Diyarbekiri'nde Köle ve Cariyeler (18. ve 19. yy.)", *Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 60 (2021), s. 29-56.

İbn Haldun, *Mukaddime*, 5. Baskı, c. 1, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul, 2007.

İpşirli, Argıt, Betül, *Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun Cariyeleri 18. Yüzyıl*, Kitap Yay., İstanbul 2017.

Kankal, Ahmed, "17. ve 18. Yüzyıllarda Kuzey-Batı Anadolu'da Sosyal Hayat (Şer'iyye Sicillerine Göre)", *Ege Üniv. Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1/15 (2000), s. 31-74.

Karataş, Ali İhsan, "Bursa Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Köleliğe Bir Bakış", *İSTEM*, 9 (2007), s. 135-162.

Özdemir, M. Nadir, *İslâm'ın İlk Döneminde Kölelik Abbasilerin İlk Yüzyılı*, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2006.

Özen, Şükrü, "Bir Mirasın Gölgesinde Vela Tartışması: Müzellef Ahmed Efendi'nin Terekesi ve Ganizade Mehmed Nadiri'nin Şeyhülislama Mektubu", *Osmanlı Araştırmaları*, 41 / 41 (2013), s. 71-124.

Özen, Şükrü, "Velâ", *DİA*, XLIII, İstanbul 2013, s. 11-15.

Öztürk, Yücel, “Osmanlı'da Köleliğin Askeri, İktisadi, Sosyal Ve Hukuki Çerçevesi”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8/2 (2023), s. 1812-1860.

Sak, İzzet, Şer'îye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. Ve 18. Yüzyıllar), *Basılmamış Doktora Tezi*, Selçuk Ün. S. B.E, Konya 1992.

Şahin, Burhan, Cumhuriyet Öncesinde Kastamonu'nun İdari-Nüfus ve Etnik Yapısı (1839-1903), *Doktora Tezi*, Ankara Ün. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1992.

Wafi, A. Abdulvahit, “İslâmiyet'e Göre Kölelik”, çev. Kemal Işık, Ankara Ünvi., *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1961), s. 207-212.

Yıldırım, Celal, *Kaynaklarıyla İslam Fıkhı*, c. 3, Uysal Yay., Konya 1980.

Zilfi, Madeline C., “Osmanlı'da Kölelik Ve Erken Modern Zamanda Kadın Köleler”, Ed. Güler Eren, *Osmanlılar*, c. 5, *Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1999, s. 474-479.

**Araştırma Makalesi/ Research Article**

**Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yelken Sporuna ve İstanbul Yelken Kulübünün Kuruluş Süreci**

**Sultan Aki\***

(ORCID: 0000-0002-9751-2138)

**Makale Gönderim Tarihi**

15.05.2024

**Makale Kabul Tarihi**

28.06.2024

**Atıf Bilgisi/Reference Information**

**Chicago:** Aki, S., "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yelken Sporuna ve İstanbul Yelken Kulübünün Kuruluş Süreci", *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (Haziran 2024), 56-69.

**APA:** Aki, S. (2024). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yelken Sporuna ve İstanbul Yelken Kulübünün Kuruluş Süreci. *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6(1) (Haziran 2024): 56-69.

**Öz**

İnsanların ihtiyaçları doğrultusunda ilkel taşıtlarla başlayan deniz taşımacılığı günümüzün de en etkili ulaşım sistemlerinden biridir. Bu sistemin bilinen en eski ve etkili parçası yelkenli teknelerdir. Gelişen teknolojiyle modern ve uzun mesafeler kateden yelkenliler üretildiği gibi yelkenlilerden daha geniş ve daha çok eğlence amaçlı yatlar da üretildi. Bu gelişim süreci dikkate değer farklılıklara rağmen yelken ve yat terimlerinin birbirine karıştırılmasına neden olmuştur.

Avrupa'da 18. yüzyılın sonlarına doğru ilk yat kulüpleri kurulmuş ve bu kulüpler yelken yarışları düzenlemiştir. Bir burjuva sporu olan yelkencilik, zamanla Avrupa'daki orta sınıfa yönelik bir statüye kavuştuysa da Osmanlı İmparatorluğu'nda gelişim farklı bir seyir takip etti. Osmanlı Bahriyesini modernleştirme çalışmaları içinde ilk kez yelken sporuyla ilgili deneyimler

\* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye, akisultan@gmail.com.

MA Candidate, Sakarya University, Institute of Social Sciences, Main Discipline of History, Türkiye.



yaşandı. Savaş dönemlerinde bu spor adeta unutuldu. İkinci Dünya Savaşı sonrasında tekrar başlayan yelken faaliyetleri, 1952 yılında İstanbul Yelken Kulübünün kurulmasıyla farklı bir boyuta geçti.

Bu makalede önce Türk yelkenciliğinin gelişim seyri ele alınacak, ardından İstanbul Yelken Kulübünün kuruluşu anlatılacaktır. Makalenin temel kaynaklarını Başbakanlık Cumhuriyet arşivi, Yelken Kulübü arşivi, dönemin basınında yer alan ilgili haberler ve araştırma eserleri oluşturmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Yelken, Yelken ve Yat kulüpleri, İstanbul Yelken Kulübü, Türk spor tarihi.

### **Sailing from the Ottoman Period to the Republican Era and the Establishment Process of Istanbul Sailing Club**

#### **Abstract:**

Maritime transportation, which started with primitive vehicles in line with the needs of people, is one of the most effective transportation systems today. The oldest known and most effective part of this system is sailing boats. With the developing technology, modern and long-distance sailboats have been produced, as well as yachts that are larger and more recreational than sailboats. This development process has caused the terms sail and yacht to be confused with each other, despite notable differences.

Towards the end of the 18th century, the first yacht clubs were established in Europe and these clubs organized sailing races. Although sailing, a bourgeois sport, gradually gained a status for the middle class in Europe, its development followed a different course in the Ottoman Empire. During the efforts to modernize the Ottoman Navy, sailing was experienced for the first time. During periods of war, this sport was almost forgotten. Sailing activities resumed after the Second World War and took a different dimension with the establishment of the Istanbul Sailing Club in 1952.

In this article, the course of development of Turkish sailing will first be discussed and then the foundation of the Istanbul Sailing Club will be explained. The main sources of the article are the Prime Ministry Republican Archive and the Istanbul Sailing Club Archive, as well as related news in the press of the period and research works.

**Keywords:** Sailing, Sailing And Yacht Clubs, Istanbul Sailing Club, Turkish Sports History

Eski Çağlardan beri insanoğlu; denizleri, akan ve durağan suları kendi ihtiyaçları için kullandı ve bu noktada deniz taşımacılığı öne çıktı. İnsanoğlunun gözlemci yanı taklit yeteneğiyle de birleşti ve doğal araçlarla su yüzünde kalmayı başardı. Önce saz demetleri kullanıldı, daha sonra keçi postlarıyla sular aşıldı ve kısa bir zaman diliminde günümüz teknelerinin atası sayılabilecek ahşap omurgalı, postalı -ahşap gövdeli- tekne imal edildi<sup>1</sup>. Korsanların denizlere hâkim olduğu süreçte-ki bu dönem 17. yüzyıla denk gelmektedir- diğer korsan yelkenlilerini yakalamak için daha hızlı modeller üretildi. Dünya gemicilik sektörünün öncüsü Hollanda tersanelerinde imal edilen bu süratli yelkenliler avcı anlamına gelen “yaght” ve gemi anlamındaki “chift” olarak adlandırıldı. İlerleyen yıllarda iki terim birleşerek günümüzde de kullanılan “yacht”a dönüştü<sup>2</sup>.

“Yelken” ve “Yat” kelimeleri bazen birbirlerinin yerine de kullanılabilir ancak yelkencilik alanında birbirinden farklı anlamları temsil ederler. Yelken; bir direğe ve bumbaya tutturulmuş, tipik olarak kanvas veya diğer dayanıklı malzemelerden yapılmış bir kumaş parçasıdır. Yelkenler rüzgârı yakalar ve tekneyi ileriye doğru iterek suda hareket etmesini sağlar<sup>3</sup>. Yelkenlerin her biri farklı rüzgar koşulları ve yelken amaçları için tasarlanmış çeşitli şekil ve boyutlarda olabilir. Öte yandan yat, genellikle lüks olan, zevk amaçlı seyir veya yarış için kullanılan bir eğlence teknesi, gemisini ifade eder<sup>4</sup>. Yatlar; yelken, motor veya her ikisiyle birden çalıştırılabilir<sup>5</sup>. Tüm yatların yelkenleri olsa da tüm yelkenli tekneler yat olarak sınıflandırılmaz.

Yelkenli tekneler adı üstünde çok büyük bir motora ihtiyaç duymadan kamaradan uzanan yelken direklerine bağlı yelken bezleriyle rüzgârın yönüne göre hareket eden araçlardır. Bu araçlar, yelkenler ve

<sup>1</sup> Saner Gülsöken, *Bodrum'un Gayıkları*, Bodrum Deniz Müzesi, Muğla, 2020, s. 6.

<sup>2</sup> Cem Atabeyoğlu, *Türk Yelken Sporları Tarihi*, Türk Spor Vakfı Yayınları, Başkent Yayınevi, Ankara, 1986, s. 4.

<sup>3</sup> İbrahim Karataş, *Yelkenli Teknelerde Tasarım Prosedürü*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1992, s. 8.

<sup>4</sup> Mehmet Aziz Göksel, “Mega Yatların Tarihi”, *Boat Builder Türkiye Dergisi*, sayı: 33 (Ağustos 2012), s. 2.

<sup>5</sup> Bülent İbrahim Turan, “Farlı Yat Tiplerinin Ön Tasarım Aşamasında Makine Dairesi Parametrelerinin Belirlenmesi”, *Gemi ve Deniz Teknolojisi Dergisi*, sayı: 220 (Aralık 2021), s. 175.

motorun gücünün dengelenmesi sonucu hareket eder. Bu nedenle daha kısa mesafelerde veya zamandan yana kaygısı olmayan, rüzgâra karşı tekne kullanıp yelken tutkusu olan insanlar tarafından tercih edilmektedir.

İlk örneklerini korsanların kullandığı yacht yelkenlileri uzun bir süre var oldu ve denizlerde yarış olgusunu da ortaya çıkardı. Yacht yelkenlileriyle taşıdıkları malları limanlara getiren denizciler ürünlerini pazara daha erken ulaştırmak için adeta birbirleriyle yarışmaya başladı. Korsanlarla başlayan bu yarış mantığı, modern zamanlarda teknolojinin de gelişmesiyle ve yasal bir zeminde yelken yarışçılığının doğmasına imkan tanıdı<sup>6</sup>. Yelken yarışçılığının Batı burjuva kültüründe yer bulmasıyla birlikte 18. asrın sonlarında ilk yat kulüpleri kuruldu. Bu kulüpler vasıtasıyla ilk yelken yarışları yapıldı<sup>7</sup>.

17 ve 18. yüzyıllarda, Avrupa'daki varlıklı bireyler gezi ve yarış tekneleri için özenle hazırlanmış yelkenli tekneler yaptırmaya başladılar. Bu gemiler zamanla bugünkü lüks yatlara dönüştü. 19. yüzyılda yat kulüpleri kuruldu ve yat yarışları elit kesim arasında popüler bir spor hâline geldi<sup>8</sup>. Yelken sporu üst gelir grubuna hitap etti, bu da onun kraliyet ve burjuva sınıfının tekelinde uzun yıllar kalmasından kaynaklandı. Osmanlı toplumu ise Avrupa'da bir burjuva adeti olan bu spor türüyle ilk kez Osmanlı Bahriyesinde yapılan yeniliklerle tanıştı. Fakat yelken başta olmak üzere su sporlarının benimsenmesi ve yaygınlık kazanması için uzun yıllar gerekecekti.

### **Yelkencilik ve Yatçılık: Benzerlikler ve Farklılıklar**

Yatlar ve yelkenlilerin gelişimi tarihsel süreçte iç içe geçmiş, yatlar geleneksel yelkenlilerden evrimleşerek zengin kesimin tercih ettiği lüks araçlar olmuştur. 18. yüzyılın başından itibaren Avrupalı seçkinler gezinti ve müsabaka için itinalı bir şekilde hazırlanmış yelkenliler inşa ettirmişlerdir. Bu yapılar modern yatların prototipidir. Uzun bir zaman dilimi içinde yaşanan fakat küçük bir çevre içinde bilinen değişim,

<sup>6</sup> Macit Buluç, *1930-2010 İzmir Yelken Sporunda 80 Yıl*, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları, İzmir, 2011, s. 29.

<sup>7</sup> Charles A. Peverelly, *The Book of American Pastimes, Containing a History of the Principal, Base Ball, Cricket, Rowing and Yachting Clubs of the United States*, New York, 1866, s. 12.

<sup>8</sup> Buluç, *1930-2010 İzmir Yelken Sporunda 80 Yıl*, s. 33.

yelkencilik ve yatçılık terimlerinin birbiriyle karıştırılmasına, anlam karmaşası yaşanmasına neden olmuştur. Karmaşanın nedenlerinden biri de yelken kulüplerinin yat kulüplerinden çok sonra kurulmasıdır. İlk yelken yarışlarının avcı yelkenlisi anlamına gelen yachtlarla yapılması ve yarışları da yat kulüplerinin düzenlemesi karmaşayı daha da arttırmıştır. Yanlış tanımlama, tekne ve yat arasında da vardır ve Atatürk Döneminde Cumhurbaşkanlığının iki teknesinden birinin “Söğütlü Yatı” diğerrinin de “Ertuğrul Yatı” olarak adlandırılması bu duruma örnektir<sup>9</sup>.

Sıklıkla yat ve yelken terimleri birbirinin yerine kullanılabilir ancak yelken sporu kapsamında farklı kavramları temsil eder. Özünde yatçılık; yelkencilğin lüks, konfor ve eğlenceye odaklanan özel bir alt kümesidir; yelken ise daha geniş bir faaliyet yelpazesini ve tekne türlerini kapsamaktadır.

Yatçılık ve yelkencilik için rüzgar kullanımı, navigasyon becerileri, yelken teknikleri anlamında benzerlikler varken kullanım amacı, tekne boyutu, ekipman ve maliyet anlamında farklılıklar vardır. Fakat yatçılığın, yelkencilğin hem bir spor hem de boş zaman aktivitesi olarak tarihsel gelişiminde önemli bir rol oynadığı, dünya çapında büyümesine ve popülerleşmesi katkı sağladığı unutulmamalıdır.

### **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yelkencilğe Bakış ve İlk Yelkencilik Faaliyetleri**

Yelkenli gemiler Osmanlı ordusunda yüzyıllar boyunca varlığını sürdüren, ordunun vazgeçilmez unsuru hâline gelen, fetih seferlerinde kullanılan bir araçtı ve donanmanın ayrılmaz bir parçası hâline gelmişti. Denizlerde hem hızlı hem de pratikliği sebebiyle tercih edilen yelkenlilerin, bezlerinin üretilmesi için bezhaneler dahi inşa edilmişti<sup>10</sup>. Ordu emrinde çalışan yelkenlilerin sivil hayata olan katkısı da dikkatten kaçırılmamalıdır. Nitekim yelkenliler geniş bir kullanım alanına sahipti. Ticaret alanında kullanıldığı gibi İstanbul, İzmir, Trabzon, Samsun ve Antalya gibi şehirlerin gelişmesine katkı sağlamış, hac ibadetinin

<sup>9</sup> Atabeyoğlu, *Türk Yelken Sporuna Tarihi*, s. 5.

<sup>10</sup> Mehmet Taş, “Osmanlı Devleti'nde Yelkenciler Taifesi”, *Social Sciences Studies Journal*, sayı: 18 (Mayıs 2018), s.1

emniyetli şekilde gerçekleştirilmesinde ehemmiyetli rol oynamıştır<sup>11</sup>. Ayrıca yelkenliler, ilgili makama yazılı olarak yapılan başvurularla yoksul yolcuların taşınması için de kullanıldı. Yolculuk ve erzak bedelini devlet karşılıyordu<sup>12</sup>.

Sultan Abdülaziz zamanında Osmanlı bahriyesinin modernleştirilmesi kapsamında yelken sporu ülkeye girdi. Abdülaziz döneminde Osmanlı donanması dünyada üçüncü, Akdeniz'de ise ikinci büyük donanma durumuna gelmişti<sup>13</sup>. Aynı süreçte Mekteb-i Bahriye öğrencileri ilk yelkencilik deneyimlerini "Nüvid-i Fütuh" adlı tekneyle yaptılar. Bunlar birer deneyim olup yarış mantığı taşıyorsa da Türk gençlerine yelken sporunu tanıtmaya ve sevdirmeye anlamında önemliydi<sup>14</sup>.

Aslında yelkencilik Osmanlı topraklarında yaşayan Levanten ve zengin İngiliz ailelerin eğlencesi oldu ve İngilizler, futbol ve tenis yanında yelken sporunu da İstanbullulara tanıttı. İngilizler 1906'da *Prinkipo Yacht Club Company Limited Şirketi* adıyla ülke topraklarındaki ilk spor kulübünü kurdular. 1910'da inşa edilen kulüp binasına tenis kortu da eklendi<sup>15</sup>. Bu girişim İstanbul'un Marmara Denizi sahillerinde yeni kulüplerin kurulmasına da öncülük etti<sup>16</sup>.

İlk yelken yarışması II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapıldı. Meşrutiyet Kupası adıyla gerçekleştirilen bu yarışta, Fransa'dan temin edilen iki yelkenli tekneyle Boğaz'da ilk müsabaka yapıldı. Tekne tipleri Argenteuil Clipper'di ve bu model o dönem Avrupa'da çok moda olan, dönemin ressamlarının en fazla çizdiği ve süzülen bir kuğuya benzeyen büyük yelkenli ve küçük gövdeli teknelerdi<sup>17</sup>.

<sup>11</sup> Mehmet Taş, *Osmanlı Devleti'nde Yelkenli Gemilerin Kullanım Sahaları*, Social Sciences Studies Journal, sayı: 17 (Nisan 2018), s. 1492.

<sup>12</sup> Mehmet Taş, *"Osmanlı Devleti'nde Yelkenli Gemilerin Kullanım Sahaları"*, s. 1489

<sup>13</sup> Onur Çapar-Levent Düzcü, "Buharlı Gemi Çağında Osmanlı Gemi İsimleri Üzerinden Gelenekten Moderniteye Geçişi Okumak", *Karadeniz Araştırmaları*, c. 19, sayı:76 (2022), s. 1065

<sup>14</sup> Atabeyoğlu, *Türk Yelken Sporunu Tarihi*, s. 5

<sup>15</sup> Mahmut Goloğlu, *Atatürk ve Anadolu Kulübü*, Ajans Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara, 1982, s. 13.

<sup>16</sup> İngilizlerin yelkencilik anlamındaki katkıları için bkz. "Deniz Sporlarından: Yelkencilik", *Liman*, yıl: 1, sayı: 4 (Ağustos 1927), s. 11-13

<sup>17</sup> [İstanbul'da su sporları tarihi \(istdergi.com\)](http://istdergi.com) (Erişim Tarihi: 11.5.2024)

Birinci Dünya Savaşı gelişmekte olan yelken sporuna darbe vurmuş ve savaş yıllarında Büyükada, Bakırköy ve Moda'daki tüm spor aktiviteleri sonlandırılmış ve bu kulüplerin teknelerine el konulmuştur<sup>18</sup>. Bahriye Nezareti el konulan bu tekneleri 1915 yılında spor branşları arasında yelken de olan Galatasaray, Anadolu Kulübü ve Fenerbahçe kulüplerine paylaştırmıştır. Buna karşın yelken sporu yaşanan bireysel bir başarı dışında adeta unutulmuştur. Bu başarı, Osmanlı Devleti'nin Stockholm Büyükelçisi Asım Turgut Bey'in 12 yaşındaki oğlu Demir Turgut'un küçükler kategorisinde başarılı olarak yurt dışında kupa kazanan ilk Türk yelkencisi unvanını almasıdır. Adı geçen yariş 1921 yılında Avusturya'da Atter-See'de yapılmıştı<sup>19</sup>. Demir Turgut, ilerleyen yıllarda Türkiye'nin ilk yelken yarişları sayılabilecek Moda Yelken Yarişlarını da düzenleyecekti<sup>20</sup>. Bireysel başarı savaş şartları içinde beklenen ilgiyi görmedi ve bir dergide geçen şu ifade yelken sporunun o anki durumunu özetledi: "Parlamakta olan bu ışık cereyana maruz kalmış bir mum gibi söndü gitti"<sup>21</sup>. Ayağa kalkması için 1930'lu yıllar beklenecekti<sup>22</sup>.

### **Cumhuriyetin İlanı Sonrasında Türkiye'de Yelken Sporuna**

Cumhuriyetin ilanından sonra İstanbul'da ağırlıklı olarak bireysel aktivite kapsamında değerlendirilebilecek olan yelken faaliyetleri yapıldı. Bu noktada hem yelken sporunun İstanbullulara tekrar hatırlatılması hem de ilerleyen yıllarda bu spor dalında öncülük edecek derneği kuracak kişileri ne çıkaran Türkiye İdman Cemiyetleri tarafından Moda koyunda düzenlenen yarişa ayrı bir alan açmak gerekir. Bu yarişta başarılı olan Harun (Ülman), Behzat (Baydar), şeref Refik (Birgen) yelken sporunun kurumsallaşması anlamında iğir açacak olan İstanbul Yelken Kulübünün kuruluşuna önayak olmuşlardır<sup>23</sup>.

<sup>18</sup> Cahit ren-Alican Turalı, *Açık Denizlerde 50 Yıl: Türkiye Açık Deniz Yariş Kulübü*, İstanbul, 2024, s. 55.

<sup>19</sup> Buluç, *1930-2010 İzmir Yelken Sporunda 80 Yıl*, s. 30-31.

<sup>20</sup> *Milliyet*, 12 Ağustos 1932, s. 4.

<sup>21</sup> "Deniz Sporlarından: Yelkencilik", *Liman*, s. 11.

<sup>22</sup> Atabeyoğlu, *Türk Yelken Sporuna Tarihi*, s. 7.

<sup>23</sup> ren-Turalı, *a.g.e.*, s. 67. Belirtilen dört sporcunun başarısı Türk yelkenciliği adına önemlidir. Fakat bu bireysel başarıdır ve 1952 yılına kadar Türkiye'de herhangi bir yelken kulübünün adından bahsedilemez. Nitekim İdman Cemiyetleri İttifakının hazırlamış olduğu kulüpler listesinde hiçbir yelken kulübünün ismi yer almamıştır. T.C

Bu üç Türk genç ve onların arasına katılan Avusturya'daki başarısına yukarıda atıfta bulunulan Demir Turgut, 1936 tarihli Berlin Olimpiyatlarında Türkiye'yi temsil etmişlerdir. Olimpiyat yarışlarında 13 ülkeden yelkencilerle girişilen mücadelede Türk milli yelken takımı yedi yarış sonunda 7. sıraya girmeyi başarmıştır<sup>24</sup>. Berlin Olimpiyatları sonrasında voleybol, yüzme boks, kürek, binicilik, atıcılık, basketbol, kayak ve yelken sporlarını denetleyen Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın adı Türk Spor Kurumu olarak değiştirilmiştir.<sup>25</sup> Harun (Ülman), Behzat (Baydar), Şeref Refik (Birgen) ve Demir Turgut 1937'de Türkiye düzenlenen Balkan Yelken Şampiyonası'na katılmışlardır. Bu yarışmaya sadece Romanya'nın katılması nedeniyle yarışma oldukça sönük geçmiştir<sup>26</sup>.

İngiltere Kralı VIII. Edward'ın 4-7 Eylül 1936 tarihlerindeki Türkiye ziyareti Türk yelkenciliğinin gelişimine katkıda bulunmuştur<sup>27</sup>. Cumhurbaşkanı Atatürk'ün refakatinde yapılan İstanbul gezi programına Moda koyunda düzenlenen yelken yarışları da eklenmiş, Kral ve Atatürk yarışları birlikte izlemişlerdi<sup>28</sup>. Yarış sonrasında Moda Deniz Kulübü'nü ziyaret eden kral, kulübün de başkanı olan İktisat Vekili Celal Bayar'la konuşmuş ve bir fotoğrafını kulübe hediye etmiştir<sup>29</sup>.

### **İstanbul Yelken Kulübü: Kuruluş ve Amaç**

1930'lu yıllardan itibaren su sporları devletin spor teşkilatı içinde yer aldı ve bir alt dal olan yelkencilik Atatürk'ün de verdiği destekle öne çıktı. Bu noktada Atatürk'ün 17 Mayıs 1937 günü Fenerbahçe Burnu'na yaptığı gezi sırasındaki "Burayı gençliğin deniz sporları merkezi

---

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490.1.0.0, 3.10.4, ek 1: 8.4.1935

<sup>24</sup> Cem Atabeyoğlu "Ay Yıldızlı Yelkenler Fora", *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1968

<sup>25</sup> Güner Ekenci, M. Zahit Serarşlan; "Gelişim Aşamaları Bakımından Türk Spor Teşkilatı ve Değerlendirilmesi", Gazi Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, Cilt: II, Sayı: 3 (Temmuz 1997), s. 75.

<sup>26</sup> Atabeyoğlu, *Türk Yelken Sporü Tarihi*, s.13

<sup>27</sup> Bu ziyaretle ilgili gazete yazılarına örnek olarak bkz. "Büyük Misafirimize Dün Kavuştuk", *Cumhuriyet*, 5.9.1936; "Haşmetli Misafirimiz Dün Gece İstanbul'dan Ayrıldılar", *Ulus*, 7.9.1936; "Kral, Atatürk'ü Ziyaret Etiler", *Akşam*, 5.9.1936.

<sup>28</sup> <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ingiltere-krali-viii-edward/> (Erişim Tarihi:13.5.2024).

<sup>29</sup> "Haşmetli Misafirimiz Dün Gece İstanbul'dan Ayrıldılar", *Ulus*, 7.9.1936.

yapınız.”<sup>30</sup> emri üzerinde durulmalıdır. Atatürk’ün yanında Başbakan İsmet İnönü ve İktisat Vekili Celal Bayar’ın adını da anmak gerekir. Celal Bayar Moda Deniz Kulübünün başkanlığını yaptığı gibi İsmet İnönü’ye de aynı kulübün onursal başkanlığı verilmiştir<sup>31</sup>. Devlet erkanının desteğine ve bireysel başarılarına rağmen, tıpkı Birinci Dünya Savaşı yıllarında olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı’nın zorlu şartları yelken sporunu olumsuz yönde etkilemiştir.

Savaşın bitişiyile birlikte Türk yelken sporunun öncüleri olan Behzat Baydar, Burhan Kunt, Harun Ülman ve Şeref Birgen 2 Şubat 1952’de İstanbul Yelken Kulübü’nü kurmuştur. Kurucular dört kişiydi ancak kurucu sayısı 5 Şubat 1952’de yirmi altı kişiye çıktı ve yaptıkları toplantı sonrasında kulübün tüzüğünü hazırladılar. Kulüp tüzüğü Burhan Kunt tarafından 5 Şubat 1952 tarihinde İstanbul vilayetinin onayına sunulmuştur. O dönem İstanbul valisi olan Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay bu kulübün kuruluşuna onay verdiği gibi kulübün binası için Fenerbahçe Burnunun Kalamış Koyuna bakan kıyısını kulübe tahsis etti<sup>32</sup>. Bu bina İstanbul Fenerbahçe Burnu’ndaki günümüz yerleşkesi içindeki bir bölümü kaplamaktaydı. 1952 Ekiminde bu ilk yapı salon; yönetim kurulu odası, malzeme odası, çay ocağı ve büfeden ibaretti. 15 metre boyunda bir ahşap iskele de vardı. 1986 yılında altyapı tesisleri de ilave edilerek alan genişletildi<sup>33</sup>. İstanbul Yelken Kulübü, kuruluşundan yalnızca birkaç ay sonra *Resmî Gazete*’de yayınlanan kararname ile yararlı dernekler kapsamına girdi<sup>34</sup>.

Kulüp kurucuları kulübün amacını:

<sup>30</sup> Buluç, *1930-2010 İzmir Yelken Sporunda 80 Yıl*, s. 33.

<sup>31</sup> BCA, 30.10.0.0, 45.290.44, Ek 1: 6.7.1935

<sup>32</sup> Atabeyoğlu, *Türk Yelken Spor Tarihi*, s. 17

<sup>33</sup> İstanbul Yelken Kulübü Arşivi (İYK), Yelken kulübünün ilk binasının bir kısmı günümüzde Burhan Kunt Salonu adıyla kullanılmaktadır. <https://www.turksail.com/genel-haberler/18149-ata-n-n-goesterdigi-verde-kurulan-istanbul-yelken-kuluebue-70-yas-nda> (Erişim Tarihi: 7.5.2024)

<sup>34</sup> 6.11.1952 tarihli ilgili karar şöyledir: “İstanbul Yelken Kulübü’nün genel menfaatlere yarar derneklerden sayılması, İçişleri Bakanlığının 81-175/742 sayılı ve 4/11/1952 tarihli yazısı ve Danıştay Genel Kurulunun 52/174, 187 sayılı ve 15/9/1952 tarihli kararı üzerine, 3512 sayılı kanunun 37’nci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 6/11/1952 tarihinde kararlaştırılmıştır.” *Resmî Gazete*, sayı: 8293 (26 Aralık 1952), s. 519.



“Şehrimizin bu spor için bahşetmiş olduğu tabii ve elverişli vaziyetinden faydalanmak ve deniz sporu seven arkadaşlar arasında bir topluluk yaratmak gayesiyle birçok ecnebi memleketlerinde olduğu gibi şehrimizde de ‘İstanbul Yelken Kulübü’ namı altından bir teşekkül vücuda getirmek emelindeyiz<sup>35</sup> “

şeklinde açıklamışlardır. Kısa sürede gerçekleşen teşkilatlanmanın ardından kulüp sporcuları, kulüpleri adına yarışlara katılmaya başladılar. Bu konuda Erzin Demir öncülük etmiştir. 1954'te Berlin Wannsee Gölü'nde gerçekleştirilen Avrupa Olimpik Yole Şampiyonasına katılan Erzin Demir, 1955 yılında ise Avusturya'da Traunsee-Gmunden'de gerçekleştirilen Avrupa Olimpik Yole Şampiyonası'nda ay yıldızlı forsu dalgalandıracaktı<sup>36</sup>. Kulübün en kalıcı faaliyeti ise 1956 yılında Piri Reis Kupası yarışlarını başlatması oldu ki bu yarış İstanbul'da geleneksel bir hal alacaktı<sup>37</sup>.

İstanbul Yelken Kulübü kurulduğu günden itibaren bireysel yelken faaliyetlerinin de artmasını sağladı. Kuruluştan çok kısa bir süre sonra 29 Temmuz 1952'de Moda'da tarihe geçecek derecede önemli bir gün yaşandı. ABD'den aldığı 25 metre boyundaki ve direk uzunluğu 42 metre olan *Rüyam* adlı yat ile Haşim Mardin, Atlantik okyanusunu geçen ilk Türk yelkencisi olmuştu. Kendisi için cumhurbaşkanlığı bünyesinde bir karşılama töreni hazırlandı. Karşılamanın arasında Celal Bayar ve Adnan Menderes de vardı. Törende Haşim Mardin'e dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar, bir kupa bile hediye etmişti<sup>38</sup>.

### Sonuç

İstanbul Yelken Kulübü günümüzde Türkiye'nin önde gelen önemli yelken kulüplerinden biri olarak çalışmalarına devam etmektedir. Kulüp; genç yetenekleri keşfetmek, yelken sporunu teşvik etmek ve denizcilik

<sup>35</sup> İstanbul Yelken Kulübü Arşivi (İYK), 1 Aralık 1951 tarihli belge.

<sup>36</sup> Buluç, *1930-2010 İzmir Yelken Sporunda 80 Yıl*, s. 35; Atabeyoğlu, *Türk Yelken Sporunu Tarihi*, s. 19.

<sup>37</sup> Buluç, *1930-2010 İzmir Yelken Sporunda 80 Yıl*, s. 35. 1953-1957 yılları arasında İstanbul Yelken Kulübü sporcularının katıldığı İstanbul ve ülke geneli yelken yarışlarıyla ilgili olarak bkz. Ek: 1

<sup>38</sup> “Rüyamla Yolculuğun Sonu-Palermo'dan İstanbul'a”, *Vatan İlavesi*, 3 Ağustos 1952, s. 1.

kültürünü yaşatmak amacıyla çeşitli çalışmalar yapmakta ve eğitimler vermektedir.

Osmanlıdan Cumhuriyet'e kadar uzanan bir geçmişi olan yelken sporu, Türkiye'nin denizcilik mirasının önemli bir parçasıdır. İstanbul Yelken Kulübü gibi yelken kuruluşları, bu mirasın yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması açısından büyük öneme sahiptir. Bugün, İstanbul Yelken Kulübü sadece bir spor kulübü değil, aynı zamanda Türkiye'nin denizcilik ve su sporları geleneğinin önemli bir temsilcisi olarak da önemli bir rol üstlenmektedir. Kulüp, yelken sporunun daha fazla yaygınlaşmasına katkı sağlarken aynı zamanda denizciliğin zevkini gelecek kuşaklara aktarmak için de çaba harcamaktadır.

## **Kaynakça**

### **Arşiv Kaynakları**

**T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**

30.10.0.0, 45.290.44

490.1.0.0,3.10.4

### **İstanbul Yelken Kulübü Arşivi (İYK)**

1 Aralık 1951 tarihli belge

### **Sürelî Yayınlar**

*Akşam*

*Boat Builder Türkiye Dergisi*

*Cumhuriyet*

*Gemi ve Deniz Teknolojisi Dergisi*

*Karadeniz Araştırmaları Dergisi*

*Liman*

*Milliyet*

*Resmî Gazete*

*Ulus*

*Vatan İlavesi*

### **Kitap ve Makaleler**

Atabeyoğlu, Cem, *Türk Yelken Sporunun Tarihi*, Türk Spor Vakfı Yayınları, Başkent Yayınevi, Ankara, 1986

Buluç, Macit, *1930-2010 İzmir Yelken Sporunda 80 Yıl*, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları, İzmir, 2011

Çapar, Onur- Düzcü, Levent, "Buharlı Gemi Çağında Osmanlı Gemi İsimleri Üzerinden Gelenekten Moderniteye Geçiş Okumak", *Karadeniz Araştırmaları*, sayı:76 (2022)

Ekenci, Güner- Serarşan, M. Zahit, "Gelişim Aşamaları Bakımından Türk Spor Teşkilatı ve Değerlendirilmesi", *Gazi Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, Cilt: II, sayı:3, Temmuz 1997

Goloğlu, Mahmut, *Atatürk ve Anadolu Kulübü*, Ajans Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara, 1982

Gülsöken, Saner, *Bodrum'un Gayıkları*, Bodrum Deniz Müzesi, Muğla, 2020  
Karataş, İbrahim, *Yelkenli Teknelerde Tasarım Prosedürü*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1992

Göksel, Mehmet Aziz, "Mega Yatların Tarihi", *Boat Builder Türkiye Dergisi*, sayı:33 (Ağustos 2012)

Peverelly, A. Charles, *The Book of American Pastimes, Containing A History Of The Principal. Base Ball, Cricket, Rowing And Yatching Clubs Of The United States*, New York, 1866

Taş, Mehmet, "Osmanlı Devleti'nde Yelkenciler Taifesi", *Social Sciences Studies Journal*, sayı:18 (Mayıs 2018)

Taş, Mehmet, *Osmanlı Devleti'nde Yelkenli Gemilerin Kullanım Sahaları*, *Social Sciences Studies Journal*, sayı: 17 (Nisan 2018)

Turan, Bülent İbrahim, "Farlı Yat Tiplerinin Ön Tasarım Aşamasında Makine Dairesi Parametrelerinin Belirlenmesi", *Gemi ve Deniz Teknolojisi Dergisi*, sayı: 220 (Aralık 2021)

Üren Cahit - Alican Turalı, *Açık Denizlerde 50 Yıl*, Türkiye Açık Deniz Yarış Kulübü, İstanbul, 2024

Yapar, Ahmet- Onur, Yalçın- Akıncı, Yasin, Rüzgar Sörfü ve Yelken Sporcularının Algıladıkları Antrenör Davranışlarının İncelenmesi, *Araştırma Makalesi, Uluslararası Türk Spor ve Egzersiz Psikolojisi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı. 2, 2022

### İnternet Kaynakları

[İstanbul'da su sporları tarihi \(istdergi.com\)](https://www.istanbul.gov.tr/istanbul-da-su-sporlari-tarihi-istdergi-com) (Erişim Tarihi: 11.5.2024)

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ingiltere-krali-viii-edward/> (Erişim Tarihi:13.5.2024)

<https://www.turksail.com/genel-haberler/18149-ata-n-n-goesterdigi-erde-kurulan-istanbul-yelken-kuluebue-70-yas-nda> (Erişim Tarihi: 7.5.2024)



### Ek 1: Türkiye Yelken Federasyonu Kuruluncaya Kadar İstanbul Yelken Kulübü Sporcularının Katıldığı Yarışlar

YILLAR	TÜRKİYE YARIŞLARI		İSTANBUL İL YARIŞLARI	
	Dragon Sınıfı	Pirat Sınıfı	Dragon Sınıfı	Pirat Sınıfı
1953	Behzat Baydar Hüsamettin Yonkes Nusret Söyke	Cafer Seyfioğlu Nami Gönenç Oktay Ereş Mario Morigi	Behzat Baydar Hüsamettin Yonkes Özcan Özyemişçi Demir Turgut Elli Turgut Yüksel İslam	Cafer Seyfioğlu Tuncer Karakurt
1954	İ.Y.K Ekibi	İ.Y.K Ekibi	İ.Y.K Ekibi	Umur Kaya Tuncer Karakurt
1955	Behzat Baydar Cafer Seyfioğlu Taci Erce Nusret Söyke Sadun Binzet Aydoğan Büyükgüneş	Taylan Sağnak Oktay Tanca Oktay Ereş Mario Morigi	Nusret Söyke Sadun Binzet Aydoğan Büyükgüneş Behzat Baydar Taci Erce Polat Serdengeçti	-
1956	Oktay Ereş Maro Morigi Cahit Nasman Tuncer Akoral Deniz Durmay	Taylan Sağnak Oktay Tanca Özcan Özyemişçi Vasil Harakopos	Oktay Ereş Mario Morigi Cahit Nasman	Taylan Sağnak Oktay Tanca Özcan Özyemişçi Vasil Harokopos Deniz Durmaya Ertuğrul Aray
1957	Oktay Ereş	Özcan Özyemişçi	Oktay Ereş Mario Morigi	Taylan Sağnak

	Mario Morigi Cahit Nasman	Oktay Tanca Bozkurt Suveren Celal Ülken	Cahit Nasman Nüshet Soyke Tuncer Akoral Aydoğan Büyükgüneş	Oktay Tanca Özcan Özyemişçi Yüksel İslam
--	------------------------------	--	--	---

**Kaynak:** *Türk Amatör Sporunun Hizmetinde 20 Yıl: İstanbul Yelken Kulübü (1952-1972)*, İstanbul Yelken Kulübü Yayınları, İstanbul, 1972, s. 21-22.

**Araştırma Makalesi/ Research Article**

**17. Yüzyılda Bir Osmanlı Devlet Adamının Muhallefâtı:  
Deli Hüseyin Paşa**

**Asuman Aydın\***

(ORCID: 0000-0002-4910-8368)

**Makale Gönderim Tarihi**

13.10.2023

**Makale Kabul Tarihi**

03.04.2024

**Atıf Bilgisi/Reference Information**

**Chicago:** Aydın, A., "17. Yüzyılda Bir Osmanlı Devlet Adamının Muhallefâtı: Deli Hüseyin Paşa", *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (Haziran 2024), 70-91.

**APA:** Aydın, A. (2024). 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Devlet Adamının Muhallefâtı: Deli Hüseyin Paşa. *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6(1) (Haziran 2024): 70-91.

**Öz**

Osmanlı Devleti'nin iktisadi ve içtimai tarihi açısından değerlendirme imkânı sunan önemli kaynaklardan biri de Muhallefât Defterleri'dir. Bu defterlerde hayatını kaybeden kişinin geride bıraktığı eşyaları, kıyafetleri, mutfak araç gereçleri ve silahları kişinin alım gücünü, zevklerini ve gündelik yaşantısını aydınlatırken; görevi ve makamı dolayısıyla elde ettiği serveti de gözler önüne sermektedir. Bu defterler biyografi çalışmaları açısından son derece önemli bir kaynak grubunu oluşturmaktadır. Halk arasında "deli" lakabıyla bilinen vezir Hüseyin Paşa, IV. Murad, Sultan İbrahim ve IV. Mehmed olmak üzere, toplam üç padişah dönemi görmüş, üç kez kaptan-ı deryalık görevini üstlenmiş, Girid serdarlığı yapmış ve çeşitli görevlerde bulunmuş önemli bir devlet adamıydı.

Bu çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşivi Topkapı Sarayı Fonunda bulunan TS.MA.d 2315 numarada kayıtlı olan Metrûkât Defteri'nde yer alan ve iki

---

\* Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, YÖK 100/2000 Osmanlı Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi, Tarih Bölümü Doktora Bursiyeri, Türkiye, [asumanalnaydn@gmail.com](mailto:asumanalnaydn@gmail.com).

Ph. D. Candidate, Necmettin Erbakan University, Ph. D. Scholar of YOK 100/2000 History of Ottoman Institutions and Civilization, Türkiye.

sayfadan oluşan muhallefât kaydının transkripsiyonu yapılarak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Makale iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Muhallefât Defterleri'nin özellikleri ve müsadere sisteminden bahsedilmiştir. Birinci bölümde Deli Hüseyin Paşa'nın hayatı ve bulunduğu görevler anlatılmış, ikinci bölümde ise Hüseyin Paşa'nın muhallefât kayıtları doğrultusunda sahip olduğu eşyaların değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu bağlamda önemli bir devlet adamı olan Deli Hüseyin Paşa'nın vezirlik rütbesini ifa ederken gündelik yaşantısı ve sahip olduğu eşyalardan yola çıkarak dönemin sosyo-ekonomik durumu ile ilgili çıkarımlar yapmak, 17. Yüzyıl Osmanlı coğrafyasının sosyo-ekonomik hayatına dair yapılmış çalışmalara katkı sunmak amaçlanmıştır.

**Anahtar Kelimeleri:** Muhallefât, Hüseyin Paşa, Tereke, Müsadere, Sosyal Hayat

### **Muhallefât of an Ottoman Statesman in the 17th Century: Deli (Mad) Hüseyin Pasha**

#### **Abstract**

One of the important sources that provide the opportunity to evaluate the Ottoman Empire in terms of economic and social history is the Muhallefât Books. In these notebooks, the belongings, clothes, kitchen tools, and weapons left behind by the deceased illuminate the person's purchasing power, tastes, and daily life, and also reveal the wealth he has acquired due to her duty and office. These books make up a group of extremely valuable sources in terms of biographical studies. Vizier Hüseyin Pasha, who is known by the nickname "mad" among people, has seen a total of three sultans, namely Murad IV, Sultan İbrahim, and Mehmed IV, and has undertaken the duty of chief admiral three times. He was an important statesman who served as serdar of Crete and held various positions.

In this study, the two-page muhallefât record, which is located in the Topkapi Palace catalog of Ottoman Archives of the Prime Minister's Office is registered with the number TS.MA.d 2315, has been transcribed and evaluated. The article consists of two parts. In the introduction, the characteristics of the Muhallefât books and the confiscation system have been mentioned. In the first part, the life of mad Hüseyin Pasha and her duties were explained, and in the second part, the possessions of Hüseyin Pasha in line with the muhallefât books were evaluated. In this context, it is to make inferences about the socio-economic situation of the period, based on the daily life and belongings of mad Hüseyin Pasha, who was an important statesman, while he was on the duty of vizier. In addition, it is aimed to contribute to the studies on the socio-economic life of 17th century Ottoman geography.

**Keywords:** Muhallefât, Hüseyin Pasha, Heritage, Confiscation, Social life,

## Giriş

Muhallefât sözlük anlamı olarak “geride bırakılan” anlamına gelen “*muhallef*” kelimesinin çoğulu olarak kullanılmıştır<sup>1</sup>. Bu kavramın yerine belgelerde tereke, kassam ve metrûkât isimlerinin de kullanıldığını görmekteyiz. Bu kavramlar genel olarak ölen kişinin geride bıraktığı mirası aydınlatırken bu defterlerin arasında muhteva bakımından benzerlikler olsa da belirgin farklılıklar olduğunu görmekteyiz. Bu farklılıklara sebep oluşturan unsur ise müsadere sistemidir.

Müsadere sistemi Osmanlıların kuruluş dönemlerinde sadece isyancılar ve devlet malını zimmete geçirenlere uygulanan bir ceza türüken Fatih döneminden Tanzimat yıllarına kadar çok çeşitli şekillerde uygulanmıştır. Ulema dışında devlet kademelerinde görevli bulunan kayda değer mal varlığına sahip olan herkese uygulanan bir sistem haline almıştır<sup>2</sup>. Zira dönemin yönetim anlayışına göre devlet kademelerinde çalışan bu kişilerin edindiği mallar kendilerine değil, sahip oldukları makama dolayısıyla devlete ait olan mallardı. Bu anlayış ise müsadere sisteminin yaygın şekilde kullanılmasına sebebiyet vermiş ve hazinenin önemli bir gelir kaynağını oluşturmuştur. Muhallefât ve metrûkât defterleri de bu vesile ile oluşmuştur. Müsadere edilen devlet görevlilerinin malları bu defterlere kaydedilerek devlet hazinesine aktarılmıştır.

Tereke ve kassam defterleri kadılar tarafından kayıt altına alırken, bu kayıtlardan ölen kişilerin geriye kalan mallarının sayılarının yanında fiyatları ile ilgili de bilgi alabilmekteyiz. Bu kayıtlar Mualefât kayıtlarına nazaran sayı bakımından karşılaştırılamayacak kadar fazladır ve şer’i hukuka dayanarak kadılar tarafından sicillere kaydedilmiştir. Bu defterlerde kaydedilen eşyaların adetlerinin yanında maddi karşılıkları da verilmektedir.

Muhallefât ve Metrûkât Defterleri ise devlet adına çalışan kişilerin görevleri esnasında edindikleri malların hapis, sürgün, firar ve görevden

<sup>1</sup> Tahsin Özcan, “Muhallefât”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 5 (2020), s. 405.

<sup>2</sup> Tuncay Öğün, “Müsadere”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 32 (2006), s. 67.



azledilme durumunda müsadere usullerine dayanarak devlet adına görevli memurlar tarafından kayıt altına alınmasıyla tanzim edilmiştir. Bu defterler şer'i hukuktan bağımsız olarak merkezi idarenin emriyle müsadere işlemi sonucunda oluşturulmuştur. Muhallefât defterlerine genel olarak baktığımızda ölen kişinin kimlik bilgileri, unvanı, hangi zümreye ait olduğu, mesleği, ölüm sebebi ve tarihinin yazıldığını, ardından kalan mallarının ayrıntılı dökümü ve sonunda ailesine kalan mallar ve bu eşyaların nakdi dökümünden oluştuğunu görmekteyiz. Muhallefât ve metrûkât defterlerini birbirinden ayıran en önemli kısım ise dökümü verilen malların nakdi değerleri hususudur. Metrûkât defterinde kaydedilen eşyaların sadece adet olarak belirtildiğini ancak, nakdi değerinin belirtilmediği görülmektedir. Araştırmacılar tarafından yukarıda bahsi geçen defterler aynı içeriklere sahipmiş gibi algılsa da defterlerin içeriği ve tutulma sebepleri arasında belirgin farklılıklar olduğu bilinmektedir.

Muhallefât ve metrûkât kayıtları Osmanlı iktisadî ve içtimaî hayat açısından araştırma yapacak kişiler için zengin bir kaynak grubunu oluşturmaktadır. Bu kayıtlar araştırmacılara ölen kişilerin görevleri, kimlik bilgileri, ölüm tarihleri, müsadere edilen malları hakkında bilgi sunarken, aynı zamanda kişilerin zenginlik durumları dönemin şartlarına göre kullanılan ev eşyaları, giysileri, statü ve zenginlik arasındaki bağlantı, askerî araç gereçleri, ev dekorasyonu, kullanılan kumaş türleri ve bu eşyaların hangi coğrafyalardan temin edildiği, kişilerin gündelik yaşamı ve bunlar gibi birçok konuda analizlerin yapılmasını sağlamaktadır.

### **Hüseyin Paşa'nın Hayatı**

Hüseyin Paşa, Bursa'nın Yenişehir kazasında dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi ile ilgili kesin bilgi mevcut değildir. Genç yaşta İstanbul'a gelerek önce Saray-ı Atik'de ardından Topkapı Sarayı'nda eğitim almış ve zülüflü baltacılar koğuşuna girmiştir. İran Şâhı, IV. Murad'a bozulup kırılması oldukça güç olan bir ok göndermiştir. Üç padişah dönemi görmüş olan Hüseyin Paşa bu yayı kurup bozmayı başarınca padişahın dikkatini çekmiştir. Böylelikle önce küçük mirâhûrluğa sonra da büyük

mirâhûrluğa tayin edilmiştir<sup>3</sup>. IV. Murat'ın Lehistan seferi öncesinde Cafer Paşa Kaptanlıktan azlolunup, yerine mirâhûr Hüseyin Paşa, kendisine vezirlik verilerek, 1 Safer 1044/27 Temmuz 1634 tarihinde kaptan-ı deryalığa tayin edildi<sup>4</sup>.

Kaptan paşa olarak katıldığı Revan seferinde gösterdiği üstün gayreti ve başarısından dolayı Mısır Beylerbeyliği'ne atandı<sup>5</sup>. Bu görevinde iken adının çeşitli olaylara karışmasıyla azledildi. İstanbul'a çağırıldıktan sonra Has Bahçe'de Çinili Köşk'te hapsedildi. Kısa süre içerisinde eski itibarına yeniden kavuşan paşa, padişahla birlikte Bağdat seferine katıldı. Revan seferinde edindiği topçuluk maharetini Bağdat seferinde taçlandırdı ve kuşatmada emrine verilen sekiz topla kale duvarlarını dövdürdü<sup>6</sup>. Sefer esnasında gösterdiği üstün gayret ve çabasıyla padişahın takdirini kazandı. Bu durum neticesinde devlet adamları arasında her zaman var olan kıskançlıklar baş göstermeye başladı. Devleti ortaksız bir şekilde ele almak için aralarında mücadele başladı<sup>7</sup>. Hüseyin Paşa cesareti ve cüretiyle bilinen ve bu özelliklerinden dolayı kendisine "deli" lakabı verilen bir devlet adamıydı. Paşanın yakınlarından olan Silahdâr Paşa'nın IV. Murad üzerindeki etkisi, taraftarlarının fazlalığı ve Hüseyin Paşa'nın cesareti bu çekişmenin kazananı olmalarını sağladı. Nihayetinde sadaret kaymakamı olan Tabaniyassı Mehmed Paşa'nın azledilip, idam ettirilmesinde etkin rol oynadı. Ardından ondan boşalan kaymakamlığa Hüseyin Paşa getirildi<sup>8</sup>.

IV. Murat'ın vefat haberi en çok Silahdâr Paşa ile Hüseyin Paşa'yı etkilemiştir. Padişaha olan yakınlıklarıyla bilindiklerinden, onun vefatıyla ikballeri için endişelenmiyor değillerdi. IV. Murat'tan sonra tahta tek erkek varisi olan Sultan İbrahim geçti<sup>9</sup>. Sultan İbrahim şahsiyeti

<sup>3</sup> Naima Mustafa Efendi, Tarih-i Naimâ (Ravzatü'l-Hüseyin Fî HülâsatiAhbâri'l-Hâfikayn), C. 4, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara, 2007, s. 1827.

<sup>4</sup> Mustafa Naimâ Efendi, Naimâ Tarihi, C. 4, Çev. Zuhuri Danışman, İstanbul, 1968, s. 1271.

<sup>5</sup> Naima, age, s. 1316.

<sup>6</sup> Zuhul Kayayurt, İbrahim Peçevi, Peçevi Tarihi, Marmara Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 87.

<sup>7</sup> Naima, age, s. 1465.

<sup>8</sup> Naima, age, s. 1467.

<sup>9</sup> Feridun Emecen, "İbrâhim", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 21 (2000), s. 275.

itbarıyla çok tartışmalı bir Osmanlı padişahıdır. Sarayda uzun yıllar tecrit edilmiş bir hayat yaşamasından ve saltanatında sergilediği uygunsuz davranışlardan akli melekelerinin zedelendiği söylenmiştir. Devlet işlerinden kendini zaman zaman çekmesiyle ülkede istikrarın bozulması gibi neticeler meydana gelirken dönemin devlet adamları yönetimde söz sahibi olmuş ve nüfuzları artmıştır.

IV. Murad'ın vefatı ile kendilerine iyi bir gelecek düşünülmeceğini öngören Hüseyin Paşa sabık padişah zamanında göstermiş olduğu üstün başarıları göz ardı edilmeyerek ikinci kez 27 Şevval 1049/20 Şubat 1640 tarihinde kaptan-ı deryalık tevcih olundu<sup>10</sup>. Bu görevin asıl maksadı Kemankeş Mustafa Paşa'nın hem kendisine karşı oluşabilecek farklı grupları dağıtmak istemesi hem de paşanın Tabanıyassı Mehmet Paşa hadisesine adının karışmış olması sebebiyle İstanbul'dan uzaklaştırılmasıydı<sup>11</sup>. Kaptan Paşa olarak Karadeniz'e açılarak buradaki ticarete engel olan Rus-Kazak korsanlarıyla mücadele edip 30 kadar Rus şaykasını İstanbul'a göndermişti. Ancak bu başarısı dahi konumunu korumada yardımcı olamadı. Daha kendisi Karadeniz'deyken H.1051/M.1642'de azil haberi geldi. Yerine Siyavuş Paşa kaptanlığa getirildi.<sup>12</sup> Hüseyin Paşa ise Özi kalesi muhafızlığına tayin edildi<sup>13</sup>.

Hüseyin Paşa Özi muhafızlığı görevindeyken Azak kalesini Ruslardan geri almakla görevlendirildi ancak gerekli yardımın ulaştırılamaması, kuşatmanın uzun sürmesinin ardından kış şartları ve en önemli sebeplerden biri olan Siyavuş Paşa ile aralarında olan anlaşmazlıklardan dolayı bu görevinde başarılı olamadı. Üç ay kadar sonra muhasarayı kaldırıp askerin kışlaması için 10 Şaban 1051/14 Kasım 1641'de Kefe'ye çekilmek zorunda kaldı<sup>14</sup>. 1052/1642'de Bosna eyaletine, 1053/1643'te de Bağdat'a atandı. Bağdat valisi olarak gittiği şehirde otorite boşluğundan dolayı bozulan asayiş ve düzeni sağladı ve birçok imar

<sup>10</sup> Naima, age, s. 1501

<sup>11</sup> Abdülkadir Efendi, Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi, C. 2, haz. Ziya Yılmaz, Ankara 2003, s. 1136.

<sup>12</sup> Kâtip Çelebi, *Fezleke (Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655))*, C. 2, haz. Zeynep Aycibin, İstanbul, 2016, s. 831.

<sup>13</sup> Ramiz Paşazade Mehmed İzzet, *Harita-i Kapudanan-ı Derya*, İstanbul, H.1285/M.1868, s. 25.

<sup>14</sup> Abdülkadir Efendi, age, s. 1159.

faaliyetinde bulundu. Beş ay kadar süren bu görevinden sonra 1054/1644'te Sultan İbrahim'in nedimi olarak atandı<sup>15</sup>.

Hüseyin Paşa cesareti, sivri dili ve aklına geleni söylemesiyle bilinen bir paşaydı. İstanbul'a geldiğinde Sultan İbrahim'in huzurunda padişahın nedimlerine şakayla karışık ettiği uygunsuz laflar ve Veziriazam Civan kapıcıbaşı Mehmet Paşa'nın da etkisiyle hakkında çıkan dedikodulardan 1054/1644'te Budin valiliğine atanarak saraydan uzaklaştırıldı<sup>16</sup>. 1055/1645 senesinde Hanya muhafazasına memur olarak atandı.

Girid serdarı Sultânzâde Mehmet Paşa'nın vefatının ardından 1056/1646'da Girid serdarı olarak atanan Hüseyin Paşa aynı sene tertiplelediği güçlü donanmayla Seline ve Resmo kalelerini fethetti<sup>17</sup>. Ardından Kandiye Kalesi'ni muhasara etti. Girid serdarı Hüseyin Paşa Kandiye'nin fethi için uzun süre küffar ile mücadele etmiştir. Tüm çabalarına rağmen gerekli asker ve mühimmat eline ulaşamamıştır. Paşa zaman zaman askerinin gönlünü alıp, hırslandırsa da bu olumsuzluklar karşısında daha fazla dayanamadı ve kuşatma başarısız olunca Resmo'ya geri çekildi<sup>18</sup>. Uzun yıllar Kandiye'nin fethi için çaba göstermiş olmasına rağmen başarısız olduğundan Kandiye kalesinin karşısına İnadiye Kalesini yaptırdı. Kalenin fethi için tüm çabalarına rağmen gerekli asker ve mühimmat noksanlığından geri çekilmek zorunda kaldı<sup>19</sup>.

Girid serdarı iken Zurnazen Mustafa Paşa'nın vezaretten azledilmesiyle bu makama kapıcılar kethüdası ile Deli Hüseyin Paşa'ya verilmek üzere gönderilmiş olsa da bundan vazgeçilerek Siyavuş Paşa'ya verildi<sup>20</sup>. Hüseyin Paşa bu durumu öğrendiğinde ne kadar üzülmüş olsa da yapacak bir şeyi yoktu.

<sup>15</sup> Nazmi-zâde Murteza, Gülşen-i Hulefâ (Bağdat Tarihi 762-1717), nşr. Mehmet Karataş, Ankara, 2014, s. 237.

<sup>16</sup> Şeyhi Mehmet Efendi, Şakaik-i Numaniye ve Zeyilleri, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s. 88-89.

<sup>17</sup> Evliyâ Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: *İstanbul*, haz. Yücel Dağlı- Seyit Ali Kahraman, C. 1, İstanbul, 2003, s. 237.

<sup>18</sup> Naima, age, s. 1799.

<sup>19</sup> Kâtip Çelebi, age, s. 938.

<sup>20</sup> Nazire Karaçay Türkay, Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyli Fezleke, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012, s. 39.

Köprülü Mehmet Paşa ile aralarındaki düşmanlığın da etkisiyle Köprülü sadarete geldiğinde Hüseyin Paşa Girit serdarlığından azledilip katledilmek üzere Âsitâne'ye çağırılmışsa da padişah IV. Mehmet'in merhameti ve uzun yıllar verdiği hizmetler göz önünde bulundurularak üçüncü kez 14 Şevval 1068/15 Temmuz 1658'de kaptan-ı deryalığa getirildi<sup>21</sup>. 1069/1659'da Rumeli Beylerbeyliğine atanmış olsa da kısa sürede veziriazamın da etkisiyle hakkında çıkan söylentiler sebebiyle azledilip, aynı sene İstanbul'da katledildi. Yedikule'deki Hasbahçe'de Yıldızlı Kapı'da mefdundur.

Hüseyin Paşa seferlerde göstermiş olduğu üstün başarılar sebebiyle aynı zamanda gazi olarak da anılmaktadır. Devlet memuriyetinin yanı sıra kendisi zorlu ve oyun bilir bir pehlivan olmasıyla da meşhurdu<sup>22</sup>.

### **Vezir Hüseyin Paşa'nın Muhallefâtı**

Çalışmamızın ana kaynağı olan muhallefât defteri Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Topkapı Sarayı Fonunda bulunan TS.MA.d 2315 numarada kayıtlıdır. H. 29.12.1091 tarihli defter toplam 81 varaktan oluşur. Hüseyin Paşa'nın muhallefât kaydının yer aldığı ilk sayfada Hüseyin Paşa'nın vefatıyla hazineye dahil olan eşyaları, ikinci sayfada ise oğullarına kalan eşyalarının kaydı yer almaktadır. Vezir Hüseyin Paşa'nın dört oğlu vardır. Çocukları hakkında hem III. Ahmet'in damadı olması hem de görevleri sayesinde en fazla bilgiye sahip olduğumuz Sarı Mustafa Paşa'dır. Sarı Mustafa Paşa III. Ahmet'in kızı Saliha Sultan'la evlenmiş ve Sivas, Revan gibi eyaletlerde valilik yapmıştır<sup>23</sup>. Çocuklarından Ahmet Girit'te on üç köyü mülkiyet suretiyle idare etmişken, ortanca oğlu Nuh Dergâh-ı Ali'de kapıcıbaşı, küçük oğlu Ömer ise Dergâh-ı Ali'de kapı kethüdâlığı görevinde bulunmuşlardır<sup>24</sup>.

Müsadere usulünde devlet, memurları vasıtasıyla teftişini yaparak saptadığı malları hazineye dahil ederdi. Bu sistemin önemli bir kuralı da tüm mal varlığına el konulmaması, varislerine geçinebilecekleri miktarda mal bırakılmasıydı<sup>25</sup>. Bu uygulamanın örneğini Hüseyin

<sup>21</sup>Mehmed Süreyya, Sicil-i Osman-ı, C. 3, İstanbul, 1996, s. 720.

<sup>22</sup> Dağlı-Kahraman, age, s. 211.

<sup>23</sup> İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. 3/1, Ankara, 1973, s. 342.

<sup>24</sup>Ersin Gülsoy, Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670), İstanbul, 2004, s. 73.

<sup>25</sup> Ögün, agm, s. 68.

Paşa'nın muhalefât kayıtlarında da görmekteyiz. Muhalefâtın önemli bir bölümünü Hüseyin Paşa'nın giysileri, silahları ve çeşitli ev eşyalarının oluşturduğu görülmektedir.

### **Hüseyin Paşa'nın Giysileri**

İnsanların örtünme ihtiyacı için kullandığı giysiler aynı zamanda hiyerarşiyi belirleyen bir simge olmuştur. 17. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin önemli devlet adamlarından biri olan Hüseyin Paşa yaşadığı müddetçe kaptan-ı deryalık, vezirlik gibi önemli statülere gelmiş başarılı bir devlet adamıdır. Dolayısıyla kullandığı eşyaların içerisinde dönemin şartlarına göre son derece lüks olan çeşitli iç ve dış giyim eşyalarına sahip olduğunu görüyoruz.

Muhalefât kaydının büyük bir kısmını iç ve dış giyim eşyaları oluşturur. Dış giyim eşyaları arasında statü göstergesi olarak sayılabilecek son derece lüks olan çeşitli renk ve farklı cins hayvan derilerinden yapılmış kürk ve kaftanları dikkat çekmektedir. Tıpkı günümüz devlet adamlarının resmî törenlere katılırken takım elbise giyme adetlerinde olduğu gibi 17. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında da devlet adamları bu kürk ve kaftanları giyerek resmî törenlere katılırlardı. Törenlerde üzerlerinde bulunan kıymetli kürk ve kaftanlar aynı zamanda kişinin statüsüne de işaret etmekteydi. Bu giysilerin en değerlileri ise samur ve kakum olanlardı.

Hüseyin Paşa yaşadığı dönem itibariyle IV. Murad, Sultan İbrahim ve IV. Mehmed olmak üzere üç padişah görmüş bir vezirdir. Öyle ki bu padişahlardan Sultan İbrahim dönemi çeşitli kaynaklarda Kürk/Samur devri olarak anılmaktaydı<sup>26</sup>. Sultan İbrahim bu değerli kürklere son derece düşküdü. Paşa'nın uzun süre devlet kademelerindeki hizmeti karşılığında aldığı taltiflerle çok sayıda çeşitli kürk ve kaftana sahip olduğu görülmektedir. Paşa'nın toplam 34 kürkünden on üç tanesi hazineye kalırken yirmi bir tanesi oğullarına kalmıştır. Bunlardan hazineye dahil olan iki adet Basra işi kürk, beş adet Şam işi kürk, üç adet serasere kaplı kürk, bir adet yeşil çuka kaplı samur kürk ve iki adet Halep işi kürkü vardır. Oğullarına ise biri eski olmak üzere sekiz adet Halep işi kürk, bir adet Bursa işi kürk, biri eski iki adet Basra işi kürk, bir adet Beyaz kürk, bir adet beyaz telli kürk, iki adet yeni bir adet eski Şam işi kürk, bir

<sup>26</sup> Ahmet Refik Altınay, Samur Devri (1640-1648), Ankara, 2010, s. 68.

adet siyah kadife kürk, bir adet atlas kürk, üç adet samur kürk olmak üzere yirmi bir adet kürk kalmıştır. Kaftanlar Osmanlı Devleti'nde törensel nitelik taşıyan kıyafet grubundandır. Devlet görevlilerinin bu giysi türünü makamına göre resmî törenlerde giydiği bilinmektedir. Osmanlıların teşrifat kuralları çerçevesinde gerçekleştirdiği birçok tören vardır. Örneğin cenaze törenleri İslam geleneğinden dolayı son derece sade olanlardan biridir. Cenaze alayları için önceden herhangi bir hazırlık yapılmazdı. Matemin simgesi özel kıyafetlerle olmayıp koyu renkli kıyafetlerle sembolize edilmiştir<sup>27</sup>.

Paşa'nın muhallefâtında 70 adet kaftan kaydına rastlanmıştır. Bu kaftanlardan Hindi<sup>28</sup> siyah renkli kaftanlarını dini törenlerde giydiği söylenebilir. Seraser ve kakum olan kaftanları ise cülus, kılıç kuşanma, bayram, surre-i hümayun gibi merasimlerde aldığı taltiflerdir. Osmanlılarda kaftan ve kürkler görev sebebiyle devlet erkanına verildiğinden devlet malı sayılmıştır. Bu sebeple 29 adet seraser kaftan, 27 adet kakum seraseri kaftan ve 13 Hindi siyah kaftan hazineye dâhil edilmiştir. 1 adet üzeri dalgalı çizgili kumaş kaftanı ise paşanın oğullarına bırakılmıştır. Devlet görevlilerinin özellikle resmî törenlerde giydiği seraser kakum gibi değerli kumaşlardan dikilen kaftanlar kişi ile beraber devleti temsil etmekteydi. Kaftanlarının sadece bir tanesinin oğullarına bırakılmış olması ise son derece ilginçtir. Seraser kakum gibi değerli kumaşlardan dikilen kaftanları hazineye alınmışken, kumaş cinsi belirtilmemiş olan dalgalı çizgili biçimde işlenen kaftanının oğullarına bırakılmış olması bu kaftanın paşaya görev sebebiyle verilmediği, bu sebeple oğullarına bırakıldığı şeklinde yorumlanabilir.

Paşa'nın muhallefâtında dikkat çeken bir diğer kayıt ise oğullarına bırakılan Mevlevi külahıdır. Osmanlılar, ehl-i sünnete aykırı tarikatlarla mücadele ettikleri kuruluş devrinde dahi Mevlevi tarikatına dokunmamışlardır. Mevleviliğe ilk destek veren padişah II. Murad

<sup>27</sup> Dündar Alikılıç, Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler: İmparatorluk Seremonisi, İstanbul, 2004, s. 160.

<sup>28</sup> Belgelerde "Hindi" olarak adlandırılan bir tür pamuklu kumaş (Boğası). Hindi kumaş çeşidi ve Hint işi kumaşlar genellikle karıştırılmaktadır. Hint işi olan kumaşlar belgelerde "Lakpuri" olarak kaydedilmektedir. Detaylı bilgi için bknz: Suraiya Faroqhi, Orta Halli Osmanlılar, Çev. Hamit Çalışkan, İstanbul, 2009, s.37.

(1421-1451) olmuştur<sup>29</sup>. Ardından diğer padişah ve devletin ileri gelenlerinin de desteği ile giderek güçlenen bir tarikat olmuştur. Mevleviliğin sembollerinden biri olan Mevlevî külâhı bir diğer adıyla sikke, Mevlânâ yolunda oluşa, Mevlana'ya mensup bulunuşa alamettir<sup>30</sup>. Hüseyin Paşa IV. Murad'a olan yakınlığıyla bilinen bir vezirdi. Sultan Murad 1638'deki Bağdat seferi esnasında Konya'ya uğramış ve mevlevihaneyi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret esnasında Şeyh Ebubekir Çelebi tarafından padişaha ve yanındaki vezirlere hediyeler takdim edilmişti<sup>31</sup>. Hüseyin Paşa da Bağdat seferinde padişaha eşlik eden devlet erkanındandı. Paşa'nın muhalledâtında yer alan bu Mevlevî külâhının bu esnada Paşa'ya hediye edildiğini düşünebiliriz.

Bir diğer dış giysisi olarak sarık, İslam toplumlarında uzun yıllardan beri kullanılan kavuk, külâh, fes gibi bir başlıkla üzerine sarılan ince uzun tülbent veya şaldan oluşurdu. Osmanlı Devleti'nde devlet görevlileri mensubu oldukları zümreye göre farklı sarıklar kullanılmaktaydı<sup>32</sup>. Vezir Hüseyin Paşa'nın muhalledâtında beş adet telli sarık, bir adet sırmalı, bir adet eski ve bir adet yeni seraser sarık, bir adet nakışlı ve on altı adet etrafı yıldızlanmış sarık ve çeşidi belirtilmemiş olmak üzere toplam 148 adet değişik sarık kaydı bulunmaktadır. Bunların 78 adeti oğullarına, 70 adeti ise hazineye dahil edilmiştir. Bunların yanında farklı bir başlık türü olarak bir adet mavi atlas yapuk ve bir adet seraser yapuk tespit edilmiştir. Bu iki başlık da oğullarına bırakılan eşyalardandır.

Bugün kadınların giydiği bir dış giysisi olarak bilinen ferace, Osmanlı Devleti'nde uzun yıllar hem kadın hem erkek dış giysisi olarak kullanılmıştır. Osmanlı'da özellikle ilmiye sınıfına mensup kişilerin giydiği ferace bol kollu ve yakalı olarak tasarlanmıştır. Paşa'nın muhalledâtında dört çift feracesi görülmektedir. Bir tanesi oğullarına verilirken diğer üç tanesi hazineye dahil edilmiştir.

Muhalledât kayıtlarında yer alan bir diğer giysi türü ise iç giyim eşyalarıdır. Bu eşyaların arasında çeşitli türden donları, şalvarları ve bunları bele sabitlemek için kullanılan kuşaklar ve entariler vardır. Entari

<sup>29</sup> Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), Çev. Ruşen Sezer, İstanbul, 2018, s. 208.

<sup>30</sup> Abdülbâki Gölpınarlı, Mevlevî Âdâb ve Erkânı, İstanbul, 1963, s. 41.

<sup>31</sup> Abdülbâki Gölpınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik, İstanbul, 1953, s.163.

<sup>32</sup> Nebi bozkurt, "Sarık", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 36 (2006), s.152.



denilince yaygın olarak kadın giysisi akla gelmekteyse de 17. yüzyılda erkekler tarafından da giyilmiştir<sup>33</sup>. Paşa'nın yedi adet kutni kumaştan yapılmış olan entarileri hazineye dahil edilirken bir adet beyaz kutni entari, dokuz adet eskimiş entari ve al kadife kumaştan eskimiş olan bir adet entari oğullarına bırakılmıştır. İç çamaşırı olarak kullanılan çok sayıda don ve donluk kumaş tespit edilen bir diğer giyim eşyasıdır. Muhallefât kaydında çeşitli tür ve farklı coğrafyalarda üretilmiş toplam 160 adet kayda ulaşılmıştır. Bunlardan 87 adeti hazineye dahil edilirken 73 adeti oğullarına kalmıştır. Hazineye dahil olanlar iki adet sof donluk, bir adet küçük kadife donluk, sekiz adet çeşitli türlerde atlas donluk, bir adet al kadife donluk, kırk adet çeşitli türden donluk, bir adet kutni donluk, bir adet donluk, bir adet beyaz çuka donluk, beş adet çeşitli sof donluk, yirmi yedi adet tefarik çuka donluk, oğullarına bırakılanlar ise bir adet diba donluk, otuz adet atlas donluk, bir adet al kadife donluk, bir adet hare donluk, bir adet al kutni donluk, bir adet altın boyalı kutni donluk, bir adet alaca kutni donluk, bir adet yeşil atlas donluk, iki adet yeşil saye çuka donluk, bir adet zer boyalı çuka donluk, altı adet Şam işi atlas don, türü belirtilmemiş üç adet donluk yedi adet sof donluk, bir adet küçük kadife don, otuz adet çeşitli atlas don, bir beyaz don, altı adet Şam işi atlas don, bir adet beyaz çuka don, bir adet diba don, bir adet al kadife don, bir adet hare don, bir adet al kutni don, bir adet alaca kutni don, bir adet yeşil atlas don, iki adet yeşil saye çuka don, muhallefât kayıtlarında Paşa'ya ait iki adet şalvar tespit edilmiştir. Bunlardan bir adet kutni şalvar hazineye alınırken, bir adet eski kadife şalvar oğullarına bırakılmıştır.

Eski Türk giyiminde hem erkek hem de kadınlar tarafından bir giyim eşyası olarak kullanılan kuşak önemli bir yere sahiptir. Erkek kuşakları bir taraftan iç donu sarmak ve diğer taraftan da dış giysiyi tutup sarmak için olmak üzere iki çeşittir<sup>34</sup>. Paşa'nın muhallefâtında hazineye dahil edilen kırk adet çeşitli türlerde hare ve acem donluk kuşak, on iki adet sim kuşak, bir adet beyaz makrame kuşak, bir adet seraser kuşak, biri telli olmak üzere iki adet acem işi kuşak ve bir adet altın kuşak tespit edilmiştir. Oğullarına kalanlar ise beş adet makrame küçük kuşak, altı adet donluk kuşak, bir adet Bursa işi makrame kuşak, bir adet beçkâri

<sup>33</sup> Reşat Ekrem Koçu, Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Ankara, 1969, s. 102.

<sup>34</sup> Koçu, age, s. 161.

kuşak, bir adet beyaz makrame eski kuşak, iki adet beyaz kuşak ve iki adet çuka kolçak kuşak bırakılmıştır. Bir diğer iç giyim eşyası olan entarileri ise toplam 18 adettir. Bunlardan yedi adet kutni entari hazineye dahil edilirken bir adet beyaz kutni entari, dokuz adet kumaş türü belirtilmemiş eski entari ve bir adet kırmızı kadife eski entari oğullarına bırakılmıştır.

### **Silahları ve At Koşum Takımları**

Osmanlı Devleti'nde idareciler aynı zamanda savaşçı askeri kimlikleriyle de ön plana çıkmışlardır. Sorumlu oldukları bölgenin idaresinin yanında güvenliğini sağlama konusunda da baş rol oynamışlardır. Muhallefât kayıtlarına bakıldığında at koşum takımları ve silahlarının varlığı kişinin hangi sınıfa mensup olmasının yanında silahların çeşitliliği hangi mücevherlerin kullanıldığı gibi bilgiler kişinin zenginliğinin ve statüsünün bir göstergesidir. Müsadere usulünde devlet, makam sayesinde kazanılmış tüm varlıklara görevin azledilme, sürgün ve idam edilme durumunda el koymaktaydı. Muhallefât kaydı incelendiğinde bir devlet adamı ve asker kimliğiyle vezir Deli Hüseyin Paşa'nın çok sayıda ve çeşitli türlerde silahlarının olduğunu görmekteyiz. Oğullarına üç adet sim hançer, bir adet sim bıçak, bir adet sim şatır kuşağı, bir adet tirkeş, bir adet sim şatır kuşağı bırakılırken silahlarının ve at koşum takımlarının büyük bir çoğunluğuna hazine adına el konmuştur. Üç sim topuz, bir tüfek, iki sim topuz, iki simli maşalı tüfek, iki küçük çakmaklı tüfek, bir sırmalı tüfek ve 117 çeşitli tüfek, 83 adet çeşitli sim kılıç, gaddare ve gürz, iki sim kılıç, beş altın kılıç, on iki sim kabzalı bıçak, on yedi sim topuz, bir altın hançer, bir sırmalı tamamlanmamış tirkeş, iki sim taşlı tirkeş, yirmi tirkeş, bir yeni tirkeş, ve bir adet şatır sim kuşak kemeri, bir adet altın som kuşak, adedi belirtilmemiş altın hançer ve üç adet gümüş hançeri ve vücutlarını kesici delici aletlerden koruyan üç adet bakır kalkan, adedi belirtilmemiş altın hançer kesesi hazineye dahil edilmiştir.

Hüseyin Paşa'nın muhallefâtında bulunan silah çeşitliliği ve birçoğunun değerli madenlerle bezenmiş olması asker kimliğini tam anlamıyla yansıtmaktadır. Paşa etkin olduğu dönemlerde özellikle IV. Murat zamanında padişaha yakınlığıyla bilinmekteydi. Bu yakınlık önemli mevkillerin yanında sahip olduğu malların artmasında da son derece etkin olmuştur.

Paşa'nın muhallefât kayıtlarında atlarına dair bir bilgi bulunamamış olsa da at koşum takımlarının varlığı Paşa'ya ait atların olduğunu göstermektedir. Nitekim Hüseyin Paşa gibi önemli bir devlet adamı ve askerinin çok kıymetli atlara sahip olmaması düşünülemezdi. Bu koşum takımlarının değerli madenlerden yapılmış olması dikkat çekmektedir. Kayıtlara göre, Deli Hüseyin Paşa'nın oğullarına bir çift rikab, üç çift altın gerde rikab, bir çift sim kaplı rikab ve beş adet sim reşme ve bir adet sof eyer bırakılırken hazineye üç çift altın gerde rikab, beş çift gümüş rikab, bir adet sim rikab, bir adet tatar işi yaldızlı rikab ve dört çift demir rikab, bir adet eski reşme ve bir adet sim eyerin dahil olduğu tespit edilmiştir.

### Ev Eşyaları

Vezir Deli Hüseyin Paşa'nın muhallefât kayıtlarında en fazla görülen eşyalardan biri de ev eşyalarıdır. 17. yüzyıl ev hayatı düşünüldüğünde elde edilen veriler paşanın son derece lüks bir yaşam sürdüğü izlenimi vermektedir. Gündelik hayatta kullandığı ev döşemeleri son derece çeşitli ve oldukça fazladır. Ev eşyalarını saklamak için kullandığı ve oğullarına bırakılan bir adet sandık, yine aynı maksatla kullanılan hazineye dahil olan dört adet sof kari çekmeceleri vardı. Oturma alanlarında mak'adlar kullanılmıştır. Mak'ad kayıtlarına doğrudan ulaşılmasına rağmen çok sayıda ve çeşitli olması bunların Paşa'nın evinde sabit eşya olabileceğini düşündürmektedir. Mak'ad örtüsü kumaşlarında sağlamlığından dolayı genellikle çuka veya pamuk ipliğinden dokunan basma gibi kumaş çeşitlerinin tercih edildiği düşünülse de kadife, seraser, kakum, kemha, suzani, kutni gibi ipekli zarif kumaşların da sıklıkla tercih edildiği görülür. Kumaşların arasında Acem, Gazze ve Yemen işi gibi yöresel kumaşların da kullanıldığı görülmektedir.

Paşa'nın oğullarına bırakılan bir adet kadife kürk mak'ad örtüsü, bir adet küçük Yemen işi mak'ad örtüsü, dördü eski, biri sırmalı beş adet kadife mak'ad örtüsü, bir adet küçük eski mak'ad örtüsü, bir adet alaca Acem işi mak'ad örtüsü, biri küçük, iki adet telli işlemeli mak'ad örtüsü, biri küçük, dört tane suzani mak'ad örtüsü, bir adet keçe mak'ad örtüsü, dört adet kutni mak'ad örtüsü, bir adet gülgünü mak'ad örtüsü, bir adet küçük kemha mak'ad örtüsü, bir adet sarı kutni mak'ad, biri Acem işi, iki adet keçe mak'ad örtüsü, bir adet çetme mak'ad örtüsü, bir adet Yemen işi kakum mak'ad örtüsü, bir adet sarı renkli küçük mak'ad örtüsü, bir

adet saye olmak üzere dört adet çuka mak'ad örtüsü, bir adet Gazze işi küçük mak'ad örtüsü, ve iki adet basma mak'ad örtüsü tespit edilmiştir. Hazineye ise bir adet acem seraseri mak'ad örtüsü, bir adet şal tarzı mak'ad örtüsü, iki adet acem kumaşı mak'ad örtüsü, bir adet kemha mak'ad örtüsü ve beş adet cinsi belirtilmemiş mak'ad örtüsünün dahil edildiği görülmektedir.

Ev içi döşemeleri için kullanılan eşyaların sayısının da bir hayli olduğu görülmektedir. Özel yaşamın dışarıdan görülmesini engelleyen üç adet Mardin işi perde ve dört adet Acem işi perde hazineye alınmıştır. Bir tanesi eski, iki adet Mardin işi perde, bir adet Gazze işi perde, iki adet çuka perde, bir adet sarı boğası perde ise oğullarına kalmıştır. Temel yaşam eşyalarından olması sebebiyle hemen hemen her muhallefât kaydında sıklıkla rastladığımız, oturmak veya evi süslemek için kullanılan minder, yastık ve yorganları paşanın muhallefâtında da görmekteyiz. Burada dikkat çeken konu bu eşyaların herhangi bir Osmanlı tebaasının aksine sayıca ve çeşit açısından oldukça fazla olmasıdır. Paşa'nın bir adet telli yorgan, bir adet sarı kutni yorgan ve bir adet eski yorgan, bir adet alaca acem işi minder, beşi eski, on dört çetme yastık, üç işlemeli sof yastık, bir adet Mardin işi yastık, dört adet Yemen işi yastık, beş adet seraser yastık, bir adet eski diba yastık, bir adet işlemeli yüz yastığı, bir adet eski atlas sırmalı yüz yastığı oğullarına bırakılırken dört adet çetme yastık ve bir adet yastık hazineye alınmıştı.

Evin aydınlatılmasında şamdan kullanılmaktaydı. Paşa'nın muhallefâtında yer alan bir adet sim şamdanı hazineye dahil edilmişti. Paşa'nın idari ve askeri kimliği aracılığıyla merkezle olan yazışmalarında kullandığı bir adet altın kaplamalı ve bir adet sedefkâri divit ve yine siyasi ve askeri otoriteyi temsil eden iki adet sancak hazineye dahil edilmiştir.

Ev mobilyaları arasında bulunan bir diğer eşya da Osmanlı'da küçük halı olarak tabir edilen kalıçelerdir. Paşa'nın muhallefâtında hazineye dahil olan yedi adet sarı Acem işi kalıçe, iki adet kaba iki adet beyaz kalıçe ve beş adet hürde kalıçesi varken bir adet sim kalıçe ise oğullarına bırakılmıştır.

Kullanım alanı olarak iplerin birbirine düğümlenerek geometrik desenler verildiği saksılık, sofra bezi, nakışlı örtü, peçete gibi kullanım alanına göre birçok işlevi olan makramelerin sayısı da oldukça fazladır. Paşa'ya ait on beş işlemeli makrame, bir adet Mısır işi makramesi, bir

çift Gazze işi makrame, bir adet kırmızı kahve makrameliği, bir adet köhne makreme, bir adet kutni makrame hazineye alınmıştır. Üç adet beyaz makrame, bir adet sof makrame, iki top beyaz Mısır işi makrame, bir adet yeşil çuka makrame, bir adet Mısır işi kahve makramesi, bir adet önü kırmızı kahve makramesi, bir adet mavi kahve makramesi, altı adet işlemeli Yemen işi makrame, altı çift yeni makrame, iki top alaca acem işi makrame, bir adet yeşil makrame, bir adet köhne Mardin makramesi, otuz bir adet makramelik, bir adet Yemen işi tire makramesi, on dördü eski, otuz bir kahve makramesi, on top yeni makramelik, beş adet Yemen işi şeritli makrame, bir adet karaca sim makrame, beş adet işlemeli makrame, bir çift beyaz Mısır işi makrame, bir adet Yemen işi makramesi ise oğullarına bırakılmıştır.

Müslüman Osmanlı tebasının tereke kayıtlarını incelediğimizde en sık karşılaştığımız eşyalardan biri de seccadelerdir ki bir diğer adıyla namazgahdır. Paşa'ya ait seccadelerin alaca, işlemeli, kaba, bir bölümü altın, Kürt işi gibi özelliklere sahip olan toplam on iki adet seccadesi olduğunu görüyoruz. Bunlardan bir bölümü altın işlemeli olan seccadesi ve üç alaca namazgahı hazineye alınırken diğer ikisi alaca dört namazgah oğullarına kalmıştır.

Osmanlı saray kültüründe güzel koku için gül suyu bulundurmak ve buhur yakmak bir gelenek halini almıştır. Davetlerin ardından seremoni halinde buhur yakmak, gül suyu serpmek ve kahve ikramı yapılması adet olmuştu. Konutlarda buhurdân ve gülâbdanlar takım halinde bulunur ve sıklıkla beraber kullanılırdı. Paşa'nın muhallefâtında yer alan iki adet büyük sim buhurdân, üç adet küçük buhurdân, iki adet boyutu belirtilmemiş sim buhurdân hazineye dahil edilirken bir adet fağfuri olarak adlandırılan sim yarı şeffaf Çin porseleninden buhurdân, bir adet şeffaf Çin porseleninden buhurdân, bir adet ebatı ve cinsi belirtilmemiş buhurdân ve bir adet sim buhurdân oğullarına verilmiştir. Paşa'nın gülâbdanlarından ise üç adet sim ve bir adet fağfuri gülâbdan hazineye dahil edilirken bir adet fağfuri gülâbdanın oğullarına bırakıldığını görmekteyiz.

Günümüzde çeşitli ev eşyaları ve giysilerin düzenli durmasını sağlayan gardıropların kullanıldığı gibi 17. yüzyıl Osmanlı'sında aynı işlevi gören çeşitli eşyalar kullanılmıştır. Bunların başında çeşitli kumaşlardan yapılan bohçalar gelmektedir. Paşa'nın muhallefâtında

listelenen toplam 128 adet bohçasının olduğu görülmektedir. Bunlar kullanım alanlarına göre bakıldığında çoğunluğu çamaşır bohçası olarak kullanılmıştır. Üretim yerlerine göre Mısır ve Basra işi oldukları ve işlemeli, atlas, sim gibi çeşitli kumaşlardan farklı renklerde olduğu görülmektedir. Bunların 111 adeti oğullarına bırakılırken on yedi adeti ise hazineye alınmak üzere kaydedilmiştir.

İnsanlık tarihinin çok eski dönemlerine dayanan hamam kültürü Osmanlılarda da son derece popülerdi. Hüseyin Paşa'nın da muhallefâtında çok sayıda ev döşemelerinden sayabileceğimiz hamam rahtı ve peşkir<sup>35</sup> kaydına rastlanmıştır. Hazineye dahil olan beş adet cinsi belirtilmemiş hamam rahtı, bir adet Tire işi hamam rahtı, bir adet mükemmel samur hamam rahtı, bir adet Hindi kırmızı peşkir, iki adet telli peşkir, iki adet Mısır işi alaca peşkir, iki adet Mardin işi peşkir, bir adet sarı sarkaç peşkir, bir adet sim peşkir, bir adet sarkaç peşkiri varken bir adet lal hamam rahtı, bir adet kakum hamam rahtı, iki adet Fars işi mükemmel hamam rahtı, iki adet Tire işi hamam rahtı, bir adet küçük ve bir adet kaba hamam rahtı, bir çift samur hamam rahtı, bir adet karaca hamam rahtı, altı adet türü ve şekli belirtilmemiş hamam rahtı, biri Mardin işi olmak üzere iki adet sarı peşkir, altı adet Kıbrıs seraseri peşkir, iki adet Tire peşkiri, yeşil ve sarı renklerde iki adet yeni peşkir, bir adet alaca Mısır işi peşkir, iki adet Kars işi peşkir ve iki adet telli peşkir ise oğullarına bırakılmıştır.

### **Mutfak Eşyaları**

Hüseyin Paşa'nın kaydedilen muhallefâtında çeşitli mutfak gereçlerinin kullanıldığı görülmektedir. Dönemin lüks unsurları diğer alanlarda olduğu gibi mutfak eşyalarında da kendini göstermekteydi. Üst sınıfların evlerinde verdikleri ziyafetlerde sofralarında kullandıkları araç gereçler kişinin toplumsal statüsünü yansıtmaktaydı. Yemek pişirmek için kullanılan iki adet sim tencere, yemek servisinde kullanılan üç adet sof tabak, bir adet sim tas, kullanım alanına göre hoşaf, çorba

<sup>35</sup> Peşkirlerde kullanılan sim, telli, sırma, ipek gibi malzemelerin tercih edilmiş olması peşkirlerin değerini arttırmış, işlemelerle birlikte bahada ağır bir nesne haline gelmiştir. Bu nitelikleri ev sahibinin zerafetini yansıtan bir nevi gösteriş unsuru olduklarını, neredeyse bir sanat eseri muhtevasını kazandıklarını söylemeyi mümkün kılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz: Şükriye Pınar Özyalvaç, "Arşiv Belgelerinde Peşkir ve Peşkir Türleri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.12, S. 63 (Nisan), 2019, s. 520.

gibi sulu yiyeceklerin servis edildiği tabağa göre daha derin olan iki adet altın süslemeli kase, yemekten önce ve sonra elleri yıkamak, abdest almak için kullanılan üç adet sarı, bir adet küçük ibrik, bir adet sim maşrapa ve bir adet sim matara hazine adına kaydedilirken içecek için kullanılan bir adet eski bardak ve iki adet bardak örtüsü, bir adet küçük sim kase, bir adet yıldızlı ibrik ve yedi top sergenlik için kullanılan kakum kumaş oğullarına bırakılmıştır.

Mutfak araç gereçleri arasında yer alan davet sofralarının olmazsa olmaz adetlerinden biri olan kahve ikramı için kullanılan küçük bardak anlamına gelen fincanlar da Paşa'nın muhallefâtında yer almaktadır. Farklı boyut ve tarzda üretilen fincanlarda en fazla fağfuri malzemedен yapılanlar ön plana çıkmaktaydı. Muhallefât kaydında yer alan bir adet mor fincan ve bir adet altın süslemeli fincan hazineye dahil olurken bir adet küçük fağfuri fincan ise oğullarına bırakılmıştır.

### **Kumaşları**

Hüseyin Paşa'nın muhallefâtı incelendiğinde çeşitli kumaşlara sahip olduğu görülmektedir. Bu kumaşlardan bazıları herkesin sahip olabileceği pamuklu kumaşlarken bir kısmının ise dönemin zenginlerinin ve devlet adamlarının sahip olduğu ipekli, seraser, bürümcük, diba, kakum gibi kumaşlar olduğu görülmektedir. Kumaşlar genellikle muhallefâta "top" olarak kaydedilmiştir. Kumaş türleri üretim yerlerine göre Bursa, Hatay, Acem, Mısır, Selanik gibi isimlerle kaydedilmiştir. Paşa'nın sahip olduğu hazineye dahil olan değerli kumaşları sıralayacak olursak iki top cinsi belirtilmemiş bürümcük, yarı ipek yarı pamuk ham maddesinden üretilen bir kumaş çeşidi olarak bir top alaca kutni, on iki top Mısır işi alaca kumaş, otuz beş adet çeşitli türlerde diba tespit edilmişken oğullarına ham ipekten dokunmuş bir kumaş çeşidi olarak bir top alaca bürümcük, en makul ipekli kumaşlardan olan altın ve gümüş tel ile dokunan iki top kaba diba ve bir top cinsi belirtilmemiş kutni ve üç adet kaba kutni bırakılmıştır.

Dönemin pahalı ve değerli kumaş çeşitlerinden bir diğeri de kadifelerdir. Kadife kumaş kaftan, kürk gibi giyim eşyalarında kullanıldığı gibi, örtü olarak ev döşemelerinde de kullanılmaktadır. Paşa'nın muhallefâtında al, mor, sarı, siyah, alaca, suzani, gibi renklerde toplam on dört top kadife kumaş tespit edilmiştir. Bunlardan altı top oğullarına bırakılırken sekiz top hazineye dahil edilmiştir. Tamamen yerli mâmûl

kategorisinde sayabileceğimiz yünlü kumaşlardan biri soflardır. Muhallefât kayıtlarında Paşa'ya ait bir top sarı sof kumaş oğullarına bırakılırken bir top sof kumaş hazineye alınmıştır. Selanik çukaları istisnai tutularak Avrupa menşei yünlü bir kumaş çeşidi olarak çukalar karşımıza çıkmaktadır. Paşa'ya ait; iki top al çuka, iki top beyaz çuka, üç çift beyaz çuka hazineye kaydedilirken üç çift al çuka, beş adet yeşil çuka ve dört adet al çuka kumaş ise oğullarına bırakılmıştır. Pamuklu kumaş kategorisinde sayabileceğimiz bir kumaş çeşidi "boğası"dır. Paşa'nın toplam on top beyaz boğası olduğu görülmektedir. Bunların beş adeti hazineye beş adeti ise oğulları adına kaydedilmiştir. Kullanım alanları göre çeşitli amaçlarla kullanılan kalın kaba bir kumaş çeşidi olarak keçe Osmanlı coğrafyasında oldukça kullanılmıştır. Paşa'nın muhallefâtında oğullarına bir top işlemeli keçe, bir top mavi atlas keçe, bir top sırmalı keçe, hazineye ise bir top beyaz keçe, on dört top Acem işi keçe, on altı top Edirne Selanik keçesi ve iki adet sarı renkli keçe kaydedilmiştir.

### Sonuç

Osmanlı idari teşkilatında görevli kişiler sahip oldukları makamların güç ve kudretini çeşitli yollarla yansıtmaktaydı. Hüseyin Paşa yaşadığı dönemde üç padişah görmüş güçlü bir devlet adamıydı. 17. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin iktisadî ve içtimaî yaşantısının yanında bu devrin çekişmeli siyasî olaylarını devlet adamlarının padişahlar üzerindeki etkisini de açık bir şekilde yansıtan bir hayatı olmuştu. Nihayetinde bu çekişmeli serüven içerisinde yenik düşmüş ve görevinden azledilerek idam edilmiştir.

Paşa'nın muhallefâtı incelendiğinde dönemin şartlarına göre dikkate değer bir servete sahip olduğunu görmekteyiz. Elbette bu servetini genç yaşından itibaren elde ettiği çeşitli idari görevler ve katılmış olduğu seferler neticesinde elde ettiğini söyleyebiliriz. Eşyaları arasında gördüğümüz çok değerli at koşum takımları, rahtları, ateşli silahları hançerleri ve değerli madenlerle bezenmiş kılıçları paşanın askeri kimliğinden kaynaklanmaktadır. Öyle ki paşa katledildikten sonra silahlarının %98'i hazineye kalırken %2'si oğullarına bırakılmıştı.

Muhallefâtından edindiğimiz bilgiler ışığında sahip olduğu türlü giyim kuşam eşyaları bulunduğu görevleri yansıtmaktadır. Kürkleri ve kaftanları bunun en önemli göstergesidir. Kaptan-ı derya olarak teşrifat kuralları çerçevesinde katılmakla mükellef olduğu birçok tören vardı. Bu



törenlerde vezirler devletin gücünü ve ihtişamını temsil etmekteydi. Bu sebeple ki paşanın çok sayıda değerli kumaş türlerinden yapılan çok sayıda kaftan ve kürkleri vardı. Kaftanların %99'u hazineye dahil olurken %1'lik kısmı oğullarına bırakılmıştı. Kürklerinden ise %62'si oğullarına, %38'i hazineye kalmıştı. Kürklerdeki yüzdeler orana baktığımızda çocuklarına daha fazla sayıda ürün kaldığını görüyoruz. Ancak burada önemli olan kısım hazineye kalan kürklerin tamamı değerli kumaşlardan iken oğullarına kalanların ise çeşitli yörelerde üretilen ürünler olduğunu görüyoruz. Paşa'nın dikkat çeken kıyafetlerinden birisi de ulema sınıfı tarafından giyilen feracelere sahip olmasıdır. Muhallefâtın önemli bir bölümünü kumaş, seccade ve sarıklar oluşturmaktadır. Kadife, sof, telli, sırmalı, suzani, diba, çuka, kutni, atlas, börümcük, alaca, aba, gibi kumaşların kullanıldığı ve bu eşyaların Yemen, Bursa, Gazze, Mardin, Şam, Acem, Selanik gibi yerlerden temin edildiği görülmektedir. Paşanın eşyaları öyle değerlidir ki altın işlemeli seccadesi ayrıca dikkat çekmektedir.

Hüseyin Paşa'nın muhallefâtında yer alan bir diğer unsur da ev eşyalarıdır. Paşa'nın son derece renkli ve ihtişamlı bir hayat sürdürdüğünün göstergesi olarak sahip olduğu mak'adların sayıca fazla olması paşanın oldukça fazla odalı bir hanede yaşadığını göstermektedir. Yine örtü amaçlı kullanılan mak'ad örtülerin son derece değerli kumaşlardan yapılmış olması da ihtişamı sevdiğinin göstergesidir. Buhurdan, şamdan ve gülabdanlar dönemin şartları düşünüldüğünde son derece lüks olan herkesin ulaşamayacağı eşyalardı. Yine mobilya olarak çekmeceleri süsleme amaçlı kullanılan işlemeli ve değerli kumaşlarla bezenmiş yastıklar, çok sayıda perdesinin olması ev dekorasyonunun ince bir zevkle bezenmiş olduğunu görüyoruz. Mutfak eşyalarına baktığımızda ise çok sayıda gümüş ve altınla bezenmiş mutfak araç gereçleri lüks ve konforu yansıması açısından önemlidir. Kahve fincanları ve kahve makramelerinin varlığı ise Paşa'nın kahve tüketim alışkanlığını yansıtmaktadır.

Paşa'nın muhallefât kaydının hem oğullarına hem de devlet hazinesine aktarılan kısmının kaydedilmiş olması Osmanlı devletinde uygulanan müsadere sistemine ve devletin hangi malları devlete ait saydığı hangilerini geride kalan çocuklarına bıraktığını görmemiz açısından önemlidir.

Sonuç olarak bu çalışma bize Hüseyin Paşa özelinde 17. yüzyılda yaşamış, üç kez kaptan-ı deryalık yapmış, Özi, Girid gibi önemli bölgelerde idari görevler üstlenmiş askeri sınıfa mensup güçlü bir vezirin evinde kullandığı mobilyalar, geniş çok odalı evinde değerli şeffaf Çin porselenlerle yediği yemekler, aydınlatma amaçlı kullandığı şamdânlar, görevi sebebiyle sahip olduğu çeşitli silahlar, değerli kumaşlardan dikilmiş giysileri ve beline bağladığı çeşitli kuşakları ile son derece heybeti gösterişli bir Osmanlı devlet adamı görünüşünü sergilediğini göstermektedir.

## Kaynakça

### Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Topkapı Sarayı (TS.MA.), d. 2315.

### Kitap ve Makaleler

Abdülkadir, Efendi, *Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, Ankara 2003.

Alikılıç, Dünder, Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler: İmparatorluk Seremonisi, İstanbul 2004.

Altınay, Ahmet Refik, *Samur Devri (1640-1648)*, Ankara 2010.

Bozkurt, Nebi, "Sarı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35, s.152-154.

Emecen, Feridun, "İbrâhim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21, (2000), s. 247-281.

Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*: İstanbul, haz. Yücel Dağlı- Seyit Ali Kahraman, C 1, İstanbul 2003.

Faroqhi, Suraiya, *Orta Halli Osmanlılar*, çev. Hamit Çalışkan, İstanbul 2009.

Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul 1953.

Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mevlevi Âdâb ve Erkânı*, İstanbul 1963.

Gülsoy, Ersin, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1570)*, İstanbul 2004.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2018.

Karaçay Türkay, Nazire, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke, Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2012.

Kâtip Çelebi, Fezleke (Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)), haz. Zeynep Aycibin, İstanbul 2016.

Kayayurt, Zuhâl, İbrahim Peçevi Peçevi Tarihi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.

Koçu, Reşat Ekrem, Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Ankara 1969.

Mustafa Naimâ Efendi, Naimâ Tarihi, çev. Zuhuri Danışman, C 4, İstanbul 1968.

Mustafa Naimâ Efendi, Tarih-i Naimâ (Ravzatü'l-Hüseyin Fi Hülâsati Ahbâri'l-Hâfikayn), C 4, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2007.

Nazmî-zâde Murteza, Gülşen-i Hulefâ (Bağdat Tarihi 762-1717), nşr. Mehmet Karataş, Ankara 2014.

Öğün, Tuncay, "Müsadere", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C 32, 2006, s. 67-68.

Özcan, Tahsin, "Muhallefât" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C 5, 2020, s. 405-406.

Özyalvaç, Şükriye Pınar, "Arşiv Belgelerinde Peşkir ve Peşkir Türleri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12/63, (2019), s. 518-527.

Ramiz Paşazade Mehmed İzzet, Harita-i Kapudanan-ı Derya, İstanbul H.1285/M.1868.

Süreyya, Mehmed, Sicil-i Osman-î, C 3, İstanbul 1996.

Şeyhi Mehmet Efendi, Şakaik-i Numaniye ve Zeyilleri, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, 3/1, Ankara 1973.

**Araştırma Makalesi/ Research Article**

**Anatolia: The End Point of the Silk Road**

**Hatice Dilaver\* – Aziz Cumhur Kocalar\*\***

(ORCID: 0000-0002-4484-5297 / 0000-0003-0580-9530)

**Makale Gönderim Tarihi**  
02.05.2024

**Makale Kabul Tarihi**  
27.06.2024

**Atf Bilgisi/Reference Information**

**Chicago:** Dilaver H.- Kocalar, A. C., "Anatolia: the end point of the Silk road", *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (Haziran 2024), 92-116.

**APA:** Dilaver H.- Kocalar, A. C. (2024). Anatolia: the end point of the Silk road. *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6(1) (Haziran 2024): 92-116.

**Abstract**

The Silk Road has been a trade route spanning a vast area for centuries, sought after by many states attempting to control it. The states that gained control of this route reaped significant economic benefits, thereby bolstering their power and engaging in cultural exchanges with each other. The desire to control the Silk Road has even led to conflicts between some states. The Silk Road also facilitated trade and the exchange of ideas between the Chinese and Roman civilizations. In the Eastern Mediterranean part of the Silk Road, commercial goods were loaded onto ships and sent westward via the Mediterranean, thus facilitating trade. The production of silk by the Chinese and spices by the Indians led to the emergence of some of the most important trade routes in history. Powerful countries of that era, such as the Egyptians and Romans, purchased valuable products like silk and spices from the East centuries before Christ, using specific caravan routes for the transportation of these goods. This significantly contributed to the development of roads and the enrichment of new cultures along these routes. The main route of this historic

---

\* Dr., Bağımsız Araştırmacı, Türkiye, haticedilaver509@gmail.com.

Ph. D., Independent Researcher, Türkiye.

\*\* Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Türkiye, azizcumhurkocalar@gmail.com.

Assoc. Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir University, Faculty of Architecture, Department of Urban and Regional Planning, Türkiye.

road has served multiple functions simultaneously. Beyond being a trade route, it has acted as a bridge between cultures living in the region for thousands of years. Thanks to this road, different societies and cultures have had the opportunity to get to know each other, create many new cultural elements, and transport many traditional cultural elements. This route has made significant contributions to the sharing of accumulations that contribute to the development of humanity, such as religion, philosophy, science, and technology. Advanced civilizations of that time acquired new knowledge and technologies and transferred them to other parts of the world. People lived knowing that they could reach new worlds and encounter new cultures through this road. Those who had to leave their homes for various reasons arrived in new lands thanks to this road. Many events that changed the course of history have taken place in the context of this road. Perhaps the first example of the communication network that shrinks our world through telephones, television, and the internet of today was established here. The first example of globalization was seen on this road.

**Keywords:** Silk Road, Anatolia, Turk corridor, social communication.

### **Anadolu: İpek Yolu'nun Son Noktası**

#### **Öz**

İpek Yolu, yüzyıllar boyunca geniş bir alanı kapsayan bir ticaret yolu olmuş ve bu yolu kontrol etmeye çalışan birçok devlet tarafından arzu edilmiştir. Bu yolu kontrol eden devletler, büyük ekonomik faydalar sağlamış, güçlerini pekiştirmiş ve birbirleriyle kültürel alışverişlerde bulunmuştur. İpek Yolu'nu kontrol etme arzusu, bazı devletler arasında çatışmalara bile yol açmıştır. İpek Yolu, Çin ve Roma medeniyetleri arasında ticaret ve fikir alışverişini de kolaylaştırmıştır. İpek Yolu'nun Doğu Akdeniz kısmında, ticaret malları gemilere yüklenip Akdeniz üzerinden batıya gönderilmiştir. Çinlilerin ipek ve Hintlilerin baharat üretimi, tarihin en önemli ticaret yollarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. MÖ yüzyıllar önce Mısır ve Roma gibi dönemin güçlü ülkeleri, Doğu'dan ipek ve baharat gibi değerli ürünler satın alarak, bu malların taşınması için belirli kervan yollarını kullanmış ve bu durum, yolların gelişimine ve bu yollar boyunca yeni kültürlerin zenginleşmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu tarihi yolun ana güzergahı, aynı anda birden fazla işlev görmüştür. Bir ticaret yolu olmanın ötesinde, binlerce yıldır bölgedeki kültürler arasında bir köprü işlevi görmüştür. Bu yol sayesinde farklı toplumlar ve kültürler birbirlerini tanıma, birçok yeni kültürel unsur yaratma ve birçok geleneksel kültürel unsuru taşıma fırsatı bulmuştur. Bu yol, din, felsefe, bilim ve teknoloji gibi insanlığın gelişimine katkıda bulunan birikimlerin paylaşılmasına önemli katkılar sağlamıştır. Dönemin ileri medeniyetleri, yeni

bilgi ve teknolojiler edinmiş ve bunları dünyanın diğer bölgelerine aktarmıştır. İnsanlar, bu yol sayesinde yeni dünyalara ulaşabileceklerini ve yeni kültürlerle karşılaşabileceklerini bilerek yaşamışlardır. Çeşitli nedenlerle evlerini terk etmek zorunda kalanlar, bu yol sayesinde yeni topraklara ulaşmışlardır. Tarihin seyrini değiştiren birçok olay, bu yolun bağlamında gerçekleşmiştir. Belki de bugün telefonlar, televizyonlar ve internet aracılığıyla dünyamızı küçülten iletişim ağının ilk örneği burada kurulmuştur. Küreselleşmenin ilk örneği bu yolda görülmüştür.

**Anahtar Kelimeler:** İpek Yolu, Anadolu, Türk koridoru, sosyal iletişim.

### Introduction

The Silk Road is not merely a path for silk to travel from one end of the world to the other; it's a route through which culture and elements of civilization are transported<sup>1</sup>. In this aspect, the Silk Road has served as a bridge between different nations, languages, religions, cultures, and civilizations for centuries. It has facilitated the emergence of common values, emotions, and thoughts in the regions it connected. One of the oldest and busiest thoroughfares in human history, the Silk Road stretched from Asia to Europe, and from Europe to Africa. It served as a path not only from West to East but also from East to West. These routes were crucial guides for the Seljuk Turks to reach the East and were utilized during the campaign of Genghis Khan. Nations and empires met, rose, and fell along these routes. Religions and philosophies were born and spread to various parts of the world. In this regard, the Great Silk Road stands as one of the greatest witnesses to history.<sup>2</sup>

Stretching from China through Anatolia and the Mediterranean to Europe, the most prominent symbol of this trade route has been the

---

<sup>1</sup> The commercial movement that developed from east to west utilized a network of roads that had been in use since earlier ages. These thousands of kilometers of caravan routes, which facilitated the transportation of silk, porcelain, paper, spices, and precious stones, as well as cultural exchange between continents, came to be known over time as the "Silk Road."

<sup>2</sup> Cengiz Alyılmaz, *İpek Yolu ve Orhun Yazıtları*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.24, Erzurum, 2004. s.181.

"silk weaving" produced in China and spread worldwide.<sup>3</sup> The production and processing of silk have given rise to various legends and myths. Based on archaeological excavations, it is believed that silk cocoons dating back to the 12th century BC have been found, indicating the usage of silk during that period<sup>4</sup>.

Silk weaving is considered one of humanity's most significant inventions, with China being recognized as its birthplace. The chief concubine of the Chinese emperor Huangti, Leizu, is credited with discovering the weaving methods of silk, which resulted in the production of a fabric far superior in quality to all other fabrics of the East. Silk weaving brought great wealth to China and marked a significant advancement in both product and technology. Therefore, the cultivation of silkworms and silk weaving techniques were kept highly secretive. Those who disclosed this knowledge faced the penalty of death, but some dared to take the risk. This high-quality and magnificent weaving provided the Chinese with both superiority and wealth.

However, the challenge lay in transporting these products to unknown lands and selling them there under the conditions of that time. This is where the importance of the Silk Road comes into play. During those times, Rome was experiencing its most splendid periods, with luxury and extravagance reaching unprecedented levels. Silk was one of the most beautiful products that could satisfy the insatiable luxury cravings of the Romans.<sup>5</sup>

The production and trade of silk have a history dating back approximately 3000 years. This historical process also demonstrates that the Silk Road is the world's oldest cultural and trade route. This route, resembling a belt between the East and the West on the map, traverses a region where great wars and competitions have historically taken place<sup>6</sup>. As a result, numerous military and political events have occurred along the Silk Road, directly impacting trade and the economy.

---

<sup>3</sup> Wilder Smith, *Gezi Tıbbı Gezgin Sağlığı ve Hastalıkları El Kitabı*, Çev. Cengiz Uzun, Zeki Yumruk, Nobel Yayınevi, İstanbul, 2012. s.11.

<sup>4</sup> Ahmet Rıza Bekin, *İpek Yolu*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1982. s. 6

<sup>5</sup> Ahmet Rıza Bekin, *a.g.e.*, s.15.

<sup>6</sup> Nejat Diyarbakırlı, *Dünden Bugüne İpek Yolu*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008. s.10.

The term "Silk Road" was first coined by the German geographer Von Richtofen to describe the historic caravan route that connects China to the West through Central Asia. These thousands of kilometers long trade and caravan route, which facilitated the transportation of silk, porcelain, paper, spices, and precious stones, as well as cultural exchange between continents, came to be known over time as the Silk Road. These events have increased the significance and impact of the Silk Road throughout history. They have contributed to the development of relations between the East and the West and facilitated the interaction of different civilizations. The Silk Road has transcended being merely a trade route for goods. It has been a platform where different cultures, languages, religions, and ideas have interacted. This has enriched humanity's common heritage and increased cultural diversity. Even today, the legacy of the Silk Road lives on. Cultural tourism, economic cooperation, and diplomatic relations continue to carry the effects of this ancient trade route into the present day. It is believed that the Silk Road will remain an important part of global relations and development in the future, just as it has been in the past. The historical significance and impact of the Silk Road have not been limited to trade and economy alone. This route has been one of the most important cultural and commercial bridges in human history, and it continues to form the foundation of relationships and interactions worldwide even today.

### **Methodology**

In this article, the methods employed involve compiling and analyzing historical and phytogeographic data. Various sources were utilized to understand the formation and impacts of the Silk Road in Anatolia and Asia Minor. Below, we detail our methodological approach:

1. **Literature Review:** Initially, a comprehensive review of the literature on the history of the Silk Road and the role of Anatolia was conducted. This literature review encompassed various academic articles, book chapters, and sources from history and archaeology.
2. **Data Compilation and Documentation:** Information obtained from the review was compiled to document how the Silk Road developed geographically and historically, particularly its impact in



Anatolia. This process involved using maps from different periods, archaeological findings, and written records.

3. **Analysis and Interpretation:** The compiled data was analyzed to understand the geographical, economic, and cultural impacts of the Silk Road passing through Anatolia. This analysis helped elucidate how the Silk Road functioned as a trade network and bridged different civilizations.

4. **Drawing Conclusions:** Findings were summarized in a conclusion section that emphasizes the role of the Silk Road in Anatolia and its contributions to cultural exchange, trade, and historical processes.

This methodological approach forms the foundation of our analysis focused on the importance of the Silk Road in Anatolia. Rigorous data collection and interpretation ensure the article is scientifically robust and comprehensive.

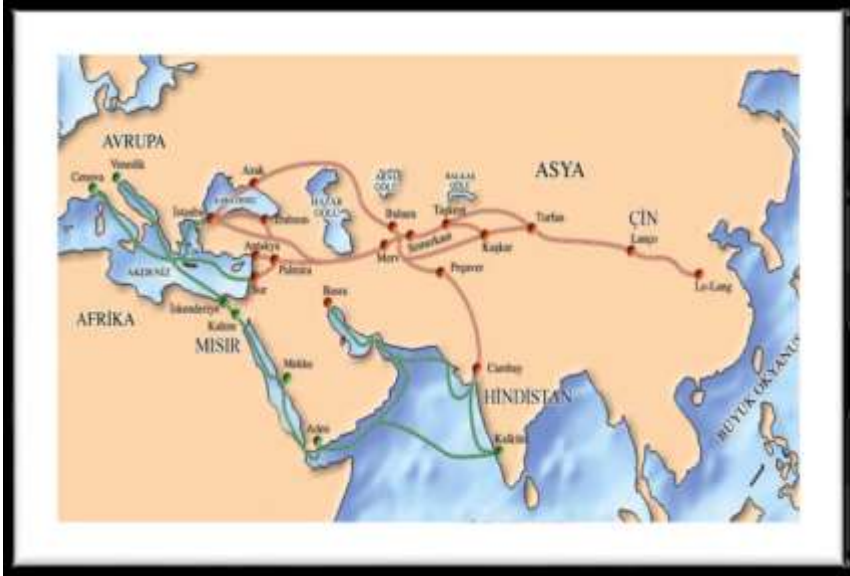
### **The Silk Road**

The Silk Road has been a trade route spanning a vast area for centuries and has been sought after by many states attempting to control it. The states that gained control of this route reaped significant economic benefits, thereby bolstering their power and engaging in cultural exchanges with each other. The desire to control the Silk Road has even led to conflicts between some states. The Silk Road also facilitated trade and exchange of ideas between the Chinese and Roman civilizations. In the Eastern Mediterranean part of the Silk Road, commercial goods loaded onto ships were sent westward via the Mediterranean, thus facilitating trade.

The production of silk by the Chinese and spices by the Indians led to the emergence of some of the most important trade routes in history. Powerful countries of that era, such as the Egyptians and Romans, purchasing valuable products like silk and spices from the East centuries before Christ, using specific caravan routes for the transportation of

these goods, contributed significantly to the development of roads and the enrichment of new cultures along these routes<sup>7</sup>.

**Map 1:** Silk Road from Istanbul to China



**Source:** 6th Grade Social Studies, Lesson-Driven, Exam Publications, Ankara, 2019. p. 45.

The main route of this historic road has served multiple functions simultaneously. Beyond being a trade route, for thousands of years, it has acted as a bridge between cultures living in the region. Thanks to this road, different societies and cultures have had the opportunity to get to know each other, create many new cultural elements, and transport many traditional cultural elements. This route has made significant contributions to the sharing of accumulations that contribute to the development of humanity, such as religion, philosophy, science, and technology. Advanced civilizations of that time acquired new

<sup>7</sup>The features of these roads include primarily gentle mountain passes, wetlands, grasslands, and river crossings. Bkz. Aydın Bolak, *Vakıflar*, Vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1985. s. 12.

knowledge and technologies and transferred them to other parts of the world.

People lived knowing that they could reach new worlds and encounter new cultures through this road. Those who had to leave their homes for various reasons arrived in new lands thanks to this road. Many events that changed the course of history have taken place in the context of this road. Perhaps the first example of the communication network that shrinks our world through telephones, television, and the internet of today was established here. The first example of globalization was seen on this road.

Beyond being a trade route connecting Asia to Europe, the Silk Road carries the traces of cultures, religions, and races that have lived in the region for 2000 years, offering extraordinary historical and cultural richness. The Silk Road has been not only the path of merchants but also the path of knowledge, armies, religions, and cultures from east to west and from west to east.<sup>8</sup>

### **The Silk Road Route**

The northern route of the Silk Road, passing through the northern part of the Tarim Basin, was described in detail by the famous historian Herodotus in 450 BC, and he also gave the names of the indigenous peoples living in the route's centers. According to Herodotus' description, the northern route starts from the mouth of the Don River, initially heading north and then east towards the region of the Parthians, then passing through the caravan route north of the Tien Shan Mountains, which culminates in the city of Kansu in western China.<sup>9</sup> There isn't a description similar to this for the southern route. However, when the southern route is reconstructed, it starts from Mesopotamia; however, this data is not definitive. The Silk Road begins in Anatolia in Antakya, passing through Gaziantep and extending to the Pamir Valley in the north of Iran and Afghanistan. Additionally, it passes through Gaziantep and Malatya in the Southeastern Region, reaching Europe through Thrace and important ports such as Izmir on the Aegean

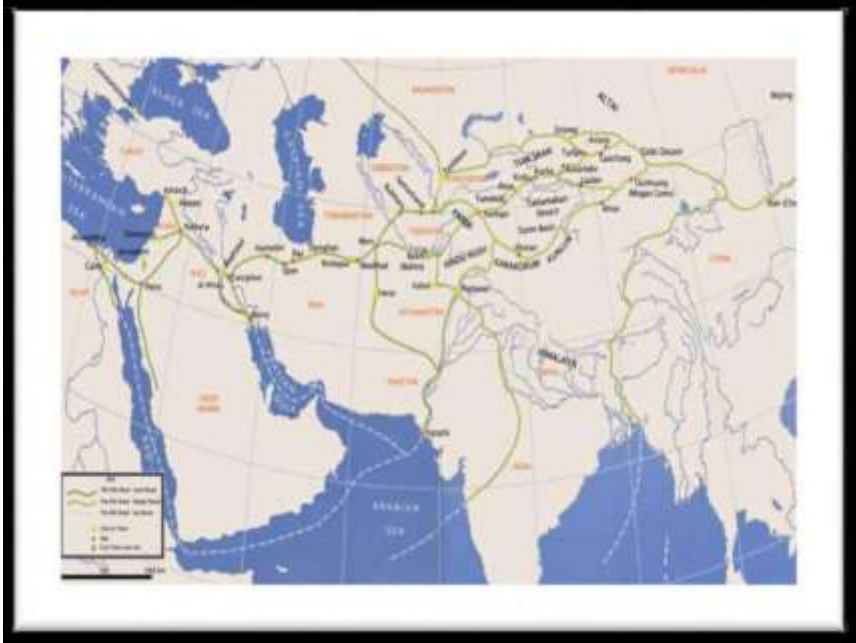
---

<sup>8</sup> Gökçe Günel, "Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da İpek Yolu" *Kekibeç Dergisi*, S.29, İstanbul, 2010. s.139-142

<sup>9</sup> Herotod, *Herotod Tarihi*, Çev. Metin Kan, Eramus Yayınları, İstanbul, 2019. s.41

coast, Trabzon and Sinop on the Black Sea, and Alanya and Antalya on the Mediterranean. A third route is formed by the combination of sea and land routes reaching the port city of Bargyzaga in India, where the Narmada River flows into the Indian Ocean, through the convergence of the Egyptian and Mesopotamian routes. All three routes emerged as a result of the centuries-long development of the Silk Road.<sup>10</sup> The Silk Road encompasses a route stretching from China to Europe. This caravan route, spanning 6,400 kilometers in length, begins from the city of Xi'an in China. It follows northwest direction, tracing the Great Wall of China, passing by the Taklamakan Desert, crossing the Pamir Mountains, and eventually reaching the Eastern Mediterranean after traversing Afghanistan.

### Map 2: Silk Road Map



<sup>10</sup> Fırat Purtaş, *Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri*,

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara, 2011. s. 43.

**Source:** Valerie Hansen, *The Silk Road: A New History*, Oxford University Press. Oxford, 2012, s. 26.

The extensive length of the Silk Road, the vulnerability of caravans to raids, and the presence of numerous kingdoms led to the practice of levying tolls on caravans passing through kingdom territories, discouraging many from traveling the entire route and opting for shorter segments. There are varying interpretations among scholars regarding the routes of the historical Silk Road. Routes used varied according to the era and circumstances, resulting in the establishment of a network of roads along the same corridor. Therefore, it is not possible to speak of a single Silk Road route.

In this regard, the Silk Road can be seen as a network of roads extending from China through Central and South Asia to Europe, resembling a web of different routes. Approximately 7,000 kilometers in length, with a 4,000-kilometer stretch within Chinese territory, it represents a complex network of paths rather than a singular route<sup>11</sup>. In ancient times, trade caravans would depart from the ancient capital cities of China, such as Xi'an, and make their way to the city of Kashgar in Uzbekistan. Upon reaching Kashgar, the caravans would split into two routes: one route would lead through the plains of Afghanistan to the shores of the Caspian Sea, while the other route would traverse the Karakoram Mountains, passing through Iran to reach Anatolia. From Anatolia, they would continue their journey to Europe either via sea routes or overland routes through Thrace<sup>12</sup>. The trade routes utilized in this east-to-west commercial movement benefited from the network of roads that had been in use since ancient times. The Silk Road, which retained its significance until the 14th century, began to struggle to maintain its former vibrancy following the geographical discoveries of the New Age and the discovery of the Cape of Good Hope. With the commencement of silk production in Europe and the advent of maritime activities in the 16th and 17th centuries, the Silk Road started to lose its former importance, and caravans along the route began to disappear. Additionally, as maritime trade gained momentum, the

---

<sup>11</sup> Nejat Diyarbakırlı, *a.g.m.*, s.22.

<sup>12</sup> Gökçe Günel, *a.g.m.*, s.142

allure of products from the Far East began to diminish. By the 19th century, the Silk Road had largely fallen out of use.

### **Silk Road Route in Anatolia**

Anatolia, acting as a bridge between Asia and Europe, has naturally played a significant role in international transportation due to its geographical and geopolitical position since ancient times. It has been a central hub for numerous important trade routes. Hosting many cultures and civilizations, Anatolia possessed some of the oldest commercial routes developed over time even before the Anatolian Seljuks. Among these were the roads of the Hittites, Assyrian trade colonies, the Persian Royal Road, and the Byzantine Road network known as the military and trade routes.<sup>13</sup> Subsequently, these routes later became known as the Silk Road. Over thousands of years, these roads in Anatolia, which served as connections between civilizations, were utilized by trade caravans and armies. These roads in Anatolia followed natural routes and passes in accordance with the geographical conditions of the regions they traversed.<sup>14</sup>

During the golden age of the Anatolian Seljuk State (1176-1237), the Silk Road in Anatolia resembled a network, and trade was thriving. To protect the rights of merchants, fifteen consulates were established in Sivas. In Anatolia, it took place on the roads and in caravanserais. There were nearly 200 caravanserais along these roads. Caravanserais were established at intervals of 7-8 hours of camel travel, which equated to approximately 35-40 kilometers. Some areas had even denser concentrations of caravanserais. For example, there were 24 caravanserais between Sivas and Kayseri alone.<sup>15</sup>

The Silk Road entered Anatolia through three main routes: in the south through Cizre and Hasankeyf, in the center through Doğubayazıt, Erzurum, Erzincan, and Sivas, and in the north through Kars and Trabzon. During the Anatolian Seljuk period, the northern route passed

---

<sup>13</sup> Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kervan Yolları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2007. s.37.

<sup>14</sup> Tuba Ökse, "Kızılırmak ve Fırat Havzalarını Birbirine Bağlayan Eski Kervan Yolları", *Bilig Dergisi*, S. 34, 2005. s. 19.

<sup>15</sup> Hakkı Acun, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, Kültür Bakanlığı Sanat Eserleri Dizisi, Ankara, 2007. s.15.

through Erzurum, Erzincan, Tokat, Amasya, Sinop, and Kastamonu, reaching ports on the Black Sea; while the southern route passed through Bitlis, Malatya, Kayseri, Kırşehir, Konya, Isparta, and Antalya, reaching ports on the Mediterranean. The southern route's farthest point was Akhan, located within the boundaries of present-day Denizli province. Caravans departing from Akhan reached the Menderes River after 20-30 kilometers, and from there, they reached the Aegean ports. During the Anatolian Seljuk period, the Silk Road traversed Anatolia like a network in an unprecedented manner, connecting east to west and north to south. Roads forming hubs in Erzurum, Sivas, Kayseri, and Konya in the east extended as far as Sinop in the north and Antalya in the south.<sup>16</sup>

The conquest of Antalya in 1207 and Alanya in 1223 provided opportunities for trade by sea with Cyprus, Syria, and Egypt. The capture of Sinop in 1214 and the Suğdak Expedition to Crimea in 1226 revitalized trade with northern countries through the Black Sea. Cities such as Erzurum, Sivas, Konya, and Kayseri stood out with their economic and commercial vitality. International fairs known as "Yabanlu Pazarı" were also organized. Although the exact location of the Yabanlu Pazarı is uncertain, it is known to have been held in the town of Pazarören, located on the Kayseri-Pınarbaşı road. This market was the world's largest international fair where fabrics from all countries along the Silk Road, dresses made of silk fabrics, furs, silks, agricultural and livestock products, weapons, grains, horses, sheep, wool, cashmere, and even slaves were sold. Fairs were set up at the beginning of May and lasted for 40-45 days until mid-June.<sup>17</sup>

The routes and centers of the road starting from China and passing through Iran to Anatolia are as follows<sup>18</sup>.

1. a. Tabriz, Bargiri, Erciş, Malazgirt, Hınıs, Erzurum, Tercan, Erzincan, Sivas, Şarkışla, Kayseri, Aksaray, Konya, Adana, Ayas. b.

---

<sup>16</sup> Gökçe Günel, *a.g.m.* s.134

<sup>17</sup> Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1985, s. 83.

<sup>18</sup> M. Kemal Özergin, *Anadolu Selçuklular Çağında Anadolu Yolları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Doktora Tezi, İstanbul, 1959

Tabriz, Nakhchivan, Iğdır, Pasinler, Erzurum, Tercan, Erzincan, Sivas, Şarkışla, Kayseri, Aksaray, Konya, Adana, Ayas.

2. Tabriz, Erzurum, Sivas, Kayseri, Aksaray, Konya, Antalya, Alanya.

3. a. Tabriz, Erzurum, Bayburt, Gümüşhane, Trabzon. b. Tabriz, Erzurum, Erzincan, Trabzon.

4. Tabriz, Erzincan, Zara, Sivas, Tokat, Amasya, Samsun, Sinop.

5. Tabriz, Sivas, Yozgat, Yerköy, Kırşehir or Yahşihan, Ankara, İstanbul.

The main road routes and centers extending south, north, and westward from Baghdad to Malatya and Sivas are as follows;<sup>19</sup>

6. a. Baghdad, Mosul, Mardin, Diyarbakır, Ergani, Gölcük, Harput, İzoli (Castle), Malatya, Ankara. b. Baghdad, Harput, Pertek, Çemişkezek, Eğin, Divriği, crossing the Zara or Buzbel mountains to reach Sivas.

7. Sinop, Kastamonu, Çankırı, Ankara, Konya, Beyşehir, Seydişehir, Antalya, Alanya.

8. Samsun, Havza, Merzifon, Amasya, Aksaray, Konya, Ayas, Amasya.

9. From Trabzon and Samsun, to Sivas, Konya, Beyşehir or Gelendost, Burdur, Denizli, Alaşehir, Foça, İzmir, Ephesus.

10. Trabzon, Sivas, Malatya, Baghdad. b. Trabzon, Sivas, Malatya, Gaziantep, Aleppo.

11. Sinop, Vezirköprü, Amasya or b. Sinop, Vezirköprü, Samsun, Amasya, Sivas, Malatya, Baghdad or Aleppo.

12. Aleppo, Gaziantep, Göynük, Elbistan, Kayseri, Hacibektaş, Kırşehir, Lalahan, Ankara, Afyon, Kütahya, İstanbul.

13. From Antalya, Burdur or Denizli via Dinar, Afyon, İstanbul.

14. Ayas, Konya, Lâdik, Iğın, Akşehir, Çay, Afyon, Kütahya, İstanbul.

<sup>19</sup> M. Kemal Özergin, *a.g.t.*



**Map 3: Silk Road in Ancient Anatolia**

**Source:** <http://www.gateofturkey.com/section/tr/275/4/turizm-turleri-ipek-yolu-anadolunun-ipek-yolu-rotalari>

### **The Importance of the Silk Road for Turks**

The strategic importance of the Silk Road for Turks is undisputed. Although the general name for trade routes is the Silk Road, it is a fact that along these routes, silk, porcelain, paper, spices, precious metals, and gemstones were exchanged at marketplaces and provided regional value added. Thus, the Silk Road is not simply a route representing the silk trade from east to west, but it is also the general name for an institutionalized trading culture.

Regardless of the route taken from east to west, besides silk, products from China and other Eastern Asian regions typically passed through the boundaries of the Great Hun Turk Empire.<sup>20</sup> Therefore, Silk Road caravan trade, which caused intense competition among Turks

<sup>20</sup> İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayıncılık, İstanbul, 1993. s. 313.

and their neighbors, was one of the major sources of great profits.<sup>21</sup> Bu nedenle Türklerle komşuları arasında şiddetli rekabetlere sebep olan büyük kazanç vasıtalarının başında İpek Yolu kervancılığı geliyordu. Pekin'in az kuzeyinden başlayan Türk sınırları İran'a, Horasan'a, Ural Dağlarına, Hazar Denizi'ne kadar uzanıyor, Karadeniz kıyılarına temas ediyordu. Bu suretle Türkler eski dünyanın başlıca devletleri olan Çin, Sasani ve Doğu Roma İmparatorluklarının komşusu idiler.<sup>22</sup> Turks, on these routes, not only conducted trade and operated marketplaces but also exported valuable metals involved in trade. In other words, they became one of the important pillars of the trade culture along the east-west axis. However, the role of Turks on the Silk Road is not limited to just these aspects.<sup>23</sup> Turkic states, which dominated the Silk Road for over a thousand years, not only ensured the control and security of the east-west trade routes during their dominion but also derived significant revenue from this trade. Indeed, perhaps the most significant reason underlying the geographical explorations and the quest for new sea trade routes was the Turks' complete control over the Anatolian peninsula and the straits from the 1300s onwards, followed by the Mediterranean and Black Sea port cities, and eventually the Arabian Peninsula and Egypt from the early 1500s. Thus, the Turks made themselves entirely dependent on both overland and sea trade for east-west commerce, marking the period as their strongest in their history and in international politics. Chinese merchants could conduct trade using ships called "Jonk" all the way to India and the Arabian Peninsula via sea routes. Shipments continued overland from there to the shores of the Mediterranean, providing Turks with substantial income.

The first Portuguese reaching China in 1514 gained a significant advantage in sea trade. However, they couldn't maintain it for long and soon ceded superiority to the Spaniards. While Turks attempted to facilitate French ships in the Mediterranean to provide them an advantage against other countries, the chance of a trade route continuing by land beyond Palestine and Sinai prevailing over trade

<sup>21</sup> W. Heyd, *Yakındağu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1975. s.17.

<sup>22</sup> Yılmaz Öztuna, "*Eski Türklerde Ticaret Hayatı*". Hayat Tarih Mecmuası, S.12, İstanbul, 1972. s. 4-6.

<sup>23</sup> Gökçe Günel, *a.g.m*, s.137.

conducted by ships circumnavigating the Cape of Good Hope was almost nonexistent. With the emergence of new routes initiated by Portuguese and Spanish sailors, followed by English and Dutch sailors, land trade along the Silk Road gradually lost its significance.

During this period, Turks attempted to shape international political relations by facilitating trade for the French and some other nations in the Mediterranean. However, had they focused on the Suez Canal Project instead, they could have reversed the situation in their favor. Over time, Turks established significant dominance over the Silk Road but eventually lost their dominance due to the political conditions of the era. Therefore, the Silk Road holds additional strategic importance for Turks.

### **The New Gateway from East to West: The Turkic Corridor**

The power struggles emerging along the lines of the Silk Road have led the states dominating this route to seek new solutions. As a result of the exploration of this route, during the time of the Huns, two main transportation methods emerged from China towards the West, namely the Northern and Southern Silk Roads (Rzayev and İsayev, 2012, p. 22). These historical routes are divided into three main branches. One starts from China and passes through Russia, known as the northern route; the second route, again starting from China, extends through Kazakhstan, Azerbaijan, and Turkey, known as the central route; and the third route starts from China, passing through Southern Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Iran, and Turkey, ultimately reaching the European continent via railways (Kulaklıkaya, 2013, p. 3). In this context, the victory of Azerbaijan over Armenia in the Second Nagorno-Karabakh War has injected new excitement into the Silk Road, particularly towards reviving the central route. In 2017, Ömer Kocaman, the former Deputy Secretary-General of the Turkic Council, stated, "The Silk Road is a road extending from China to Europe, and the daily trade volume of 1 billion dollars could reach 3-4 billion dollars in the coming years" (Turkic Council, 2019, p. 122). The formation of a transportation corridor between East and West by Turkic countries will enable them to benefit from transit passage and logistic connections.

Three out of four members of the Organization of Turkic States (Azerbaijan, Kazakhstan, and Kyrgyzstan) are landlocked and lack direct

access to the open sea, yet they can obtain this opportunity when connected to Turkey via Georgia. Such regional and international geopolitical events have enhanced the reputation of the central corridor on which Turkic Council member states are located. These include increasing trade between Asia and Europe, China's efforts to restore the historic Silk Road, and Turkey's relations with Russia and Iran (Doğan, 2014).

**Map 4: Zengezur Corridor**



**Source:** Anadolu Agency

During the Soviet era, the relinquishment of the Zangezur region to Armenia was a tactical move by the Russians to fragment the Turkistan geography. Despite being only 40-45 kilometers wide, this area separates Azerbaijan from Nakhchivan. Initially, about 70% of its population consisted of Turks, but by 1920, Armenians were resettled in Zangezur, and through massacres and forced migrations, the Turkish population was reduced to around 40% by 1986 (Kızıl, 2016, p. 5). Consequently, Azerbaijan's territorial integrity was compromised, and the Second Nagorno-Karabakh War, lasting 44 days in 2020, ended with Armenia's defeat. Article 9 of the ceasefire agreement, lifting all obstacles to economic activities and opening a land transportation

route between Azerbaijan and Nakhchivan, represents a diplomatic victory, particularly for Azerbaijan and other Turkic countries.

Azerbaijan, especially on the Zangezur corridor, is making significant efforts for the activation of road and railway transportation. Negotiations with Russia for the construction of the 43-kilometer section remaining in Armenian territory are due to Russia's ownership of railway infrastructure in the Armenian basin. According to the map above, a 158-kilometer railway line from Ordubad to Velidağ will be repaired, and the line, ending at Velidağ, will be extended by 14 kilometers to the Armenian border. Additionally, a new 166-kilometer railway line will be built from Horadiz to Ordubad to complete the line as a whole. With the parallel construction of a road connection, seamless transportation will be achieved to Armenia, Russia, Iran, and Turkey (Rehimov, 2021).

The Zangezur corridor will not only establish direct links between Turkey and Turkic Republics but also allow regional countries to act according to their interests. Despite Armenia's weakness in the global market and its inability to engage in global trade due to its location, the new corridor will enable it to benefit economically from Europe and Asia. Trade routes coming from the east to Europe will diversify, shortening the distance, and relations with the Asian continent will increase. From this perspective, the gain is not just a victory; it can also influence regional and global dynamics in various dimensions such as economic, political, and sociological. Therefore, considering that the name "Zangezur Corridor" is insufficient as it only emphasizes a region and the corridor to be opened will establish a direct connection with the Turkistan geography, provide new options for Silk Road trade, and bridge Europe through the Zangezur connection, it should be referred to as the "Turkic Corridor" in the literature. The strengthening and liberalization of this corridor have implications and challenges for China's globally proposed "Belt and Road Initiative."

### **Connecting the Route to the Turkic Corridor: One Belt One Road**

Acknowledging the presence of global memory and aiming to integrate the Silk Road into the modern world and make it more attractive, the "One Belt One Road" project, which started in 2013 and rapidly gained acceptance by many countries aiming to be stakeholders,



has been referred to as the commercial and economic project of the century. An Uzbek proverb states, "In the universe, there are two great roads. The Milky Way in the sky, and the Silk Road on the earth," which aptly describes the prestige of this route (Tutar and Koçer, 2019). This road, known as the Silk Road in the literature, is not defined as a single route. Indeed, it has undergone changes and developments beyond its starting and ending points due to periodic circumstances, political changes, and security reasons. The aim here can be explained as ensuring uninterrupted sustainable trade. Based on common information extracted from various sources, it is stated that this road, stretching from China to Europe, is 6400 kilometers long (Düğen, 2011, p. 118). Steps to increase commercial benefits between East and West are supported by both Europe and China. The fact that various projects are financed by China in terms of commercial routes and the nature of products involved in trade illustrates this situation. China, with a 12% share in global trade, is a prominent player in the international arena. In addition to expanding its trade volume, it uses monetary policies as a means to spread to larger geographies, offering low interest rates and long-term credit incentives. For example, to mitigate the effects of the global crisis, it invested \$392.6 billion in the European continent and \$568 billion in the Asian continent. A total investment amount of \$1.985 trillion worldwide is mentioned (İstikbal, 2021). China is not only aiming for economic but also security, political, and sociological goals. Measures taken to ensure the continuity of trade and expand commercial volume include China's efforts to enhance the security measures of the Belt and Road. As a state with very high energy consumption, China aims to minimize the threats it faces in energy dependence and counter the US threat to reach the European market by taking measures in the defense sector (Brands, 2019). From a broad perspective, multifaceted policies are pursued to ensure the smooth operation of the Belt and Road and to replace political chaos with effective state authority in the Middle East and Central Asian countries, and to shift terrorism activities towards effective state control. The primary reason for this is to maintain economic and commercial stability. To give a specific example, the Chinese government is striving to support the Taliban's takeover of governance in Afghan territories from a political and strategic perspective. In addition to the economic

support it provides, it also suggests that countries with influence in international trade routes follow the same policy (BBC, 2021). Ensuring secure, stable, and problem-free world trade is one of the common goals of countries worldwide. As such regional and global problems mentioned above can cast a shadow over world trade stability, countries that shape global trade at a global level seek to minimize risks to sustain trade. Likewise, when these countries encounter problems that cannot be resolved or when they seek to strengthen their gains, they sometimes seek alternative solutions or produce remedies to reduce transportation costs.

Starting from the People's Republic of China and reaching Turkey through the Turkic Republics in Asia and across the Caspian Sea via the Caucasus region, the middle corridor of the Silk Road emerges as a significant secure route. Considering that 96% of containers traveling from China to Europe are transported by sea annually, it can be concluded that only about 4% of shipments are made via the northern corridor by land. However, the middle corridor reduces the land route distance by 2000 km compared to the northern corridor, while also cutting down the shipping time by a third. Currently, there is a potential to tap into a \$600 billion annual trade traffic (Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, 2021). The strategic value of the Turk Corridor, also known as Nahcivan or Zengezur, when compared to the Baku-Tbilisi-Kars railway, is its projected 340-kilometer shorter length. In total, the trade route from China to Europe is expected to be shortened by 2300 km compared to the northern corridor. When activated, the Turk corridor will generate new commercial and economic opportunities. When evaluated in terms of trade relations, this corridor will add a new branch to the middle corridor of the Silk Road, making it the shortest corridor between Europe and Asia. Furthermore, it will attract the interest of regional countries by bringing a new order to multilateral trade, thus reducing passenger transportation and shipping costs. Additionally, the possibility of using the trade connection between the middle and northern corridors created by the Zengezur corridor in bilateral trade activities of regional countries such as China, the EU, and the Turkic Republics, as well as Afghanistan, Iran, and Russia, could deepen multifaceted policies on the international stage positively. In this context, Turkey plays a leading role

as the locomotive country for the revitalization of the "One Belt, One Road" project and the Turk Corridor. Turkey's focus on the Turkic Republics through historical ties, its status as one of the most reliable logistics countries in Europe and Asia due to land and sea transportation via the Mediterranean and Black Seas, opens up new policy equations for the Turk Corridor.

### **Conclusion and Recommendations**

For countries aiming to elevate their economies to higher levels of development, a growth model based on exports becomes achievable through trade. When a country achieves economies of scale but fails to market its surplus production to the external world through bilateral or multilateral partnerships, it cannot reach the desired level of prosperity. When all these factors come together, countries that can stabilize economic growth trends over the years become the cradle of trade. Global and regional trade routes determine the magnitude of intercontinental trade and invite both hot and cold conflicts. The Silk Road, which has occupied the world trade agenda for centuries, has witnessed power struggles. While the European wing of 21st-century trade is represented by EU countries and the Asian wing by China, Turkey and Russia constitute the transit countries of the Silk Road. Considering that the quartet of countries holds about 46% of the global trade pie, the modernization of the Silk Road will bring diversity to the world economy. If necessary, the Silk Road will bring these countries together by assembling the pieces of the puzzle. The "One Belt, One Road" project recently shared with the public by China aims to revive the Silk Road and reach its low-cost products to the developed European market. The Silk Road, which has been accepted from ancient times to the present day, consists of three different corridors: North, Central, and South. While the northern corridor passes through Russian territories, the central and southern corridors reach the European continent through Turkish territories. The aforementioned central corridor is 2000 km shorter and safer compared to the northern corridor. The possibility of a new branch opening to the central corridor, with the potential activation of the Zengezur corridor coinciding with Azerbaijan's victory in the Second Karabakh War, has excited Turkey and the Turkic Republics. The operationalization of the Zengezur railway and



highway will shorten the central corridor by 340 km, resulting in a total transportation saving of 2340 km compared to the northern route. Since trade on this route will be conducted only through Turkish countries from China to Europe, the term "Turk Corridor" should be introduced into the literature. Turkey, which acts as the patron of the Turkic states in Central Asia, must be the pioneering country of the Turk Corridor. Among these countries, Turkey is the strongest in terms of its location, economy, and level of development. When political and ideological factors are set aside, this project, which encompasses many continents and heralds great economic gains, attributes value to Turkey's change, development, and most importantly, ascent. Countries that aim to increase their market share through production and trade transformation based on consumer habits should play a locomotive role. Turkey's inclusion in all trade equations is essential. Recent changes in the Turkish economic system appear as steps taken towards the formation of an export-oriented economic model. The significant indicators of this are the low labor costs and the policy of flirting with the European market through a low exchange rate. Although the size and impact of investments made in technology and information technology have not yet borne fruit, small steps are indicative of big steps to come. Regional security crises, defense expenditures resulting from the geography trapped in the grip of terrorism, and migrant problems based on these crises affect Turkey's economic outlook. From another perspective, the policy of conducting much of the trade between China and Europe by sea route remains valid. If the Republic of Turkey is to be involved in such a large-scale project, it must negotiate necessary quotas and incentives. It is the duty of the Turkish state to secure the investments of Turkish investors aiming to establish a strong logistics infrastructure. New initiatives to encourage domestic production and increase exports could be threatened by this project. The reduction in transportation costs will increase the availability of Chinese goods domestically, affecting the market. In such a scenario, the Turk Corridor could both increase the country's trade deficit and deeply hurt the national economy. From a broad perspective, and within the framework of resolving these problems, the implementation of the project will provide China with a safer and more complex transit route. The high security threat of alternative routes and the presence

of political chaos also highlight the credibility of the central corridor. In this vein, departing from the Ottoman tradition of merely facilitating trade and offering roads, and instead creating a project where production and trade are conducted jointly, and the domestic market and producers are supported, is of crucial importance for the future and rise of the Republic of Turkey.

### Bibliography

Beckwith, I. C. (2011). İpek yolu imparatorlukları. (K. Yıldırım Çev.). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Bonavia, J. (1999). The silk road: from Xi'an to Kashgar. Hong Kong: Odyssey Publications Ltd.

Brands, H. (2019). China is determined to reshape the globe. <https://www.aei.org/op-eds/china-is-determined-to-reshape-the-globe> (Erişim Tarihi: 30.11.2021).

British Broadcasting Corporation (2021). Çin, taliban yönetimindeki Afganistan'a 31 milyon dolarlık gıda, aşı ve ilaç yardımı yapacak. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58501145> (Erişim Tarihi: 03.09.2021).

Chen, X. & Mardeusz J. (2015), China and Europe: Reconnecting across a new silk road global economy the european. *Financial Review*, 1-12.

Çağan, E. H. (2019). Yeni ipek yolunun cazibesi AB'nin başını döndürüyor. <https://avim.org.tr/tr/Analiz/YENI-IPEK-YOLU-NUN-CAZIBESI-AB-NIN-BASINI-DONDURUYOR> (Erişim Tarihi: 01.10.2021).

Çakan, V. (2017). Yeni ipek yolu projesi: Beklentiler sorunlar ve gerçekler. *Asya Araştırmaları Dergisi*, (1), 35-51.

Dal, E. P. (2017). Kuşak ve yol projesi, Çin'in yeni vizyonu ve Türkiye. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/-kusak-ve-yol-projesi-cin-in-yenivizyonu-ve-turkiye/960778> (Erişim Tarihi: 28.11.2019).

Doğan, Z. (2021). Türkiye-İran: Orta asya pazarları için tır savaşları. <https://www.al-monitor.com/tr/contents/articles/originals/2014/12/turkey-iran-war-over-trucks-central-asia.html> (Erişim Tarihi: 10.10.2021).

Durdular, A. (2016). Çin'in "Kuşak-Yol" projesi ve Türkiye-Çin ilişkilerine etkisi. *Avrasya Etüdüleri*,

Düğen, T. (2011). 21. yüzyılda ipek yolu. 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü. 46-52.

İstikbal, D. (2021). Çin yatırımlarına ekonomi politik yaklaşım 2005-2019. <https://www.setav.org/cin-yatirimlarina-ekonomi-politik-yaklasim-2005-2019> (Erişim Tarihi: 19.10.2021).

Karagöl, E. T. (2017). Modern ipek yolu projesi. SETA Perspektif, 174, 1-7.

Katıtaşı, G. (2019). Asya'da Çin ve Rus bölgeselciliği: Modern ipek yolu projesi ve Avrasya ekonomik birliği. Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi, (7), 119-141.

Kazancı B. A. (2021). Türk cumhuriyetleri arasında olası gümrük birliği ve diğer entegrasyon modellerinin analizi. Doktora Tezi. Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale. Kazancı ve Barun / İpek Yolu

Üzerinde Alternatif Güzergâhın Türkiye Açısından Önemi: Olası Türk Koridoru / The Importance of an Alternative Route on the Silk Road for Türkiye: A Possible Turkish Corridor

Kızıl, Ö. (2016). Zengezur koridorundan Azez'e Türk dünyasında yapay set krizi. 2023 Dergisi, (180), 22-28.

Kulaklıkaya, Ö. (2013). Modern ipek yolu-orta asyanın küresel ekonomiye açılan kapısı. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, 1-7.

Nikaein, G. (2019). Tarihi ticaret yollarının kent ticaret merkezine etkileri, ipek yolu örneği (Bursa ve Tebriz kentleri). Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.

Rehimov, R. (2021). Zengezur koridoru Türkiye ile Azerbaycan arasında yeni bağlantı sağlayacak.

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/zengezur-koridoru-turkiye-ile-azerbaycan-arasinda-yeni-baglanti-saglayacak/2259193> (Erişim Tarihi: 08.10.2021).

Rzayev, M. ve İsayev E. (2012). Türk halklarının ekonomik-kültürel ilişkilerinde tarihi ipek yolunun rolü. Turan-Sam Dergisi, 4(14), 21-27.

Tezer H. (2016). 21. asırda ipek yolu ekonomileri ve Türk dünyasının ekonomik gelişim süreci.

F.Atasoy (Ed), İpek Yolunda Turizm içinde (ss. 13-36). Ankara: EPAMAT Matbaacılık.

Trade Map (2021). <https://www.trademap.org> (Erişim Tarihi: 13.11.2021).

Turhan, C. (2019). Bir kuşak bir yol projesinin ilk transit treni Avrupa'ya uğurlandı.

<http://www.tcddtasimacilik.gov.tr/haber/355/> (Erişim 28.11.2019).

Turkic Council (2019). 10th anniversary of the Nakhchivan agreement. Baku.

Tutar, F. K. ve Koçer F. Ş. (2019). Çin'in yeni ipek yolu projesi: Bir kuşak bir yol. Journal of Social,

Humanities and Administrative Sciences, 618-626.

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı (2021). Türkiye'nin çok taraflı ulaştırma politikası.

[https://www.mfa.gov.tr/turkiye\\_nin-cok-tarafli-ulastirma-politikasi.tr.mfa](https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-tarafli-ulastirma-politikasi.tr.mfa)  
(Erişim Tarihi: 10.09.2021).

World Bank. (2021). <https://data.worldbank.org/?locations=TR-EU-CN-RU>  
(Erişim Tarihi:10.10.2021).

**Araştırma Makalesi/ Research Article**

**Osmanlı Tarihinde Bir Felaket: Kartal Sahrası (Kagul)  
Muharebesi**

**Bora Efe\***

(ORCID: 0000-0002-5796-5386)

**Makale Gönderim Tarihi**

25.05.2024

**Makale Kabul Tarihi**

21.06.2024

**Atıf Bilgisi/Reference Information**

**Chicago:** Efe, B., "Osmanlı Tarihinde Bir Felaket: Kartal Sahrası (Kagul) Muharebesi", *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (Haziran 2024), 117-156.

**APA:** Efe, B. (2024). Osmanlı Tarihinde Bir Felaket: Kartal Sahrası (Kagul) Muharebesi. *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6(1) (Haziran 2024): 117-156.

**z**

1711 Prut ve 1736-1739 savaşlarından sonra uzun bir süre barış içerisinde bulunan Osmanlı ve Rusya, 1768 yılında yeniden karşı karşıya gelmiştir. İlk iki savaş Osmanlı stnlg ile sona ermiş olsa da bu sefer Osmanlı Devleti'nin karşısında eskisinden çok daha güçlü bir Rusya bulunmaktaydı. Yaşanan uzun barış döneminde Rus orduları askeri konjonktürüne göre gelişme gösterirken; Osmanlı orduları giderek savaş tecrübesini kaybederek zayıflamıştır. İki ordunun yaşadığı bu zıt değişim Kartal Sahrası Muharebesi'nde açıkça belli olacaktır. 1 Ağustos 1770 yılında kalabalık Osmanlı ordusuyla karşılaşan General Rumyantsev, düşmanın saldırısını beklemek yerine erken davranarak gece vakti ilk saldırıyı gerçekleştirmiştir. Sürpriz Rus saldırısı karşısında Osmanlı ordusu karşı koymayı denediyse de kısa sürede bozularak firar etmeye başlamıştır.

\* Doktora ğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Türkiye, bora-efe1995@hotmail.com.

Ph. D. Candidate, Istanbul University, Institute of Social Sciences, Main Discipline of History, Türkiye.

Kaçan askerler Tuna Nehri kıyısında toplanmış, karşıya geçecek kayıkların da bölgede bulunmaması sebebiyle paniğe kapılan askerler nehri yüzerek geçmeye çalışmıştır. Bu durum binlerce askerin boğularak şehit olmasına ve muharebenin bir felaketle sonuçlanmasına neden olmuştur. Kartal Sahrası Muharebesi, Osmanlı ordusunun ne kadar zayıf olduğunu göstermiştir. Ayrıca bu yenilgi Osmanlı Devleti'nin ilerleyen yıllarda Rusya karşısında alacağı ağır yenilgilerin de bir nevi habercisi olmuştur. Bu çalışmanın konusu olan Kartal Sahrası Muharebesi 1768-1774 Osmanlı Rus Savaşı'nın en önemli meydan muharebelerinden biridir. Düşmanına oranla sayı bakımından oldukça kalabalık Osmanlı ordusunun disiplinli ve talimli Rus orduları karşısında ağır bir yenilgi aldığı bu muharebe, Osmanlı ordusunun artık eski gücünde olmadığını ve yeniden yapılandırılması gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. Bu çalışmada Kartal Sahrası Muharebesi'nin nasıl cereyan ettiği, yenilginin sebepleri ve savaşan taraflara etkisi Osmanlı arşiv belgeleri, Vakanüvis tarihleri ve dönemin kaynak eserleri bağlamında incelenmeye çalışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Kartal, Osmanlı Devleti, Rusya, Rummyantsev, Muharebe.

### **A Disaster Of Ottoman History: The Battle Of Kartal Field (Kagul)**

#### **Abstract**

After the Russo Ottoman War of 1711 and Russo Ottoman War of 1736-1739, both sides entered a long period of peace. However, in 1768 both sides confronted again. Although first two war resulted with Ottoman victory, this time Ottoman Empire had a stronger rival. In the peace period Russian army improved themselves but Ottoman army lost its fighting force and weakened. This contrasting change experienced by the two armies will be clearly evident in the Battle of Kartal Field. General Rumiantsev who encountered the crowded Ottoman army on August 1, 1770 Instead of waiting for the enemy's attack, he acted early and made the first attack at night. Although the Ottoman army tried to resist the surprise Russian attack, it soon broke down and began to flee. The escaped soldiers gathered on the banks of the Danube River, and since there were no boats to cross the area, the soldiers panicked and tried to swim across the river. This situation caused thousands of soldiers to drown and become martyrs and the battle to end in a disaster. The Battle of Kartal Field showed how weak the Ottoman army was. In addition, this defeat was a kind of harbinger of the heavy defeats that the Ottoman Empire would suffer against Russia in the following years. The Battle of Kagul is one of the important battle of 1768-1774 Russo Ottoman war. In that battle crowded Ottoman army defeated by trained and well organized Russian troops. That situation showed Ottoman army no longer strong enough and it needs reorganised. In this study, we tried to examine how the Battle of Kartal Field took place, the reasons for

the defeat and its impact on the warring parties in the context of Ottoman archive documents, chronicle dates and source works of the period.

**Keywords:** Kartal, Ottoman Empire, Russia, Rumiantsev, Battle.

## Giriş

18. yüzyılda, 1711 *Prut Savaşı* ile başlayan ve 1736-1739 savaşları ile devam eden Osmanlı-Rus savaşları dönemi, 1739 yılında imzalanan *Belgrad Antlaşması* ile sona ererek uzun bir barış dönemine girdi. Bu durumdan faydalanan Rusya, özellikle ekonomik ve askeri alanda birçok atılım gerçekleştirdi. Böylece gittikçe güçlenerek Osmanlı Devleti için tehlike arz etmeye başladı. Ayrıca topraklarını genişletmeye de devam etti. Örneğin 1741 yılında Fransa'nın cesaretlendirdiği İsveç ile savaşa tutuşan Ruslar, Finlandiya civarında gerçekleşen *Vilmanstrand Savaşı'nda* büyük bir zafer kazandılar. Savaş sonunda imzalanan *Abo Barış Antlaşması'yla* da Finlandiya'nın büyük bölümü Rus hakimiyetine girdi.<sup>1</sup>

Rusya, 1756'da başlayan Yedi Yıl Savaşları'na da katılarak Prusya ile İngiltere ittifakına karşı Avusturya ve Fransa ittifakına dahil oldu. Ruslar savaşa 300.000 kişi civarında bir ordu ile katıldılar ve Büyük Frederick'in ordusuna karşı büyük başarı gösterdiler. Savaş sırasında Rus ordusu Doğu Prusya'yı işgal etti, Ayrıca *Berlin'i* ele geçirerek Orta Avrupa'yı hakimiyet altına alabilecek önemli bir pozisyon elde etti. Öyle ki yaşanan gelişmeler sebebiyle Kral Frederick intiharın eşiğine gelmişti. Ancak Elizaveta'nın 1762'deki ölümü durumu tersine çevirdi. Yeni Çar III. Petro büyük bir Frederick hayranıydı. Bu sebeple selefinin tersi bir politikayla savaştan çekildi.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması (Oluşumu-Tahlili-Tatbiki)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 2020, s. 5; David MacKenzie-Michael W. Curran, *A History Of Russia, The Soviet Union, And Beyond, Forth Edition*, Wadsworth Publishing Company, California, 1993, s. 269.

<sup>2</sup> Mackenzie, David-Curran, Michael, W., *A History Of Russia, The Soviet Union*, s. 270. Rusya 5 Mayıs 1762'de Prusya ile *St. Petersburg Barış Antlaşması'nı* imzalayarak savaştan çekildi. Ayrıca Doğu Prusya dahil ele geçirilen bütün topraklar da Prusya'ya iade edildi. Böylece Rusya, ele geçirdiği yerleri Prusya'ya terk ederek bir nevi savaştan eli boş dönmüş oldu. Çariçe Katerina'nın bu konuda söylediği "*Rusya'nın*

Çar III. Petro sağduyudan yoksun olduğu için kısa zamanda saraydaki güç odaklarını kendisine düşman etmeyi başardı. Bunun yanında Elizaveta döneminde başlanan kilise topraklarının devlet tarafından el konulması politikasına yeniden başlandı ve bu durum Ortodoks hiyerarşisinin yeni çara düşman olmasına sebep oldu.<sup>3</sup> Zamanla çara muhalif gruplar kendisine karşı bir komplo planlayarak 28 Haziran 1762'de Çar III. Petro'nun eşi Katerina'yı, St. Petersburg'da tek başına imparatoriçe ilan ettiler. Bu sırada başkent dışında olan III. Petro tutuklanarak tahttan feragate zorlandı.<sup>4</sup>

Yeni Çariçe tahta çıktığında, selefinin Yedi Yıl Savaşları'ndan çekilmesi sebebiyle eski müttefiklerinin gözünden düşmüş ve büyük oranda tecrit edilmiş bir Rusya'nın iktidarına geçmişti. Bu sebeple Katerina, Rus dış politikası ve ittifak sistemlerinin genel ilkelerini yeniden gözden geçirmek zorunda kaldı.<sup>5</sup>

Rusya'da bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı Devleti'nde ise genel bir barış hâkimdi. Bu dönemde sadece 1742-1746 yılları arasında Osmanlı-İran Savaşı yaşanmıştır. Savaş sonunda imzalanan *Karden Antlaşması* ile savaş öncesi sınırlara geri dönmüştür.<sup>6</sup> Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti 1768 yılına kadar hiçbir devlet ile savaşa girişmedi. Bir ara Sultan III. Mustafa Yedi Yıl Savaşları'na dahil olmak istese de hem Sadrazam *Koca Ragıp Paşa*'nın çabaları hem de istenilen şartların oluşmaması sebebiyle bu fikirden vazgeçildi.<sup>7</sup>

1768 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti için barış ve sükûnet dönemi sona erdi. Bu dönemde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yaşanan Lehistan çekişmesi, iki devleti tekrar karşı karşıya getirdi. Rusya'nın

---

*barış antlaşmasından elde ettiği tek avantaj barıştır*" ifadesi durumu gayet iyi ifade etmektedir. Isabel de Madariaga, *Çariçe Katerina Çağının Sınırlarını Zorlayan Kadın*, (Çev. Mehmet Harmancı), Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 32.

<sup>3</sup> De Madariaga, *a.g.e.*, s. 2.

<sup>4</sup> De Madariaga, *a.g.e.*, s. 30.

<sup>5</sup> De Madariaga, *a.g.e.*, s. 31.

<sup>6</sup> 1742-1746 Osmanlı-İran Savaşı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Alper Yıldırım, *Siyasi ve Mezhebî açıdan Osmanlı İran İlişkileri (Sultan I. Mahmud Dönemi)*, Akademik Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 129.

<sup>7</sup> Uğur Demir, *1768-1774 Savaşı Öncesi Osmanlı Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2023, s.111-112; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi IV*, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 379.



Lehistan içişlerine askeri müdahalesi ve sonrasında yaşanan olaylar Osmanlı Devleti ile Rusya'nın yeniden savaş meydanlarında karşı karşıya gelmesine yol açtı. Ancak bu sefer talih Ruslardan yana dönecek ve Osmanlı Devleti ağır bir yenilgi alarak Kırım'ın kaybı gibi ağır şartlar içeren bir anlaşmayı imzalamak zorunda kalacaktır.<sup>8</sup> Bu çalışmada 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın en önemli muharebelerinden biri olan Kartal Sahrası Muharebesi incelenerek Osmanlı ordusunun nasıl ve hangi sebeplerle yenildiğinin ortaya konması amaçlanmıştır.

### Kaynaklar

Kartal Sahrası Muharebesi'ni konu alan müstakil herhangi bir esere rastlanmamıştır. Ancak muharebe hakkında bilgi veren bazı eserler mevcuttur. Kaynak olarak Osmanlı arşivinde bulunan, muharebe ile alakalı raporlar bu konuda önemlidir. Bu raporlar muharebenin öncesini, muharebe sırasında yaşananları ve sonrasını ele almaktadır. Belgeler genel olarak ordunun durumu ve neden mağlup olduğu üzerinde durmaktadır. Arşiv belgelerine göre Osmanlı ordusunun yenilmesinin sebebi askerinin düşman karşısında yeterli direnişi göstermeyerek kolayca dağılmasıdır. Yani ordunun disiplin ve muharip gücünü kaybetmesidir.<sup>9</sup>

Vakanüvis tarihleri ve dönemin görgü tanıklarının yazdığı eserler de konu ile alakalı önemli kaynaklardır. Vak'anüvis *Ahmed Vâsîf Efendi'nin "Mehâsinü'l-Âsâr ve Haka'iku'l- Ahbâr"* adlı eseri bu açıdan önemlidir. 1752 yılından 1778 yılına kadar yaşanan olayları ele alan yazar, Kartal Sahrası Muharebesi'ne de yer vermiştir. Muharebenin öncesi, muharebe sırasında neler yaşandığı, ordunun durumu ve bozgun sırasında neler yaşandığı eserin üzerinde durduğu konulardır.<sup>10</sup> Bir başka eser Vakanüvis *Sadullah Enverî Efendi'nin* tarihinin birinci cildidir. 1768-1774 yıllarını içeren bu eserde resmi belgelerden de yararlanmıştır. Enverî'nin tarihi, muharebe sırasında yaşanan süvari saldırısı ve bozgun sırasında

<sup>8</sup> Uzunçarşılı, İsmail, Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 5*, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 357-358.

<sup>9</sup> Örnek bir belge için bkz. BOA, TS.MA.e. nr.701/11, lef.1-2.

<sup>10</sup> Ahmed Vâsîf Efendi, *Ahmed Vasîf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Haka'iku'l-Ahbâr'ı, 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)*, (Yay. Haz. Nevzat Sağlam), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020.

yaşananlarla alakalı önemli bilgiler içermektedir.<sup>11</sup> *Ahmed Resmî Efendi*'nin kaleme aldığı "*Hulâsat'ül-itibar*" adlı eseri de özet şeklinde 1768-1774 Savaşı'nı ele almaktadır. Ahmed Resmî Efendi savaş sırasında Sadrazamın yanında bulunmuştur. Bu nedenle muharebe sırasında yaşananlara bizzat şahit olmuş ve eserinde yer vermiştir. Ancak eser özet bilgiler içermekte olup, konu ile alakalı kısıtlı bilgiler vermektedir.<sup>12</sup> *Şem'dânî-zade Fındıklılı Süleyman Efendi* de "*Mür'it-Tevarih*" adlı eserinin ikinci cildinde muharebeye yer vermiştir. Bu eserin önemi konu ile alakalı diğer eserlerde bulunmayan bilgiler içermesidir.<sup>13</sup> Dönemin kaynak eserleri muharebede alınan yenilgiyi Osmanlı ordusundaki disiplinsizliğe bağlamaktadır. Ayrıca bu eserlerde Sadrazam İvazzade Halil Paşa Tuna Nehri'ne köprü yapmayarak ordunun büyük oranda kayıp vermesine neden olmakla suçlanmaktadır. Şem'dânî-zade ise bu konuda diğerlerinden ayrılarak neden köprünün kurulamadığını eserinde ifade etmiştir.

Batı literatüründe *Brian Davies* tarafından kaleme alınan "*The Russo-Turkish War, 1768-1774 Catherine II and the Ottoman Empire*" isimli çalışma konu açısından önemlidir. 1768-1774 Savaşı'nı müstakil olarak ele alan bu çalışmada Kartal Sahrası Muharebesi'ne oldukça ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Ayrıca eserde Osmanlı kaynaklarında bulunmayan bilgilere ulaşmak mümkündür. Eserin en büyük eksikliği sadece batılı kaynaklardan yararlanması ve Osmanlı kaynaklarına veya Türkçe literatüre yer vermemesidir.<sup>14</sup> Bir başka çalışma Aleksandr Borisoviç Şirokorad'ın "*Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış*" adlı eseridir. Bu çalışma Rus kaynaklarına dayanarak Osmanlı-Rus savaşlarını ele almaktadır.

<sup>11</sup> Muharrem Saffet Çalışkan, (*Vekayinüvis*) *Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cild'i'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)*, Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000. <https://openaccess.marmara.edu.tr/items/aa6e1c0f-5b37-42ac-bded-5eaa23b8a1c3>, (01.01.2023).

<sup>12</sup> Ahmed Resmî Efendi, *Hulâsatü'l-İtibar (1768-1774 Osmanlı Rus Harbi Tarihçesi)*, (Haz. Osman Köksal), Gazi Kitabevi, Ankara, 2011.

<sup>13</sup> Şem'dânî-zade Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it Tevarih II.B*, (Haz. M. Münir Aktepe) İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1978b.

<sup>14</sup> Brian L. Davies, *The Russo-Turkish War, 1768-1774 Catherine and The Ottoman Empire*, Bloomsbury Publishing, London, 2016.

Eserde Kartal Sahrası Muharebesi hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bu eserde de herhangi bir Türkçe esere rastlanmamaktadır. Ayrıca yazar Türklere barbar gözüyle bakmaktadır ve eserinde akademiye uygun olmayan ifadeler kullanmıştır. Bu nedenle dikkatli okunması gerekmektedir.<sup>15</sup>

Türk tarih yazımında ise *Osman Köse'nin "1774 Küçük Kaynarca Antlaşması (Oluşumu, Tahlili, Tatbiki)"* eseri Kartal Sahrası Muharebesi'nden bahsetmektedir. Ancak çalışmanın odak noktası Küçük Kaynarca Antlaşması olduğu için muharebe ana hatlarıyla ele alınmıştır.<sup>16</sup> *Fatih Yeşil* ile *Ömer Gezer'in* birlikte kaleme aldığı ve Osmanlı sürat topçuluğunun gelişimini anlatan "*Osmanlı İmparatorluğu'nda "Sütrat" Topçuluğu II (1773-1802): Taktik, Talim Muharebe Performansı ve Nizam-ı Cedid*" adlı makalede de Kartal Sahrası Muharebesi ile alakalı bilgiler bulunmaktadır. Makalede muharebe, Alman literatüründen yararlanarak ele alınmıştır. Ayrıca çalışmanın odak noktası sürat topçuluğu olduğu için muharebe konuyu destekleyecek bir unsur olarak ele alınmıştır.<sup>17</sup>

### Savaş Öncesi Tarafların Genel Durumları

1768-1774 Savaşı başlamadan önce iki tarafın birbirine göre bazı avantaj ve dezavantajları bulunmaktaydı. Örneğin ekonomik olarak Osmanlı Devleti'nin Rusya ile kıyaslandığında daha avantajlı bir konumda olduğu görülmektedir. Yedi Yıl Savaşları, Rusya'ya ekonomik açıdan büyük darbe indirmiştir. Öyle ki hazine uzun süre açık vermiştir. Osmanlı hazinesi ise uzun barış döneminden ötürü oldukça dolu bir vaziyettedir.<sup>18</sup>

Bunun yanında 1739-1768 yılları arasında Rusya'nın özellikle askeri alanda oldukça güçlendiği görülmektedir. Rus komuta kademesi Yedi Yıl

<sup>15</sup> Aleksandr Borisoviç Şirokorad, *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış*, (Çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.

<sup>16</sup> Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması (Oluşumu-Tahlili-Tatbiki)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 2020.

<sup>17</sup> Fatih Yeşil-Ömer Gezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda "Sütrat" Topçuluğu II (1773-1802): Taktik, Talim Muharebe Performansı ve Nizam-ı Cedid", *Osmanlı Araştırmaları*, C. 53, S. 53, Aralık, 2018, <https://doi.org/10.18589/oa.632031>, (02.10.2023).

<sup>18</sup> Köse, *a.g.e.*, s. 16.

Savaşları ve sonrasında hayata geçirdiği daimî talim ile ordunun intikal hızını ve mesafesini arttırmıştı. Ayrıca Ruslar topçularını da dönemin askeri şartlarına göre geliştirmişti. General *Pyotr Shuvalov*, 1755'te ilk topçu talimnamesini kaleme alarak, mevcut topların ağırlıklarını azaltacak ve atış sürelerini arttıracak şekilde "*Unicorn*" veya *Licorn* adı verilen yeni nesil toplar tasarladı. Ayrıca bu toplar bağımsız birer sınıf olarak değil, işgal edilen sahayı kontrol etmek ve taarruz eden birliklerin önünü açmak amacıyla piyade tümenlerine entegre edildi.<sup>19</sup> Rus süvarileri de Yedi Yıl Savaşları sırasında taarruz ve akın yapma yeteneği kazandı.<sup>20</sup> Çariçe Katerina döneminde ise Rus ordularını modern tekniklerle eğitmek amacıyla Alman ve İngiliz uzmanlardan yararlanıldı. Bunun yanında Rusya, harp endüstrisini de giderek geliştirdiler.<sup>21</sup>

Yedi Yıl Savaşları sırasında Rus ordusunun mevcut sayısı büyük bir artış gösterdi. Öyle ki savaşın başında ordunun mevcudu 331.422 kişiye çıkarıldı. Böylece Rus ordusu Avrupa'nın en kalabalık askeri gücü haline geldi.<sup>22</sup> Ayrıca Yedi Yıl Savaşları'nda Rus ordusu dönemin modern savaş taktiklerini görme ve yerinde uygulama fırsatını elde etti. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda önemli faaliyetler yürüten *Pyotr Rumyantsev* ve *Aleksandr Suvorov* gibi birçok subay da bu savaşta yer alarak tecrübe kazandılar.<sup>23</sup>

<sup>19</sup> 1757'de tanıtılan koni şeklindeki namlulara sahip bu toplar, o dönem kullanılan standart topların yarısı ağırlığındaydılar. Ayrıca beş farklı mühimmat türünü (Bomba, humbara, *brandskugel* denen donanmanın kullandığı yanıcı mühimmat ve peşrev) ateşleyebiliyorlardı. Ağırlıklarının azaltılmasının yanında menzili de önemli ölçüde arttırılmış olan bu toplar, patlayıcı mermileri ve peşrev atışlarını bir kilometre mesafeye kadar gönderebiliyorlardı. Davies, *a.g.e.*, s. 87; Yeşil-Gezer, *a.g.m.*, s.236.

<sup>20</sup> Mesut Uyar-Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 214.

<sup>21</sup> Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 14, Mayıs, 1963, s. 55, [https://doi.org/10.1501/Tarar\\_0000000019](https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000019), (30.11.2023).

<sup>22</sup> Bu ordunun 172.440'ı sahra ordusu birlikleri, 74.458'i garnizon birlikleri, 27,758'i milis birlikleri (çoğu dragoon süvarisi), 12.937'si topçu ve istihkam birliği, 43.739'u da düzensiz birliklerden (Kossak, Hussar ve Kalmuk) oluşmaktadır. Davies, *a.g.e.*, s. 87.

<sup>23</sup> Virginia Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, (Çev. Gül Çağalı Güven), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2017, s.134; Virginia Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmî Efendi (1700-1783)*, (Çev. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 126.

Rus ordusunda yaşanan bu olumlu gelişmelere rağmen bazı problemler yaşadığı da görülmekteydi. Büyük Petro döneminde yüzde onlara varan firar sorunu, bu dönemde büyük oranda azaltılmış ancak tam olarak çözülememişti. Ayrıca Rus ordusunun askerlik hizmeti ömür boyu olduğu için orduya katılmak istemeyen gençler, sakatlanma, rüşvet veya yerine birini bulma gibi yöntemlerle kurtulmaya çalışmaktaydılar.<sup>24</sup>

Rus ordusunun aksine Osmanlı ordusu ise 16. yüzyıldan itibaren bozulmaya ve muharebe gücünü kaybetmeye başlamıştı. Bu dönemde özellikle ordunun en önemli gücü Yeniçeri Ocağı'nda usullere aykırı birçok uygulama hayata geçti. Birçok yeniçeri esnaflıkla uğraşmaya başlamış, emekli olmadan evlenmek yasak olsa bile evlenen yeniçerilerin sayısı da giderek artmıştı. Evlenen yeniçeriler kışlalar yerine evlerinde yatmaya başlamış, ayrıca ticaret ve esnaflıkla uğraşmaları ordunun giderek sivilleşmesine neden olmuştu.<sup>25</sup>

Ordunun önemli bir başka gücü olan tımarlı sipahiler de bu bozulmadan etkilendiler. Savaş meydanlarında tüfeğin gittikçe yaygınlaşması ile kılıç, gürz, balta topuz gibi silahlar kullanan tımarlı sipahiler, pozisyonlarını giderek kaybetmeye başladılar. Bunun yanında tüfek kullanabilecek askerlerin orduda istihdam edilmesiyle birlikte bu askerlere maaş ödeme ihtiyacı doğdu ve mevcut olandan daha fazla vergi gelirinin hazineye girmesi ihtiyacı ortaya çıktı. Ancak Osmanlı Devleti'nde bu iş için yeterli memur olmadığından, vergi toplama işinin şahıslara devredilmesi sonucu ortaya çıkan *iltizam sistemi* giderek yaygınlaşmaya başladı. *Celali İsyanları* döneminde Timar sisteminin bozulması hız kazandı ve tımarlı sipahi sayısı giderek azaldı. Böylece yeniçeriler ordunun daimî unsurları haline geldiler. Ancak daimî ordunun gayrimüslimlerden oluşması söz konusu olamayacağı için ocağa alınan Müslümanların sayısı giderek arttı. Buna bağlı olarak artan yeniçeri sayısı

<sup>24</sup> Aksan, *a.g.e.*, s. 153.

<sup>25</sup> İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 477; Ahmet Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyhalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 15.

devlet hazinesini tüketerek Osmanlı ekonomisini olumsuz etkileyen bir sorun haline geldi.<sup>26</sup>

Ocağa asker alımlarında uygulanan klasik usuller de zamanla terkedildi. 1683-1699 yılları arasında Kutsal İttifak ile yapılan savaşlarda çok asker kaybedilmesi üzerine yerlerine yeni askerlerin silah altına alınması gerekliliği ortaya çıktı. İşte bu dönemde devşirme usulleri uygulanamadı ve eli silah tutan, işsiz güçsüz bir sürü insan orduya kaydedilerek cephelere sevk edildi. İlerleyen yıllarda orduya girişlerde gerekli kontroller yapılmaz hale geldi ve buna bağlı olarak İstanbul'da "Suffeliler" denen bir grup ortaya çıktı. Suffeliler; ocağa kayıtlı hamal, bökçekçi, manav gibi esnafın hemşerileri geldiğinde onları da ocağa kaydettirmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu şahıslara *suffe tezkiresi* verilir ve ocak defterlerine bu şekilde kaydedilirlerdi.<sup>27</sup>

Orduya işinin ehli olmayan insanların alınması sefer sırasında firarilerin artmasına neden oldu. Kâğıt üzerinde kalabalık görünen Osmanlı ordusu, sefere giderken yaşanan firarlar sebebiyle giderek azalmaktaydı. Ayrıca kalan birlikler de zorlu bir düşman karşısında kolaylıkla bozulabiliyordu. Orduda disiplin cezalarının da düzgün bir şekilde uygulanmadığı görülmektedir. Bu nedenle orduda itaatsizlik giderek arttı. Yeniçeriler taşradan gelen kuvvetlere de tepeden bakmaktaydı. Bu sebeple emirlere saygı göstermemekte ve yerine getirmemekteydiler.<sup>28</sup>

Osmanlı ordusu olası bir savaşta kullanabileceği yeterli top sayısına sahipti. Ancak Osmanlı topraklarında belirli bir standart görülmemekteydi.

<sup>26</sup> Mustafa Akdağ, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 3, Ankara, Ocak, 1947, s. 298, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2152433>, (01.01.2024); Doğan Yörük, "XVI. Yüzyıl Ortalarında İltizam Sisteminin Yaygınlığı, Larende Kazası Örneği", *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 47, 2019, s. 219, <https://doi.org/10.21563/sutad.855812>, (01.01.2024).

<sup>27</sup> Ahmed Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyhalar*, s. 19; Suffe tezkiresi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Müjgan Çakır, "Yeniçeri Sofa Tezkireleri ve Manzum Bir Tezkire Metni Üzerine", *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, Eylül, 2010, s. 17, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/757395>, (07.01.2024).

<sup>28</sup> Dönemin Avrupa ordularında disiplini sağlamak adına *sıra dayağı* uygulamasını yürürlüğe girmiştir. Osmanlı ordusunda ise geleneksel ceza olarak *falaka* uygulaması olsa da bu cezanın gereği gibi uygulanmadığı göze çarpmaktadır. Aksan, *a.g.e.*, s. 152.

Değişik tip ve kalibreye sahip bu topların büyük kısmının tekerlekli arabaları mevcut değildi ve zeminden ateşlenen kundaklar üzerine yerleştirilerek kullanılıyorlardı. Toplar arabalarla cepheye taşınıyorlardı. Bu nedenle topçu birliklerinde atların yanında develer de bulunmaktaydı.<sup>29</sup>

Ordunun ıslahı gündeme gelse de bu konuda en büyük problem kuşkusuz yeniçerilerin isyanı tehlikesiydi. Aslında Bâbiâli, 18. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren dönemin şartlarına uygun askerler yetiştirmek amacıyla bazı icraatlarda bulundu. Bu amaçla Bostancı ocağından 300 genç alınarak *Haydarpaşa* sahrasında talimlere başlandı. Ancak 1730 *Patrona Halil İsyanı* sonucunda bu talimlere son verildi. İsyan bastırıldıktan sonra, 1732’de tımarlı sipahilerin düzenlenmesine çalışılsa da başarılı olunamadı.<sup>30</sup> Bu dönemde yapılan en önemli girişim *Humbaracı Ahmed Paşa (Claude Alexander Comte De Bonneval)* öncülüğünde Humbaracı Ocağı’nın ıslahı çalışmalarıdır. Ancak bu çalışmalar da yeniçerilerin isyan etme tehlikesi sebebiyle kesintiye uğradı. Ocak da 1750’de kapatıldı.<sup>31</sup>

Osmanlı hükümeti, uzun barış döneminde ordusunu ve kurumlarını dönemin şartlarına göre ıslah etme fırsatı yakalamıştı. Ancak dönemin şartlarına uygun düzenlemeleri yapacak donanımlı kişiler bulunmadığı için köklü değişiklikler yapılamadı. Düzeltme adı altında yapılan icraatlar da bu ıslahatları sağlayacak kapasiteye sahip değildi.<sup>32</sup> 18. yüzyıl ıslahatlarının genel özelliği devamlılığın olmamasıdır. Çünkü ıslahatlar devlet için tehlikeli bir durum meydana geldiğinde yapılmakta, tehlike ortadan kalktıktan sonra vazgeçilmektedir. Örnek olarak 1739 öncesi

<sup>29</sup> Şirokorad, *a.g.e.*, s. 137.

<sup>30</sup> Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, 27. Baskı, İstanbul, 2008, s. 63-64.

<sup>31</sup> Berkes, *a.g.e.*, s. 66; Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010, s. 438.

<sup>32</sup> Akdağ, *a.g.m.*, s. 54; Mustafa Nuri Paşa’ya göre dönemin sadrazamlarından Koca Ragıp Paşa, Avrupa orduları gelişirken Osmanlı ordularının zayıf kaldığını fark etmiştir. Ancak orduyu ıslah etmeye yönelik herhangi bir çalışmayı da türlü bahanelerle geçiştirmiştir. Yazar, Sadrazamın bu tutumunu ordunun hiçbir şekilde düzelmeyeceğine ve ıslahat girişimlerinin korkunç sonuçlar doğuracağını düşünmesine bağlamaktadır. Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü’l- Vukû’at Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV*, (Haz. Yılmaz Kurt), Birleşik Yayınları, Ankara, 2008, s. 338.

yapılan ıslahatlar, Osmanlı ordusuna 1736-1739 Savaşı'nda zafer kazandırdı. Ancak savaştan sonra ıslahatlar kesintiye uğradı. Böylece Osmanlı ordusunun bozulması engellenemedi.<sup>33</sup>

### Savaşa Giden Yolda Lehistan Meselesi

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki barışı bozan önemli etkenlerden biri Lehistan Kralı III. August'un 5 Ekim 1763'te ölümü sonrasındaki gelişmelerdi. Lehistan'da veraset babadan oğula geçen bir yapıya sahip değildi. Kral öldükten sonra yerine geçecek kişiyi seçmek amacıyla bir diyet meclisi toplanıyor ve kral bütün meclis üyelerinin onayı sonucunda seçiliyordu. Her üyenin *Liberum Veto* denen bir hakkı mevcuttu ve üyelerden bir kişi bile bu hakkı kullanırsa, aday çoğunluğu sağlamış olsa dahi kral seçilemezdi. Bu uygulama, suistimale oldukça açıktı ve yabancı devletlerin hükümdar seçimlerine daha rahat müdahale etmesine de davetiye çıkarmaktaydı.<sup>34</sup>

İşte bu sebepten, gerçekleşecek yeni hükümdar seçimine yabancı devletlerin müdahalesi gecikmedi. Fransa ve Avusturya Katolik bir adayın kral olmasını isterken, Rusya Ortodoks, Prusya ise Protestanlar lehine hareket edebilecek birini iktidara getirmek istemekteydi. Lehililer ise seçimlere karışılmamasını ve kendi özgür iradeleriyle krallarının seçilmesini istiyordu. Osmanlı Devleti de Lehistan lehine olarak kralın özgür irade ile seçilmesini savunmaktaydı.<sup>35</sup>

II. Katerina, bir Leh soylusu olan eski gözdesi *Stanislav Poniatovski*'yi iktidara taşımak için harekete geçti ve Varşova'ya asker sokmak pahasına Poniatovski'yi 7 Eylül 1764'te *IV. August* adıyla kral seçti. Rusya'nın bu

<sup>33</sup> Afyoncu, *a.g.e.*, s. 440.

<sup>34</sup> Nicholas V. Riasanovski-Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze...*, (Çev. Figen Develi), İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 278.

<sup>35</sup> Selahattin Tansel, "Osmanlı-Leh Münasebetleri (1764-1768)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 1, Ankara, Ocak, 1946, s. 73, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2152420>, (25.11.2023); Bu amaçla 12 Nisan 1764'te, Rus Elçisi Obreshkov'a bir nota verilerek Osmanlı Devleti'nin Lehistan'daki serbest kral seçimine hele ki silah zoruyla olmak üzere her türlü yabancı müdahalesine karşı olduğu bildirilmiştir. Ayrıca notanın birer sureti diğer Avrupa devletleri temsilcilerine de iletilmiştir. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1699-1774) C.V.*, (Çev. Nilüfer Epeçeli, Edit. Erhan Afyoncu), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 632.



tutumu Avusturya ve Fransa'nın tepkisine neden oldu. Osmanlı Devleti için de Eflak, Boğdan ve Kırım'ın Rus nüfuzu altına girme tehlikesi ortaya çıktı.<sup>36</sup> Kral seçiminin ardından *Dissident* denen Gayrikatolik Lehler, Katoliklerle aynı hakları talep etmeye başladılar. Bunun üzerine Kral Büyük Frederick ile anlaşmaya varan II. Katerina, Poniatovski'den bütün Hristiyanları eşit kılacak bir yasa çıkarmasını istedi. Hatta Katolik olmayan Lehlerin hakları garanti altına alınmadıkça Rus ordusunun Lehistan'dan çekilmeyeceğini ilan etti. Bunun üzerine birçok tepkiye rağmen kanun kabul edildi. Ancak kanun Katolik Lehlerin yoğun tepkisine ve Lehistan'da iç çatışmaların çıkmasına neden oldu.<sup>37</sup>

Oluşan bu gergin ortamda 1768 yılında, *Podolya*'nın *Bar* kasabasında *Kazimir Pulaski* öncülüğünde *Bar Konfederasyonu* toplandı. Ruslara, Gayrikatolik Lehlere, krala ve yapılan reformlara karşı çıkan konfederasyon, ülkenin bağımsızlığı, özgürlüğü ve Katolik inancını savunarak harekete geçti. Bar Konfederasyonu'na karşı da gayri Katolikler tarafından *Haydamak* isimli başka bir grup ortaya çıkınca, Lehistan'da dini temalı bir iç savaş başladı.<sup>38</sup> Rusya yaşananlar üzerine Lehistan'a asker gönderdi. İlerleyen zamanlarda Avusturya ve Prusya'da bölgeye askerlerini soktu ve bu üç devlet birlikte hareket etmeye başladı. Olayların yatıştırılmasından sonra 1772 yılında müttefikler, askeri masraflarının karşılığı olarak Lehistan'ın bazı bölgelerini ilhak etmeye karar verdiler. Bu amaçla Rusya *Beyaz Rusya* ve *Litvanya*'yı, Prusya *Brandenburg* ile Doğu Prusya'yı ayıran sahayı, Avusturya'da *Galiçya*'yı aldı. Böylece Lehistan'ın ilk bölünmesi gerçekleşti.<sup>39</sup>

<sup>36</sup> Hakan Yıldız, "1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı Ortasında Kırım Pazarlığı: Fokşan Barış Müzakereleri", *Kadim*, S. 3, Nisan, 2022, s. 3, <https://doi.org/10.54462/kadim.1070241>, (18.10.2023).

<sup>37</sup> Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 287; Şirokorad, *a.g.e.*, s. 132.

<sup>38</sup> Vedat Kanar, *Lehistan'ın Parçalanma Sürecinde Osmanlı Devleti ile İlişkileri (1772-1795)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Mersin, 2011, s. 37-38.

<sup>39</sup> Avusturya ve Prusya'nın da dahil olmasıyla mesele üç devletin (Rusya, Avusturya, Prusya) meselesi halini almıştır. Kurat, *a.g.e.*, s. 288; II. Katerina başlarda kendi sınırlarını koruyacak tampon bir bölge olarak gördüğü için Lehistan'ın bölünmesine karşı çıkmıştır. Ancak sonradan Lehistan'ın toprak bütünlüğünü korumanın mümkün olmadığına ikna olarak Avusturya ve Prusya ile birlikte Lehistan'ın parçalanmasına

Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında devam eden uzun barış döneminde Bâbiâli barışı bozmamak adına çaba göstermesine rağmen, Ruslar fırsat buldukça Osmanlı aleyhinde faaliyet gösterdiler. Bu amaçla Gürcistan'ın içişlerine müdahale ederek yerli ahaliyi isyana teşvik ettiler. Teşviklere kapılan Gürcistan'daki *İmereti Krallığı* her yıl ödediği vergiyi önce eksik göndermeye başladı, sonradan da tamamen keserek 1757 yılında isyan etti. Osmanlı Devleti isyanı bastırmak için yoğun çaba sarf etti. En sonunda 1765 yılında *Büyük hücum* sonucunda isyan bastırılabilirdi.<sup>40</sup>

Ancak Rusya'nın faaliyetleri sadece Gürcistan ile sınırlı kalmadı. Rus ajanları, 1766'dan beri Osmanlı hakimiyetinde olan Mora, Girit ve Karadağ'da faaliyet göstermekteydiler. Casuslar Mora'da birkaç suikasttan başka kayda değer bir şey yapamamış olsalar da Karadağ'da *Stefano Piccolo* adındaki bir papazın öncülüğünde 1767 yılında bir isyan çıkarttılar. İsyanın, Rusya'nın Lehistan meselesinde istediği kazanımları almak amacıyla harekete geçtiği bir zamana denk gelmesi, Osmanlı Devleti'nin ilgisini çekti. Öyle ki Rus sefiri Obreshkov ile Babiali arasında sert tartışmalar yaşandı.<sup>41</sup>

Konfederasyon üyeleri Rus ordusu karşısında zor durumda kalınca Osmanlı'dan para ve askeri destek istediler. Ancak Bâbiâli bu tekliflerle ilgilenmedi, hatta Reisülküttab 5 Nisan 1768'de Rus Sefiri Obreshkov'a hem sözlü hem de yazılı olarak "*Bâbiâli'nin barışı bozan bu kişilerle bırak yardım etmeyi, irtibata geçmeyi bile itibarına lâyük görmediğini*" bildirdi. Ayrıca Leh asilerinin hiçbir şekilde Osmanlı topraklarına girmemesi için

---

razı olmuştur. Stephen J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*, (Çev. Ertürk Demirel), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s. 233.

<sup>40</sup> Ömer Faruk Yılmaz, *Osman Gâzi'den Sultan Vahidüttin Han'a Osmanlı Tarihi 4*, edit. Selman Soydemir, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2014, s. 441; Lia, Gobadze, *Kral I. Solomon Döneminde (1752-1784) İmereti Krallığı'nın Osmanlı Devleti ile İlişkileri*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2022, s.270.

<sup>41</sup> Albert Sorel, *On Sekizinci Asırda Mesele-i Şarkıyye ve Kaynarca Muahedesi*, (Haz. Eyyub Şimşek), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 45.

Bender ile Hotin valilerine, Kırım hanına ve Boğdan prensine emirler gönderildi.<sup>42</sup>

Lehistan'daki olaylar devam ederken Osmanlı-Rus Savaşı'nın ilk ciddi kıvılcımı Balta'da ateşlendi. Ruslardan kaçan bazı Leh asileri, Osmanlı topraklarına girmelerine kesinlikle izin verilmemesine rağmen, sınırı gizlice geçerek Osmanlı ülkesine sığındılar. Bunun üzerine Temmuz 1768'de, *Yüzbaşı Shila* komutasında, bir *Zaporoj Cossack* bölüğü, Kırım hanına ait olup, Osmanlı topraklarında bulunan *Balta* kasabasına saldırdı. Bölgede dört gün kalan Shila, kasaba halkını katlederek mallarını yağmaladı. Yaşananlar Osmanlı halkı üzerinde olumsuz bir etki yaratarak Rus düşmanlığını arttırmış ve savaş yanlılarının da elini güçlendirmiştir.<sup>43</sup>

Bütün bu gelişmelere rağmen Sadarette bulunan *Muhsinzade Mehmet Paşa* Osmanlı Devleti'ni savaştan uzak tutmak için elinden gelen çabayı göstermekteydi. Paşa, Rumeli'deki kalelerin savunmasının yeterli olmadığını düşünüyordu. Bu sebeple en azından bir yıl daha beklenmesini ve bu dönemde askerlerin eğitim ve mühimmat eksikliklerinin giderilerek, sınır kalelerinin iyice tahkim edilmesini istemekteydi. Savaş yanlısı rakipleri ise kendisini bu tutumundan dolayı korkaklıkla suçlamaktaydılar. Sultan III. Mustafa'nın savaşa sıcak bakması, Osmanlı halkının savaş lehine giderek artan baskısı ve savaş yanlısı devlet ricalinin faaliyetleri sonucunda Muhsinzade Mehmet Paşa, azledilerek Rodos'a sürüldü. Yerine *Aydın Valisi Silahtar Hamza Paşa* getirildi. Ancak Hamza Paşa da 20 Ekim 1768'de hasta olduğu için azledilecek, onun yerine de *Yağlıkızâde Mehmed Emin Paşa* getirilecektir.<sup>44</sup>

<sup>42</sup> Ancak Osmanlı kamuoyu ve bazı devlet ricali, Fransız sefiri *Kont Vergennes*'in de etkisiyle ilerleyen zamanlarda Leh asilerini desteklemeye başlamıştır. Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 636.

<sup>43</sup> Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 637; Yaşanan Rus saldırısı üzerine *Galti* kasabasında bulunan Türkler ve Yahudiler, intikam almak amacıyla Balta kasabasına gelerek burada bulunan Ortodokslara saldırmışlardır. Bunun üzerine geri dönen Rus cossackları ile Müslümanlar ve Lehler arasında iki gün boyunca şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Sonunda taraflar barışmış ve çatışmalar sona ermiştir. Demir, *a.g.e.*, s. 330; Şirokorad, *a.g.e.*, s. 133.

<sup>44</sup> Sultan III. Mustafa, tahta çıktığı tarihten itibaren Rusya'ya savaş açmak niyetindeydi. Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukû'at*, s. 338; Mustafa Öge, *Vak'a-i Hamidiye Mehmet Sâdik Zâim-Zâde (Tenkidli Transkripsiyon)*, Balıkesir Üniversitesi

Silahtar Hamza Paşa göreve başladıktan sonra Rus sefiri Obreshkov ile bir görüşme gerçekleştirdi.<sup>45</sup> Rus sefiri kendisine iletilen taleplere istenilen cevapları vermeyince maiyetiyle birlikte *Yedikule*'ye hapsedildi.<sup>46</sup>

Akabinde 8 Ekim Cumartesi günü padişahın huzurunda devlet, ordu ve ulemanın ileri gelenlerinin hazır bulunduğu bir toplantı gerçekleştirilerek Rusya'ya savaş ilan edildi ve yabancı devletlere savaş ilanını haber veren beyannameler gönderildi. Böylece uzun yıllar barış halinde bulunan iki devlet tekrar karşı karşıya geldi.<sup>47</sup>

### Muharebe Öncesinde Yaşananlar

Osmanlı Devleti, bilinenin aksine 1763 yılından itibaren olası bir savaş durumuna karşı sınır kalelerini tahkim etmeye ve erzak depolanmaya başlamıştı. Balta olaylarının haber alınmasından sonra da *Bender, Özi (Oçakov)* ve *Hotin* gibi, olası bir savaşta önemli birer üs görevi görecektir kalelerdeki hazırlıklara hız verildi. Ayrıca asker toplamak için gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra Eflak, *Boğdan, İbrail (Braylov)* ve *Babadağ* gibi sınır kaleleri takviye edildi. Ancak Osmanlı ricali hazırlıklar sırasında büyük bir hata yaptı. Ruslarla girişilecek olası bir savaşın bir seneden fazla sürmeyeceğini düşünen Bâbiâli, hazırlıklarını da buna göre gerçekleştirdi. Devletin bu tutumunda Rusları hafife aldığı düşünülebilir. Ancak bunun bir hata olduğu ileride anlaşılacaktır.<sup>48</sup>

Rusya ise Osmanlı'nın savaş ilanına hazırlıksız yakalandı. II. Katerina, Osmanlı Devleti'nin ülkesine savaş ilan edeceğine ihtimal vermemiş, sorunları diplomasi ile çözeceğine inanmıştı. Bu sebeple savaş ilanı karşısında oldukça şaşırıldı. Ayrıca Ruslar savaş kararını kendilerine haberi getiren ulakların ele geçirilmesi sebebiyle de geç öğrendiler. Buna rağmen geri adım atılmayarak gerekli askeri hazırlıklara başlandı.

---

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2001, s. 49; Yuzo Nagata, "Muhsinzade Mehmet Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31, 2020, s. 49, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhsinzade-mehmed-pasa> (13.09.2023); Köse, *a.g.e.*, s.10. Ahmed Resmî Efendi, *a.g.e.*, s. 60-61.

<sup>45</sup> Görüşmenin ayrıntısı için bkz. Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi 8*, C. 15, İkra Okusan Yayınları, İstanbul, 1993, s. 401-403.

<sup>46</sup> Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 369; Demir, *a.g.e.*, s. 351-353.

<sup>47</sup> Ahmed Vâsıf Efendi, *a.g.e.*, s. 339.

<sup>48</sup> Afyoncu, *a.g.e.*, s. 444; Demir, *a.g.e.*, s. 338-340; Köse, *a.g.e.*, s. 14.

Osmanlı ordusunun sefer mevsimi olan nisan ayına kadar beklemesi de Rusların işini oldukça kolaylaştırdı. Rusya hükümeti ilk olarak Hollanda'dan borç para alarak asker tedarikine başladı.<sup>49</sup> Hazırlıklar yapılırken bir savaş meclisi toplandı ve Osmanlı saldırısını beklemeden saldırılması kararlaştırıldı. Ayrıca Karadeniz'de Rus gemilerinin rahat hareket edebilmesi için Azak ve *Taganrog* kalelerinin zapt edilerek tahkim edilmesine, Kont *Aleksei Orlov'un* önerisiyle de Akdeniz'deki Dalmaçya ile Mora kıyılarına bir filo gönderilmesine karar verildi.<sup>50</sup>

1768-1774 Savaşı'nı Kırım Hanı *Kırım Giray*'ın yağma seferi başlattı. Podolya topraklarına yapılması planlanan bu sefer, İstanbul'da karara bağlandıktan sonra Kırım beylerinin kurultayında da kabul edildi. Kırım ordusu üç temel kuvvet olacak şekilde planlandı. Bu amaçla Nureddin'in<sup>51</sup> 40 bin kişilik kuvvetleri *Don* üzerine gidecek, Kalgay'ın<sup>52</sup> 60 bin kişilik ordusu Dinyester'in sol yakası boyunca ilerleyecek ve Kırım Giray'ın 100 bin kişilik ordusu da doğrudan Ukrayna topraklarına girecekti.<sup>53</sup> Osmanlı Devleti tarafından da hana destek olması için 10 bin Arnavut sipahi gönderildi.<sup>54</sup> 31 Ocak 1769 yılında Kırım ordusu *Kavşan*'dan harekete geçti. Ordusunu küçük birliklere ayıran Kırım hanı, üç koldan Rus topraklarını yağmalamaya başladı. Bir ay süren yağma

<sup>49</sup> Sorel, *a.g.e.*, s. 47.

<sup>50</sup> Davies, *a.g.e.*, s. 107.

<sup>51</sup> Nureddin; Kırım devlet teşkilatında han ve kalgaydan sonra gelen üçüncü önemli kişiydi ve kalgaydan sonraki ikinci veliahttı. Furkan Cem Tosun, *Kırım Hanlığı'nda Kalgaylık ve Nureddinlik Üzerine Bir İnceleme*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2022, s. 36.

<sup>52</sup> Kalgay; Kırım devlet teşkilatında handan sonra gelen ikinci kişiydi. Genellikle usulen hanların erkek kardeşine verilen bu görev, zaman zaman hanın oğullarına da verilirdi. Tosun, *a.g.t.*, s. 11.

<sup>53</sup> Baron de Tott Fransa'nın temsilcisi olarak bizzat Kırım Giray'ın yanında bulunmuş ve görüp şahit olduklarını kaleme almıştır. François Baron de Tott, *Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralarım*, Tercüman 1001 Temel Eser, (Çev. Mehmet, R. Uzman), İstanbul, 1976, s. 193; Metin Bezikoğlu, *Deterioration Of Ottoman Administration In the Light Of The Ottoman Russian War Of 1768-1774*, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Entitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001, s. 54.

<sup>54</sup> Baron de Tott, bu sipahilerin disiplinsiz ve kötü birlikler olduklarını ifade ederek Kırım hanına yardım etmekten uzak askerler olduklarını belirtmiştir. Ayrıca iki askerin konuşmasına da şahit olan ve sonrasında kendileriyle sohbet eden Baron de Tott, bu askerlerin timar sahibi olmak amacıyla Müslüman olduklarını kendisine itiraf ettiğini ifade etmiştir. Baron de Tott, *a.g.e.*, s. 196-197.

seferinden sonra 20 binden fazla esir ve külliyetli miktarda ganimet elde eden Kırım Giray, tekrar Kavşan'a geri döndü. Handan bağımsız hareket eden bir başka tatar birliği de *Bahmut* civarını yağmalayarak 800'den fazla esir aldı.<sup>55</sup>

Kırım Giray'ın yağma seferi Rusları hazırlıksız yakalayıp Çarıçe Katerina'yı da oldukça kızdırmıştı. Yaşananların intikamını almak ve Tatar akınlarına engellemek isteyen Katerina, Eflak voyvodasının başhekimi ve casusu olan *Siropulo* isimindeki bir Rum hekime Kırım Giray'ı zehirleterek öldürttü. Kırım Giray'ın ölümü Osmanlı Devleti açısından telafisi zor bir kayıp oldu.<sup>56</sup>

Sefer hazırlıklarını tamamlayan Osmanlı ordusu ise, 22 Mart 1769'da Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Yağlıkçızâde Mehmet Emin Paşa<sup>57</sup> komutasında Davutpaşa Sahrası'ndan hareket ederek Edirne'ye, oradan da mayıs ayı gibi İsakçı'ya geldi.<sup>58</sup> Ancak Yağlıkçızâde, askeri konularda işinin ehli olmadığı ve başarılı olamayacağı anlaşılacak şekilde azledildi. Yerine 12 Ağustos 1769'da *Moldovancı Ali Paşa* getirildi.<sup>59</sup>

<sup>55</sup> Köse, *a.g.e.*, s. 20; Şirokorad, *a.g.e.*, s. 137; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi kronolojisi Cilt.4*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1961, s. 44.

<sup>56</sup> Danişmend, *a.g.e.*, s. 44; Köse, *a.g.e.*, s. 21., Ahmed Resmî Efendi'ye göre Kırım Giray, Rus ordularının Lehistan'a girdiklerini öğrendikten sonra Rusların işe tedarikine engel olmak amacıyla Lehistan topraklarına bir yağma seferi planlamaktaydı. Ancak hanın zamansız ölümü bu planı akamete uğratmıştır. Ahmed Resmî Efendi, *a.g.e.*, s. 63; De Tott, *a.g.e.*, s. 223-224.

<sup>57</sup> Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Beydilli, "*Mehmed Emin Paşa, Yağlıkçızâde*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 28, Ankara, 2003, s. 464-465, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-emin-pasa-yaglikcizade>, (13.09.2023).

<sup>58</sup> Ahmed Resmî Efendi, *a.g.e.*, s. 63-64; Şem'dânî-zade Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it Tevârih II.A*, (Haz. M. Münir Aktepe) İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978, s. 122-123.

<sup>59</sup> Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa seferin bir sene içerisinde biteceğine inandığı için ordunun geçeceği noktalara gerekli işe depolarını yaptırmamıştır. Bu durum ordudaki düzenin bozulmasıyla firar olaylarının artmasına neden olmuştur. Ayrıca sefere çıktığı günden beri dizlerinden rahatsız olan Yağlıkçızâde'nin bir ordu meclisinde bizzat kendi ağzıyla askeri konularda bilgisinin olmadığını söyleyerek sefer sırasında nasıl hareket edeceğini maiyetine sorması büyük şaşkınlık yaratmıştır. Danişmend, *a.g.e.*, s. 44; Ahmed Resmî Efendi, *a.g.e.*, s. 67; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 375.

Hazırlıklarını tamamlayan Rus ordusu da Çarıçe Katerina'nın emriyle beş koldan harekete geçti. Osmanlı ordusunun Leh asiler ile birleşmesini istemeyen Ruslar, bunun önünü almak için *Hotin Kalesi*'ni ele geçirmeye karar verdiler. Bu amaçla *Prens Golitsin*, 25 bin kişilik bir kuvvetle Dinyester'i geçerek 19 Nisan 1769'da Hotin'i kuşattı. Kaleye yönelik gerçekleşen ilk Rus saldırısı Osmanlı kuvvetleri tarafından püskürtüldü ve bu durum Osmanlı askerlerinin moralini oldukça yükseltti. Öyle ki Ruslar Osmanlı Devleti'ne barış teklifinde bulundu ancak kazanılan başarıya ve askerlerine çok güvenen Moldovancı Ali Paşa teklifi reddetti. Kaleye yönelik ikinci Rus taarruzu da püskürtüldü, ancak üçüncü ve son seferde Ruslar, Osmanlı kuvvetlerini yenilgiye uğratarak 17 Eylül'de Hotin Kalesi'ni ele geçirdiler.<sup>60</sup> Hotin başarısızlığı üzerine Moldovancı Ali Paşa azledilerek yerine *İvazzade Halil Paşa* getirildi. Kırım Hanı Devlet Giray'da bu başarısızlıktan sorumlu tutularak azledildi ve yerine *Kaplan Giray* geçti. Hotin'in Rusların eline geçmesi ile Özi ve Bender kaleleri Rus işgaline açık hale geldi.<sup>61</sup>

Ruslar Hotin'i ele geçirdikten sonra Eflak ve Boğdan'ın işgaline yöneldiler. *Rakka Valisi Mehmed Paşa*, Ruslara karşı Boğdan seraskerliğine tayin edildi. Ancak maiyetine memur edilen paşaların kendisine katılmaması nedeniyle başarısız oldu. Kasım 1769'da Rus generali *Boyar Parvu Kantakuzino* Boğdan'ın başkenti Yaş'ı işgal etti. Boğdan'ın ele geçirilmesinin ardından ilerleyen Ruslar Eflak'a yöneldiler ve bölge halkının Osmanlı aleyhine ayaklanarak Rus ordusuna yardım etmeleri sonucunda Bükreş Ruslar tarafından ele geçirildi.<sup>62</sup>

<sup>60</sup> Üçüncü ve son sefer Osmanlıların Dinyester üzerine köprü inşa etmesi ile başlamıştır. Ancak hatalı yerleştirilmiş dubalar ve yoğun yağış sebebiyle köprü çökmüş, Osmanlı kuvvetleri de dağılarak Rus ordusunun saldırısına uğramıştır. Osmanlı askerleri kahramanca savaşmış olsa da yenilgiye uğramışlardır. Yaşanan gelişmeler üzerine Sadrazam Moldovancı Ali Paşa Hotin'i tamamen terk etmiş ve kale Rusların eline geçmiştir. Aksan, *a.g.e.*, s. 144-146; Şirokorad, *a.g.e.*, s. 135; Şem'dânî-zade Fındıklılı Süleyman Efendi, *a.g.e.*, s. 14.

<sup>61</sup> Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 384. Fikret Sarıcaoğlu, "İvazzâde Halil Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul, 2001, s. 495, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ivazzade-halil-pasa>, (13.10.2023).

<sup>62</sup> Ahmed Câvid Bey, *Osmanlı Rus İlişkileri Tarihi Ahmed Câvid Bey'in Müntehabâtı*, (Haz. Adnan Baycar), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2004, s. 334; Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi: Resimli-Haritalı*, C. 5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s. 2574.

Eflak ve Boğdan'ın düşman eline geçmesi üzerine Osmanlı kuvvetleri bölgeyi geri almak amacıyla harekete geçti. Bu esnada *Kont Panin* komutasındaki 60 bin kişilik Rus ordusu Bender üzerine ilerlerken, General Romyantsev komutasındaki 30 bin kişilik Rus kuvvetleri de Tuna'nın sol sahiline mevzilendi.<sup>63</sup> Osmanlı kuvvetleri Ruslara üç koldan saldırmaya karar verdi. Plan gereğince Kırım hanı ve beraberindeki paşalar 60 bin kişilik bir kuvvetle Yaş ve Boğdan tarafına hareket edecek, *Halep Valisi Vezir Mehmed Paşa* 20-30 bin kişilik bir kuvvetle Bükreş ve Eflak'ı kurtaracak, *İbrail Muhafızı ve Serasker Vezir Ali Paşa*'da İbrail'den Fokşani (Focşani) üzerine hareket edecekti.<sup>64</sup>

Nitekim Kırım Hanı Kaplan Giray, 40 bin kişilik ordusuyla Romyantsev kuvvetleri üzerine yürüyerek başlarda bazı başarılar elde etti. Öyle ki Rus subaylarından *Semyon Zoriç*<sup>65</sup>, *Tokadî İnce Mehmed* isminde bir asker tarafından esir alındı. Kazanılan bu zafer ordudaki morali de yükseltti. Ancak Kırım hanı, ordusunda yeterli piyade ve topçu olmamasından dolayı Ruslar karşısında istenen başarıyı sağlayamayarak takviye istedi. Bunun üzerine Abdi Paşa 30 bin civarı asker ve otuz topla, Yeniçeri Ağası Kapıkıran Mehmed Paşa da 40 binden fazla asker ve yüz topla yardıma gönderildi. Vezir Ali Paşa'nın kuvvetleri 14 Temmuz 1770'de Kırım hanı kuvvetlerine katıldı. General Romyantsev birleşen iki ordunun üstüne gelmesini önlemek amacıyla hem Kırım hem de Osmanlı kuvvetlerine karşı 19 Temmuz da gece vakti ani bir saldırı gerçekleştirdi. 38 bin asker 119 sahra topu ve 140 alay topundan ibaret Rus ordusu, Kırım kuvvetleri üzerine şiddetli bir topçu saldırısı başlattı. Gerçekleşen saldırı üzerine paniğe kapılan Tatarlar firar ederek Abdi Paşa kuvvetlerini yalnız bıraktılar.<sup>66</sup> Şafak vakti beş buçuk saatlerinde başlayan saldırıda

<sup>63</sup> Danişmend, *a.g.e.*, s. 50.

<sup>64</sup> BOA, C.AS., 50/2348, lef.1.

<sup>65</sup> Semyon Zoriç 15 civarında Tatar köyünü yakıp ahalisini de esir almıştı. Kırım hanı adı geçen esirlerle generali takas etmek istemekteydi. BOA, TS.MA.e, 519/30, lef.1.

<sup>66</sup> BOA, TS.MA.e, 519/29, lef.1; BOA, TS.MA.e, 519/36, lef.1; Şem'dânî-zâde Süleyman Efendi'nin aktardığına göre Kırım kuvvetleri Abdi Paşa ve askerlerinin kendilerine katılmasından rahatsızlık duymaktaydı. Kırımlılara göre bütün başarılar Abdi Paşa'nın üzerine kalmaktaydı. Bu sebeple Kırım kuvvetleri, düşmana direnip, püskürtmeyi başarsalar bile zaferin Abdi Paşa'nın başarısı olarak gösterileceğini düşünerek firar etmiş ve Abdi Paşa'yı yalnız bırakmayı tercih etmişlerdir. Şem'dânî-zâde Süleyman Efendi, *a.g.e.*, s. 42; Şirokorad, *a.g.e.*, s. 146.



topçularla desteklenen Rus süvari ve piyadeleri, ileri karakolların vaktinde haber vermemeleri<sup>67</sup> sebebiyle Osmanlı metrislerine kadar geldiler. Mevzilere yoğun top ve tüfek ateşi açan Rus askerleri Osmanlı kuvvetlerinin paniğe kapılmasına neden oldu. Hatta askerler “*Dostlar şehîd, biz gâzî*” diyerek firar etmeye başladılar. Önce Arnavut birliklerinde başlayan bozgun, zamanla diğer birliklere de sirayet etti ve bu durum bütün ordunun dağınık bir halde firar etmesine neden oldu. *Larga* veya *Falçı Muharebesi* adı verilen bu muharebede 32 top ve havan ile birçok mühimmat, çadır ve eşya Rusların eline geçti.<sup>68</sup>

Bu esnada Kırım ordusuyla birleşmek için yola çıkmış ve Falçı'ya sekiz saat mesafedeki Han Kışlası'na gelmiş olan Yeniçeri Ağası Kapıkıran Mehmed Paşa, yenilgiyi haber alınca Kartal Sahrası yönüne çekildi.<sup>69</sup> Ağa Paşa kuvvetleriyle Kartal Sahrası'na dört-beş saat mesafede bulunan *Korbosa* isminde bir bölgeye geldi ve metrisler kazdırarak kampını kurdu.<sup>70</sup>

### Yaşanan Felaket: Kartal Sahrası (Kagul) Muharebesi

Larga yenilgisinden sonra dağılan Osmanlı askerlerinden 40 bin kadarı Kartal Sahrası'na<sup>71</sup> geldi. Kırım Hanı Kaplan Giray da ordusu ile *Tabak*

<sup>67</sup> Karakollarda görev yapan *Aydoslu Mehmed Haseki* ve diğer askerler nöbet sırasında uyuyakalmışlardır. Uyanıp düşmanı fark ettiklerinde Ruslar çoktan metrislere yarım saat mesafeye ulaşmıştır. Ahmed Vasif Efendi, *a.g.e.*, s. 422-423; Ahmed Câvid Bey, *a.g.e.*, s. 343.

<sup>68</sup> Bu Muharebe Osmanlı arşiv belgelerinde *Falçı Muharebesi* olarak geçer. Yabancı kaynaklarda ise *Larga Muharebesi* olarak adlandırılmaktadır. İsim farklılığı muharebenin birbirinden ayrı muharebelermiş gibi görünmesine neden olabilir. Bu sebeple dikkat edilmesi gerekmektedir. Falçı (Larga) Muharebesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, TS.MA.e, 519/29; Ahmed Câvid Bey, *a.g.e.*, s. 344.

<sup>69</sup> Yeniçeri Ağası Kapıkıran Mehmed Paşa, Kırım hanı ve Abdi Paşa kuvvetleriyle üçüncü bir sac ayağı oluşturmak için Sadrazamdan bizzat izin istemiş ve gerekli izni alarak yola çıkmıştır. Ancak Abdi Paşa Rus ordusunu kendi başına yenilgiye uğratarak bütün başarıyı üstlenmek istediği için aceleci davranmıştır. BOA, TS.MA.e 701/11; Ahmed Resmî Efendi, *a.g.e.*, s. 71.

<sup>70</sup> BOA, TS.MA.e, nr.519/30, lef.1.

<sup>71</sup> Kartal Sahrası'nın yabancı kaynaklardaki adı *Kahul'*dur ve günümüzde Ukrayna topraklarında bulunmaktadır. Bölge yakınında günümüzde *Orlivka* yerleşim yeri bulunmaktadır. Bölge ismini batısında bulunan *Kahul Gölü'*nden almaktadır. Moldova'da bulunan *Cahul Nehri* de bu göle bağlanmaktadır. Ayrıca Moldova'da Cahul adında bir yerleşim yeri mevcuttur. Ancak iki bölge birbirinden farklıdır ve

*Geçidi'nden (Tabaki) geçerek İsmail (İzmail) taraflarına ulaştı ve karargahını Yalpug (Salcı) Nehri'nin kenarına kurdu. Bozgun Osmanlı askerlerini takip eden Rus ordusu da Kartal Sahrası'na on iki saat mesafede bulunan Han Kışlası mevkiine yerleşti.*<sup>72</sup>

Yaşanan yenilgi üzerine Sadrazam komutanlara birer mektup yazarak onları korkaklıkla suçladı.<sup>73</sup> Abdi Paşa ve Kırım Hanı da düşmanın sanılanın aksine oldukça kalabalık olduğunu, eldeki mevcut asker ile bu orduya karşı koyulamayacağı ve Sadrazamın 60 bin muntazam asker toplayarak bizzat yardıma gelmesi gerektiğini bildirdi. Karşıya geçmek istemeyen Sadrazam, *Sipahi Ağası Hatibzade* ile bir mektup göndererek “*Size zahire ve asker göndererek takviye yollayalım*” dese de karşı taraftan kati surette Sadrazamın gelmesi cevabının alınması üzerine İvazzade Halil Paşa hem askerin tamamen dağılmasından korktuğu hem de Padişahın “*Desteğe gitmeyip yenilgiye sebep oldun*” demesinden çekindiği için 27 Temmuz'da istemeyerek de olsa *Sancak-ı Şerif*'i İsakçı'da bırakarak ordusuyla birlikte Kartal'a geçti. Abdi Paşa ve Abaza Paşa da Sadrazamın ordusuna katıldı. Firari askerlerin katılması için de mübaşirler görevlendirildi.<sup>74</sup>

Tuna Nehri mevsimlerden dolayı taşkın verdiği için üzerine köprü kurulamadı ve ordu kayıklarla Kartal Sahrası'na geçirildi.<sup>75</sup> Karşıya

---

karıştırılmamaları gerekmektedir. Bunun yanında bölgenin kuzeydoğusunda Kartal Gölü bulunmaktadır. Aynı ismi taşıyan Kartal Nehri'de Tuna Nehri ile Kartal Gölü'nü birbirine bağlamaktadır. Kartal Sahrası da aynı ismi taşıyan göl ve nehrin arasında bulunan bataklık bölgedir. <https://www.google.com/maps/@45.4060736,28.50775,11.5z?hl=en&entry=ttu>, (21.01.2024).

<sup>72</sup> BOA, TS.MAe, 701/11, lef.1; Şem'dânî-zâde, *a.g.e.*, s.42; Jorga, *a.g.e.*, s. 403.

<sup>73</sup> Hammer, *a.g.e.*, s. 450.

<sup>74</sup> BOA, TS.MA.e, 519/30, lef.1; Ahmed Resmî Efendi, *a.g.e.*, s. 72. Ahmed Câvid Bey, *a.g.e.*, s. 345.

<sup>75</sup> Şem'dânî-zâde'ye göre Tuna üzerine köprü kurulmuş ancak nehir öylesine büyük bir taşkın vermiş ki; köprünün iki başı açıkta kalmıştır. Bu sebeple ordunun kayıklarla geçmesine karar verilmiştir. *Kul kethüdası Süleyman Ağa* bir meşverette Abdi Paşa'ya bu kararın sakıncalarından bahsederek askerin yenilgi üzerine nehir kenarında mahsur kalacağını, toplanıp düşmana saldırmak yerine de suya atlayarak helak olacağını ifade etmiştir. Abdi Paşa ise, Süleyman Ağa'nın şom ağızla konuştuğunu, eğer köprü yapılırsa askerin düşmana direnmeyeceğini söyledikten sonra Süleyman Ağa'yı, bunadığını ileri sürerek azletmiş ve yerine *Zağarcı Mehmed Ağa'yı* tayin etmiştir. Dönemin Osmanlı kaynakları, nehir üzerine köprü yapılmamasını eleştirerek

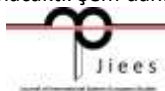
geçildikten sonra Sadrazam, askerlerin firar etmesini önlemek adına kayıkları İsakçı'ya geri gönderdi. Osmanlı ordusu beş saatlik bir intikalin ardından Rus ordusunun Han Kışlası karargahına iki saat mesafede, düşmanı görebilecek tepelik bir noktaya karargâh kurdu. Ordunun mevzilendiği Kartal Sahrası üç tarafı bataklıklar ve tepelerle çevrili olup arkası Tuna Nehri'ne bakmaktaydı. Ayrıca sol kol Kartal Nehri tarafından kesilmekteydi. Ordu bölgeye kamp kurduktan sonra Sadrazam, devlet ricali ile muharebe planını görüştü. Devlet ricalinin bazıları Ruslara hemen saldırılması gerektiğini savunuyorlardı. Ancak Sadrazam askerlerin yorgun olduğunu ve ordunun intikalinin halen devam ettiğini öne sürerek bu fikri reddetti. Bunun üzerine bölgede bir gün geceleyip, ertesi gün (2 Ağustos'ta) harekete geçme kararı alındı. Plana göre yürüyüşe geçen ordu Ağa Paşa'nın kuvvetleri ile birleşerek hep birlikte düşmanın üzerine yürünecekti. Kampın savunulması amacıyla askerlere metris kazmaları emredildi. Metrislerin hem düzenli hem de tahkimli olması için *Sadaret Kethüdası İbrahim Efendi "Meşaleci"* namıyla görevlendirildi.<sup>76</sup> Düşmanın olası saldırısını haber vermesi için de ileri karakollar kurulması kararlaştırıldı. Rumeli Valisi Abdi Paşa merkezde, Vezir Abaza Paşa sağ kolda, *Karslızâde Hasan Paşa* da sol kolda görevlendirildi. *Mirmirandan Mustafa Paşa*'ya ise *Dümdar (artçı)* birliklerine komuta etme görevi verildi. Ayrıca her birine muhtelif sınıf 15 bin asker ve onar adet *şahi* topuyla takviye yapıldı. Kırım hanı da düşmanın arkasından dolaşarak işe hatlarını kesmek ve düşmanı arkadan vurmakla görevlendirildi.<sup>77</sup> Sadrazam ordu içerisinde düzeni sağlamak ve göz korkutmak amacıyla da Larga yenilgisi sonrasında firar

---

taktiksel bir hata olarak görmektedir. Ancak görüldüğü üzere Tuna Nehri'nin taşkın vermesi ve köprü yapılması durumunda ordunun kolayca dağılabileceği korkusu köprü yapımına engel olmuştur. *Şem'dânî-zâde, a.g.e., s. 40-41.*

<sup>76</sup> Askeri gözlemciler bu noktanın Osmanlı ordusunun sayısal üstünlüğüne güvenmesi veya Sadrazamın askerlerinin firar etmesinden korktuğu için seçildiğini ileri sürmektedirler. Yeşil-Gezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda "Sürat" Topçuluğu II", s. 238; *Şem'dânî-zâde, Mür'it Tevarih II.B, s. 43; Çalışkan, a.g.t., s. 138,*

<sup>77</sup> BOA, TS.MA.e., 519/33, lef.1; BOA, C..DH., 297/14846, lef.1; Ahmed Vasıf Efendi, *a.g.e., s. 427*; Kırım hanı, Osmanlı ordusunun hücumuyla hareket edecekti. Kendisi için işaret Osmanlı toplarının sesi olacaktı. *Şem'dani-zâde, a.g.e., s. 43.*



eden askerlerden 50 kadarının burun ve kulaklarının kestirilmesini emretti.<sup>78</sup>

Osmanlı ordusu sayı olarak Rus ordusundan neredeyse beş kat fazlaydı. 26-27 bin kişilik Rus ordusuna karşılık Osmanlı ordusu 100 binin üzerinde büyük bir orduya sahipti.<sup>79</sup> Ayrıca Kırım Hanı Devlet Giray'ın ordusu da 40-50 bin civarındaydı. Bu durum Osmanlı ordusuna büyük bir avantaj sağlamaktaydı. Bunun haricinde Kırım hanı ve Ağa Paşa, Rus ordusunun işe sıkıntısı çektiği için zor durumda olduğunu bildirmişti. Osmanlı ordusunun hareketlerini izleyen Rumyantsev, kalabalık Osmanlı ordusunun kendisini iki ateş arasında bırakmak istediğini görerek düşmanını beklemesi durumunda, Çar Büyük Petro'nun Prut'ta düştüğü zor duruma kendisinin de düşeceğini anladı. Bu sebeple "*En iyi savunma saldırıdır*" mantığı ile Osmanlı ordusuna bir gece baskını yapmaya karar verdi. Komutanlarını toplayan Rumyantsev, onlara hem sayı dezavantajını belli etmemek hem de imha olmamak adına buldukları zor durumdan kurtulmak için Osmanlı kuvvetlerine bir gece saldırısı düzenlenmesi gerektiğini ifade etti. Komutanlarının da kendisiyle mutabık olması üzerine gerekli hazırlıklara başlandı.<sup>80</sup>

Hazırlıkların tamamlanmasının ardından ordunun ağırlık ve işesini General Volkonsky'nin komutasındaki 10 bin kişilik bir birliğin

<sup>78</sup> BOA, TS.MA.e, 701/11, lef.1.

<sup>79</sup> Mahmûd Sâbit, Osmanlı ordusunun 300 bin kişi olduğunu ileri sürmektedir. Ancak bu sayı oldukça abartılı görünmektedir. Okan Büyüktapu, *Mahmûd Sâbit Târîh-i Silistire (İnceleme-Metin-İndeks)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013, s.30; Rus kaynaklarına göre ise Osmanlı ordusunun 50 bini piyade ve 100 bini süvari idi. Bunun yanında Rus ordusunun mevcudu ile alakalı sayılar farklılık göstermektedir. İbrahim Köremezli'ye göre bu sayı 23 bin civarındadır. Şirokorad'a göre mevcut 27 bin kişidir. Davies ise mevcudu 25 bin olarak verir, İbrahim Köremezli, "Osmanlı-Rus Harpleri (1768-1878)", *Osmanlı Askeri Tarihi Kara Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 264; Şirokorad, *a.g.e.*, s. 148; Davies, *a.g.e.*, s. 144.

<sup>80</sup> BOA, TS.MA.e. 701/11, lef.1; BOA, TS.MA.e, 519/30, lef.1; Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s. 342; Ahmed Vasıf Efendi, *a.g.e.*, s. 427-428; Şem'dâni-zâde'nin aktardığına göre; Osmanlı karargahında bulunan Rus casusları, Osmanlı ordularının Perşembe günü üzerlerine saldıracığını, bölgeye intikal sebebiyle ordunun oldukça yorgun olduğunu, kazılan metrislerin işe yaramayacak kadar zayıf olduğunu ve askerlerin bir tüfek ateşinden bile korkacak kadar muharebe gücünden yoksun olduklarını Rumyantsev'e bildirmişlerdir. Şem'dâni-zâde Süleyman Efendi, *a.g.e.*, s. 44.

komutasına bırakan Rumyantsev, tüm birliklerin görev yerlerini belirledikten sonra kuvvetlerini dördü küçük biri büyük beş kareye ayırdı. Ayrıca Rumyantsev, 1760'da yürürlüğe giren topçu talimnamesine uyarak sahra topraklarının dörtte üçünü ön cephedeki piyade hattına, geri kalanını da ikinci muharebe hattına konuşlandırdı.<sup>81</sup>

1 Ağustos 1770 tarihinde gece saat birde harekete geçen Rus ordusu, *Troyanov Tabyası* adını verdiği stratejik bir noktayı ele geçirdi. Bu esnada ileri karakollar Rus ordusunu fark ederek gerideki orduyu uyarmak amacıyla havaya ateş açtı. Osmanlı ordusunun ilk bozulma evreleri de bu sırada gerçekleşti. Sesi duyan metrislerdeki levendler arasında bir kargaşa başladı. Sol metristeki iki adet top sesin geldiği yöne doğru ateşlenince, top sesini işiten bazı hayvanlar (dört deve ve bir at) bir anda panik içerisinde etrafta koşuşturmaya başladı ve hayvanların paniği Osmanlı birliklerine de sirayet ederek bazı askerlerin firara kalkışmasına yol açtı. Askerin durumu hemen İvazzade Halil Paşa'ya bildirildi, Sadrazam da çukadarlar çıkararak korkulacak bir şeyin olmadığı ve askerlerin yerlerinde kalması gerektiği yönünde emir gönderilmesini emretti.<sup>82</sup>

Sadrazamın emri göndereceği sırada Rus ordusunun saldırıya geçtiği haber alındı. İvazzade Halil Paşa, Rus ordusunun kendisinden önce saldırıya geçeceğini önceden tahmin etse de böylesi erken bir vakitte hücumla kalkacağını düşünmeyerek oldukça şaşırmıştır. Gerçekleşen Rus saldırısına süvariler ile karşılık verilmesi kararlaştırıldı. Bu amaçla

<sup>81</sup> *Frederick Wilhelm Bauer*'ın komuta ettiği 4.000 kişilik öncü kuvvet, Osmanlı ordusunun sol kanadına saldırmak için sağ kanada yerleştirilmiştir. *Nikolay Vasilyevich Replin*'in komuta ettiği 5.000 kişilik birlik sol kola yerleştirilmiş ve bu birliğe üç noktadan Osmanlı kuvvetlerinin sağ kanadına saldırması emri verilmiştir. Ortada bulunan üç kareden 3.000 kişilik olanı *James Bruce (Yakov Aleksandrovich Bryus)* yönetecek, 4.500 kişilik olanı da *Pyotr Grigoriyevich Plemiannikov* idare edecektir. Rumyantsev ise merkezdeki 7.500 kişilik büyük karenin komutasını ele almıştır. Ortadaki kareler Osmanlı ordusunun merkezindeki siper hattına saldırarak ve Topçu Generali *Pyotr Melissino*'nun komuta ettiği top bataryaları ordunun etrafına dağıtılarak piyadelere topçu desteği sağlayacaktır. Ayrıca General *Olits* ve *Bauer*'ın komutasındaki top bataryaları da düşmanın sol kanadından orduya atış desteği sağlayacaktır. *Davies, a.g.e., s. 145; Şirokorad, a.g.e., s. 148; Yeşil-Gezer, a.g.m., s. 239.*

<sup>82</sup> BOA, TS.MA.e. nr.701/11, lef.2; Çalışkan, *a.g.t.*, s. 139; Şirokorad, *a.g.e., s. 149; Şem'dâni-zâde, a.g.e., s. 44.*

merkezde ve sol kolda bulunan süvariler hücumla geçirildi. Rus birlikleri bu saldırıya hazırlıksız yakalandılar ve savunma amaçlı piyade kareleri oluşturmadan mücadele etmek zorunda kaldılar. Osmanlı süvarilerinin saldırısı başlarda etkili oldu. Ruslar çatışmalar sırasında fazla kayıp verseler de yedek birliklerin zamanında takviye olarak gönderilmesi ordunun bozulmasını önledi. Süvari saldırısı üç saat sürdü ve Rusların yardımına General Melissino'nun topçuları yetişti. Düşmanları üzerine şiddetli *Peşrev (Canister Shot)*<sup>83</sup> ateşi başlatan Melissino, süvarilerin bozulmasını dağılmasına neden oldu.<sup>84</sup>

Osmanlı ordusunun savaşı kaybetmesine neden olacak önemli bir gelişme, Rus birliklerinin yeterince tahkim edilmemiş Abaza Paşa komutasındaki sağ kola gerçekleştiği saldırı ile yaşandı. Bu kola yoğun top ve humbara (bomba) ile yüklenen Rusların saldırısına Osmanlı askerleri dayanamayarak bir anda bozgun halinde geri çekilmeye başladılar. Böylece Rus birliklerinin Osmanlı karargahına ilerlemelerinin önü açıldı. Sadrazama sağ kolun bozulduğu hemen haber verildi. Kolun düzenlenerek yeniden savaşa sokulması için emir verileceği sırada merkez ve sol koldaki birlikler de firar etmeye başladı. Böylece muharebe giderek Osmanlı aleyhine seyreden bir nitelik kazandı.<sup>85</sup>

Gece saat sekizde General Bauer ve Plemiannikov'un birlikleri Osmanlı merkez siperlerine ulaştı. Ancak bu esnada Osmanlı ordularına muharebeyi kazandırabilecek önemli bir gelişme yaşandı. 10 bin adet yalın kılıç yeniçeri ansızın metrislerinden çıkarak Rus sol kanadına ani bir saldırı gerçekleştirdi. Yeniçerilerin şiddetli saldırısı karşısında General Plemiannikov'un birlikleri ağır kayıplar vererek dağıldı ve General Olits'in komutasındaki birliklere sığınmak zorunda kaldı. Saldırıya devam eden yeniçeriler bu sefer de General Olits üzerine hücumla geçti. Olits'in

<sup>83</sup> Canister shot veya Osmanlı'daki adıyla peşrev, piyade ve süvari saldırılarına karşı kullanılan bir çeşit top mühimmatıdır. Metal bir kutu içerisine demir bilyeler konularak elde edilmektedir. Top ateşlendiği zaman metal kutu parçalanır ve bilyeler konik bir biçimde etrafa saçılır. Bu sayede top devasa bir saçma atan tüfeğe dönüşürdü. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/596748>, (26.01.2024).

<sup>84</sup> BOA, TS.MA.e. nr.701/11, lef.2; Davies, *a.g.e.*, s. 145.

<sup>85</sup> BOA, TS.MA.e. 701/11, lef.2; Ahmed Resmî Efendi, metrislere yapılan düşman saldırısından bahsederken değil mevcut metrislerin, kale hendeğinin bile onları durduramayacağından bahsetmektedir. Ahmed Resmî Efendi, *a.g.e.*, s. 73.

birlikleri de zorda kalınca, Rumyantsev düzeni sağlamak amacıyla bizzat desteğe gelmek zorunda kaldı. Rus ordusunun yardımına yeniden General Melissino'nun topçuları yetişti. Şiddetli ateşe başlayan Rus topçusu yeniçerilere ağır kayıp verdi. Ayrıca yeniden düzenlenen Plemiannikov birlikleri "Vivat Ekaterine" nidalarıyla karşı saldırıya geçtiler, Rus süvarilerinin de desteği üzerine dayanamayan yeniçeriler bozguna uğradı.<sup>86</sup>

Düşmana birkaç kez top atabilen Osmanlı topçuları da ordunun genel durumundan etkilenecek firara başlayınca, Osmanlı ordusunun muharebeyi kaybettiği kesinleşmiş oldu. Ruslar karargâhın içlerine ilerlerken panikleyen Osmanlı askerleri "Bozulduk" bağırılarıyla eşliğinde Ahmed Resmî Efendi'nin ifadesiyle "Yayası tabana kuvvet ve atlısı kamçıya bereket" düzensiz bir biçimde kaçmaya başladı. 8 saat süren bu muharebede Osmanlı ordusu 3.000 asker kaybetti. Rus ordusunun kaybı da 45'i topçu olmak üzere 961 kişiydi. Ancak Osmanlı ordusu için asıl felaket geri çekilme sırasında gerçekleşecektir.<sup>87</sup> Sadrazam bozulan askeri düzene sokmak için elinden gelen çabayı göstermiş gerek yumuşak gerekse de sert bir dille ikazlarda bulunmuş, hatta eline aldığı keskin bir kılıçla askerleri tehdit ederek firdandan vazgeçirmeye çalışmıştır.<sup>88</sup>

Osmanlı ordusu bütün çabalara rağmen toparlanmayı başaramayınca İvazzade Halil Paşa, acil bir meşveret meclisi toplayarak devlet ricali ile ne yapılacağını müzakere etmeye başladı. İlk olarak bozulan askerin toplanması ve karşı kıyıda mühimmat ile takviye kuvvet getirerek Ruslara karşı bir savunma savaşı yapılması düşünüldü. Ancak bunun için 15 günlük bir zamana ihtiyaç olması ve Rusların birkaç saat mesafede

<sup>86</sup> Rumyantsev, kaçan Rus askerlerini durdurmak amacıyla "Ribata Stoy" (durun çocuklar) diye seslenmiştir. Şirokorad, *a.g.e.*, s. 149; Davies, *a.g.e.*, s. 145; David R. Stone, *A Military History Of Russia From Ivan The Terrible To The War In Chechnya*, Praeger Security International, London, 2006, s. 80-81.

<sup>87</sup> Davies Rus kayıplarını 353 ölü, 550 yaralı ve 11 kayıp olarak vermiştir; Davies, *a.g.e.*, s. 146; Şirokorad, *a.g.e.*, s. 150; Ahmed Resmî Efendi, *a.g.e.*, s. 73; Aksan, *a.g.e.*, s. 164.

<sup>88</sup> Osmanlı artçılarına komuta eden Arnavud Mustafa Paşa kaçan askerleri durdurmak amacıyla kalabalık bir Arnavut asker grubu eşliğinde yakaladığı askerlerin kulak ve burunlarını kestirmiş, ayrıca firar eden bütün askerlerin idam edileceğini ilan etmiştir. Buna aldırmayan askerler ise firara devam etmiştir. Çalışkan, *a.g.t.*, s. 139-140. Ahmed Vasif Efendi, *a.g.e.*, s. 428.

bulunması üzerine bu fikirden vazgeçildi. Toplantı sonunda *Elmas Mehmed Paşa'nın Zenta'da*<sup>89</sup> uğradığı felaketin bir benzerinin yaşanmaması için geri çekilme kararı alındı. Böylece Sadrazam maiyeti ile birlikte İsakçı'ya, Abdi Paşa, Abaza Mehmet Paşa ve Ağa Paşa, 30-40 bin kadar asker ile birlikte *İsmail* tarafına geçti. Kartal'da kalan askerlerin karşıya geçirilmesi için de İsakçı'da bekleyen kayıkların bölgeye gönderilmesi emredildi.<sup>90</sup>

Çatışmalar sonunda bozulan Osmanlı birlikleri Kartal'a yığıldı. Tuna Nehri üzerine bir köprü yapılmaması ve kayıkların İsakçı'da bulunması sebebiyle kıyıda mahsur kalan askerler, karşıya geçmek için kayıkları beklemeye başladılar. Bazı askerler gece karanlığından faydalanıp sazlıklar arasına gizlenerek karşı kıyıya geçmeyi başardı. Ancak kayıkların gelmesini bekleyen askerler, düşmanın top ve silah seslerini işittikçe kontrollerini kaybederek izdihama sebep oldular. Birbirini ezen askerler kayıklara binmek için yarış haline girdiler. Hatta bazı kayıklar aşırı yükten dolayı battı. Bazı askerler yüzerek karşıya geçmeye çalışırken, bazı askerler ise yük arabalarının tahtalarını sökerek sal yapmayı denedi. Ancak bu salllar dayanıksız olduğu için hemencecik battı ve birçok asker in boğularak ölmesine sebep oldu. Sadrazam ve devlet ricalinin kayıklarla önceden karşıya geçmesi zaten panik halinde olan askerleri iyice kızdırdı. Nitekim bazı şahıslar "*Vezir ve rical gece geçer bizler geçemeyiz. Bunları paralayalım*" nidaları atarak askerleri galeyana getirmeye çalıştı.<sup>91</sup>

<sup>89</sup> Zenta yenilgisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erhan Afyoncu, "Zenta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul, 2013, s. 279-281; Selim Hilmi Özkan, "Türk Tarihinin Kırılma Noktası, Zenta Faciası", *Journal Of Turkish Studies*, C.IV, S. 3, İstanbul, Bahar, ,2009, s. 1779-1793, <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.756>, (31.12.2023); Elmas Mehmed Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mücteba İlgürel, "Elmas Mehmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul, 1995, s. 62-63, <https://islamansiklopedisi.org.tr/elmas-mehmed-pasa> (13.09.2023).

<sup>90</sup> Ahmed Vasif Efendi, *a.g.e.*, s. 430.

<sup>91</sup> Kartal Sahrası'nda sıkışan askerleri kurtarmak amacıyla *Teşrifatçı Vahdeti Ebubekir Bey*, dönemin kaynakları tarafından çok eleştirilen bir fikir ortaya atmıştır. Buna göre, Mareşal Rumyantsev'e bir teslim kâğıdı gönderilerek beş gün süre istenecek ve kendisinden askerlerin sağ salım karşı kıyıya geçmesine izin vermesi talep edilecektir. Ancak Rusların Hotin'den aman ile çıkan askerleri esir etmesi, bu sebeple güvenilir olmamaları ve böyle bir emir vermek amacıyla Sadrazamın izninin olması gerektiği gibi sebeplerle böyle bir kâğıt yazılmamıştır. Bu düşünce Osmanlı kaynaklarında



Askerleri karşı kıyıya geçirmek amacıyla ince donanma da yardıma gönderildi. Bu esnada Bauer'ın birlikleri cebri bir yürüyüşle Kartal civarına ulaşarak askerler üzerine topçu ateşi başlattı. İnce donanma gemileri karşılık vermeye çalışsa da Rus topçusunun ateşi sonucunda bazı gemiler batarken, kalanlar da geri çekilmek zorunda kaldı. Osmanlı askerlerinin karşı kıyıya geçme mücadelesi Osmanlı kayıplarının muharebe meydanındakinden kat be kat artmasına neden olmuştur. Karşıya geçmeye çalışan askerin büyük çoğunluğu boğularak şehit olmuş, Osmanlı kayıpları da 30 bine ulaşmıştır.<sup>92</sup>

Muzaffer Rus ordusu, külliyetli miktarda ganimet elde etmiştir. Osmanlı kaynaklarına göre muharebede yararlılık gösterecek askerlere verilmek için gönderilen farklı türde çelenkler, komuta kademesine giydirilecek muhtelif hayvan kürklerinden hil'atler ve benzeri birçok kıymetli eşya, binek ve yük hayvanları, külliyetli miktarda zahire, beş adet balyemez topu, 120 adet şahi topu ve yedi-sekiz havan, cephanesiyle birlikte Rusların eline geçmiştir.<sup>93</sup> Bunun yanında Ruslar, Kartal civarında bekleyen binlerce Osmanlı askerini de esir almışlardır. Muharebe sonrasında yaşanan karışıklık ortamından yararlanmak isteyen bazı askerler de ordu kampında kalan malzemelerle, Sadrazam ve devlet ricalinin hazine ve eşyalarını yağmalarken kampı işgal eden Rus askerleri tarafından esir edilmiştir.<sup>94</sup>

---

oldukça eleştirilmiştir. BOA, TS.MA.e. 701/11, lef.2; Ahmed Vasıf Efendi, *a.g.e.*, s. 430.

<sup>92</sup>BOA, TS.MA.e, 519/37, lef.2; Romyantsev kazandığı zaferden sonra mareşal rütbesiyle ödüllendirilmiştir. Şirokorad, *a.g.e.*, s. 150. Aksan, *a.g.e.*, s. 164.

<sup>93</sup> Muharebeyi anlatan ayrıntılı rapor için bkz. BOA, TS.MA.e, 519/33, lef.1; Kartal Sahrası'na gönderilen ve zayı olan kıymetli eşyaların listesi için bk. BOA, C.DH., 297/14846, lef.1-2; Kartal Sahrası'nda 200 adet top bırakıldığına dair bkz. BOA, AE.SMST.III, 52/3821, lef.2.

<sup>94</sup> Kartal Sahrası Muharebesi'nin öncesini, muharebeyi ve sonrasını anlatan raporlar için bkz. BOA, TS.MA.e., 701/11, lef.1-2; BOA, TS.MA.e, 519/37, lef.1-2; BOA, TS.MA.e, 519/36, lef.1; Ahmed Resmî Efendi'nin aktardığına göre Ruslar Osmanlı karargahını yağmalamakla meşgul olduğu için vakit kaybetmişler, bu sayede askerin büyük çoğunluğu boğularak da olsa bir şekilde karşı kıyıya geçmeyi başarmıştır. Ahmed Resmî Efendi, *a.g.e.*, s. 74; Stone, *a.g.e.*, s. 81; Büyüktapu, *a.g.t.*, s. 30.

## Yenilginin Sebepleri

Kartal Sahrası'nda Osmanlı ordusu, sayı avantajına rağmen tarihindeki en büyük yenilgilerden birini almıştır. Muharebe incelendiği zaman muhtelif birçok sebepten yenilginin kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Bu bölümde yenilginin sebepleri incelenmeye çalışılmaktadır. Hiç kuşkusuz yenilginin en önemli sebebi, Osmanlı ordusunun yeterli disiplin ve muharebe gücüne sahip olmamasıdır. Görüldüğü üzere Avrupa'da disiplinleri ve savaş gücü ile ün yapmış Osmanlı ordusundan artık eser kalmamıştır. Ordu muharebe gücünü kaybetmiş, disiplin ve düzen de ortadan kalkmıştır. Ayrıca bozulan birliklerin yeniden toparlanmayı beceremediği de görülmektedir. Muharebe sırasında yeniçerilerin saldırısıyla dağılan Plemiannikov'un birlikleri yeniden toparlanarak karşı saldırıya geçmeyi başarırken, dağılan Osmanlı birlikleri bütün çabalara rağmen tekrar toparlanamamıştır. Muharebe sonrasında İvazzade Halil Paşa, Sultan III. Mustafa'yı bilgilendirmek amacıyla bir yazı kaleme almıştır. Yazısında Osmanlı askerlerinin düşmana yarım saat anca dayandığını ve kolaylıkla bozulduğunu bildiren Sadrazam, düşmana karşı yeniden harekete geçeceğini bildirirse de emrindeki askerlerin hem savaşa arzusu hem de düşmana direnme güçlerinin olmadığından yakınlıkla bu askerler ile iş görülemeyeceğini ifade etmiştir.<sup>95</sup> Yine de uzun zaman sonra ilk defa Osmanlı ordusunun başına böyle bir şey geldiği için alınan yenilgi bir nevi mukadderat olarak görülmüştür.<sup>96</sup> Ancak Osmanlı ordularının ilerleyen yıllarda da Rus orduları karşısında aldığı ağır mağlubiyetler, III. Selim dönemindeki *Nizam-ı Cedid* hareketinin başlamasına neden olacaktır.<sup>97</sup>

<sup>95</sup> Sadrazam kaleme aldığı yazıda her ne olursa olsun düşmana karşı galip geleceğinden umutlu olduğunu ve umudunu hiçbir şekilde kaybetmeyeceğini de ifade etmiştir. BOA, TS.MA.e, 519/34, lef.1.

<sup>96</sup> BOA, AE.SMST.III, 52/3821, lef.2; İvazzade Halil Paşa, alınan yenilgi ve ordunun iş görmezliğinden bahsederken "*Mel'ûnun istidrâcı mıdır? Bilmem ne hikmettir?*" İfadelerini kullanmıştır. BOA, TS.MAe, 519/34, lef.1.

<sup>97</sup> Koca Sekbanbaşı Risalesi'nde yeni bir ordu kurulmasının gerekliliğinden bahsederken, Osmanlı ordusunun (özellikle yeniçeri ocağının) bozulup, savaş gücünü kaybettiğine değinilmiştir. Örnek olarak Osmanlı askerlerinin top sesi işitip, birkaç düşman şapkası gördüklerinde paniğe kapıldıkları, ayrıca içlerinde Müslüman kıyafeti bulunan bazı şahısların "*Ümmet-i Muhammed, ne durursunuz, gavur ordumuzu bastı, öküz boynuzu çevirdi; şimdi cümlemizi sürer esir oluruz*" diyerek bu

Yenilginin bir başka sebebi ise Avrupa’da savaş usullerinin değişmesi ve buna rağmen Osmanlı ordusunun klasik askeri usullerle savaşmaya devam etmesidir. Gece karanlığında ilerleyen Rus ordusunu fark eden Osmanlı kuvvetleri düşmanı topçularla baskı altına almak yerine süvari saldırısı gerçekleştirmiştir.<sup>98</sup> Gerçi Osmanlı süvarileri Rus ordusunu hazırlıksız yakalayıp üstünlüğü ele geçirmiştir. Ancak Rus topçusu devreye girerek süvarilerin bozulmasını sağlamış ve bozgun halinde geri çekilen süvariler Osmanlı ordusunda paniğe neden olmuştur.<sup>99</sup> Bunun yanında Rus orduları Yedi Yıl Savaşları’nın sonlarında, bünyelerinde avcı birliği (*Jaeger*) erleri yetiştirmeye ve savaşlarda kullanmaya başlamıştır. Günümüzün keskin nişancıları sayılabilecek bu birlikler Kartal Sahrası Muharebesi’nde, özellikle Olits’in emrinde Osmanlı topçusuna zor anlar yaşatmıştır.<sup>100</sup>

Osmanlı devlet adamlarının Rusları hafife aldığı da görülmektedir. Birçok devlet adamı “*düşmen bize karşı duramaz*” mantığı ve düşmanı Hotin’e süreceğiz düşüncesi ile hareket etmiştir. Bu nedenle Sadrazamın yanlarına sadece hafif eşyalarını almalarını emretmesine rağmen, ihtiyaç

---

paniği daha da arttırdıkları ve daha önceden eşyalarını korumak için binlerce şehit veren bu askerlerin eşyalarını terk ederek hemen hazineyi yağmaladıkları ve yağmaladıkları mallarla gövde gösterisi yaptıklarını ifade etmiştir. Yağmacılar düşmanı yenilgiye uğratıp bu ganimetleri elde ettikleri yönünde yalanlar söyleyerek insanları kandırmışlardır. Ayrıca gerçekten kahramanca savaşanlar ile bu yağmacı askerler birbirine karışmış ve kimin gerçek gazi, kimin bozguncu olduğu anlaşılammıştır. Risalede anlatılan bu durumun benzeri Kartal Sahrası Muharebesi’nde de yaşanmıştır. Bu sebeple muharebenin Nizam-ı Cedid’i dolaylı olarak başlattığı söylenebilir. Koca Sekbanbaşı, *Koca Sekbanbaşı Risalesi*, s. 60.

<sup>98</sup> Yeşil-Gezer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda “Sürat” Topçuluğu II”, s. 239.

<sup>99</sup> Şirokorad, *a.g.e.*, s. 149; Ahmed Vasıf Efendi tarafından kaleme alındığı düşünülen bir layihaya göre, Osmanlı süvarilerinin ilerleyen düşmana önden saldırması yanlışır. Süvariler daha taktiksel kullanılmalı ve düşmana sağ ve sol kanattan saldırdıktan sonra tekrar metris arkasına geri dönmelidir. Ayrıca saldırıları sırasında topçuların menziline girmemeli ve topların atışına da engel olmamalıdır. Örnek olarak Kartal Sahrası Muharebesi’ni anlatan layihaya göre geri çekilen süvariler ordunun moralini bozmuş ve piyadeler paniğe kapılarak firar etmişlerdir. Aysel Yıldız, “Osmanlı Tarihinde Bir Ordu Boykotu; Maçin Bozgunu (1791) Akabinde Yaşanan Tartışmalar”, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Aralık, 2016, s. 130, <https://doi.org/10.30517/cihannuma.286462> (05.11.2023); Ümmügülsüm Filiz Bayram, *Enverî Târîhi: Üçüncü Cild (Metin ve Değerlendirme)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2014, s. 621.

<sup>100</sup> Davies, *a.g.e.*, s. 104; Yeşil-Gezer, *a.g.m.*, s. 239.

olur diye altın, gümüş, kap, kacak ne varsa yanlarına almışlar, hatta yapılanın yanlış olduğunu bilen şahıslar bile efendilerine yaranmak için eşyaları develere ve katırlara yükleyip ordu kampına getirmişlerdir. Ancak yenilgiden sonra bütün bu eşyalar ve paralar Rus ordusunun eline geçmiştir.<sup>101</sup> Rus ordusunun iaşe problemi çektiği istihbaratı da Osmanlı tarafının zafer kazanacağı inancını güçlendirmiştir. 30 Temmuz tarihinde Kırım hanı, Sadrazama gönderdiği bir tahriratta *Tabak Köprüsü* civarında 24 Rus askerini esir aldığını ve bu askerleri sorguya çektiğinde Rus ordusunun iaşe sıkıntısı çektiğini, askerlerin açlığa artık dayanacak güçlerinin kalmadığını ve Osmanlılar kendilerine zarar vermezse teslim olmaya hazır olduklarını söylediklerini bildirmiştir. Bazı devlet ricali bunun Osmanlı ordusunu üzerine çekerek gafil avlamak amacı taşıyan bir Rus hilesi olduğunu ileri sürmüştür. Kırım hanı sonradan gönderdiği bir başka tahriratta da önemli bir fırsatın yakalandığını, en kısa sürede Ruslara saldırılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu tahriratlar sebebiyle Osmanlı tarafı Ruslar karşısında kesin bir zafer kazanacaklarına inanmıştır.<sup>102</sup>

İvazzade Halil Paşa'nın Kartal Sahrası'na intikal ettikten sonra Ruslar üzerine yürümeyerek bir gün beklemesi ve metris kazdırmakla vakit kaybetmesi de büyük bir hatadır. Sadrazamın tutumunda Rus ordusunun mevcudunu iyi bilmemesi ve askerlerin intikal sebebiyle yorgun olması etkili olmuştur. Ancak bu durum Rus ordusuna saldırıya geçme fırsatı vermiş ve Romyantsev de bu fırsatı iyi değerlendirmiştir.<sup>103</sup>

Rus topçusunun muharebeye etkisi büyük olmuştur. Rus birliklerinin en zor anlarında, vaktinde devreye giren topçular Osmanlı birliklerini bozarak zaferi getirmişlerdir. Buna karşılık Osmanlı topçuları ise muharebe boyunca pasif kalmıştır. Orduda bozulmalar baş gösterince topçular da bu durumdan etkilenerek firar etmiştir.<sup>104</sup> Osmanlı idaresi, alınan yenilgiyi Rus ordusunda bulunan hafif topların sağladığı ateş gücü

<sup>101</sup> Ahmed Vasıf Efendi, *a.g.e.*, s. 429; Ahmed Resmî Efendi, *a.g.e.*, s. 72-73.

<sup>102</sup> BOA, TS.MA.e. 701/11, lef.1; Bazı belgelerde esir Rus askeri sayısı 22'dir. BOA, TS.MA.e, 519/36, lef.1; BOA, TS.MA.e, 519/37, lef.1.

<sup>103</sup> Sertoğlu, *a.g.e.*, s.2575.

<sup>104</sup> Ahmed Resmî Efendi'ye göre Osmanlı topçusu sadece iki el top ateşleyebilmiş, üçüncü atış sırasında tamamı firariler arasına katılmıştır. Ahmed Resmî Efendi, *a.g.e.*, s. 73.

üstünlüğüne ve Rus topçusunun maharetine bağlamıştır. Bu nedenle ordudaki hafif top eksikliği giderilmediği sürece Ruslar karşısında üstünlük kuramayacağını anlayarak Baron de Tott'u Topçu Ocağı'nı islah etmesi için görevlendirmiştir. Baron de Tott da İstanbul'da top dökümü ve talim konusunda çalışmalara başlamıştır. Böylece *Sûrat Topçuları Ocağı* kurularak ordu modernleşmesinin bir basamağı gerçekleştirilmiştir.<sup>105</sup>

Osmanlı süvarilerinin de piyadeler gibi muharip gücünün yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Ahmed Vasıf Efendi, muharebede kullanılan süvarilerin *Diyarbakır* eyaletinden getirilmiş düzensiz birliklerden oluştuğuna dikkat çekmektedir. Bu süvarilerin yalnızca yağma ve talan etmeyi bildiğinden bahseden Vasıf Efendi, zorlu bir düşman karşısında ise oldukça zayıf kaldıklarını ve direnmek yerine firar etmeyi seçtiklerini dile getirmektedir.<sup>106</sup>

Savunma amacıyla yapılan Osmanlı metrisleri de zayıf bir şekilde inşa edilmiştir. Özellikle Abaza Paşa'nın komuta ettiği sağ kol metrisleri hiçbir şekilde tahkim edilmemiştir. Bu nedenle, Rus saldırısına mukavemet gösterilememiştir. Bunun yanında Rus ordusu çıkış mevzilerini *wagenburglarla (Araba-kale)* takviye ederek Osmanlı metrislerine kıyasla daha güçlü savunma hatları oluşturmuştur.<sup>107</sup>

Rusların muharebede Rumyantsev gibi işinin ehli bir kumandan tarafından idare edilmeleri zafer kazanmalarında etkili olurken, Osmanlı ordusunun bu kabiliyette bir komutana sahip olmaması büyük bir talihsizlik olmuştur. Rumyantsev 1756-1763 Yedi Yıl Savaşları'nda görev alarak savaş tecrübesi kazanmış bir subaydı.<sup>108</sup> Buna karşılık Osmanlı komutanları arasında böyle tecrübeli bir subay bulunmamaktaydı.

<sup>105</sup> Yeşil-Gezer, *a.g.m.*, s. 240-241.

<sup>106</sup> Ahmed Vasıf Efendi, *a.g.e.*, s. 428-429.

<sup>107</sup> Yeşil-Gezer, *a.g.m.*, s. 238.

<sup>108</sup> Rumyantsev Yedi Yıl Savaşları sırasında *Gross-Jagerdorf* (30 Ağustos 1757) ve *Kundersdorf* (12 Ağustos 1759) muharebelerinde görev almış, *Pomeranya'da* bulunan *Kolberg* Kalesi'ni de 16 Aralık 1761'de ele geçirmiştir. Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. "Pyotr Aleksandrovich Rumyantsev, Count Zadunaysky." *Encyclopedia Britannica*, December 15, 2023, <https://www.britannica.com/biography/Pyotr-Aleksandrovich-Rumyantsev-Grav-Zadunaysky>, (23.10.2023).

Eğitimli subay sıkıntısı Osmanlı orduları için gerek bu muharebede ve gerek 19. yüzyılın ortalarına kadar sürecek diğer savaşlarda görülen en büyük problemlerden biriydi. Bu sebepten ordulara uzun süre bürokratlar komuta etti. Ayrıca uzun barış döneminde tecrübeli subay ve asker sayısı giderek azalmıştı.<sup>109</sup>

Ruslar, Osmanlı askerlerinin maneviyatını bozmak için casus kullanmaktan da çekinmemişlerdir. *Mustafa Kesbi'nin 1768-1774 Harb Vekayi* adlı eserinde Rusların Osmanlı ordugahına hekim kılığında casuslar soktuğundan bahsedilmektedir. Rus kamplarının düzenli oluşu ve her bölüğün belli subaylar tarafından idare edilmesi, kamplara casus sokmayı zorlaştırırken Osmanlı kamplarında Kesbi'nin tâbiri ile “Baş ve ayak belli olmadığı için”<sup>110</sup> Ruslar oduncu, arabacı veya yeniçeri kıyafetiyle casuslarını gayet rahat bir şekilde Osmanlı ordugahına sokabilmiştir.<sup>111</sup> Rus casuslarının Kartal Sahrası Muharebesi'nde de faaliyet gösterdiği görülmektedir. *Koca Sekbanbaşı Risalesi*'nde Kartal Sahrası Muharebesi'nin kaybedilmesinin asıl nedeni bir casusun metrislerde bulunan yeniçerilere hitaben düşmanın metrislere yaklaştığını söyleyerek firara teşvik etmesidir. Bu yalan ifade sonucunda yeniçeriler sözün doğru olup-olmadığına bakmadan, düşmanı görmedikleri halde toplu bir şekilde, metrislerini terk etmeye başlamışlardır. Kaçarken ordu hazinesini yağma etmişler ve çoğu Tuna'da boğulmuş ya da Ruslar tarafından öldürülmüştür. Şem'dânî-zâde Süleyman Efendi de eserinde, muharebe öncesi Rus casuslarının bölgede bulunan Osmanlı askerlerinin ve metrislerinin zayıflığını Rus karargahına bildirdiğini ifade etmiştir.<sup>112</sup>

<sup>109</sup> Aksan, *a.g.e.*, s. 152.

<sup>110</sup> Virginia Aksan, Osmanlı karargahını “Çomak sokulmuş arı kovanına” benzetmektedir. Aksan, *a.g.e.*, s. 151.

<sup>111</sup> Casuslar kuyu ve su kaynaklarını zehirleyerek Osmanlı asker ve atlarının çoğunun ölümüne sebep olmuştur. Şahıslar sonradan yakalanıp idam edilmişlerdir. Serkan Osmanlıoğlu, *Mustafa Kesbi'nin 1768-1774 Harb-i Vekayi'i (Değerlendirme-Çeviri Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017, s. 51-52.

<sup>112</sup> Risaleye göre bu vaka şu şekilde anlatılmaktadır: “Delil-i vâzih budur ki, Sultan Mustafa Han hazretlerinin zamanında Kartal Senesi Vakası'nda 150.000 kadar ehl-i İslâm askeri küffara mukabele esnasında iken merhum ve mağruffleh Koca Abdi Paşa hazretleri şîr-i dilir gibi meydan-ı rezm-ğ vega vü kârzarda olup ehli İslâmın başı pek

### Muharebenin Osmanlı-Rus Savaşı'na Etkisi

Kartal Sahrası Muharebesi, Osmanlı ordusunun muharebe gücünü önemli ölçüde olumsuz etkiledi. Alınan yenilgi üzerine Osmanlı cephe hattı dağıldı ve Osmanlı askerleri civar kalelere sığındı.<sup>113</sup> Ayrıca yenilgi askerlerin maneviyatını da oldukça kötü etkiledi. Nitekim Osmanlı ordusu 1770 yılı içerisinde Ruslarla bir meydan savaşı yapmaya cesaret edemedi. Hatta bu sebeple Sadrazam İvazzade Halil Paşa orduyu yedi ay boyunca İsakçı'da bekletmiş ve alınan yenilgilerle artan huzursuzluk da bu duruma eklenince askerlerin itaatsiz davranışları giderek artmıştır.<sup>114</sup>

Yenilginin Osmanlı ordusuna bir etkisi de Osmanlı askerlerinin Ruslar ile savaşmak istememeleri oldu. Ruslarla savaşmak istemeyen askerler giderek daha asi tavırlarda bulunmaya başladılar. Bu durum özellikle kalelerdeki askerler arasında sıklıkla görülmektedir. Örneğin, İsmail kalesindeki askerler Sadrazamın yanına İsakçı'ya gelmek istediklerini bildirdikten sonra isyan çıkararak hem işe getiren kayıklara saldırmış hem de kaleyi izinsiz tahliye etmişlerdir.<sup>115</sup>

Rus ordusu ise muharebede kazandıkları zafer sayesinde, Mustafa Sâbit'in de dediği gibi "*Küffar-ı bed-kirdâra sedd ü ha'il olacak bir şey olmayacağından*", daha rahat hareket etme imkanına kavuştu.<sup>116</sup> Bu

---

*sıkışık değil iken, kalafatlı çavuş kıyafetinde bir süvari casus alalacele Yeniçeri metrisleri verasından nida edip, "Bre Yeniçeriler, ne durursunuz, arkamızdan gavur geldi," diye atını tepip gitti. Kaybolunca hemen sözün sıdk ve kizbine bakmayıp koca Yeniçeri ordusu birdenbire boşanıp boşanıp firara müsaraat edince..."* Koca Sekbanbaşı, *Koca Sekbanbaşı Risalesi* (Haz. Abdullah Uçman), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1976, s.60-61; Yıldız, *a.g.m.*, s. 157-158; Şem'dânî-zâde Süleyman Efendi, *a.g.e.*, s. 44.

<sup>113</sup> Yüksel Çelik-Fatih Yeşil, *Osmanlı Modernleşmesinde Tereddüt ve Teceddüt Yılları (1768-1908)*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2023, s. 28.

<sup>114</sup> Köse, *a.g.e.*, s. 38.

<sup>115</sup> Yenilgi sadece orduyu değil, cephe hattında bulunan devlet ricalini de olumsuz etkilemiştir. Muharebenin şiddetine şahit olan birçok devlet adamı, rütbe ve görevlerini bırakarak geri dönmeyi kafasına koymuş, bunlardan *Feyzî Ağa ise* herhangi bir izin almadan İstanbul'a gitmiştir. Bu nedenle zeameti elinden alınarak *Defter Emini Veli Efendi'*ye verilmiştir. Bâbîâli, bu durumun önüne geçmek için firara yeltenen herkesin dirliğinin başkasına verileceğini ilan etmiştir. Ahmed Vasıf Efendi, *a.g.e.*, s. 431-432, Çalışkan, *a.g.m.*, s. 142.

<sup>116</sup> Anlamı: Düşmana set ve perde olacak bir şey olmadığından... Büyüktapu, *a.g.t.*, s.31.

amaçla Tuna'da bulunan önemli kalelerden, Bender ve İbrail haricinde İsmail, Akkirman ve Kili yeterli direnişi göstermeden Rusların eline geçti. Ruslar bu kalelerin düşmesiyle Beserabya'ya ayak bastılar. Bu durum stratejik olduğu kadar lojistik anlamında da Osmanlı Devleti için felaket oldu.<sup>117</sup>

### Sonuç

Kartal Sahrası Muharebesi, Osmanlı tarihinde alınan en büyük yenilgilerden biridir. Muharebenin önemi Osmanlı ordusunun içinde bulunduğu zafiyeti gözler önüne sererek askeri bozulmanın ne kadar ciddi boyutlara ulaştığını göstermesidir. Muharebe incelendiğinde Osmanlı ordusunun sayı avantajına karşın Rus ordusu karşısında birçok açıdan dezavantajlı olduğu görülmektedir. Osmanlılar sayı olarak Ruslardan daha kalabalık olsalar da Ruslar daha tecrübeli, daha disiplinli ve dönemin modern savaş metodlarını bilen bir orduya sahipti. Bunun yanında Rummyantsev gibi yetenekli bir komutanın idaresi altında bulunuyorlardı. Ayrıca Rusların top teknolojisi Osmanlılardan üstün durumdaydı. Rusların bu avantajları muharebe meydanında etkisini göstermiş ve alınan sonuç, sadece sayısal üstünlüğün bir muharebeyi kazanmak için yeterli olmadığını, disiplinli ve talimli orduların, iyi bir komutanla idare edilmesi durumunda nasıl muzaffer olduğunu da kanıtlamıştır. Bunun yanında Osmanlı Devleti, elindeki mevcut ordusu ile en büyük rakibi haline gelen Rusya karşısında başarılı olamayacağını bu muharebe ile acı bir şekilde tecrübe etmiştir. Kartal Sahrası Muharebesi'nin tek başına bütün Osmanlı askeri yapısını tamamen değiştirdiği söylenemez. Çünkü alınan yenilgi Allah'ın takdiri olarak görülmüştür. Ancak yine de Osmanlı askeri yapısındaki değişimlerin başlatıcısı olduğu söylenebilir. Bu değişim Topçu Ocağı ile başlamıştır. Muharebede Rus topçuların üstünlüğü göze çarpmış ve Baron De Tott öncülüğünde Sürat Topçuları Ocağı kurularak durum eşitlenmeye çalışılmıştır. Ordunun temeli olan piyade ve süvarilerin modernizasyonu ise daha ileri bir zamanda, Nizam-ı Cedid döneminde gerçekleştirilecektir. Ancak Kartal Sahrası Muharebesi her zaman hafızalarda yer etmiş, hatta Koca Sekbanbaşı Risalesi'nde bile yeni bir ordunun gerekliliği ifade edilirken Kartal Sahrası yenilgisi vurgulanmıştır.

<sup>117</sup> Çelik-Yeşil, *a.g.e.*, s. 29; Aksan, *a.g.e.*, s. 155.



Bu sebeple muharebenin Nizam-ı Cedid'i dolaylı yoldan başlattığı söylenebilir. Virginia Aksan'ın da dediği gibi “*Osmanlı İmparatorluğu'nun modern çağı Kartal muharebe meydanları ve Oçakov'un surlarında başlamıştır.*”<sup>118</sup>

## Kaynakça

### Arşiv Kaynakları

#### Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Tasnifi III. Mustafa Evrakı (AE.SMST.III): 52/3821.

Cevdet Askeri Evrakı (C..AS.): 50/2348.

Cevdet Dahiliye Evrakı (C..DH.): 297/14846.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e): 519/29, 519/30, 519/33, 519/34, 519/36, 519/37, 701/11.

### Kitap ve Makaleler

Afyoncu, Erhan, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010.

Afyoncu, Erhan, “Zenta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul, 2013, s. 279-281, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zenta>, (13.09.2023).

Ahmed Câvid Bey, *Osmanlı Rus İlişkileri Tarihi Ahmed Câvid Bey'in Müntehabatı*, (Haz. Adnan Baycar), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2004.

Ahmed Resmî Efendi, *Hulâsatü'l-İtibar (1768-1774 Osmanlı Rus Harbi Tarihiçesi)*, (Haz. Dr. Osman Köksal), Gazi Kitabevi, Ankara, 2011.

Ahmed Vâsıf Efendi, *Ahmed Vasıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âs'ar ve Haka'iku'l-Ahbâr'ı, 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)*, (Haz. Nevzat Sağlam), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020.

Akdağ, Mustafa, “Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 14, Mayıs, 1963, s. 51-61, [https://doi.org/10.1501/Tarar\\_0000000019](https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000019), (30.11.2023).

Akdağ, Mustafa, “Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.5, S. 3, Ankara, Ocak, 1947, s. 291-309, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2152433>, (01.01.2024).

<sup>118</sup> Aksan, *a.g.e.*, s. 184.

Aksan, Virginia, H., *Kuşatılmış Bir İmparatorluk. Osmanlı Harpleri 1700-1870*, (Çev. Gül Çağalı Güven), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2017.

Aksan, Virginia, H., *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmî Efendi (1700-1783)*, (Çev. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

Baron De Tot, François, *Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralarım*, (Çev. Mehmet, R. Uzmen), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1976.

Bayram, Ümmügülsüm, Filiz, *Enverî Târîhi: Üçüncü Cild (Metin ve Değerlendirme)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2014.

Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, 27. Baskı, İstanbul, 2008.

Beydilli, Kemal, “Mehmed Emin Paşa, Yağlıkçızâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara, 2003, s. 464-465.

Bezikoğlu, Metin, *Deterioration Of Ottoman Administration In the Light Of The Ottoman Russian War Of 1768-1774*, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001.

Büyüktapu, Okan, *Mahmûd Sâbit Târîh-i Silistire (İnceleme-Metin-İndeks)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013.

Çakır, Müjgan, “Yeniçeri Sofa Tezkireleri ve Manzum Bir Tezkire Metni Üzerine”, *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, Eylül, 2010, s. 17-23..

Çalışkan, Muharrem, Saffet, *(Vekayinüvis) Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi’nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000.

Çelik, Yüksel-Yeşil, Fatih, *Osmanlı Modernleşmesinde Tereddüt ve Teceddüt Yılları (1768-1908)*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2023.

Danişmend, İsmail, Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 4, Türkiye Yayınevi, Ankara, 1972.

Davies, Brian. L., *The Russo-Turkish War, 1768-1774 Catherine II and The Ottoman Empire*, Bloomsbury Academic, London, 2016.

De Madariaga, Isabel, *Çarıçe Katerina Çağının Sınırlarını Zorlayan Kadın*, (Çev. Mehmet Harmancı), Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

Demir, Uğur, *1768-1774 Savaşı Öncesi Osmanlı Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2023.

Gobadze, Lia, *Kral I. Solomon Döneminde (1752-1784) İmereti Krallığı’nın Osmanlı Devleti ile İlişkileri*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2022.

Hammer, Joseph, Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 8, C.15, İkra Okusan Yayınları, İstanbul, 1990.

İlgürel, Mücteba, "Elmas Mehmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul, 1995 s. 62-63, <https://islamansiklopedisi.org.tr/elmas-mehmed-pasa>, (13.09.2023).

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005.

Koca Sekbanbaşı, *Koca Sekbanbaşı Risalesi*, (Haz. Abdullah Uçman), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1976.

Kanar, Vedat, *Lehistan'ın Parçalanma Sürecinde Osmanlı Devleti ile İlişkileri (1772-1795)*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2011.

Köremezli, İbrahim, "Osmanlı-Rus Harpleri (1768-1878)", *Osmanlı Askeri Tarihi Kara Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 249-285.

Köse, Osman, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması (Oluşumu-Tahlili-Tatbiki)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2.Baskı, Ankara, 2020.

Kurat, Akdes. Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1987.

Lee, Stephen, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*, (Çev. Ertürk Demirel), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.

Mackenzie David-Curran Michael, W., *A History Of Russia, The Soviet Union, And Beyond*, Forth Edition, Wadsworth Publishing Company, California, 1993.

Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic-ül-Vukû'ât Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi*, I-IV, (Haz. Yılmaz Kurt), Birleşik Yayınları, Ankara, 2008.

Nagata, Yuzo, "Muhsinzade Mehmet Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31, Ankara, 2020, s. 48-50.

Osmanlıoğlu, Serkan, *Mustafa Kesbi'nin 1768-1774 Harb-i Vekayi'i (Değerlendirme-Çeviri Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017.

Öge, Mustafa, *Vak'a-i Hamidiye Mehmet Sâdık Zâim-Zâde (Tenkidli Transkripsiyon)*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2001.

Öğreten, Ahmet, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyihalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Özkan, Selim, Hilmi, "Türk Tarihinin Kırılma Noktası, Zenta Faciası", *Journal of Turkish Studies*, C. 4, S. 3, İstanbul, Bahar, 2009, s. 1779-1793.

Riasanovski, Nicholas. V.-Steinberg, Mark, D., *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze...*, (Çev. Figen Develi), İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2016.

Sarıcaoğlu, Fikret, "İvazzâde Halil Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul, 2001, s. 494-496.

Sertoğlu, Midhat, *Mufassal Osmanlı Tarihi: Resimli-Haritalı*, 5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.

Sorel, Albert, *On Sekizinci Asırda Mesele-i Şarkıyye Ve Kaynarca Muahedesi*, (Haz. Eyyub Şimşek), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Stone, David, R., *A Military History Of Russia From Ivan The Terrible To The War In Chechnya*, Praeger Security International, London, 2006.

Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it Tevarih II.A*, (Haz. M. Münir Aktepe), İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1978.

Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it Tevarih II.B*, (Haz. M. Münir Aktepe), İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1978.

Tansel, Selahattin, "Osmanlı-Leh Münasebetleri (1764-1768)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 1, Ankara, Ocak, 1946, s.69-84.

Şirokevad, Aleksandr, Borisovich, *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış*, (Çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.

Uyar, Mesut-Erickson, Edward, J., *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

Uzunçarşılı, İsmail, Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 5, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Yeşil, Fatih,-Gezer, Ömer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda "Sürat" Topçuluğu II (1773-1807): Taktik, Talim, Muharebe Performansı ve Nizâm-ı Cedid", *Osmanlı Araştırmaları*, C. 53, S. 53, Aralık, 2018, s. 231-286.

Yıldırım, Alper, *Siyasi ve Mezhebî açıdan Osmanlı İnan İlişkileri (Sultan I. Mahmud Dönemi)*, Akademik Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2019.

Yıldız, Aysel, "Osmanlı Tarihinde Bir Ordu Boykotu; Maçın Bozgunu (1791) Akabinde Yaşanan Tartışmalar", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Aralık, 2016, s. 123-162.

Yıldız, Hakan, "1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı Ortasında Kırım Pazarlığı: Fokşan Barış Müzakereleri", *Kadim*, S. 3, Nisan 2022, s. 1-30.

Yılmaz, Ömer, Faruk, *Osman Gâzi'den Sultan Vahîdüttin Han'a Osmanlı Tarihi* 4, (Ed. Selman Soydemir), Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2014.

Zinkeisen, Johann, Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1699-1774)*, V, (Çev. Nilüfer Epçeli, Edit. Erhan Afyoncu), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011.

### İnternet Bağlantıları

<https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/596748>, (26.01.2024).

<https://www.britannica.com/biography/Nikolay-Petrovich-Graf-Rumyantsev>, (23.11.2023).

<https://www.google.com/maps/@45.4060736,28.50775,11.5z?hl=en&entry=ttu>, (21.01.2024).

**Araştırma Makalesi/ Research Article**

**Türkiye’de Rumeli Muhacirlerinin "Konya/Karaman  
Köklü Olma" Söylemine Dair Tarihî Bir Analiz**

**Galip Çağ\***

(ORCID: 0000-0001-8170-6053)

**Makale Gönderim Tarihi**

26.05.2024

**Makale Kabul Tarihi**

21.06.2024

**Atıf Bilgisi/Reference Information**

**Chicago:** Çağ, G., "Türkiye’de Rumeli Muhacirlerinin "Konya/Karaman Köklü Olma" Söylemine Dair Tarihî Bir Analiz", *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (Haziran 2024), 157-175.

**APA:** Çağ, G. (2024). Türkiye’de Rumeli Muhacirlerinin "Konya/Karaman Köklü Olma" Söylemine Dair Tarihî Bir Analiz. *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6(1) (Haziran 2024): 157-175.

**Öz**

Osmanlı idaresinin Rumeli’de son bulması ile başlayan ve kısmen halen devam ede gelen Rumeli’den tersine göç ile Anadolu’da muhacir kavramına bağlı birçok kök tanımlaması ortaya çıktı. Buna göre bilhassa 1950 sonrasında o zamanki Yugoslavya’dan gelen muhacirlerin atalarının, Konya/Karaman’dan Osmanlı döneminde buralara göçürüldükleri, sürgün ettirildikleri ya da yerleştirildiklerine dair söylemleri zamanla nerede ise tüm muhacirler için bir kök söylem haline geldi. M. Tayyib Gökbilgin’in 1943’te düzenlenen Türk Tarih Kongresi’nde konuya dair ortaya koyduğu tespitler bugüne dek de geldi. Ancak müstakil bir çalışma ile bu problem tafsilatı ile değerlendirilmedi.

Bahsedilen köken tanımlamasına dair araştırmaların bir neticeye varabilmesi ancak Osmanlı tarihinin Rumeli’yi fethettiği ilk dönemlerine dair kayıtların incelenmesi ile mümkündür. Bu anlamda bölgedeki Türk varlığının

---

\* Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, galipcag@gmail.com.

Assoc. Prof. Dr., Abant İzzet Baysal University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Türkiye.

kökenleri de bu tartışmanın önemli bir kısmını oluşturur. Zira Konya/Karaman köklü olma iddiasının bölgedeki Türk varlığını sadece Osmanlı idaresine bağlaması bu anlamda başka bir sorunu da ortaya koyar. Dolayısı ile konuya dair tartışmanın Rumeli'deki Türk varlığının kökleri üzerinden ilerletilmesi doğru bir sonuca varabilmek açısından mühimdir.

Bu çalışma evvela Rumeli muhacirlerinin Konya/Karaman köklü olma iddiasının tarihî sürecine odaklanmaktadır. Buna göre Osmanlı kuruluş devri Rumeli fetihleri ve sonrası ile Osmanlı öncesi Rumeli'ne Türk yerleşimi konuları başlıkta cevap aranan soruya dair önemli hususlardır. Bu noktada Osmanlı kronikleri ile konuya dair önceki çalışmaların sundukları ana kaynakları teşkil edecektir. Bu manada çalışmanın bu kök tartışmasına dair çalışmalara bir başlangıç teşkil etmesi önemli bir gayedir.

**Anahtar Kelimeler:** Osmanlı, Rumeli, Muhacir, Göç, Konya/Karaman.

### **A Historical Analysis Of The Discourse Of "Being Rooted in Konya/Karaman" Of Rumelia Immigrants in Turkey**

#### **Abstract**

Reverse migration from Rumelia, which started with the end of Ottoman rule in Rumelia, still continues partially. Accordingly, many root definitions related to the concept of immigrant emerged in Anatolia. Accordingly, the discourse of the immigrants who came from Yugoslavia, especially after 1950, that their ancestors were migrated, exiled or settled here from Konya/Karaman during the Ottoman period, became a root discourse for almost all immigrants over time. M. Tayyib Gökbilgin's findings on the subject at the Turkish History Congress held in 1943 have survived to this day. However, this problem was not evaluated in detail in a separate study.

Research on the mentioned definition of origin can only come to a conclusion by examining the records of the early periods of Ottoman history when it conquered Rumelia. In this sense, the origins of the Turkish presence in the region constitute an important part of this discussion. Because the claim of being rooted in Konya/Karaman attributes the Turkish presence in the region only to the Ottoman administration, which also reveals another problem in this sense. Therefore, it is important to advance the discussion on the subject through the roots of the Turkish presence in Rumelia in order to reach a correct conclusion.

This study primarily focuses on the historical process of the Rumelian immigrants' claim to be rooted in Konya/Karaman. Accordingly, the issues of Turkish settlement in pre-Ottoman Rumelia, together with the conquests of Rumelia during the Ottoman founding period and its aftermath, are important

issues regarding the question sought to be answered in the title. At this point, the Ottoman chronicles along with the previous studies on the subject will constitute the main sources. In this sense, it is an important aim for the study to constitute a beginning for studies on this root debate.

**Keywords:** Ottoman, Rumelia, İmmigrant, Migration, Konya/Karaman

### **Giriş: Geleneksel Bir Kabul Olarak Karamanlı Olma İddiası**

Anadolu'dan Rumeli'ye, Rumeli'den de Anadolu'ya muhaceret ve sürgün yollu insan akını, Osmanlı idaresi boyunca kendini sıklıkla gösteren sosyolojik, etnik hatta antropolojik bir olgu olarak var oldu. Buna bağlı olarak evvela tarihçiler akabinde de diğer sosyal bilim uzmanları Osmanlı dönemi göçlerini birçok açıdan mercek altına aldı. Kuruluş devrinde farklı gerekçe ve şekillerde gerçekleşen yoğun insan hareketliliği özellikle 19. yüzyıldaki hızlı küçülme ve siyasi baskılarla farklı bir veçhe kazandı. Şüphesiz ki bu çalışmanın tüm bu süreci incelemesi mümkün değildir. Dolayısı ile çalışmanın sınırının bu göçler sonunda ortaya çıkan köken tartışmalarının en yaygını olan Rumeli göçmenlerinin Konya/Karaman köklü olma iddiasına dair çizildiğini belirtmekte fayda vardır.

Bahse konu iddianın ne zaman ortaya çıktığı ya da temellerine dair bugüne dek müstakil bir çalışmanın kaleme alınmadığını belirtmekte fayda varken bunun birçok sebebi olabileceği de açıktır. Evvela bu iddianın temeli Rumeli'ne Osmanlı idaresinde gönderilen ilk Türk/Türkmen/ yörük grubunun Karamanlılar olduğu savıdır. Öncelikle bu iddianın argümanlarının ortaya konması şarttır. Dolayısıyla da çalışmanın odağındaki ilk soru *Osmanlıların Rumeli'ne gönderdiği ilk topluluk Karaman Türkmenleri midir?* olacaktır. İkinci odak noktası ise, bu iddianın devamında bölgeye en fazla Karaman bölgesinden Türkmen gönderilmiştir şeklindeki kabuldür. Ve son olarak hemen hemen tüm Rumeli göçmenlerinin atalarının Karaman köklü olma iddiası göz önüne alındığında *Osmanlı idaresi ancak 15. yüzyıl ortalarında tamamen kontrol altına aldığı Karaman'dan önce Rumeli'ne başka Türkmen grupları göndermemiş midir?* sorusu üçüncü odak noktasını oluşturacaktır.

Bu çalışmanın konusu olan iddiaya dair ilk tartışmanın III. Türk Tarih Kongresi'nde M. Tayyip Gökbilgin tarafından açıldığı söylenebilir(1943). Zira ondan sonra kaleme alınmış birçok çalışma, Rumeli'ye göçürülen ilk Türkmen grubun -zamanı konusunda mutabakat olmasa da- Konyarlar olduğu bilgisini onun bildirisindeki şu cümlelerden yola çıkarak verirler:<sup>1</sup>

*“...Anadolu'dan yarımadaya geçip yerleşen ilk Türk gurubu olmak üzere, Selçukî merkezi Konya'ya mensup olduklarından dolayı bu suretle ad alan Konyarlar gösterilir. Bu mesele ile meşgul Batılı alim ve müdekkiklerin hemen hepsi Konyarları bazen yürükler ve evlad-ı fatihanla karıştırmakla beraber, Konya'dan gelerek yerleşmiş göstermekle, fakat tarihini ya Bizans imparatorları tarafından 12 inci yüzyılda veya daha evvel çağırılmak veya ilk Osmanlı istilası ile gelip yerleşmek suretinde olmak üzere tespit etmekte ihtilafa düşmektedirler.”*

Özellikle Karaman bölgesinden Rumeli'ye göçlerin sürgün boyutuna dair ve dolayısı ile de Gökbilgin'in değerlendirmesine en tafsilatlı katkı ise Hasan Basri Karadeniz'den gelir. Uzunca süredir tartışılğelen Osmanlı-Karamanoğulları ilişkisini tarihi bir süreçle aktaran Karadeniz çalışmasında özellikle 15.yüzyıl ortasındaki Karaman bölgesi sürgünlerini çağdaş kaynaklardan yola çıkarak aktarır. İlerleyen kısımda ayrıntıları verilecek olan bu sürgünler sonunda çalışmasını Fatih'in İçoğlanı, Angiolello'nun bilgilerinden de destek alarak Gökbilgin'e benzer şekilde bitirir.<sup>2</sup>

Bahse konu tartışmanın başladığı ve halihazırdaki durumunu gösteren bu iki çalışmanın sundukları, aşağıdaki bulguları gözden geçirmeden dahi Konya Karaman köklü olma meselesinin geleneğe dair bir söylenti olma halini ortaya koymaktadır. Yine de bu çalışma sonunda Rumeli göçmenlerinin kök arayışlarına tarihi ve bilimsel bir düzlem sağlamak en önemli gayelerden biri olacaktır. Çünkü bir türlü bilimsel bir düzleme oturtulamayan bu söylemin, geçmişte yapılmış birçok çalışmanın sundukları ile ele alınması sonucunda ancak doğru bir şekilde anlaşılması mümkün olabilecek gibi görünmektedir.

<sup>1</sup> M. Tayyip Gökbilgin, “Rumeli'nin İskânında ve Türkleşmesinde Yürükler”, III. Türk Tarih Kongresi Kongresi Tebliğleri(15- 20 Kasım 1943), (1948), s. 649.

<sup>2</sup> Hasan Basri Karadeniz, “Karaman Sürgünleri (1467 - 1474)”, Belleten, 284, (2015), s. 94.



## Osmanlı Rumelisinde İlk Göçerler

Osmanlı Devleti'nin en bilindik hali ile Çimpe'nin alınması sonrasında Rumeli'de başlattığı Türkleşme/İslamlaşma faaliyetleri sadece kılıç yolu ile olmadığı gibi bilinenin aksine sadece konar göçer Türkmenler/Yörükler eli ile de gerçekleşmedi. Zira ilk dönemlerde buraya Anadolu'nun şehirli yerleşik meslek sahibi nüfusunun da aktarıldığı kaydedilmektedir.<sup>3</sup> Konuya dair düzeltilmesi gereken ilk ve en önemli yanlış da bu olmalıdır. Yine kaldı ki Osmanlı idaresinin bölgeye bu göçlerle gerçekleştirmek istediği şeyin sadece bir sosyal dengeleme değil buraya ait kadim rejimin karşısına hem İslamî hem de Türk töresine ait hususiyetler barındıran yeni bir rejim getirmek olduğunu unutmamak gerekir. Yani feodal olanın karşısına konulacak feodal olmayan yeni düzenin temelleri bu insan hareketliliği ile atılacaktır.<sup>4</sup>

Ayrıca Rumeli'deki Türkleşme ile Anadolu'daki genişleme birbirine bağıntılı ve stratejik bir düzenle gerçekleşti. Aksi durumda Anadolu nüfusunun bilinçsiz bir şekilde Batı'ya aktarılması Osmanlı idaresi için ciddi sorunlar doğurabilirdi. Ancak yine de yakın zamanlarda özellikle Balkanlar'da faaliyet gösteren bazı araştırmacıların konuyu bir tarih yazımı yanlışlığı olarak kabul edip bu çalışma boyunca da anlatılmaya çalışılacak tüm bu göçleri "spontane" olarak kabul ettikleri de vâkidir.<sup>5</sup> Hatta aynı çalışmada göçlerin/sürgünlerin salt Türkmen/yörük göçü olmayıp ayrı bir etnik tanımlama ile Tatarlar'ı da kapsadığı ısrarla ifade edilir. Bu yönü ile üstü kapalı olarak bölgenin bu göçler ile Türkleştiği iddiası da zayıflatılmaya çalışılır. Ki bu sorun sadece sosyolojik değil dini bir boyut da içerir. Teopolitik bir bakışla ifade edilmesi gerekirse Osmanlı idaresinin tek derdi bu dönemde Rumeli'ni Türkleştirmek/İslamlaştırmak değildi.<sup>6</sup> Bunun ötesinde tevarüs ettiği

<sup>3</sup> Mehmet İnaş, "Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti", *Türkler*, IX, (2002), s. 154.

<sup>4</sup> Hüdai Şentürk, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Devrinde Rumeli'de Uyguladığı İskan Siyaseti ve Neticeleri", *Bellekten*, 57, (1993), s. 94.

<sup>5</sup> Antonina Zhelyazkova, "Bir Tarihyazımı Sorunsalı Olarak Balkanlar'da İslamlaşma: Güneydoğu Avrupa Perspektifi", *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarihyazımı Tartışması*, Der. F. Adanır, Suraiya Faroqhi, (2011), s. 269.

<sup>6</sup> Haldun Eroğlu, "Osmanlı'nın Rumeli'deki Göç Stratejileri ve Teopolitiği Üzerine", 38. ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ed. Z. Dilek, M. Akbulut, S. Cöhce, Z. B. Özer, R. Gürses, B. K. Taşkın, (2011), s. 1289.

devlet geleneği ile fethedilen bölgelerde yıkıcı bir yerleşim sağlamanın ötesinde yurt edinme gayesinin de söz konusu olduğu açıktır. Ve böyle bir gayenin Bitinya sınırında birikmiş kalabalık bir Anadolu ahalesinin kontrolsüzce Rumeli'ye geçirilmesi ile gerçekleşmesi de mümkün görünmemektedir. Zaten Halaçoğlu da özellikle 15. yüzyılda buraya aktarılan nüfusun Tuna kıyılarına doğru ilerletilip buralara yerleştirilmesinin gayesini bu şekilde açıklar.<sup>7</sup> Hatta yarım asır sonrasında bu Türkmen/yörük gruplarının bölgede devlete ait bir sınıf ve teşkilat haline gelmesini de bununla izah eder. Bununla birlikte bu göç ettirilme ile alakalı zaman zaman Bizans ile yoğun pazarlıkların yapıldığı, bu Türkmenlerin uc bölgeden bir yığılma yolu ile değil zaman zaman diplomatik anlaşmalar yolu ile karşı yakaya geçirildiği vakidir. Gibbons buna örnek olarak I. Bayezit'in İstanbul kuşatması sırasında Bizans'ın Sirkeci'de Müslüman ahali için 700 hanelik bir yerleşim inşasına razı gelmesini sunar.<sup>8</sup> Hatta çalışmanın devamında Eflak voyvodası Micea'nın (Mirçe) kendisine esir düşmesi sonrasında özgürlüğü için yapılan pazarlıkta Tuna kıyılarına herhangi bir Müslüman yerleşiminin olmaması konusunda ciddi münakaşaların yapıldığını da ekler. İhtimal bu dönemde bölgeye yerleştirilen Türkmenlerin varlığı buradaki tüm muktedirleri ürkütmüş görünmektedir. Dolayısı ile oldukça erken sayılacak bu evrede Rumeli'ye azımsanmayacak sayıda Anadolu halkının geçirildiği açıktır. Ayrıca burada eklemekte fayda vardır ki tarih yazımında yanlış anlaşılabilir bir husus olarak Yaşar Yücel'e göre fetihler sonucunda Anadolu'da Rumeli'ye göçler hızlandığı gibi ardı arkası kesilmeyen nüfus geçişi ile fetihler de zaruri hale geliyordu.<sup>9</sup> Yani Osmanlı'nın Rumeli fetihleri ile bölgeye nüfus aktarımı arasındaki neden sonuç ilişkisi zaman zaman yer değiştirebiliyordu.

### Konyarlar Meselesine Dair

Çalışmanın başında problematiğin başlangıç noktası olarak Gökbilgin'in 1943'te sunduğu bildiri den bahsedilmişti. Daha sonra kaleme alacağı kıymetli eseri *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı*

<sup>7</sup> Yusuf Halaçoğlu, "XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlar'da Bazı Osmanlı Şehirleri", *Belleten*, 53, (1989), s. 638.

<sup>8</sup> H. A. Gibbons, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Çev. Ragıp Hulüsi, İstanbul, 1928, s. 176.

<sup>9</sup> Yaşar Yücel, "Balkanlar'da Türk Yerleşmesi ve Sonuçları", *Bulgaristan'da Türk Varlığı (Bildiriler)*, Ankara 1985, s. 69.

*Fatihân'da* (İstanbul, 1957) konuyu genişleten Gökbilgin, 1861'de yayınlanan *Ethnographie de la Turquie d'Europe/Ethnographie der Europäischen Türkei*'i kaynak göstererek Anadolu'nun Rumeli'ye geçen ilk topluluğun Konyarlar olduğunu ifade eder. Türkiye'de birçok araştırmacı bu bilgiyi hiçbir eleştiriye tabi tutmadan doğrudan Konya bölgesi ile ilişkilendirirken o konuya dair yabancı araştırmacıların fikirlerini de ortaya koyarak nihai tespitini söyler ve Konyarlar'ın Konya köklü olmakla birlikte Rumeli'ye ya Bizans'ın Makedonya'daki nüfus dengesini sağlamak için getirildiklerini ya da 14. yüzyıldaki ilk geçiş ile geldiklerini ifade eder. Gökbilgin bu bilgiye özellikle Selanik ve Teselya bölgesindeki Serfiçe'de yaşayan Türklerin Konya'dan geldiklerine dair kabul sebebi ile bu isimle anıldığını da ekler.<sup>10</sup> Ancak Gökbilgin bu Konyarlar'ın Selçuklular zamanında gelenler değil II. Murat ve Fatih devrindeki Karaman mücadelesi sırasında Ankara, Konya ve Karaman'dan gelen aşiretlerin bakiyeleri olduğunu ifade eder. Hatta o da bu sebeple bölge halkına yine geleneksel bir durum olarak Konyalı olma şifahi bilgisinin yerleştirildiğini ekler.<sup>11</sup> Osmanlı son döneminde bu topluluğun Tesalya bölgesindeki Kozan ve Kayalar bölgesinde yaşadıkları düşünülür. 19. yüzyılda kurulan müstakil Serfice/Serfiçe sancağında Kozan, Kozane, Kayalar ise Cuma kazası olarak kaydedilir.<sup>12</sup>

Burada akla gelen diğer bir önemli soru da Konyarlar olarak adlandırılan bu grubun Rumeli'ye sürgün edilen kısmının niceliğidir. Lakin buna dair de somut bir bilgi bulunmadığı açık olup Karadeniz'e göre bugün ki Yunanistan topraklarına bu şekilde sürgün edilen Karaman/Konyar sayısı 1000-1500 hane kadardır.

<sup>10</sup> M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, (1957), s. 10

<sup>11</sup> Gökbilgin, *age*, s. 649-650.

<sup>12</sup> İlkay Erken, "Müstakil Serfiçe Sancağının Teşkili ve İdaresi (1881-1888)", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 44, (2021), s. 206.



**Resim 1.** Serfiçe, Kayalar, Kozan Bölgesi

### İlk Fetihler ve Sonrası

Kaynaklar, Osmanlıların Rumeli'ne geçişini bir başlangıç noktası olarak Çimpe Kalesi'nin alınması(1353) ile eşleştirse de bundan sekiz sene kadar evvel Karesi Beyliği'nin ilhakının bu yolu açan asıl gelişme olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü Daha Osman Bey'in Bilecik'i aldığı 1299'da artan şöhretine bağlı olarak II. Mesut'un oğullarının o zamanki adı Simre olan Amasya'da yaşadığı sıkıntılar sonunda buralardan karesi ve Aydın bölgesine yoğun bir Türkmen göçü yaşanmıştır bile. Hatta Feridun Emecen'in *Târih-i Ali Selçuk*'tan yaptığı bir ictibasa göre Dobruca bölgesinden de bazı Müslümanlar "gavurlardan" kaçarak yine Karesi bölgesine gelmişlerdir.<sup>13</sup> Bu da Çimpe'den çok daha erken dönemlerde Karesi bölgesindeki nüfus birikmesinin başladığını göstermektedir.

Osman Bey sonrasında Orhan Bey ile birlikte Bizans'a karşı izlenen denge politikasında da yine Karesi emirlerinin yönlendirici vasfı dikkat çekicidir. Yine Emecen'e göre bu dönemde belirlenen Rumeli iskân anlayışında Karesi etkisi siyasi manada da dikkat çekicidir. Karesi

<sup>13</sup> Feridun Emecen, İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası, (2016), s. 34.

tarafının Osmanlıların Rumeli'ye geçmesi ve bunu yaparken de Bizans ile ittifaklar kurmasındaki çabasını *a prioiler* yolu ile anlamaktan başka çare olmamakla birlikte bölgelerinde biriken nüfusun yarattığı menfi tesirden kurtulmak için bu yolu seçtiklerini düşünmek de bir varsayım olarak burada durmalıdır. Ayrıca bu evrede Süleyman Bey'i de anmak da yerinde olacaktır.

Osmanlı kaynaklarında Süleyman Bey'in adına ikinci kez Karesi bölgesinin fethi meselesinde rastlanır. Bu da kabaca Orhan Bey'in Marmara sahillerinde faaliyet gösterdiği ve tamamı ile 1337-1348 yılları arasına rastlayan dönemi kapsar. Bu tarih sonrasında Süleyman Bey karesi bölgesinin ilk sancak beyi olur ve zaten Kapıdağ, Edincik, Lapseki bölgesini alarak burayı Rumeli'ye geçiş yolu olarak da belirler. Hatta Enverî'den yapılan bir nakle göre Süleyman Bey Kemer'den Gelibolu tarafına üç bin kişilik bir grup ile bu sıralarda geçip hatta Umur Bey ile de görüşür.<sup>14</sup> Bu bilgi önemlidir zira bu döneme dair iki araştırmaya göre Umur Bey'in burada bulunduğu tarihler farklı nakledilir. Buna göre Emecen 1345 Haziran'ında Aydınoğlu, Saruhan ve Karesi müşterek birliklerinin Gelibolu üzerinden Rumeli'ne geçtiklerini ve Dimetoka Gümülcine, Selanik muhitlerinde faaliyet gösterdiklerini belirtirken<sup>15</sup>, Donald Nicol çalışmasında bu tarihi geriye çekerek Kantakuzenos'un şaibeli iktidarını güçlendirmek için zaten Rumeli'de faaliyetler gösteren bu üç beylikle ittifaklar kurmaya çalıştığını ifade eder.<sup>16</sup>

Ayrıca Süleyman Bey'in Karesi emirlerinden Ece ve Gazi Fazıl beyleri Rumeli tarafına geçirterek keşifte bulundurduğu da bilinmektedir.<sup>17</sup> Onların bu tarafa maiyetleri olmadan geçmeyecekleri düşünülürse bu geçişin dahi bahse konu iskâna katkı sağladığı açıktır. Kaldı ki; Neşrî'nin verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre Süleyman Paşa'nın Rumeli'deki ilerlemeye bağlı olarak merkeze sürekli bilgiler verdiği ve evvela Karesi topraklarında bulunan Arap göçerlerin Gelibolu'ya geçirildiği akabinde de Hayrabolu'ya yine azımsanmayacak bir Karesi topluluğunun

<sup>14</sup> Enverî, *Düsturnâme-i Enverî* (Medhal), Haz. Mükrimin Halil, (1929), s. 23

<sup>15</sup> Emecen, *İlk Osmanlılar*, s. 252;

<sup>16</sup> Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, Çev. Bilge Umar, (1999), s. 187.

<sup>17</sup> Emecen, *age*, s. 76.

aktarıldığı anlaşılmaktadır.<sup>18</sup> Osmanlı kaynaklarına göre bu akın 1356-57 tarihleri arasında yoğunlaşır.<sup>19</sup> Ayrıca Sezai Sevim'in verdiği bilgilere göre bu ilk geçiş sırasında Osmanlı birliklerinin ardında bir tehdit oluşturma kaygısı ile bölgedeki Hıristiyan halkın bir kısmı Anadolu tarafına geçirilir.<sup>20</sup> Anlaşılan o dur ki, Osmanlı idaresinin bu ilk nüfus aktarımında bile mesele sadece yer değişimi olarak değil stratejik bir planlamaya bağlı sosyal hareketlilik olarak bakılmaktadır. Ve en başından itibaren kalıcı bir yerleşimin planı yapılmaktadır.

I. Murat devri Rumeli fetihlerinin hızlandığı dönem olması sebebi ile oldukça yoğun bir nüfus geçişine sahne olur. Ki Emecen'e göre bu fetih başarısı ve sonrasında bölgenin Türk iskânına açılmasında onun döneminde Karaman gücünün kırılması önemli bir oluyur.<sup>21</sup> Saruhan Türkmenlerinden oluşan ve vassallık sistemine bağlı olarak gerçekleşen<sup>22</sup> bu ilk geçişler Oruç Bey'in verdiği bilgilere bakılırsa Lala Şahin Paşa'nın Kavala, Drama, Serez ve Karaferye şehirlerini fethetmesinden sonra 1374-1375 tarihleri arasında gerçekleşir.<sup>23</sup> Özellikle 1384-85 tarihleri arasında Adriyatik'e doğru genişleyen fetihler ile yine Saruhan bölgesinden ciddi bir nüfus Serez'e aktarılır.<sup>24</sup> 1341 yılında III. Andronikos'un ölümü sonrasında eşi Anna dö Savua'dan olan oğlu İoannis'in vesayeti ve vekaleti, Kantakuzenos'a geçer.<sup>25</sup> Bu önemli bir tartışmayı da başlatır. Zira miras yolu ile kendine geçen imparatorluğu İstanbul ve Edirne'de kabul göremediğinden Kantakuzenos Dimetoka'ya geçerek İmparatorluk tacını burada giyer. Bu başkent ile bir iki başlılık durumu yaratır.

Tüm bunlar olurken Kantakuzenos'un muhalifleri Bulgar kralından yardım talep ederler ancak Kral Alexander yardım için geldiği yerlerde yağma yapar ve akabinde Kantakuzenos ile anlaşarak destek

<sup>18</sup> Neşrî, Tevârih-i Âl-i Osman, Haz. Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen, I, (1992), s. 183.

<sup>19</sup> Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512), Haz. Necdet Öztürk, (2000), s. 21.

<sup>20</sup> Sezai Sevim, "Türklerin Rumeli'ye İlk Geçişleri ve İskân Faaliyetleri", Balkanlar'daki Türk Kültürünün Dün, Bugünü ve Yarını, Uludağ Üniversitesi Yayınları, (2002), s. 43.

<sup>21</sup> Emecen, age, s. 63-64.

<sup>22</sup> Emecen, age, s. 107.

<sup>23</sup> Oruç Bey, Tevârih-i Âl-i Osman, Hannover 1925, Neş. F. Babinger, s. 24.

<sup>24</sup> Hadidî, Tevârih-i Âl-i Osman, (1299-1523), Haz. Necdet Öztürk, (1991), s. 101-102.

<sup>25</sup> İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, I, (2015), s. 155.

bekleyenleri şaşırtır. Bu arada baskıların tüm hızı ile devam etmesi üzerine Kantakuzenos, önce Sırp kralından, daha sonra istediği yanıtı alamaması üzerine Aydınoğlu Umur Bey'den yardım ister. Bu yardım talebi önemli bir süreci devreye sokar. Çünkü Umur Bey'e istenen yardım, devamında bölgede Osmanlı öncesinin en mühim nüfus hareketlerinden birine sebep olur.

Umur Bey önce otuz iki gemi ve yirmi dokuz bin kişi ile geldiği Dimetoka'da Kantakuzenos'un eşi İrene tarafından karşılanır.<sup>26</sup> Bu karşılama Kantakuzenos'un Dimetoka'ya geçişi sonrasında bir karargah merkez haline gelen şehrin hüviyetinin anlaşılması açısından da önemlidir.<sup>27</sup> Umur Bey bu gelişinde Bulgarları kovarak Kantakuzenos'u rahatlatır ancak birkaç sene sonra 1344'de İzmir'in Latinler tarafından ele geçirildiği sırada Umur Bey'in donanmasının yakılması İmparator'u paniğe düşürür.

1345'de Umur Bey, Karesioğulları ile birlikte İmparatora yardım etmeye çalıştı ancak donanması yakılmış olduğundan bunu başaramaz. Ve aralarındaki ilişkiye bağlı olarak onu Orhan Bey'den yardım almasını konusunda yönlendirir. Bu tavsiye üzerine Umur Bey'den umudunu kesen İmparator, Orhan Bey'in yardımına başvurmak zorunda kalır. Bu zarurete bağlı olarak kuruluş devrinde alışılabilen siyasi evliliklerden biri gerçekleşir ve 1346'da kızı Teodora'yı Orhan Bey'e nikâhlar. Bu sayede güçlü bir ittifak da kurulur.

Bu olaylar sürecinde Saruhan bölgesinden özellikle Selanik civarına geçen Türkmenlerin etkisi Osmanlı klasik dönemine dair tahrir çalışmalarında yer isimlerinden de tespit edilebilmektedir. Zira azımsanmayacak sayıda gerçekleşen bu geçiş ile birlikte kurulan yeni yerleşim yerlerinin isimleri sonraki dönemlerde de kaynaklarca takip edilir hale gelir. İnalçık bu dönüşümü çoğunlukla yeni kurulan köylerle irtibatlandırır.<sup>28</sup> Dolayısı ile bölgedeki yer isimlerine dair onamastik çalışmaların halen yeterli düzeye gelememesi çalışmanın problemi açısından büyük bir eksiklik olarak karşımızda durmaktadır. Örneğin Makedonya Kırçova'daki karye isimleri ile alakalı bir tahrir çalışması

<sup>26</sup> Enverî, Düsturnâme-i Enverî (Medhal), Haz. Mükrimin Halil, (1929), s. 46

<sup>27</sup> Ates, Hacer. "Bizans Kalesinden Osmanlı Şehrine: Fethinden XV. Yüzyıl Sonlarına Kadar Dimetoka", İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, 75 (2021), s. 96.

<sup>28</sup> Halil İnalçık, "Rumeli", Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, IX, (1964), s. 770.

sırasında; burada kaydedilen iki karye, **Demirce** ve **Sarihan** (Saruhan) dikkat çeker. Bunlar, birbirinden bağımsız iki karye gibi gözükse de Saruhanoğulları tarihine bakıldığında bu iki karyenin birbirleri ile önemli ilişkileri olduğu görülür. Bilindiği üzere Saruhanoğulları bugün ki Manisa civarında kurulur ve hüküm sürer. Kurucusu sayılan Saruhan Bey bazı ihtilaflara rağmen Selçuklu hükümdarı II. Mesud'un ümerasından sayılır.

II. Andronikos'un Anadolu seferi sırasında ki bu sefer II. Mesud'un tahta çıkış tarihe rastlar Saruhan Bey de askeri manada kendini göstermeye başlar. Büyük bir Bizans askeri seferi hengamesine rastlayan dönemde Saruhan Bey de faaliyetlerini arttırarak 1313'te Manisa'yı alır. Sefer katılan kardeşi Çuğa Bey'e bu bölgede yer alan Demirci(Demirce) yöresini tevcih eder. Bu bilgi yukarıda verilen onomasitk veri açısından oldukça önemlidir. Çünkü Umur Bey komutasındaki Saruhan birliklerinin 1334'de gerçekleşen Trakya çıkartmasına katıldıkları da göz önüne alındığında, bahsi geçen defterde Kırçova'ya dâhil edilen Sarihan ve Demirce karyelerinin Saruhan Türkmenlerinin bu çıkarmaya katılan bölümü tarafından yerleşime tabi tutulan karyeler olduğu göz ardı edilemeyecek bir ihtimaldir.<sup>29</sup>

I.Bayezit döneminde de Saruhan bölgesinden Rumeli'ye aktarımlar sürgünler yolu ile devam eder. Özellikle Filibe'nin fethi sonrasında başta tuz yasağı olmak üzere bazı kanunlara mugayir hareket eden Menemen Ovası Türkmenleri'nin Saruhan Sancak beyi şehzade Ertuğrul eliyle Filibe ve civarına sürgün edildiği kaynaklarca sabittir.<sup>30</sup> Ayrıca Evrenos Bey ve Turahan Bey'e eşlik eden Türkmenler ile birlikte Saruhan'dan gelen sorunlu göçebelere liderlik eden Üsküp fatihi Paşa Yiğit Bey'e fethedilen bölgelerde tımarlar verildiği dikkate alındığında<sup>31</sup> uc bölgelerdeki savaşçı sürgünlere son derece cömertçe davranıldığı sonucuna varılabilir.<sup>32</sup> Kaldı ki; bölgedeki yer isimlerinden anlaşıldığına göre Saruhan Türklerinin etkisi burada halen devam etmektedir.<sup>33</sup>

<sup>29</sup> Galip Çağ, *Balkanlar, Öteki Avrupa'nın Kökleri ve İnşası*, (2023), s. 67.

<sup>30</sup> *Tevârih-i Âl-i Osman, Âşıkpaşazâde Tarihi*, (1332), s. 74.

<sup>31</sup> Halil İnalçık, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica*, 2, (1954), s. 125.

<sup>32</sup> Harun Yeni, "Osmanlı Rumelisi'nde Yörük Teşkilatı, Kökeni ve Nitelikleri", *OTAM*, 42/Güz (2017), s. 188.

<sup>33</sup> Bkz. İbrahim Şahin, "Saruhan Ve Saruhanoğulları Adlarının Kökeni Üzerine", *Dil Araştırmaları*, 18, Bahar (2016), ss. 219-233.



Saruhan göçü ile alakalı başka bir bilgi de bu göç ettirmeye halkın kırgınlıkla cevap verdiği'dir. Muhtemelen ilk dönemlerde bu bölgeden gerçekleşen yoğun göç Saruhan bölgesi için yorucu olmuş halk da töre için dahi olsa bu duruma tepki vermiştir. Aşıkpaşazade eserinde bu durumu şöyle aktarır:<sup>34</sup>

*“Kanundur padişahlar sürgün ede*

*Ki ya’ni bir dahi El ma’mur ede*

*Ve gerçe incinür halk ol seferden*

*Bu Tanrı takdirü dürdahı nede”*

Ara bir not olarak eklenmelidir ki Timur’un Anadolu istilası sırasında da önünde kaçan önemli bir nüfus önce Batı’ya buradan da Rumeli’ye geçerler. Bu geçişlerin bir sonucu olarak erken dönem tahrir defterlerinde bölgeden buraya geçen yörükler için *“Saruhan’dan sürülüp gelmiş, merhum Sultan zamanından beru yeyügelmiş, elinde Sultan berâti vardır”*<sup>35</sup>, *“Saruhan’dan sürülüp gelmiş, merhum Sultan zamanından beru yeyügelmiş, amma pirdir, kulluğa yaramaz”*<sup>36</sup>

II. Mehmet devrinde artan Karamanoğlu mücadeleleri ile bölgeden, fethi sonrası İstanbul’u için de nüfus aktarımı yapılır. Osmanlı kaynakları İshak Paşa’nın, Karamanoğlu (M. 1470 H. 875) seferi sonrasında Fatih’in *“Aksaray’dan İstanbul’a ev süresin”* emriyle başlayan göçler ile İstanbul’daki Aksaray Mahallesi’nin, oluştuğu konusunda müttefiktirler.<sup>37</sup> Ayrıca İbn Kemal bunu *kasdeylediki ol şehrleri bir mikdar tahfif (azaltma) ide* sözleri ile kaydeder.<sup>38</sup>

### **Türkmen Asillerin Rumeli’ye Yerleştirilmesi**

<sup>34</sup> Aşıkpaşazade, Tevârih-i Âli Osman, Haz. Nihal Atsız, Osmanlı Tarihleri-1, (1949), s. 141-142.

<sup>35</sup> Halil İnalçık, Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, (1987), s. 110(141b)

<sup>36</sup> İnalçık, age, s. 120(151a)

<sup>37</sup> Hoca Saâdettin, Tacü’t-Tevârih, Haz.: İsmet Parmaksızoğlu, III, (1979), s. 103.

<sup>38</sup> İbn-i Kemal, Tevârih-i Âli Osman, VII. Defter, Haz.: Şerafettin Turan, (1991), s. 276.

Rumeli göçmenlerinin Konya/ Karaman köklü olma iddialarının temellerini ararken dikkat çekici noktalardan biri de Osmanlı idaresinin bölgede zannedildiği gibi sadece “başiboş” ve “asi” Türkmen gruplarını değil bazı Anadolu beyliklerinin asilzade ve idarecilerini de buraya göndermesidir. Bu noktada aşağıda verilecek bilgilerden yola çıkılarak Karamanoğlu beyliğinin asilzadelerinin bazılarının bölgeye gönderilmeleri, Konyar iddiasına ek olarak bu asil soy ile irtibatlandırma gayesi olarak görülebilir. Bunlardan en erken tarihlilerinden biri II. Murad’ın Karamanoğlu mücadelesinde, Karamanoğlu Ali Bey’in, sultanın kız kardeşi ile evlendirilip Sofya sancağına gönderilmesidir. Bu göç ile aynı dönemlerde Konya Karaman kök iddiasının en güçlü destekçisi yoğun Karamanlı Türkmen göçü de gerçekleşir ki II. Murat’ın Gazavatnamesinde bu duruma atıflar yapılır.<sup>39</sup> Ancak bunların tam olarak hangi bölgelere gönderildiğine dair net bir bilgi bulunmamaktadır.<sup>40</sup> Yahya Başkan’ın konuya dair hazırladığı çalışmasında Karaman soylularının/ulularının özellikle Memlûkler ve Batı yönlü mücadeleler sırasında içine düşülebilecek krizler bahane edilerek Rumeli’ye göçürülme talebinin fetva taleplerine bağlanarak gerçekleştirilmek istendiği de anlaşılmaktadır.<sup>41</sup> Ancak henüz erken sayılabilecek bu dönemde külli bir sürgünün gerçekleşmediği de anlaşılmaktadır.

1422’de Bursa’yı muhasara eden II. Murad’ın kardeşi Mustafa’ya destek verenler arasında Saruhanoğlu beylerinin de olması büyük bir ihtimaldir.<sup>42</sup> Kaldı ki Osmanlı idaresinin oldukça zorlandığı bu karşı koyuş 1426’da Cüneyd Bey’in idamıyla kırılır ve Saruhan bölgesinde tam olarak Osmanlı hakimiyeti tesis edilir. Rumeli bölgesine önemli Saruhan sürgünlerinden biri de bu vesile ile gerçekleşir.

Bunda bağımsız olarak Karamanoğlu Ali Bey’in kardeşi İsa Bey de, Osmanlı hükümdarının diğer kardeşi ile evlendirildikten sonra Rumeli’ye yerleştirilirken<sup>43</sup>, II. Murat’ın 1428’de Canik Beyi Alpaslan’ı da kendi

<sup>39</sup> Anonim, Gazavat-ı Sultan Murad b. Mehemed Han, Yay. Halil İnalçık-Mevlûd Oğuz, (1989), s. 6.

<sup>40</sup> Karadeniz, agm, s. 79.

<sup>41</sup> Yahya Başkan, “Karamanoğlu Osmanlı Münasebetlerine Ait İki hukuki Vesika”, I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, Ed. Fethi Gedikli, (2014), s. 145.

<sup>42</sup> Feridun Emecen, Saruhanoğulları, DİA, XXXVI, (2019), s. 173.

<sup>43</sup> Eroğlu, agm, s. 1292.

talebi ve maiyetindeki bir Türkmen grubu ile Rumeli'ye gönderdiği de yine kayıtlarca sabittir.<sup>44</sup> Anlaşılan odur ki bu dönemde henüz geniş çaplı bir sürgün ya da göç hadisesi Karamanoğlu Türkmenleri için söz konusu değildir.

Bahse konu asilzade sürgün ve göçleri II. Mehmet döneminde de devam eder. Bu dönemde İsfendiyaroğlu hanedanından İsmail Bey'in Filibe mecburi göçü buna örnektir. Bu göç hadisesinin Fetret devrinde Musa Çelebi'nin Vlah bölgesine geçişinde İsfendiyar Bey'in desteğinin bir etkisinin olup olmadığı da tartışmalıdır. Musa Çelebi'nin deniz yolu Karadeniz üzerinden gerçekleşen geçişi öncesinde İsfendiyar Bey'i Kastamonu'da iki kez ziyaret ettiği bilgisi bu açıdan değerlidir.<sup>45</sup> Ancak Sinop ve Kastamonu'yu almasından sonra Kızıl Ahmet'in Akkoyunlular'a kaçmasını unutmayan Fatih, onun kardeşi İsmail Bey'i maiyetiyle beraber Filibe'ye göndermiş ve oryaya yerleştirmişti.<sup>46</sup> Ayrıca bunlar dışında Karaman Beyi Pir Ahmet'in kardeşi Karaman kendi isteği ile Çirmen'e, Alaiye Beyi de Gümölcine'ye maiyetleri ile birlikte gönderilip yerleştirilmişlerdi.<sup>47</sup>

Karaman Beyliği'nin 1467'de tamamen ilhak edilmesi sonrasında Fatih, babasının başlattığı Karaman sürgününü büyük oranda tamamlar ve Konya, Lârende, Ereğli ve Aksaray'dan yoğun bir Türkmen grubunu yine Rumeli'ye aktarır. İbn Kemal'e göre bu son sürgünün gayesi Karamanoğlu beyliğinin insan gücünü kırmaktır.<sup>48</sup> Bu dönemde Fatih'in sarayında bulunan Giovan Mana Angiolello da bu konuya dair tespitleri çok daha tafsilatlı olarak verir:<sup>49</sup>

*"... (Ahmed bey Karaman'dan) İstanbul'a geri dönme kararı aldığı anda beyleri bu iyi arkadaşlıklarından dolayı gitmeden önce bir ziyafet vermek istediğini söyledi. Ahmet Paşa bu ziyafet yerine o şehre bir saldırı düzenlemeyi planlıyordu aslında. Ve böyle yaptı. Bütün şehir yağmalandı. Beylerin kafaları kesildi, çok sayıda savaş*

<sup>44</sup> Hadidi, age, s. 182.

<sup>45</sup> Nilgün Elam, Musa Çelebi'nin Rumeli'ye Geçişinde Hıristiyan Aktörlerin Rolü(1403-1410), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13, (2011), s. 22.

<sup>46</sup> İbn Kemal, age, s. 201.

<sup>47</sup> Tevârih-i Âl-i Osman, Âşıkpaşazade Tarihi, (1332), s. 174-175.

<sup>48</sup> "Kasd o dediki ol şehrleri bir miktar tahfif ide", İbn Kemal, age, s. 276.

<sup>49</sup> Giovan Mana Angiolello, Fatih'in İçoğlanı Anlatıyor, Fatih Sultan Mehmed, Çev. Pular Gökpar, (2011), s. 79-80.

*esiri alındı. Genç kızlar, erkekler ve iyi aileler Trakya'ya götürüldü. Bu esirler aynı zamanda Amorel(Arnavutluk), Sırbistan ve Baslia(Bosna)'ya götürüldü. Ahmed Paşa İstanbul'a geri döndü. Babasının ölümüne kadar Cem Sultan, sultanlığın (Konya Vilayeti) başında kaldı."*

Tüm bu süreç sonunda Hasan Basri Karadeniz'in değerlendirmesine göre Karaman sürgünleri 1467-1474 yılları arasında bir anda değil dört evrede gerçekleştirilir. 1467'te gerçekleşen sefer sonrasında Mahmud Paşa, görevden alınması sonrasında aktif ve sürekli şekilde Rum Mehmed Paşa, 1471'te İshak Paşa ve nihayetinde 1474 yılında Gedik Ahmed Paşa bölge ahalisini zorunlu göçe tabi tutar.<sup>50</sup> Ve tespit edilebildiği kadar bu sürgünler Hafsa, Edirne, Selanik şehirleri ile Teselya, Sırbistan ve Bosna bölgelerine yerleştirilirler. Dolayısı ile Karaman köklü olma iddiasının da ana kaynağı tam bu döneme rastlar görünmektedir. Zira sonraki dönemlerde güçlü bir aktarımın olmadığına bilinmesi ihmal edilen dönemin Fatih öncesi Osmanlı idaresi ve hatta onunda öncesinde beylikler dönemine tekabül ettiği fikrini güçlendirmektedir.

### **Sonuç**

Tüm bu veriler sonunda anlaşılmaktadır ki; Türkiye'deki Rumeli göçmenlerinin/muhacirlerinin hemen tamamının şifahi bir gelenek olarak dillendirdikleri Konya/Karaman köklü olma iddiaları bilimsel bir temele dayanmayıp süreç içerisinde bir gelenek olarak kabul görmüştür. Bu bağlamda iddia sebebi ile gözden kaçan başta Saruhan bölgesi Türkmenleri olmak üzere, Candaroğlu, İsfendiyaroğlu ve Karesi bölgesi Türkmenlerinin de artık bu kök iddialarına dâhil edilmeleri gerekmektedir. Hatta belki ilk başlarda Karesi bölgesindeki Arap ahalinin de küçük bir ihtimal de olsa bu sürecin içinde sayılması bilimsel bir gerekliliktir. Zira kabaca ve en erken 15. yüzyıl ortaları itibari ile bölgeye geçirilmeye başlanan Karaman Türkmenleri öncesinde Osmanlı Devleti'nin Rumeli'nin önemli bir kısmını fethettiği düşünülürse onlar öncesinde azımsanmayacak bir Türkmen/yörük topluluk buraya nakledilmişti bile. Karaman topluluklarının ancak bunların devamında bölgeye aktarıldığı dönem kaynaklarınca da açıkça ifade edilmektedir. Bahse konu iddianın güçlü Karaman etkisi ile ve kültürel baskısı ile

<sup>50</sup> Karadeniz, agm, s. 84.

bölgeye yerleştirildiğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Öte yandan özellikle Evangelina Balta gibi uzmanların Karamanlılar üzerine yaptıkları araştırmalar sonunda onları en fazla türkofon olarak tanımlamaları yanında 19. ve 20. yüzyılda kaleme alınan bilhassa Yunan tezlerinin destekleyicisi eserlerde Hıristiyan Rumların dönüşmüş hali olarak ifade edilmeleri ile Rumeli’de Karaman köklü olma iddiaları güçlendirilmiş olabilir. Tüm bu bilgiler ve daha fazlası sonunda, Karaman köklü olma fikri ve iddiasının ciddi bir kök araştırması ile yeniden değerlendirilmesi ve bu iddiaya bölgeye çok daha önce göçürülen Türkmenlerin de eklenmesi önemli bir gereklilik olarak önümüzde durmaktadır.

### Kaynakça

Angiolello, Giovan Mana, *Fatih’in İçoğlanı Anlatıyor, Fatih Sultan Mehmed*, Çev. Pular Gökpar, İstanbul, 2011.

*Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, Haz. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000.

Anonim, *Gazavat-ı Sultan Murad b. Mehmed Han*, Yay. Halil İnalçık-Mevlüd Oğuz, Ankara, 1989.

Aşıkpaşazade, *Tevârih-i Âli Osman*, Haz. Nihal Atsız, Osmanlı Tarihleri-1, İstanbul, 1949.

Ateş, Hacer. “Bizans Kalesinden Osmanlı Şehrine: Fethinden XV. Yüzyıl Sonlarına Kadar Dimetoka.” *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, 75 (2021), 91-115.

Başkan, Yahya, “Karamanoğlu Osmanlı Münasebetlerine Ait İki hukuki Vesika”, *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ed. Fethi Gedikli, (2014), s. 145.

Çağ, Galip, *Balkanlar, Öteki Avrupa’nın Kökleri ve İnşası*, Otorite Yay., Antalya, 2023.

Elam, Nilgün, *Musa Çelebi’nin Rumeli’ye Geçişinde Hıristiyan Aktörlerin Rolü(1403-1410)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13, (2011), ss. 1-31.

Emecen, Feridun, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul, 2016.

Emecen, Feridun, “Saruhanoğulları”, *DİA*, XXXVI, İstanbul, 2019, ss. 170-173.

Enverî, *Düsturnâme-i Enverî (Medhal)*, Haz. Mükrimin Halil, (1929).

Erken, İ., "Müstakil Serfiçe Sancağının Teşkili ve İdaresi (1881-1888)", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 44, (2021), ss. 203-223.

Eroğlu, Haldun, "Osmanlı'nın Rumeli'deki Göç Stratejileri ve Teopolitiği Üzerine", 38. *ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ed. Z. Dilek, M. Akbulut, S. Cöhce, Z. B. Özer, R. Gürses, B. K. Taşkın, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, ss. 1287-1303.

Gibbons, H. A., *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Çev. Ragıp Hulüsi, İstanbul, 1928.

Gökbilgin, M. Tayyip, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İstanbul, 1957.

Gökbilgin, M. Tayyip, "Rumeli'nin İskânında ve Türkleşmesinde Yürükler", *III. Türk Tarih Kongresi Kongresi Tebliğleri*, (15- 20 Kasım 1943), (1948). ss. 648-660.

Hadidî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (1299-1523), Haz. Necdet Öztürk, İstanbul Marmara Üniversitesi Yay., 1991.

Yusuf Halaçoğlu, "XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlar'da Bazı Osmanlı Şehirleri", *Belleten*, 53, Ankara, 1989, s. 638.

Halaçoğlu, Yusuf, "XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlar'da Bazı Osmanlı Şehirleri", *Belleten*, 53, Ankara, 1989, ss. 637-678.

Hoca Saâdettin, *Tacü't-Tevârih*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, III, Kültür Bak. Yay., Ankara 1979.

İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, Haz. Şerafettin Turan, TTK, Ankara, 1991.

İnalçık, Halil, "Rumeli", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, IX, 1964, ss. 766-773.

Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

İnbaşı, M., "Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti", *Türkler*, IX, Yeni Türkiye Yay., 2002, ss. 92-101.

Karadeniz, Hasan Basri, "Karaman Sürgünleri (1467 - 1474)", *Belleten*, 284, Ankara, 2015, ss. 73-104.

Neşrî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Haz. Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen, C. I, Ankara, TTK Yay, 1992.

Nicol, Donald M., *Bizans'ın Son Yüzyılları*, Çev. Bilge Umar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

Oruç Bey, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Neş. F. Babinger, Şark Kütüphanesi, Hannofer, 1925.

Sevim, Sezai, "Türklerin Rumeli'ye İlk Geçişleri ve İskân Faaliyetleri", *Balkanlar'daki Türk Kültürünün Dün, Bugünü ve Yarını*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 2002, ss. 66-69.

Şahin, İbrahim, "Saruhan ve Saruhanoğulları Adlarının Kökeni Üzerine", *Dil Araştırmaları*, 18/Bahar, (2016), ss. 219-233.

Şentürk, Hüdai, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Devrinde Rumeli'de Uyguladığı İskan Siyaseti ve Neticeleri", *Belleten*, 57/218, Ankara, 1993, ss. 89-112.

*Tevarih-i Âl-i Osman, Âşıkpaşazâde Tarihi*, İstanbul, 1332.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, I, TTK, Ankara, 2015.

Yeni, Harun, "Osmanlı Rumelisi'nde Yörük Teşkilatı, Kökeni ve Nitelikleri", *OTAM*, 42/Güz, (2017), ss. 187-205.

Yücel, Yaşar, "Balkanlar'da Türk Yerleşmesi ve Sonuçları", *Bulgaristan'da Türk Varlığı (Bildiriler)*, Ankara 1985, ss. 67-83.

Zhelyazkova, Antonina, "Bir Tarihyazımı Sorunsalı Olarak Balkanlar'da İslamlaşma: Güneydoğu Avrupa Perspektifi", *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarihyazımı Tartışması*, Der. F. Adanır, Suraiya Faroqhi, 2011, ss. 259-306.

**Araştırma Makalesi/ Research Article**

# **Safevî Askerî-Siyasî Sisteminde Gürcüler: İmam Kulî Han Özelinde Bazı Tespitler**

**Soheila Faraji\***

(ORCID: 0000-0002-8004-1712)

**Makale Gönderim Tarihi**

16.05.2024

**Makale Kabul Tarihi**

15.06.2024

## **Atf Bilgisi/Reference Information**

**Chicago:** Faraji, S., "Safevî Askerî-Siyasî Sisteminde Gürcüler: İmam Kulî Han Özelinde Bazı Tespitler", *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (Haziran 2024), 176-193.

**APA:** Faraji, S. (2024). Safevî Askerî-Siyasî Sisteminde Gürcüler: İmam Kulî Han Özelinde Bazı Tespitler. *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6(1) (Haziran 2024): 176-193.

## **Öz**

Bu çalışmada, Safevîler'in askerî-siyasî organizasyonunda yer alan Gürcüler'e dair incelemelerde bulunulmuştur. Bu kapsamda, Gürcüler'in Safevî sistemine girişleri ve katkıları, iki ana konu olarak ele alınmıştır. Bunlardan ilkinde Gürcüler'in, Safevî Hanedanı'nın askerî-siyasî sistemine entegrasyonu ve bu durumun Safevîler'e olan katkılarının bir analizi yapılmıştır. Bu çerçevede, Gürcüler'in Safevî ordusunda nasıl görev aldıkları, idari bürokraside hangi mevkileri işgal ettikleri ve Safevî hükümdarlarının güvenliğini nasıl sağladıkları incelenmiştir. İkinci olarak ise Fars Körfezi'nde Portekizler'in sömürgeciliğine son verilmesinde askerî, siyasî ve ekonomik bakımlardan Gürcüler'in rolü incelenmiştir. Fars Eyaleti'nin Gürcü kökenli valisi ve aynı zamanda Safevî ordusunun komutanı olan İmam Kulî Han'ın, Portekiz-İspanya işgaline karşı direniş ve mücadelesi,

---

\* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Türkiye, farajisoheila1394@gmail.com.

Ph. D. Candidate, Istanbul University, Institute of Social Sciences, Main Discipline of History of Arts, Türkiye.



Gürcüler'in Safevî sistemine olan katkılarının önemli bir örneği olarak ele alınmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Safevî, Gürcü, Fars Körfezi, Üçüncü Güç, İmam Kulî Han.

### **Georgians in the Safavid Military-Political System: Some Observations with a Focus on Imam Quli Khan**

#### **Abstract**

This study explores the role of Georgians within the Safavid military and political system, focusing on their integration and contributions. The first aspect examines how Georgians were integrated into the Safavids' military and political structures, and how this benefited the dynasty. Specifically, this section explores how Georgians participated in the Safavid army, held positions in the bureaucracy, and ensured the safety of Safavid rulers. Secondly, the role of Georgians in the military, political, and economic aspects of ending Portuguese colonialism in the Persian Gulf was examined. This section examines their contribution to ending Portuguese colonialism in the Persian Gulf. It highlights the resistance and struggle of Imam Quli Khan, a Georgian governor of Fars and Safavid military commander, against the Portuguese-Spanish occupation as a prime example.

**Keywords:** Safavid, Georgian, Persian Gulf, Third Power, Imam Quli Khan.

#### **Giriş**

Safevî Hanedanı (1501-1736), Kızılbaşların yanı sıra, askerî ve siyasî gücünü önemli ölçüde Gürcü kökenli askerlere dayandırmıştır. Gürcüler'in, Kızılbaşlar karşısında dengeleyici bir güç merkezi olarak Safevî sistemine entegrasyonu ve katkıları incelemenin odak noktası olmuştur. Bu bağlamda, Gürcüler'in Safevî döneminde kazandığı önemli mevkiler ve bu mevkilerin Safevî Hanedanı'nın başarısına nasıl katkıda bulunduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Gürcüler içinden, özellikle devlette önemli görevlere gelmiş İmam Kulî Han'ın, Safevî ordusundaki liderlik rolüne ve Fars Körfezi'ndeki Portekiz-İspanya sömürgeciliğine son vermedeki kritik katkısı ayrıca değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, konunun anlaşılabilirliği açısından Portekiz'in Hürmüz Boğazı üzerindeki

tarihsel etkileri ve Fars Körfezi'nde yarattığı değişiklikler de değerlendirilmiştir.

Çalışma, ana kaynaklar ile ilgili literatüre dayanılarak hazırlanmıştır. Gürcüler'in, Safevî sistemine giriş ve etkileri hakkında bilgi veren ana kaynaklardan öne çıkanlar; "Tarîh-i Âlemârâ-yı Abbâsî", "Hulasat-ut-Tawarih", "Huld-ı Barin", "Tezkiretü'l-mülûk", "Düstûrû'l-Mülk", "Elkab u Mevacib-i Dovre-i Selatin-i Safevîyye" ve "Tarih-i Cihan-Ara-yi Abbasi" olarak sıralanabilir. İran'daki Gürcüler hakkında bilgi veren seyyahlardan Don García de Silva Figueroa, Pietro Della Valle, Jean Baptiste Tavernier, Sanson ve Chardin'in eserlerinden de ayrıca yararlanılmıştır. Bu seyyahlardan Tavernier'in yazdığı eserde, ordudaki Gürcüler görece daha ayrıntılı aktarılmıştır. Ayrıca, İmam Kulî Han ve oğullarının öldürülme olayına da ışık tutmaktadır.

Dönemle ilgili araştırmalar, Portekiz sömürgeciliğinin Fars Körfezi üzerindeki etkileri ve Safevî döneminin bu bölgedeki askerî-siyasî faaliyetleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Özellikle Vosoki'nin eserleri ile Arnold Wilson'un "Fars Körfezi" adlı kitabı bu noktada öne çıkan çalışmalardır. Ağa Muhammed Zencani'nin, Portekiz arşivlerinden elde ettiği belgelerle hazırlamış olduğu makalesi de çalışmada yararlanılan önemli araştırmalardan biridir.

### **Gürcüler'in Safevî Devleti'ne Girişleri ve Entegrasyonu**

Safevî döneminde Gürcüler'in İran devlet sisteminde yer alışı siyasî, ekonomik ve askerî boyutları olan karmaşık bir olguydu. Başlangıçta Gürcüler, İran'a savaş esiri olarak götürülmekteydi. Bunun yanı sıra Gürcüler'in siyasî ve askerî pozisyonlarda ve aynı zamanda İran'ın ekonomik hedeflerinde kullanılması stratejik bir boyuta sahipti.

Gürcistan'daki insan kaynakları, özellikle ipek yetiştirme yetenekleri, yani İran'ın ana ekonomik malı olan ipeğin üretimi, onların zorunlu göçlerinin ana nedenlerinden biriydi. Gürcüler'in bu faaliyetlerine tanık olan Tavernier, Mâzenderan'ın en iyi ipeğini Gürcülerin ürettiğini kayda geçirmiştir.<sup>1</sup>

Safevî İran'ında Gürcüler, kültürel ve dini kimliklerini koruma hakkına sahiptiler. Della Valle'nin işaret ettiği bir örnekte, İran'ın Gürcü süvarileri, dışarıdan Müslüman olmalarına rağmen, içtenlikle kendi

<sup>1</sup> Jean Baptiste Tavernier, *Seyahatname*, ed. Hamid Şirani, çev. Abutürab Nuri (İsfahan: Kitabhane Sanai ve Kitabfuruşu Taiid-ı İsfahan, 1363), s. 596.

dinlerine bağlı kaldılar.<sup>2</sup> Başka bir örnekte, Şah I. Abbas'ın 1620'de şarap yasağını getirmesine rağmen, Fars Eyaleti'nin Gürcü valisi İmam Kulî Han'a saygı duyulması nedeniyle bu bölgede şarap yasağı uygulanmamıştır.<sup>3</sup> Aslında Safevîler'in Gürcüler'den ekonomik ve askerî açıdan yararlanma amacı göz önüne alındığında, İran'daki Gürcüler'in kültürel ve dini değişiklikler karşısında zorlandıkları görülmez.

Safevî döneminde Gürcüler'in ekonomi ve toplum üzerindeki etkisini daha iyi anlamak için, onların İran topraklarındaki dağılımının analizi yararlı olabilir. İran kaynaklarına göre, Safevî döneminde İran'a gelen Gürcüler'in sayısı 225.000 kişi, Gürcü kaynaklarına göre ise bu sayı 245.000 kişidir.<sup>4</sup> Gürcüler, Şah I. Tahmasb döneminde özellikle Kazvin ve çevresinde yerleşmişlerdir. Chardin, seyahatnamesinde Gürcü nüfusunun İran'ın her yerine yayıldığını ve onlardan birçok kişinin İran'da yaşadığını belirtmektedir.<sup>5</sup> Bununla birlikte, iklimin daha ziyade uygun olduğu Fars Eyaleti, İsfahan (özellikle Faridan, Firuzabad, Buin va Miandaşt), Mâzenderan ve Farahabad'da Gürcü nüfusu yoğun olarak bulunmaktadır.<sup>6</sup>

Şah I. Abbas dönemine kadar Safevîler'in, Gürcistan'a yönelik genel siyaseti savaş ganimetleri elde etme veya Osmanlılar'a karşı askerî rekabette denge olarak kullanmak olmuştur. Bu seferler sırasında İran sarayına bir kısım Gürcüler ulaşmışlardır. Şah I. Tahmasb, "Tarafsızların Destekçileri" veya "Üçüncü Güç" olarak adlandırılan bir Gürcü grubunun oluşturulmasına destek vermiştir. Bu grupların, Kızılbaş güçleriyle mücadelede bir araç olarak kullanılmasını sağlamıştır. Nitekim, saray mensupları da Kızılbaşların gücünden korkuya kapılarak bu grubu dengeleyici bir güç olarak görmüşlerdir.

Bu grup, şahın desteğiyle İran sarayında hızla yer edinmiştir. Hatta şahın ölümünden sonra, Gürcü eşinden doğan oğlu Haydar Mirza'nın

<sup>2</sup> Pietro Della Valle, *Seyahatname*, çev. Şüca'üdin Şifa (Tahran: İlmi ve Farhangî, 1306), s. 333.

<sup>3</sup> Nasrullâh Felsefî, *Zindegânî-yi Şâh 'Abbâs-ı Evvel* (Tahran: Tahran Üniversitesi, 1344), c. 2, s. 267.

<sup>4</sup> Said Mulyani, *Caygah-ı Gorciha dar Tarih ve Tamadün-i İran* (İsfahan: Yıkta., 1379), s. 203.

<sup>5</sup> Jean Chardin Seyahatname, *Seyahatname*, çev. Mohammad Abbasi (Tahran: Amir Kabir, 1335), c. 8, s. 212.

<sup>6</sup> Mulyani, *Caygah-ı Gorciha dar Tarih ve Tamadün-i İran*, s. 225-226.

taht mücadelesi yine bu grup tarafından desteklenmiştir.<sup>7</sup> Ancak sonrasında İsmâil Mirza, Kızılbaşların desteğiyle tahta çıkmayı ve Haydar Mirza öldürülmüştür.<sup>8</sup>

Tarafsızların Destekçileri veya Üçüncü Güç olarak adlandırılan oluşturulma sürecini anlamak için, Kızılbaşların yapısına odaklanmak gerekir. İran'ın askerî güçleri, I. İsmâil'in iktidara gelmesinden I. saltanatının sonuna kadar, başlangıçta Kızılbaş kabilelerinden oluşuyordu. Kızılbaşlar başlangıçta siyasî-dinî bir yapıda, Safevî hükümdarının (Mürşit-i kâmil; Zillullah) sadık müritleri olarak yer ve onun emirlerini samimiyetle yerine getiriyorlardı. Ancak Çaldıran Savaşı'nda (1514) Osmanlı Padişahı I. Selim'e karşı Şah İsmail'in yenilgisinin ardından, Safevî hükümdarına olan bağlılıkları azaldı ve kendilerini devletin nimetlerinin koruyucusu olarak görmeye başladılar.<sup>9</sup> Bu nedenle, çeşitli Kızılbaş kabileleri arasında şahı kontrol etme ve hükümeti ele geçirme yarışları başladı. Bu durum, Kızılbaş kabilelerin kendi aralarında çatışmalara neden oldu.

İlk olarak, Kızılbaşlar, yedi ana Türkmen boyundan oluşuyordu ve daha sonra diğer boylar da onlara katıldı. Kızılbaş olmayan boylar, Talişlar, Lurlar, Kürtler ve bazı Fars hanedanları gibi, Kızılbaşlar tarafından Tacik veya İranlı olarak adlandırılıyordu.<sup>10</sup> I. Tahmasb döneminde, devlette Kızılbaşlar askerî işlerin başında yer alırken, Tacikler ise bürokratik pozisyonlarda görev almışlardı. Bu durum devlet işlerinin gelişmesine ve ilerlemesine katkıda bulunmuş olsa da her iki grubun da rekabet ve üstünlük arayışı beraberinde çıkar çatışmasını da getirmişti. Bundan dolayı Şah I. Tahmasb, iki grubun çatışmasını bastırmak için "Üçüncü Güç" grubunu kurarak etkili şekilde kullanmaya çalışmıştı.

<sup>7</sup> Roger M. Savory, *İran- I Asr- I Safavi*, çev. Kambiz Azizi (Tahran, 1389), s. 61-63.

<sup>8</sup> İskender Bey Münşî Türkman, *Târîh-i 'Âlem'ârâ-yı 'Abbâsî*, ed. İrec Efşâr (Tahran: Amir Kabir, 1350), c.1, s. 120; Vali Kuli bin Davud Kuli Şamlu, *Kıyas-ül Hâkânî*, ed. Seyid Hasan Sadat Nasiri (Tahran: Vezart-ı Farhang ve Irşad- ı İslami, 1371), s. 96; Mirza Muhammed Yusuf Vâle İsfahânî Kazvîni, *Huld-i Berîn: İran dar Ruzgar- ı Safaviyan*, ed. Mîr Hâşim Muhaddis (Tahran: Bonyad- ı Movkufat-ı Doktor Mahmud Efşâr, 1372), s. 383-385.

<sup>9</sup> Roger M. Savory- Ahmet T Karamustafa, "Esmâ'il ı Safawî" (New York: Iranica, 2012), c. 8, s. 628-636.

<sup>10</sup> Faruk Sümer, "Abbas I" (İstanbul: DİA, TDV Yayınları, 1988), c. 1, s. 17-19.

Şah I. Tahmasb'ın saltanatının sonlarına doğru, Kızılbaşlar, üstün konumlarının Gürcüler tarafından tehdit edildiğini fark ettiler. Bu döneme ait kaynaklara ve olayların akışına bir göz atıldığında; Gürcüler, Gürcüler, hükümette oluşan zafiyetten yararlanmış ve şahın da güvenini güvenini kazanarak devlet işlerinde değişiklikler yapabilmişlerdir. Hatta Hatta Kızılbaşlara özgü olan lala makamını<sup>11</sup> bile kendilerine uyarladılar uyarladılar ve Safevî şehzadelerini de kendilerinin destekleyicileri olarak olarak dönüştürdüler. Bu bağlamda, bir Gürcü'nün lala makamına atanması, I. Abbas'ın tahta çıkmasından önceki dönemde önemli bir değişiklik olmuştur.<sup>12</sup>

Amasya Antlaşması (1555) ile Osmanlılar ile barış dönemine girilmesi, I. Abbas'a İran ordusunda köklü değişiklikler yapma fırsat verdi. I. Abbas, "Şahın Kulları"<sup>13</sup> olarak bilinen, Üçüncü Güç'ü Gürcü, Çerkes ve Ermeniler'den oluşan düzenli ve federatif bir ordu şeklinde oluşturdu. Üçüncü Güç, doğrudan I. Abbas'a bağlı bir ordu olmuştur. Az sayıda Gürcü asilzade de gönüllü olarak Safevî ordusuna katıldı. Safevî ordusundaki bu unsurlar, sarayda ve bürokraside yer edinebilmek için İslâm'ı kabul etmenin yanı sıra özel eğitim de alıyordu. Üçüncü Güç'ün insan kaynağı ve yetiştirilmesi, Osmanlı kapıkulu sistemine benzemektedir.<sup>14</sup>

I. Abbas'ın Gürcü politikası, N. Sason'un da dikkatini çekmiştir. O, seyahatnamesinde İran şahının Gürcü beylerine ve büyüklerine sevgi gösterdiğini, onları zengin tuttuğunu itiraf etmiş, şahın bu tutumunun sonucunda Gürcüler de İran şahına karşı büyük bir sevgi ve bağlılık duyarak kendi dinlerini ve vatanlarını unuttuklarını belirtmiştir.<sup>15</sup>

Bu güç, Kızılbaşlar karşısında dengeleyici bir ağırlık olarak işlev görmektedir. Yine bu güç, I. Abbas'ın Kızılbaşların askerî ve ekonomik gücünü sınırlamaya yönelik politikasının anahtarıydı. Neticede böyle bir denge politikası, Kızılbaş liderlerinin geleneksel yönetimlerinden uzaklaştırılmasının (Tımar) ve üçüncü güç birliklerinin diğer bölgelerde vali olarak atanmasının yolunu açtı. Bu değişiklikler, Kızılbaşların tek başına askerî güçlerinin egemenliğini kırarak, bundan sonra Kızılbaşların

<sup>11</sup> Türkman, *Târîh-i Âlem'ârâ-yı Abbâsî*, 1350, c. 1, s. 330.

<sup>12</sup> Savory, *İran- I Asr- I Safavi*, s. 64.

<sup>13</sup> Chardin, *Seyahatname*, c. 8, s.213

<sup>14</sup> C. Fleischer, "Allâhverdî Khan (2)" (New York: İranica, 1985), c.1, s. 892.

<sup>15</sup> Nikola Sanson, *Sefernâme-yi Sanson Vaz-i Kışver-i Şâhenşâhi-yi İrân Der Zemân-i Şâh Suleymân-i Safevî*, çev. Taki Tefezzulî (Tahran: İbn Sinâ, 1346), s. 206.

güçlerini üçüncü güç birlikleriyle iş birliği yapmak zorunda kalmalarını sağladı.<sup>16</sup> Türk ve İranlılar'dan oluşan Kızılbaş gruplar, önceki kazanmış oldukları önemli pozisyonlarda kalsalar da Gürcüler etkili olmaya devam etti.

Gürcüler, askerî ve siyasî yetenekleri nedeniyle I. Abbas'ın önemli mevkiler elde ettiler. Hatta onlar, İslâm'ı kabul ederek ve Şii olarak, İran tarihinde önemli akımların kaynağı olmayı başardılar.

### **Gürcüler Tarafından Elde Edilen Siyasî ve Askerî Yetkiler**

I. Abbas'ın Kızılbaşlara duyduğu derin güvensizlik, Gürcüler'in Safevî Devleti'nde önemli siyasî ve askerî yetkiler kazanmalarını sağlamıştır.<sup>17</sup> Nitekim Gürcüler, askerî komutadaki kurçî başı, kullar ağası, eşik ağası, tüfekçi ağası ve sipehsâlâr olarak adlandırılan mevkileri doldurmaya başlamıştır.<sup>18</sup> Daha önce belirtilen reformlar sonrasında, Gürcüler'e bu alanlarda daha fazla itibar ve güç verilmiştir. Bunların yanında valilik, beylerbeylik, dârugâh gibi görevlere de Gürcüler getirilerek ülkenin farklı bölgelerini idare etmişlerdir.

Kurçî başı,<sup>19</sup> şahın süvari birliklerinin en yüksek askerî rütbesi ve komutanıydı. Bu makamı üstlenen kişi, kendi süvari birliklerinin meselelerini ve davalara ilişkin serbestlik ve bağımsızlıkla yargı yetkisine sahipti.<sup>20</sup> Gelirlerin denetlenmesi, şahın korunması ve silahların taşınması gibi görevle kurçî başının temel sorumlulukları arasındaydı. Bin başı, yüz başı ve on başı gibi askerî birlikler onun komutası altındaydı.<sup>21</sup> Kurçî, aynı zamanda Kızılbaş boylarının lideri olarak da kabul edilirdi. Bu pozisyona atanan Gürcüler arasında, Allah Verdi Han'ın oğlu Davud Han Tiflis'in Kurçî Baş<sup>22</sup> ve Safî Ali Han Hamedan Kurçî Baş<sup>23</sup> gibi isimler sayılabilir. Görğın Sultan ve Garcasbi tanınmış yüzbaşılar arasında yer almaktadır. Hüsrev Bey gibi yüzbaşılık görevlerinin yanı sıra,

<sup>16</sup> Willem Floor, *Divan ve Kuşun dar Asr-ı Safavi*, çev. Kazım Firuzmand (Tahran: Agâh, 1387), s. 363-365.

<sup>17</sup> Floor, *Divan ve Kuşun dar Asr-ı Safavi*, s. 115-116.

<sup>18</sup> Mirza Samî'a, *Tezkiretü'l-mülûk*, ed. Muhammed Dabîr-Siâkî (Tahran: Muhammed Dabîr-Siâkî, s. 1332), 5; Mirza Refî'a- Mohammad Taki Daniş Pejüh, *Düstûr'ül Mülûk* (Tahran: Macale-yı Danişkede-yı Edebiyat, 1347), s. 75.

<sup>19</sup> Abdüllkadir Özcan, "Kurçî", (Ankara: DİA, TDV Yayınları, 2002), c. 26, s. 441.

<sup>20</sup> Engelbert Kaempfer, *Safarname-yı Kaempfer be İran*, çev. Keykavus Cihandari (Tahran: Harezmi, 1363), s. 87.

<sup>21</sup> Mirza Samî'a, *Tezkiretü'l-mülûk*, s. 7.

<sup>22</sup> Iskender Bey Münşî Türkman, *Zeyl- i Tarîh-i Âlemârâ-yı Abbâsî*, ed. Ahmed Soheili Hânsârî (Tahran: İslâmiye, 1317), s. 109.

aynı zamanda Karabağ'ın Cevanşir boyu emiri olarak da hizmet etmişlerdir.<sup>23</sup>

I. Abbas'tan itibaren sipehsâlâr tabiri kullanılmaya başlanmıştır.<sup>24</sup> Sipehsâlâr, vezîr-i âzâmın ardından devletin en önemli makamına sahip komutanıdır.<sup>25</sup> Sipehsâlâr, askerî işlerde geniş yetkilere sahip olmuştur. Bu makama 1589'da ilk olarak İmam Kulî Han'ın babası olan Allah Verdi Han atanmıştır. Şah Safî döneminde diğer sipehsâlârlar arasında Safî Ali Han<sup>26</sup> ve Rüstem Han Kaheti bulunmaktadır.<sup>27</sup>

Sipehsâlârdan sonra en yüksek askerî makam olan kullar ağası gelmektedir.<sup>28</sup> Bu mevki, İran'ın askerî makamında ikinci sırada yer almaktadır. Kullar ağası, tımar ve ödemelerden sorumludur.<sup>29</sup> Bunlar, süvari birliklerinde yer almışlardır.<sup>30</sup> En ünlü Gürcü kul ağaları arasında Allah Verdi Han,<sup>31</sup> Görgin Han'ın yeğeni olan Hüsrev Han,<sup>32</sup> Rüstem Han ve Siyâvuş Bey<sup>33</sup> bulunmaktadır.

Başka bir askerî görev olan eşik ağası, saraydaki törenlerden sorumludur.<sup>34</sup> Eşik ağası kendine özgü bir başlık kullanmakta, bu başlık da genellikle sarayın en yaşlı hizmetkarlarına verilmekteydi. Eşik ağası sarayın korunması ile harcamalarını yönetmekteydi. Diğer görevleri arasında şahın sarayını korumak, şehirde şahın ve kadınlarının hareket etmesi için yol açmak, cuma günleri şahın sağlığı için namaz ve dualar okumak, haber vermek ve şahın misafirlerini karşılamak bulunurdu. Bu

<sup>23</sup> Muhammed Mâ'sûm Hacigi İsfahani, *Hulâşatü siyer: Tarih- ı Ruzgar- ı Şah Safî Safavi* (Tahran: İlmi, 1368), s. 142.

<sup>24</sup> Erdoğan Mercil, "Sipehsâlâr", (İstanbul: DİA, TDV Yayınları, 2009), c. 37, s. 259-260.

<sup>25</sup> Kaempfer, *Safarname- yı Kaempfer be İran*, s. 90.

<sup>26</sup> Mirza Refî'a- Daniş Pejuh, *Düstûr'ül Mülûk*, s. 81.

<sup>27</sup> Klaus-Michael Rohrborn, *Nizam- ı İyalat dar Dore Safavi*, çev. Keykavus Cihandari (Tahran: İlmi ve Farhangi, 1383), s. 54.

<sup>28</sup> Mohammad Tâhir Vahid Kazvîni- İbrahim Dehgülan, *Târîh-i Cihân'ârâ-yı 'Abbâsî (Abbas nâme)* (Erak: Kştabfuruşi- ı Davudi (Ferdosi-yi Sabık), 1329), s. 47.

<sup>29</sup> Mirza Sami'a, *Tezkiretül-mülûk*, s. 7-8.

<sup>30</sup> Chardin, *Seyahatname*, c. 8, s. 211.

<sup>31</sup> Mirza Refî'a- Daniş Pejuh, *Düstûr'ül Mülûk*, s. 498; Felsefi, *Zindegânî-yi Şâh 'Abbâs-ı Evvel*, c. 2, s. 92; Mirza Ali Naki Nasırı, *Elkab u Mevacib-i Dove-i Selatin-i Safevîyye*, ed. Yusuf Rahimli (Meşhed: Daneşgah- ı Firdevsî, 1371), s. 15.

<sup>32</sup> Mohammad Halil bin Dâvûd Mar'şî-yi Safavi, *Mecmau't-Tevârîh: Dar Tahih- ı İnkıraz- ı Safaviye ve Vakay-ı Baa'd ta Sa- ı 1207 Hicri Kamari*, ed. Abbas İkbâl (Tahran: Sanâi ve Tahuri, 1362), s. 8.

<sup>33</sup> Türkman, *Zeyl- ı Târîh-i Âlemârâ-yı Abbâsî*, s. 140 ve 171.

<sup>34</sup> Kaempfer, *Safarname- yı Kaempfer be İran*, s. 100-105.

pozisyona sahip olan Gürcüler arasında, Gorgassbi Bey<sup>35</sup> ve Bavade Bey'i<sup>36</sup> öne çıkan isimler olarak sayılabilir.

Tüfekçi ağası, genel olarak binbaşı, yüzbaşı, çavuşlar ve rikaların (savaş meydanında şahın özel grubu) başıydı ve tüfekçilerin işleriyle ilgili ödemeleri de yönetiyorlardı.<sup>37</sup> Ayrıca tüfekçiler, genellikle savaş meydanlarında, piyade asker olarak ordu önünde hareket etmekteydi.<sup>38</sup> Tüfekçiler sadece savaş günlerinde çağırılan,<sup>39</sup> genellikle güçlü vücut yapısına sahip çiftçilerden oluşmaktaydı.<sup>40</sup> Kay Hüsrev Han, Rüstem Bey ve Zaman Bey, Gürcü tüfekçi ağaları arasında öne çıkanlardı.<sup>41</sup>

Tezkiretü'l-mülûk eserine göre, Safevî döneminde ülkenin yönetimi valinin sorumluluğundaydı. Gürcistan (Kaheti ve Kartli); Huzistan, Luristan ve Kürdistan gibi önemli bölgeler valiler tarafından yönetiliyordu.<sup>42</sup> Valiler, Safevî Devleti'nin bir idarecisi olmalarına rağmen, bir tür bağımsızlığa sahiptiler ve hükümdarlar gibi kendi eyaletlerinin efendisi olarak kabul edilirdi. Yerel vergi ve gelirlerin denetimi gibi eyaletin iktisadi meselelerine de hâkim olma hakkına sahip olmuşlardı.<sup>43</sup> Bu bağlamda dört valinin sayılanlar dışında, Safevîler'de diğer eyalet ve şehirlerde valilik ve beylerbeylik yapan Gürcü kökenliler de bulunmaktaydı. Örneğin Rüstem Han, Safevî başkenti İsfahan'ın Dârugâh'ı olduğu halde, Kartli valisi olarak da kabul edilirdi. Diğer Kartli valileri ise, Şahnavaz Han,<sup>44</sup> Davud Han (Kartli'nin ilk Müslüman valisi)<sup>ve</sup> Hüseyin Kulî Han (Vakhtang VI) idi. Ayrıca II. Konstantine (Muhammed Ali Han) ve Tahmuris Han Kaheti valiliği yapmıştı.<sup>45</sup>

Beylerbeyilerin sayısı dönem dönem değişiyordu. Örneğin I. Abbas döneminde 37 beylerbeyi vardı. Bunların yaklaşık 25'i şahın kullarından oluşuyordu.<sup>46</sup> Bu rakam, Şah Sultan Hüseyin saltanatının sonlarında 13'e

<sup>35</sup> Hacıgî İsfahani, *Hulâşatü siyer: Tarih- ı Ruzgar- ı Şah Safî Safavi*, s. 279.

<sup>36</sup> Hacıgî İsfahani, *Hulâşatü siyer: Tarih- ı Ruzgar- ı Şah Safî Safavi*, s. 100.

<sup>37</sup> Mirza Samî'a, *Tezkiretü'l-mülûk*, 9; Mirza Refî'a- Daniş Pejuh, *Düstûr'ül Mülûk*, s. 84.

<sup>38</sup> Nasîri, *Elkab u Mevacib-i Dovre-i Selatin-i Safevîyye*, s. 20.

<sup>39</sup> Rohrborn, *Nizam- ı İyalat dar Dore Safavi*, s. 79.

<sup>40</sup> Mohammad İbrâhim Bâstânî-yî Pârîzi, *Siyaset ve İktisat-ı Asrı Safevî* (Tahran: Safâlişâh, 1362), s. 89.

<sup>41</sup> Floor, *Divan ve Kuşun dar Asr-ı Safavi*, s. 243.

<sup>42</sup> Mirza Samî'a, *Tezkiretü'l-mülûk*, s. 4.

<sup>43</sup> Rohrborn, *Nizam- ı İyalat dar Dore Safavi*, s. 138-139.

<sup>44</sup> Nasîri, *Elkab u Mevacib-i Dovre-i Selatin-i Safevîyye*, s. 71.

<sup>45</sup> Vahîd Kazvîni- Dehgûlan, *Târîh-i Cihân'ârâ-yı 'Abbâsî (Abbas nâme)*, s. 301.

<sup>46</sup> Rohrborn, *Nizam- ı İyalat dar Dore Safavi*, s. 50.



düştü.<sup>47</sup> En ünlü Gürcü beylerbeyileri arasında, Şirvan beylerbeyi Hüsrev Bey ve Menûcihr Han,<sup>48</sup> Fars Eyaleti beylerbeyi Allah Verdi Han ve İmam Kulî Han bulunmaktaydı.

Şah tarafından atanan Dârugâh, divan beyliğinin şubelerinden biri olup, dar anlamda asayişten sorumluydu. Dârugâhın temel görevi iç isyanları ve ayaklanmaları önlemek ve şehirleri korumaktı. Yine, suçluların cezalandırılması ve idam onun görevleri arasında yer almaktaydı.<sup>49</sup> I. Abbas yeni düzeni kurduktan sonra, İsfahan'ın dârugâhlığı miras yoluyla Gürcistan valilerinden birinin oğluna verildi.<sup>50</sup> Rüstem Han, sipehsâlârlık makamını elde etmeden önce, İsfahan'ın ilk Gürcü dârugâhıydı. İsfahan'a ek olarak, Kirman dârugâhı da genellikle Gürcü kökenlidir; Bohtân Bey gibi. Şehrin dârugâhına yapılan şikayetler genellikle beyliğin divanında ele alınırdı. Divan beyliği, eyalet halkının ve beylerbeylerin şikayetlerine de bakardı.<sup>51</sup> Alikulî Bey, Levon Bey<sup>52</sup> ve ayrıca İsfahan dârugâhını yöneten Safî Kulu Han gibi isimler, İsfahan dârugâhlarındandı. Ayrıca, Aleksandr Bey<sup>53</sup> ve Bavade Bey,<sup>54</sup> Kirman divan beyliğini yönetmişlerdi.

#### İmam Kulî Han ve Fars Hakimiyeti

İmam Kulî Han, Gürcistan'ın feodal "Undiladze" ailesinden Allah Verdi Han'ın oğluydu.<sup>55</sup> Allah Verdi Han, Şah Tahmasb döneminde İran sarayında hizmet etti. Ayrıca o, yeni kurulan orduya bağlı olarak tanınan ilk sipehsâlâr ve kullar ağası olarak da bilinirdi. I. Abbas'a en yakın kişilerden biri olarak dikkat çekti ki, şah ona "baba" diye hitap ederdi.<sup>56</sup>

İmam Kulî'nin Fars Eyaleti'ne, aynı zamanda İran'ın önemli ve zengin<sup>57</sup> bir bölgesi, beylerbeyi olarak atanması, I. Abbas'ın

<sup>47</sup> Mirza Samî'a, *Tezkiretü'l-mülûk*, s. 5.

<sup>48</sup> Vahîd Kazvîni- Dehgülan, *Târîh-i Cihân'ârâ-yı 'Abbâsî (Abbas nâme)*, s. 160ve 255.

<sup>49</sup> Mirza Refî'a- Daniş Pejuh, *Düstûr'ül Mülûk*, s. 428.

<sup>50</sup> Floor, *Divan ve Kuşun dar Asr-ı Safavi*, s. 159.

<sup>51</sup> Mirza Refî'a- Daniş Pejuh, *Düstûr'ül Mülûk*, s. 88.

<sup>52</sup> Laurence Lockhart- Mustafa Kuli İmâd, *İnkıraz-ı Silsiley-ı Safaviye ve Eyyam-ı İstilay-ı Afagane dar İran* (Tahran: Taban, 1343), s. 53.

<sup>53</sup> Vahîd Kazvîni- Dehgülan, *Târîh-i Cihân'ârâ-yı 'Abbâsî (Abbas nâme)*, s. 296.

<sup>54</sup> Mir Mohammad Said Moşizi, *Tezkere- yi Safaviye-yi Kirman*, ed. Mohammad İbrâhim Bâstânî-yi Pârîzî (Tahran: Çaphane-yi Haydari, 1369), s. 221.

<sup>55</sup> C. Fleischer, "Allâhverdi Khan (2)", c. 1, s. 892.

<sup>56</sup> Della Valle, *Seyahatname*, s. 331-332.

<sup>57</sup> Iskender Bey Münşî Türkman, *Târîh-i Âlem'ârâ-yı 'Abbâsî*, ed. İrec Efşâr (Tahran: Amir Kabir, 1350), c. 2, s. 649.

politikalarında temel değişiklikleri işaret etmektedir. Zira bu zamana kadar beylerbeyleri genellikle Kızılbaş liderlerinden seçilmekteydi. Bu seçim, kölelerin yeni soyluluğunun temsilini göstermektedir. Roger Savory'ye göre, Allah Verdi Han İran'da kendi hanedanını kurmaya çalıştı.<sup>58</sup> Muhtemelen de bu, ölümünden sonra Fars'ın yönetiminin İmam Kulî Han'a verilmesini<sup>59</sup> ve diğer oğlu Davud Han'ın Karabağ Emirliği'ne ve Kaçarlar'ın reisliğine atanmasını sağladı.<sup>60</sup> Ancak sonunda, bu iki kardeşin elindeki iki stratejik vilayetin beylerbeyliği, İmam Kulî Han'ın konum ve statüsünden duyulan korku, özellikle Kaçarlar tarafından entrikalara yol açtı ve sonunda I. Abbas'ın halefi olan I. Şah Safî döneminde,<sup>61</sup> onların öldürülmesine yol açtı.<sup>62</sup>

Allah Verdi Han ve İmam Kulî Han döneminde, özellikle Şiraz şehrinde, Fars bölgesi siyasî, ekonomik ve ticarî açıdan önemli gelişmeler yaşadı. Bu durum, Hollandalı, Hintli, Çinli, İngiliz ve Arap tüccarlarının Fars yollarında faaliyet göstermelerine ve dolayısıyla ticaretin gelişmesini sağladı.

### **İmam Kulî Han'ın Fars Körfezi'ndeki Askerî Hareketleri**

XVI. yüzyılın başlarında, Safevî döneminin başlamasından hemen önce, Portekiz güçleri Hürmüz Adası'nı ele geçirerek bölgenin kontrolünü ele almışlardı. Ancak, 1618'de Erivan Antlaşması'nın imzalanmasıyla İran ve Osmanlı arasındaki savaşlara son verilmesi, Şah Abbas için Fars Körfezi'ndeki bu duruma müdahale etme fırsatı yarattı.

63

<sup>58</sup> Savory, *İran- I Asr- I Safavi*, s. 79.

<sup>59</sup> Rohrborn, *Nizam- ı İyalat dar Dore Safavi*, s. 14.

<sup>60</sup> Felsefi, *Zindegâni-yi Şâh 'Abbâs-ı Evvel*, c. 2, s. 93.

<sup>61</sup> Türkman, *Zeyl- ı Tarîh-i Âlemârâ-yı Abbâsî*, s. 115.

<sup>62</sup> Felsefi, *Zindegâni-yi Şâh 'Abbâs-ı Evvel*, c. 2, s. 239.

<sup>63</sup>Portekizlilerin Fars Körfezi'ne girişi, İran için kötü zamanlardan birinde gerçekleşti. Yeni kurulan Safevî hükümeti doğuda Özbeklerle ve batıda Osmanlılarla mücadele ederken, güney İran sorunlarını çözmeye vakit bulamıyordu. Vosoki, Mohammad Bakir, *Tarih- ı Halîç- ı Fars ve Memalik- ı Hamcivar, Tahran 1384*, s. 119; Ayrıca Cambridge Tarihi'nden alıntı yaparak, Şah İsmâil'in ordusu, Çaldıran'da yenilgiye uğradıktan sonra Portekizlilere karşı savaşma ruhunu kaybetmişti ve Şah İsmâil'in denizde Portekizlilere karşı savaşmak için bir filosu yoktu. Bu nedenle, Portekiz'in Hürmüz üzerindeki kolonyal egemenliği kabul edildi. Portekizliler de Bahreyn Adası'nı Araplardan geri almayı ve Belucistan isyanını bastırmak için İran Şahı'na yardım etmeyi taahhüt ettiler. Laurence Lockhart, "European Contacts With Persia, 1350-1736", *The Camridge History Of Iran* (Cambridge: Cambridge Univ, Laurence ersity Press, 2006), vol. 6, p. 380-381.

Portekiz Kralı tarafından İran'a gönderilen son elçi Garcia de Silva Figueroa ile I. Abbas, İspanya'nın Osmanlılar ile olan savaşında artık destek verme niyetinde olmadığını; ayrıca, Bahreyn ve Körfez'deki Portekiz faaliyetlerine kesinlikle izin vermeyeceğini de açıkça belirtti.<sup>64</sup> Bu beyan, İran ile Portekiz arasındaki askerî anlaşmazlıkların başlamasına yol açtı.

Körfez'deki askerî hareketler, Allah Verdi Han'ın komutası altında başladı. İlk olarak bu harekate karşı, Lar hükümdarı olan ve Portekizliler'in en önemli İranlı müttefiki İbrahim Han, karşı tedbirler almaya başladı. 1601'de Allah Verdi Han, Körfez'deki Portekizliler'in önemli üslerinden biri olan Gamrûn<sup>65</sup> Liman'ını kuşattı. Ancak limanın ele geçirilmesi, onun ölümü nedeniyle gerçekleşemedi. Aynı zamanda, İmam Kulî Han, Bahreyn'in yöneticisiyle yaşanan anlaşmazlıkları ve halkın memnuniyetsizliğini de kullanarak Portekizliler'e karşı bir zafer kazandı ve 1602'de Bahreyn'i fethetti.<sup>66</sup> Bahreyn'in geri alınması, İmam Kulî Han'ın, Portekizliler'in Körfez'deki işgal bölgelerini geri almak ve İran'ın bu bölgelerdeki egemenliğini yeniden tesis etmek için attığı ilk adımdı.

İmam Kulî Han, 1614 yılında babasının ölümüyle durdurulan Bandar Gamrûn'un ele geçirilmesi görevini üstlendi ve başarılı oldu. Limanın kontrolü ele geçirdikten sonra burada Şah Abbas adında yeni bir kale inşa ettirdi. Sonradan kalenin adı Bandar Abbas olarak değiştirildi.<sup>67</sup> Bu limanın ele geçirilmesi, Portekizliler'i Fars Körfezi ve Umman Denizi'nden çıkarmak için atılan ikinci adım olmuştu. Liman, bölgedeki Portekizliler'in ticareti için önemli bir geçiş noktasıydı. Bandar Abbas'ın kontrol altına alınmasıyla İran, Kiş Adası'ndan Hürmüz'e kadar iletişim yollarını da kontrol altına almayı başardı.<sup>68</sup> Bu şekilde, Hürmüz Boğazı tamamen İran'ın kontrolü altına girdi.

Portekiz'in üçüncü ve en büyük yenilgisi, İmam Kulî Han'ın kuvvetleri tarafından 1622'de, onların tamamen Hürmüz boğazı ve Kiş Adası'ndan

<sup>64</sup> García de Silva Figueroa, *Seyahatname*, çev. Kulamrıza Samii (Tahran: Naşr- ı No, 1363), s. 475.

<sup>65</sup> Davut Dursun, "Benderabbas", (İstanbul: DİA, TDV Yayınları, 1992), c. 5, s. 433-434.

<sup>66</sup> Türkman, *Târîh-i Âlem'ârâ-yı Abbâsî*, 1350, c. 2, s. 615.

<sup>67</sup> Iskender Bey Münşî Türkman, ed. İrec Efşâr (Tahran: Amir Kabir, 1350), c. 3, s. 980.

<sup>68</sup> Arnold Wilson, *Macmu'a Vakayık' Tarihi ve Gozarîş- ı Nizami- yı Haliç- ı Fars az Kadimatarin Azmene ta Evayıl- ı Karn- ı Bistom*, çev. Mohammad Sa'idi (Tahran: Farhumand, 1310), s. 108-109.

çıkarılması ile sonuçlandı. Bu savaşta, İngiliz deniz kuvvetleri de İran ordusuna destek verdi.<sup>69</sup> İngilizler, İran'dan daha fazla ticarî imtiyaz elde etmek ve doğu pazarlarındaki hedefleri için Portekiz'e karşı kendi gemilerini hazırlamışlardı. İran ve İngiltere'nin Portekiz'e karşı ortak düşmanlığı, bu iki gücü birbirine yaklaştırdı ve nihayetinde Hürmüz'e ortak bir saldırı ile Portekiz mağlup edildi.<sup>70</sup>

İmam Kulî'nin üç bin kişilik ordusunun hareketinin başlangıcı, İngiliz gemileri tarafından Bender Abbas'tan Keşm Adası'na doğru yapıldı.<sup>71</sup> Keşm Adası, Portekiz askerlerinin içme suyu ve temel ihtiyaçlarını sağladığı tek ada olarak ellerinde kalmıştı.<sup>72</sup> İmam Kulî'nin askerleri, Hürmüz Adası'na varışlarının ardından pozisyonlarını sağlamlaştırdılar ve şehri ele geçirdiler.<sup>73</sup> Portekizliler, şehirden kaleye çekildiler ve savunmaya hazırlandılar. General Şah Kulu Bey 200 askerle birlikte kale surlarından birini kontrolü altına aldı. Diğer yandan, İngiliz topçu atışları Portekiz askerlerinin savunma mevzilerine ciddi zararlar verdi ve iki Portekiz gemisini batırıldı.<sup>74</sup> Kale birkaç gün kuşatıldıktan sonra, Portekizliler 200 bin tümen İran parası ve yıllık 140 bin Portekiz Eskodo'sunu İran hükümetine ödeyerek barış talebinde bulduysalar da talepleri reddedildi. Zira İmam Kulî, Portekiz'in barış teklifinin, Hindistan'dan yardım kuvvetlerinin gelmesi için zaman kazanma amaçlı olduğuna inanıyordu.<sup>75</sup> Sonunda İmam Kulî'nin kuvvetleri kale duvarlarını yıktı ve kale ele geçirildi.<sup>76</sup> Portekizliler resmen mağlubiyeti kabul etti ve Hürmüz Adası'ndan çıkartıldı.<sup>77</sup> Hürmüz'ün kuşatılması ve fethi toplam yetmiş gün sürdü.<sup>78</sup> Daha sonra, 1625'te Portekizliler

<sup>69</sup> Türkman, c. 3, s. 681.

<sup>70</sup> Türkman, c. 3, s. 981.

<sup>71</sup> Hanbaba Beyânî, *Tarih- ı Nizami-yi İran: Cenghayı- devre-yı Safaviye* (Tahran: Sitad- ı Büzürg- ı Artıştaran, 1353), s. 520.

<sup>72</sup> Wilson, *Macmu'a Vakayık' Tarihi ve Gozarış- ı Nizami- yı Haliç- ı Fars az Kadimitarin Azmene ta Evayıl- ı Karn- ı Bistom*, s. 108-109.

<sup>73</sup> Figueroa, *Seyahatname*, s. 483.

<sup>74</sup> Beyânî, *Tarih- ı Nizami-yi İran: Cenghayı- devre-yı Safaviye*, s. 522; Nasrullâh Felsefi, *Tarih- ı Ravabit- ı İran ve Avrupa dar Devre- yı Safaviye* (Tahran: İran, 1316), s. 82.

<sup>75</sup> Felsefi, *Tarih- ı Ravabit- ı İran ve Avrupa dar Devre- yı Safaviye*, 83.

<sup>76</sup> Figueroa, *Seyahatname*, 484.

<sup>77</sup> Türkman, c. 3, s. 983.

<sup>78</sup> Chardin, *Seyahatname*, c. 8, s. 450.

Hürmüz'ü tekrar ele geçirme girişiminde bulunsalar da başarısız olundu.<sup>79</sup>

1622'deki Hürmüz'ün fethi, Safevî döneminin önemli olaylarından biri olarak kabul edilmiş ve "İran'ın Güney Körfezi'nde yeniden güçlenme ve hakimiyet dönemi"<sup>80</sup> olarak adlandırılmıştır. Bu zaferle, 120 yıllık Portekiz egemenliği dönemi Güney Körfezi'nde sona ermiştir. İran'ın resmi takviminde, bu tarih (29 Nisan) "Ulusal Fars Körfez Günü" olarak adlandırılmıştır.

### **İmam Kulf Han'ın Fars Körfezi Politikalarının Neticesi**

Hürmüz'ün fethiyle İran, sadece Portekiz'in sömürgecilik faaliyetlerine son vermekle kalmamış, aynı zamanda Hürmüz'ün tüm ayrıcalıklarını da almıştır. Özellikle, Portekiz için adeta "bir gümüş nehir" olan Hürmüz gümrüğü, İran'ın bölgedeki önemli ekonomik kazanımlarından biri olmuştur.<sup>81</sup>

Portekiz'in asıl hedefi, Fars Körfezi'nin mutlak kontrolünü ele geçirerek Asya ticaretini ve bölgedeki hakimiyetlerini sağlamaktır.<sup>82</sup> Bu hedefe ulaşmak için, Hindistan'daki Goa Limanı, Uzak Doğu'daki Makao ve Fars Körfezi'ndeki Hürmüz gibi bölgeler mutlaka kontrol altına alınmalıydı. Bunlar arasında Hürmüz, Portekiz'in tüm Asya ve Doğu Afrika sahillerindeki ticareti için kritik bir öneme sahipti.<sup>83</sup> Ancak, İspanya'nın Portekiz'i ele geçirmesiyle Hürmüz üzerindeki politikalar değişti. İspanya'nın Fars Körfezi politikası, daha ziyade Akdeniz'e odaklanırken, Portekiz'in yukarıda işaret edilen politikalarının artık bir önemi kalmamıştı.<sup>84</sup>

Öte yanda, İngiltere lehine sonuçlanan bir durum ortaya çıktı. İngilizler'in İran'la yaptığı ittifak neticesinde, Fars Körfezi'ndeki deniz

<sup>79</sup> Savory, *İran- İ Asr-İ Safavi*, 114.

<sup>80</sup> Willem Floor, *The Persian Gulf: Apolitical and Economic History of five Port Cities, 1500-1730* (Washington: Mage Publishers, 2006), 233-235.

<sup>81</sup> Mehdi Aga Muhammed Zancani, *Asnad- ı Revabit- ı Tarihi- yi İran ve Portikal: Salha-yı 1500'ta 1750* (Vizaret- ı Umur- ı Hariciye: Taban, 1382), 7.

<sup>82</sup> Roger M. Savory- John Barrett Kelly, *Haliç- ı Fars az Devran- ı Bastan ta Avahir- ı Karn- ı 18*, çev. Hasan Zangene (Kum: Hamsaye ve Merkez- ı Buşehr Şınası, 1376), s. 43.

<sup>83</sup> Aga Muhammed Zancani, *Asnad- ı Revabit- ı Tarihi- yi İran ve Portikal: Salha-yı 1500'ta 1750*, s. 36.

<sup>84</sup> Graça Almeida Borges, "The Iberian Union and the Portuguese Overseas Empire, 1600-1625: Ormuz and the Persian Gulf in the Global Politics of the Hispanic Monarchy", *e-JPH* 12/2 (2014), p. 1-26.

ticareti kolaylaştı. Bunun yanı sıra, İran'ın ulaşım ağının genişlemesi<sup>85</sup> ve Bandar Abbas'ın ticaret merkezi haline gelmesi,<sup>86</sup> İran'ın ekonomik gücünü artırıp kontrolünü sağlamlaştırdı. Ancak bu durum, İran'ı İngiliz ticaretine daha fazla bağımlı hale getirdi ve siyasi karışıklıklara zemin hazırladı. Yaklaşık bir buçuk yüzyıl boyunca Fars Körfezi kıyılarında yer alan Bandar Abbas, Doğu Hindistan Şirketi'nin en önemli ticaret merkezlerinden biri olmuştur.<sup>87</sup>

I. Abbas ve İmam Kulî Han'ın ölümleri, Safevî Devleti'nin zayıflamasına ve Fars Körfezi'ndeki siyasî kontrolün yeni rakiplerin eline geçmesine yol açtı.<sup>88</sup> Bu durum, Safevî Devleti'nin tarihsel sürecini ve bölgedeki güç dengesini önemli ölçüde etkiledi.

### Sonuç

Gürcüler'in Safevî Devleti'ne entegrasyonu, devletin askerî ve siyasî yapısında önemli değişikliklere yol açmıştır. "Şahın Kulları" olarak bilinen Gürcü, Çerkes ve Ermeniler'den oluşan düzenli ordu, Safevî Devleti'ne önemli bir güç katmıştır. Bu grup, doğrudan I. Abbas'a bağlı olarak faaliyet göstererek, Fars Eyaleti'nin yönetimi gibi kritik görevlerde başarılar elde etmiştir.

Gürcü asıllı liderler Allah Verdi Han ve oğlu İmam Kulî Han'ın önderliğinde Fars Eyaleti'nin Portekiz-İspanya egemenliğinden kurtarılması, Safevî Devleti'nin deniz aşırı ticaret yollarına erişimini ve bölgesel güç dengesini önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu başarı, Safevî Devleti'nin askeri kapasitesini ve siyasî manevra kabiliyetini arttırarak merkezi otoritenin güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

İmam Kulî Han'ın Portekiz'e karşı politikası ve İngilizler ile ittifakı, Safevî Devleti'nin dış politikasının esnekliğini ve pragmatizmini

<sup>85</sup> Bâstânî-yi Pârîzî, *Siyaset ve İktisat-ı Asrı Safevî*, 99-100.

<sup>86</sup> Tavernier, *Seyahatname*, 689.

<sup>87</sup> Wilson, *Macmu'a Vakayık' Tarihi ve Gozarîş- ı Nizami- yı Haliç- ı Fars az Kadimitarin Azmene ta Evayıl- ı Karn- ı Bistom*, s. 119; Savory- Kelly, *Haliç- ı Fars az Devran- ı Bastan ta Avahir- ı Karn- ı 18*, s. 61; Mohammad Bakir Vosoki, "Cabeca- i Kudret-hayı Siyasî ve İçtimai dar Haliç- ı Fars az Sokut- ı Hürmüz ta Sokut- ı İsfahan", *Naşriye- ı Farhan*, 56 (1384), s. 185-215.

<sup>88</sup>1630'da İran'ın desteğiyle Portekizliler'den Maskat'ı geri alan Ya'rubîler, Hindistan, Doğu Afrika kıyıları ve Zengibar'la ticaretlerini genişletme yolunda bu liman şehrini bir üs olarak kullandılar. Ayr. bkz; Casim Avcl, "Ya'rubîler", (İstanbul: DİA, TDV Yayınları, 2013), c. 43, s. 335-336 ve Mustafa L Bilge, "Maskat" (Ankara: DİA, TDV Yayınları, 2003).c. 28, s. 77-78

göstermektedir. Bu ittifakla bir yandan Doğu Hindistan Şirketi'nin bölgedeki faaliyetleri artmış, diğer yandan Safevî Devleti ticarî-siyasî ilişkiler bağlamında yeni fırsatlar yakalamıştır. Ancak çok geçmeden, I. Abbas ve İmam Kulî Han'dan sonra Safevî hükümetinin zayıflaması ve İngiltere'nin Fars Körfezi'ndeki egemenliğinin artması, Gürcüler'in katkılarının uzun vadede sürdürülebilirliği konusunda soru işaretleri yaratmıştır.

Gürcüler, Safevî Devleti'nde sadece bir denge unsuru olmanın ötesinde, devletin askerî ve siyasî yapısında kalıcı değişikliklere neden olmuştur. Bu değişiklikler, Safevî Devleti'nin tarihsel süreçteki gelişimini ve dış politikadaki dinamiklerini anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır.

### Kaynakça

Aga Muhammed Zancani, Mehdi. *Asnad- ı Revabit- ı Tarihi- yi İnan ve Portikal: Salha-yı 1500'ta 1750*. Vizaret- ı Umur- ı Hariciye: Taban, 1382.

Avcl, Casim. "Ya'rubîler". 335-336. İstanbul: DİA, 2013.

Bâstânî-yi Pârîzî, Mohammad İbrâhim. *Siyaset ve İktisat-ı Asrı Safevî*. Tahran: Saffalîşâh, 1362.

Beyânî, Hanbaba. *Tarih- ı Nizami-yi İnan: Cenghayı- devre-yı Safaviye*. Tahran: Sitad- ı Büzürg- ı Artîştaran, 1353.

Borges, Graça Almeida. "The Iberian Union and the Portuguese Overseas Empire, 1600-1625: Ormuz and the Persian Gulf in the Global Politics of the Hispanic Monarchy". *e-JPH 12/2* (2014), 1-26.

C. Fleischer. "Allâhverdî Khan (2)". 1/892. New York: İranica, 1985.

Chardin, Jean, *Seyahatname*. çev. Mohammad Abbasi. Tahran: Amir Kabir, 1335.

Della Valle, Pietro. *Seyahatname*. çev. Şüca'üdin Şifa. Tahran: İlimi ve Farhangî, 1306.

Felsefî, Nasrullâh. *Tarih- ı Ravabit- ı İnan ve Avrupa dar Devre- yı Safaviye*. Tahran: İnan, 1316.

Felsefî, Nasrullâh. *Zindegânî-yi Şâh 'Abbâs-ı Evvel*. Tahran: Tahran Üniversitesi, 1344.

Figueroa, García de Silva. *Seyahatname*. çev. Kulamrıza Samii. Tahran: Naşr- ı No, 1363.

Floor, Willem. *Divan ve Kuşun dar Asr-ı Safavi*. çev. Kazım Firuzmand. Tahran: Agâh, 1387.

Floor, Willem. *The Persian Gulf: Apolitical and Economic History of five Port Cities, 1500-1730*. Washington: Mage Publishers, 2006.

Hacigi İsfahani, Muhammed Mâ'sûm. *Hulâşatü siyer: Tarih- ı Ruzgar- ı Şah Safî Safavi*. Tahran: İlmi, 1368.

Kaempfer, Engelbert. *Safarname- yı Kaempfer be İran*. çev. Keykavus Cihandari. Tahran: Harezmi, 1363.

Lockhart, Laurence. "European Contacts With Persia, 1350-1736". *The Cambridge History Of Iran*. 6/373-409. Cambridge: Cambridge Univ, Laurence ersity Press, 2006.

Lockhart, Laurence- İmâd, Mustafa Kuli. *İnkıraz-ı Silsiley-ı Safaviye ve Eyyam-ı İstilay-ı Afagane dar İran*. Tahran: Taban, 1343.

Mar'şî-Yî Safavi, Mohammad Halil bin Dâvûd. *Mecmau't-Tevârîh: Dar Tahih- ı İnkıraz- ı Safaviye ve Vakay-ı Baa'd ta Sal- ı 1207 Hicri Kamari*. ed. Abbas İkbâl. Tahran: Sanâi ve Tahuri, 1362.

Mirza Refî'a- Daniş Pejuh, Mohammad Taki. *Düstûr'ül Mülûk*. Tahran: Macale-yı Danişkede-yı Edebiyat, 1347.

Mirza Samî'a. *Tezkiret'ül-mülûk*. ed. Muhammed Dabîr-Siâkî. Tahran: Muhammed Dabîr-Siâkî, 1332.

Moşizi, Mir Mohammad Said. *Tezkere- yı Safaviye-yi Kirman*. ed. Mohammad İbrâhim Bâstânî-yi Pârîzî. Tahran: Çaphane-yi Haydari, 1369.

Mulyani, Said. *Caygah- ı Gorciha dar Tarih ve Tamadün- i İran*. İsfahan: Yıkta., 1379.

Nasiri, Mirza Ali Naki. *Elkab u Mevacib-i Dovre-i Selatin-i Safeviyye*. ed. Yusuf Rahimlu. Meşhed: Daneşgah- ı Firdevsî, 1371.

Rohrborn, Klaus-Michael. *Nizam- ı İyalat dar Dore Safavi*. çev. Keykavus Cihandari. Tahran: İlmi ve Farhangi, 1383.

Sanson, Nikola. *Sefernâme-yi Sanson Vaz-i Kişver-i Şâhenşâhi-yi Îrân Der Zemân-i Şâh Suleymân-i Safevî*. çev. Taki Tefezzulî. Tahran: İbn Sinâ, 1346.

Savory, Roger M. *İran- ı Asr-ı Safavi*. çev. Kambiz Azizi. Tahran, 1389.

Savory, Roger M.- Karamustafa, Ahmet T. "Esmâ'îl ı Safawî". 8/628-636. New York: İranica, 2012.

Savory, Roger M.- Kelly, John Barrett. *Haliç- ı Fars az Devran- ı Bastan ta Avahir- ı Karn- ı 18*. çev. Hasan Zangene. Kum: Hamsaye ve Merkez- ı Buşehr Şinasi, 1376.

Sümer, Faruk. "Abbas I". 1/17-19. İstanbul: DİA, 1988.

Şamlu, Vali Kuli bin Davud Kuli. *Kısas-ül Hâkânî*. ed. Seyid Hasan Sadat Nasiri. Tahran: Vezart-ı Farhang ve Irşad- ı İslami, 1371.

Tavernier, Jean Baptiste. *Seyahatname*. ed. Hamid Şirani. çev. Abutürab Nuri. İsfahan: Kitabhane Sanai ve Kitabfuruşi Taiid-ı İsfahan, 1363.

Türkman, Iskender Bey Münşî. *Târîh-i 'Âlem'ârâ-yı 'Abbâsî*. ed. İrec Efşâr. 3 Cilt. Tahran: Amir Kabir, 1350.



Türkman, Iskender Bey Münşî. *Târîh-i Âlem'ârâ-yı Abbâsî*. ed. İrec Efşâr. Tahran: Amir Kabir, 1350.

Türkman, Iskender Bey Münşî. *Zeyl- ı Tarîh-i Âlemârâ-yı Abbâsî*. ed. Ahmed Soheili Hânsârî. Tahran: İslamiye, 1317.

Türkman, Iskender Bey Münşî. ed. İrec Efşâr. 3 Cilt. Tahran: Amir Kabir, 1350.

Vahîd Kazvînî, Mohammad Tâhir- Dehgûlan, İbrahim. *Târîh-i Cihân'ârâ-yı Abbâsî (Abbas nâme)*. Irak: Kştabfuruşi- ı Davudi (Ferdosi-yi Sabık), 1329.

Vâle İsfahânî Kazvînî, Mirza Muhammed Yusuf. *Huld-i Berîn: İran dar Ruzgar- ı Safaviyan*. ed. Mîr Hâşim Muhaddis. Tahran: Bonyad- ı Movkufat-ı Doktor Mahmud Efşâr, 1372.

Vosoki, Mohammad Bakir. "Cabeca- i Kudret-hayı Siyasi ve İçtimai dar Haliç- ı Fars az Sokut- ı Hürmüz ta Sokut- ı İsfahan". *Naşriye- ı Farhan* 56 (1384), 185-215.

Wilson, Arnold. *Macmu'a Vakayık' Tarihi ve Gozarîş- ı Nizami- yı Haliç- ı Fars az Kadimitarin Azmene ta Evayıl- ı Karn- ı Bistom*. çev. Mohammad Sa'idi. Tahran: Farhumand, 1310.

**Derleme Makale/ Compilation Article**

**Zaporog Kozakları ve Kırım ile Anadolu Kıyılarına  
Düzenledikleri Saldırıları (1556-1618)**

**Hande Gündüz\***

(ORCID: 0000-0001-6030-6165)

**Makale Gönderim Tarihi**

08.05.2024

**Makale Kabul Tarihi**

30.05.2024

**Atıf Bilgisi/Reference Information**

**Chicago:** Gündüz, H., "Zaporog Kozakları ve Kırım ile Anadolu Kıyılarına Düzenledikleri Saldırıları (1556-1618)", *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (Haziran 2024), 194-226.

**APA:** Gündüz, H. (2024). Zaporog Kozakları ve Kırım ile Anadolu Kıyılarına Düzenledikleri Saldırıları (1556-1618). *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6(1) (Haziran 2024): 194-226.

**Öz**

İlk başlarda Lehistan'ın sınır güvenliğini sağlayan Zaporog Kozakları, XVI. asrın ikinci yarısında hem boyarların (asillerin) hem de Katoliklerin baskıları sonucunda Deşt-i Kıpçak olarak adlandırılan topraklara göç ederek burada Dmitro Vişnevetskiy öncülüğünde bağımsız bir devlet kurmuşlardır. Tarihsel süreçte daha çok Ukrayna Kozak Hetmanlığı ismiyle tanınan bu devlet iki yüz on iki yıl boyunca varlığını korumuştur. Seçimle yönetime gelen hetmanların idaresi altındaki Zaporog Kozaklarının, kendilerine has şaykalarıyla belirli aralıklar dâhilinde Kırım ile Anadolu kıyılarına düzenledikleri saldırılar (akınlar) ise uzun bir müddet Kırım hanlarıyla Osmanlı sultanlarını uğraştırmıştır. Öyle ki bu sınır tecavüzlerinde en fazla zararı Azak, Kerç, Kefe, Akkirman, Trabzon, Sinop ile İstanbul görmüştür. Bu çalışmada öncelikle Kozak-Kazak adının tahlili yapılarak, Kozak grupları hakkında kısa bir bilgi verilmiş ve en sonunda Zaporog Kozakları ile onların Kırım ile Anadolu'ya tertip ettikleri saldırılar ele alınmıştır.

\* Dr. Bağımsız Araştırmacı, Türkiye, [hndgndz94@gmail.com](mailto:hndgndz94@gmail.com).

Pd. D., Independent Researcher, Türkiye.

**Anahtar Kelimeler:** Zaporog Kozakları, Kırım, Anadolu, Saldırı-Akın

### **The Zaporog Cossacks and Their Attacks on the Crimea and the Anatolian Coast (1556-1618)**

#### **Abstract**

In the second half of the 16th century, the Zaporog Cossacks, who initially provided border security for Poland, migrated to the lands called Dasht-i Kipchak as a result of the pressure of both the boyars (nobles) and Catholics, and established an independent state under the leadership of Dmitro Vyshnevetsky. In the historical process, this state, better known as the Ukrainian Cossack Khetmanate, existed for two hundred and twelve years. The Zaporog Cossacks, who were ruled by elected hetmans, periodically organised attacks (raids) on the Crimean and Anatolian coasts with their unique schooners, which caused problems for the Crimean khans and Ottoman sultans for a long time. In fact, Azov, Kerch, Kefe, Akkirman, Trabzon, Sinop and Istanbul suffered the most from these border encroachments. In this study, firstly, the name Cossack-Kazakh is analysed, a brief information about Cossack groups is given and finally Zaporog Cossack and their attacks on Crimea and Anatolia are discussed.

**Keywords:** Zaporog Cossacks, Crimea, Anatolia, Attack-Flocking

#### **Giriş**

Altın Orda Devleti'nin, XV. yüzyılda zayıflamaya başlamasıyla kuzeyde Litvanya Krallığı veya Litvanya Büyük Dükalığı olarak bilinen yeni bir politik güç ortaya çıkmıştır. Bu krallığın yükseliş dönemine geçişi Baltık sahilleri ile ormanlık arazide yaşayan toplulukların, 1230'lu yıllarda Prens Mindaugas tarafından bir araya getirilmesiyle meydana gelmiştir<sup>1</sup>. II. Vladislav Jagiello devrinde ise 1385'te akdedilen Krevo Birliği neticesinde Litvanya Büyük Dükalığı, Lehistan ile birleştirilmiştir. Böylelikle Litvanya prenslerinin, Katolik usulüne göre vaftizleri yapılmış ve o dönemde Litvanya'nın egemenliğinde bulunan Ukrayna halkının da Katolikliği benimsemesi mecbur kılınmıştır<sup>2</sup>. Katolikler, zamanla Ortodoks menşelilere üstünlük kurunca Ukrayna ahalisi kayıplara

---

<sup>1</sup> Yücel Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar-1*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004, s. 188.

<sup>2</sup> Öztürk, a.g.e., s. 196.

uğrarak yoksullaşmaya başlamıştır<sup>3</sup>. Bu süreçte szlachta (şılahta) yani büyük toprak sahiplerinin tesiri bir hayli fazla olmuştur. Öyle ki Litvanya Büyük Dükalığı, Ukrayna'nın güneyini Kırım akıncı güçlerine karşı koruyacak organizasyondan mahrumdu. Esir yakalamak için yapılan akınlar Kyiv ile Bratislav arazilerini neredeyse nüfussuz bırakmıştı. Hâl böyle olunca szlachta, Ukraynalı köylüleri Deşt-i Kıpçak adı verilen yere iskân ettirerek buraları bir üretim merkezine dönüştürmüştü<sup>4</sup>. Ancak Ortodoks olan Ukrayna halkı bir süre sonra Lehistan'ın dinsel baskılarına maruz kalınca Özi Nehri'nin<sup>5</sup> aşağı ve orta kısmına doğru bir göç hareketi vuku bulmuştur<sup>6</sup>. Bu göç hadisesi, araştırmamızın temelini teşkil eden Zaporog Kozakları ile onların 1552'de kuracakları Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nı zuhura getirmiştir.

### **Kozak-Kazak Adları, Kozak Grupları ve Zaporog Kozakları**

“Kozak-Kazak” tesmiyeleri ve anlamları tarih bilimi literatüründe oldukça kapsamlı olan ve çoğu halkta, millette çeşitli anlamlara gelen bir kavram niteliğindedir. Ukraynaca ile Lehçede “Kozak”, İngilizcede “Cossack”, İtalyancada “Cosacco”, Romencede “Cazaci”, Çekçede

<sup>3</sup> Vedat Kanat-Şeyda Özçelik, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Doğu Avrupa Diplomasisi ve Bu Diplomasî Kavşağında Yeni Bir Unsur: Sığınmacı Ukrayna Kazakları”, Tarih Okulu Dergisi, Yıl: 11, S: 36, 2018, s. 582.

<sup>4</sup> Yücel Öztürk, “Ukrayna Krizinin Kökleri: Sloboda Ukrayna”, CIEES, Ed.: Sema Aktaş Sarı vd., İzmir 2022, s. 34.

<sup>5</sup> Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın kuruluşuna imkân sağlayan Özi Nehri, 2290 km<sup>2</sup> uzunluğa sahip olup İdil ile Tuna'dan sonra Avrupa'nın en uzun üçüncü nehri sayılmaktadır. Nehrin suyu Rusya'nın kuzeybatısında bulunan Valday Dağları'nın güneyinden doğmakta ve Beyaz Rusya'dan geçerek Ukrayna'ya doğru akmaktadır. Burada Desna Irmağı ile birleşip sonrasında ise Odesa'nın doğusundan Karadeniz'e dökülmektedir.

<sup>6</sup> Göçün tarihî gelişimine katkıda bulunan amiller Altın Orda Devleti'nin çöküş sürecinde Deşt-i Kıpçak'ta zuhur eden kaotik durum, Türk-Tatar hanlıklarının Çarlık Rusya ile giriştikleri hâkimiyet mücadelesinde Kozaklara atfedilen büyük ehemmiyet, Kazan ve Astrahan hanlıklarının işgalinden sonra Çarlık Rusya'nın yayılmacılığına ivme kazandırabilmek için bozkır şartlarına uyum sağlayabilecek askerî güce duyulan ihtiyaç, XVI. asrın sonunda Çarlık Rusya'da yapılan toprak reformunun çiftçileri ve köylüleri Kozaklara katılmaya icbar etmesi ve buna bağlı olarak Kozak nüfusunun artması, kürk ticaretinin devamı için Kozaklara duyulan gereksinimden ibarettir. Serkan Acar, “Kazak Kimliğinin Teşekkülü ve XVI. Asırda Kazakların Coğrafi Tasnifi”, Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800), Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 40.

“Kozakken”, Macarcada “Kozák” şeklinde zikredilen kelime Rusçada, “Kazak” olarak söylenmektedir<sup>7</sup>. Çünkü Rusça, “Kozak” halinde yazılan kelimenin içerisindeki “o” harfi, “a” sesiyle okunarak “Kazak” telaffuzunu kazanmaktadır<sup>8</sup>. Ukrayna askerî birlikleri ilk defa 1492’de “Kozak” ismiyle Türk kalelerine seferler düzenlemiş ve sonraki yıllarda Karadeniz’e çıkarak (İstanbul, Sinop, Trabzon vs.) bu saldırılarını sürdürmüşlerdir<sup>9</sup>. Nitekim o sene I. Mengli Giray Han, Kırım ahalisinin gemilerine saldırıda bulunan ve on adet atı gasp eden Kyiv ile Çerkası halkından şikâyetçi olmuştur<sup>10</sup>. Bahsedilen olayla beraber 1492’den itibaren “Kozak” sözcüğü İslâm kaynaklarında kullanılmaya başlanmıştır. XVI. asırda da görülen bu tesmiye o dönem itibarıyla “çok özel hafif birlikler” anlamıyla ifade edilmiştir<sup>11</sup>.

Serkan Acar’ın araştırmalarına göre “Kazak” tabiri için Codex Cumanicus’ta, İtalyanca “guayta” (nöbetçi, gözcü), Farsça “naobat” (nöbetçi, muhafız) ve Kıpçakça “ghasal” (nöbetçi, gözcü) sözcükleri kullanılmıştır<sup>12</sup>. Kâmûs-ı Türkî’de ise “evlenmemiş, karısı olmayan, bekâr” mealinde belirtilen “mücerred” kelimesi “Kazak” ismine yüklenen en doğru anlama karşılık gelmiştir<sup>13</sup>. Burada öncelikli olarak belirtilmesi icap eden unsur “Kazak” tesmiyesinin esir manasında yalnız erkekler için kullanıldığı ve kadın türüyle (cins) bir bağının olmadığı yönündedir. Öyle ki Yücel Öztürk’ün, Kırım kadı sicillerinde yer alan tereke kayıtları üzerinde yaptığı araştırmadan da anlaşılacağı üzere XVII. yüzyılda Bahçesaray’da, bin yüz otuz yedi köleden üç yüz on yedi

<sup>7</sup> Mustafa Nuri Türkmen, “XVII. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti ile Lehistan İlişkilerinin Bozulma Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800), Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 161.

<sup>8</sup> Konu ile ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşmak için bk.: D. İ. Yavornitskiy, *İstoriya Zaporizkih Kozakiv*, Tom: II, Lviv 1991, s. 6.

<sup>9</sup> Ferhad Turanly, “Naval Campaigns of the Ukrainian Cossack Flee to the Fortress of Sinop”, Doğu Avrupa Tarihi: Yeni Bulgular ve Yaklaşımlar, Ed.: Mualla Uydu Yücel vd., İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2023, s. 125-126.

<sup>10</sup> Turanly, a.g.m., s. 126.

<sup>11</sup> Abdullah Temizkan, “XVIII. ve XIX. Yüzyılda Rusya’nın Kuzey Kafkasya’yı Kolonileştirmesinde Kozakların İşlevi”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, XIII-2, s. 316.

<sup>12</sup> Acar, “Kazak Kimliğinin Teşekkülü...”, s. 40-41.

<sup>13</sup> Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Haz.: Paşa Yavuzarslan, Ankara 2010, s. 843.

tanisinin “Kazak” yani yetişkin erkek olduğunun bilgisine ulaşılmıştır<sup>14</sup>. Öztürk, bu tespitini çalışmasının sonraki kısımlarında şu şekilde tafsilatlandırmıştır:

*“Kazak mefhumu Macar, Nogay, Leh, Acem, Tatar, Rus, Ukraynalı köleleri ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Bunun dışında bütün imparatorluklarda hassa birliği olarak istihdam edilen muhafızlıkla da ilgisi vardır. Ancak Osmanlı literatüründe durum oldukça farklıdır. Öyle ki Osmanlı idarî hayatını yansıtan en önemli kaynaklar arasındaki Mühimme Defterleri’nde, Kazaklar genellikle “eşkiya ve terör mensubu” olarak kaydedilmişlerdir. Mesela Kırım hanının Kilercibaşısı olan Mehmed Ağa’nın, Zaporog Kazakları tarafından öldürüldüğü bilinmektedir.”<sup>15</sup>*

Mevzu bahis olan sözcüğün yerel açıklamasına bakıldığında “Kazak” isminin “Beyaz Kaz Efsanesi”nden meydana gelen bir Kazak kavminin köken bilimine dayandığı ve “kaz” ile “ak” bileşiminden oluştuğu iddia edilmektedir<sup>16</sup>. Ayrıca “قازاق” veya “قزاق” şeklinde yazılan ifadenin “kazi-mak” fiil kökünden hareketle “traşlı, sakalı traş olunmuş” manasına geldiği de söylenmektedir<sup>17</sup>. Yine aynı tabirin Altın Orda Devleti ile Moskova Knezliği’ne vergi vermek istemeyen, herhangi bir otoriteye boyun eğmeyen ve bunun sonucunda boş steplere giderek oralarda özgür bir yaşam kuran insanlar için kullanıldığı da düşünülmektedir<sup>18</sup>. Bununla beraber “Kazak” terimi Osmanlı terminolojisinde Doğu Avrupa kökenli köleler için kullanılmıştır<sup>19</sup>. Nitekim Yücel Öztürk’e göre “Kazak” kelimesi etnik bir topluluktan ziyade bir sıfat olarak ortaya çıkmıştır. Yani arşiv belgeleri, “Kazak”

<sup>14</sup> Yücel Öztürk, “Kazak Teriminin Kölelik Mefhumu ile İlişkisi Üzerine”, Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2, S: 2, 2020, s. 555.

<sup>15</sup> Ayrıca bk.: Öztürk, a.g.m., s. 550-561.

<sup>16</sup> Maciej Miechowita, *Doğu Avrupa’nın Tarihî Coğrafyası*, Çev.: Berrin Kalyon, Kronik Kitap, İstanbul 2022, s. 89.

<sup>17</sup> “Kazak” isminin fiil köklerine göre kazandığı anlamlar için bk.: Öztürk, *Özü’den Tuna’ya Kazaklar...*, s. 66-76.

<sup>18</sup> Osman Köse, “Karadeniz’in Kuzeyinde Kozaklar”, Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800), Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 752.

<sup>19</sup> Mehmet Çetin, “Osmanlı Devleti’nde Savaşçı Toplulukların Sosyo-Ekonomik Analizi: Ağnad Kazakları”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C: X, S: 51, 2017, s. 894.

sözcüğünü “Akkirman Kazağı, Don Kazağı, Barabaş Kazağı, Özi Kazağı...” gibi aidiyet bildiren bir kelime kapsamında kaydetmiştir<sup>20</sup>.

XIX. asır sözlüklerinde “Kazak” adına farklı anlamlar yüklenmiştir. Mesela meşhur Rus lügâtçi Vladimir İvanoviç Dal, “Kazak” tabirinin Türkistan kökenli olduğunu ve “serseri, avare, kopuk, haydut...” gibi manalara geldiğini söylemiştir<sup>21</sup>. Rus şarkiyatçılarından olan Wilhelm Barthold ise söz konusu ifadenin, “yağmacı, asi, sergüzeştçi” anlamlarına geldiğini öne sürmüştür. Barthold’a göre Moğol İmparatorluğu’nun çöküş sürecinde devletten ayrılan boylar, “Kazak” olarak adlandırılmış ve yağmacı topluluklara dönüşmüşlerdir<sup>22</sup>. Kısacası tarihin farklı dönemlerinde bahsi geçen bu kelime muhtelif okunuşlarla çeşitli içeriklere denk gelmiş olsa da en doğru kullanımın “Kozak” şeklinde olduğu ve manasının da “özgür, hür...” gibi açıklandığı netlik kazanmış gibi gözükmektedir.

“Kozak” adının geniş ve kapsamlı durumu aynı şekilde Kozak gruplarında da görülmektedir. Nitekim tek bir Kozak grubu mevcut değildir. Hatta aynı halk veya millete mensup gruplar arasında dahi birden fazla Kozak kümelerine rastlamak mümkündür. Evliya Çelebi, toplamda üç Kozak topluluğundan bahsetmektedir. Bunlar Durujunka Kozakları, Sirge Kozakları ile Kardaş Kozaklardır. Durujunka Kozakları, daha önce Kardaş Kozaklara tabii olup sonrasında onlardan ayrılan ve İstanbul Boğazı’nı vurmaya çalışan Kozaklardır. Sirge Kozakları, Leh reyalığından ayrılan ve Durujunka Kozakları ile birlikte Karadeniz çevresini vurmaya isteyen Kozaklardır. Kardaş Kozaklar ise Mehmed Giray Han zamanında yapılan anlaşmaya ithafen “Kardaş” olarak isimlendirilen Kozaklardır<sup>23</sup>. “Kardaş Kozaklar” tabiri hem Osmanlı sultanları hem de Kırım hanları tarafından Hıristiyan Slavlar için kullanılmıştır. Bu Kozaklar ilk olarak Leh kralına bağlıydılar. Ancak onlardan zulüm görmeye başlayınca seksen bin tüfekli Kozak askeri, Kırım Hanlığı’nın hizmetine girerek İslam Giray Han ile birlikte yedi yıl

<sup>20</sup> Öztürk, *Özü’den Tuna’ya Kazaklar...*, s. 62.

<sup>21</sup> Vladimir İvanoviç Dal, *Tolkoviy Slovar Jivogo Velikorusskogo Yazıka*, Tom: II, Moskova 2007, s. 72.

<sup>22</sup> Miechowita, *Doğu Avrupa’nın Tarihi...*, gös. yer.

<sup>23</sup> *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz.: Seyit Ali Kahraman, 7. Kitap, 2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 449-450.

boyunca yetmiş bir defa Lehistan'a sefere çıkmıştır<sup>24</sup>. İşte bundan ötürü onlara "Kardaş" denilmiştir. Aynı şekilde Osmanlı Devleti de 1665-81 yılları arasında Sağ Yaka Ukrayna ile yoğun ve dostça tesis edilen münasebetten dolayı Kozakları resmî metinlerde "Kardaş" olarak zikretmiştir. Bu terimin ayrıca Kamanıçe eyaletinde Osmanlı kuvvetleri arasında hizmet gören Ukraynalı Kozaklar için de kullanıldığı söylenmektedir<sup>25</sup>.

Esasında Hıristiyan Kozak toplulukları üç kola ayrılmaktadırlar. Bunlardan Zaporog Kozakları, Özi Nehri havalisinde; Don Kozakları, Don Irmağı boyunda ve Terek Kozakları da Terek Nehri civarında yaşamışlardır<sup>26</sup>. Çalışmamızın esas konusunu teşkil eden Zaporog Kozaklarının tesmiyelerine özgü farklı adlandırmalar mevcuttur. Bu durumun Ukrayna'nın tarihsel süreçte Çarlık Rusya, Lehistan, Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı'na tabiiyetinden kaynaklı olduğu söylenmektedir<sup>27</sup>. İlk başlarda Zaporog Kozakları, Lehistan'ın idarî ıstılahında bulduklarından ötürü "Nizovye Kozakları" olarak isimlendirilmişlerdir<sup>28</sup>. Ancak sonradan Zaporog Kozaklarının başkenti konumunda olan "Siç" bölgesi bir şelale yakınında olduğundan onlara "Şelale Kozakları" denilmeye başlanmıştır<sup>29</sup>. Öyle ki "Zaporog" sözcüğündeki "za" ön eki Ukraynacada "arkasında, ardında" anlamına gelmekte, "porog" kelimesi de "şelale" manasını taşımaktadır. Dolayısıyla "Zaporog" kavramı anlam bakımından, "şelale ötesi" demektir. Fakat Evliya Çelebi'nin, bu hususta farklı bir tespiti olup kendisi "Zaporog" tesmiyesinin "adalı yiğit" veya "kapı eşiği" manasına geldiğini ileri sürmüştür<sup>30</sup>.

<sup>24</sup> *Günümüz Türkçesiyle...*, gös. yer.

<sup>25</sup> Oleksandr Sereda, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri Işığında Osmanlı-Ukrayna Bozkır Serhatti*, TİKA, 2015, s. 79.

<sup>26</sup> Nuri Kavak, "Kazak Akıncıların Karadeniz'deki Yağma Faaliyetleri (XVII. Yüzyıl)", *Al Farabi International Journal on Social Sciences*, Ed.: Salih Öztürk, Year: II, Volume: IV, 2017, s. 85.

<sup>27</sup> Mehmet İnbası, "Osmanlı-Lehistan Harplerinde Sefer Yolu ve Menziller (XVII. Asır)", *Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)*, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 272.

<sup>28</sup> Öztürk, Özü'den Tuna'ya Kazaklar..., s. 221.

<sup>29</sup> Mahir Aydın, "Tarih Boyunca Türkiye-Ukrayna İlişkileri", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2015-2, S: 28, s. 32.

<sup>30</sup> *Günümüz Türkçesiyle...*, s. 472.



Zaporog Kozakları, Kozak grupları içinde “hetman”<sup>31</sup> (hatman, ataman, otaman) adıyla tanınan seçilmiş bir yöneticiye sahip olup “Sarıkamış”, “Barabaş” ve “Potkalı” olmak üzere üç kısma ayrılmaktaydılar. Zikredilen bu üç grubun isimsel kullanımına dair burada küçük bir açıklama zaruri görülmektedir. Özi Nehri’nde şiddetli akıntı ve çağlayanların nihayetinde nehir yatağı birçok kollara bölünmekte ve bu şekilde oluşan onlarca ırmağın suladığı geniş bir kamışlık bölgesi meydana gelmektedir. Buna “Büyük Çayır” adı verilmiştir. Büyük Çayır’daki kamışlıklar, toprağı sarı renk görünümünde göstermektedir<sup>32</sup>. Bu nedenle Türkler, Özi<sup>33</sup> ile Aksu (Bug) nehirleri arasında kalan bataklık araziye, “Sarıkamış” veya “Sarisu” olarak tesmiye ettiklerinden burada meskûn olan Kozak zümresini de “Sarıkamış Kozakları” şeklinde adlandırmışlardır<sup>34</sup>. “Sarıkamış” terimi genel olarak XVII. yüzyıl ortalarına kadar bütün

<sup>31</sup> Bu sözcüğe ilk defa Orhun Abideleri’nde rastlanılmıştır. Bilge Kağan Yazıtları’nda, hükümdarlık tahtına oturmak üzere düzenlenen törene katılan ve kuzeyden gelen heyetin başı olarak zikredilen “Taman Tarkan” bazı tarihçilere göre şahıs adı değil, iki unvandan oluşan bir tamlamadan ibarettir. “Taman” veya “ataman” bir unvan adı olup Türkçe “ata” kelimesine mübalağa eki olan “-man” ekinin ilavesiyle yapılmıştır. Daha sonra Moğolcaya da geçen kelime “başbuğ” anlamında kullanılmış, Slavcada “hatman”, Çekçede “hejtman”, Almandaca ise “gauptman” şeklini almıştır. Serkan Acar, “Ukrayna’nın Tarihi Kökenleri: Kiev Knezliği’nden Kırım Hanlığı’na”, Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, C: 8, S: 1, 2023, s. 20. Litvanya ve Lehistan’da, XV. yüzyıldan XVIII. yüzyılın sonuna kadar krallar tarafından ataması yapılan başkumandanın unvanı niteliğindeki hetman terimi 1648-1764 yılları arasında Zaporog Kozaklarında seçimle başa gelen kumandanın sanı sayılmaktaydı ve Osmanlı kaynaklarında da geçen bu ifade Zaporog Kozaklarının orduda kullandıkları en yüksek askerî rütbeyi belirtmekteydi. Ferhad Nagiyev, “Hatman”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C: XVI, Ankara 1997, s. 484.

<sup>32</sup> Sereda, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri...*, s. 77-78. Ayrıca Evliya Çelebi’nin belirttiğine göre Zaporog Kozakları, kamışların arasına saklanarak bu bölgeden geçenleri esir olarak alırlardı. *Günümüz Türkçesiyle...*, s. 430.

<sup>33</sup> XVI. ve XVII. yüzyıl Osmanlı arşiv belgelerinde sıklıkla rastladığımız Özi (Oçakov) bölgesi Kırım Tatarları tarafından “Can Kirman” olarak adlandırılmaktadır. Oleksandr Sereda, “Silistrensko-Oçakovskiyat Eyalet (Prez XVIII - Naç. na XIX v.)”, Doktora Tezi, Sofya 2009, s. 52.

<sup>34</sup> Muhammet Şen, “Osmanlı Devleti Himayesinde Bir Kazak Atamanı ve İki Savaş (1669-1681)”, *Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)*, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 480.

Zaporog Kozaklarını ifade eder bir hale gelmiş, sonrasında ise bu ad Zaporog Siç'i dışında yaşayan Kozaklar için kullanılmaya başlanmıştır<sup>35</sup>.

Barabaş Kozakları, Osmanlı arşiv belgelerinde “Kayıtlı Kozaklar” olarak da geçmektedirler. Muhtemelen 1617 senesinin Mart ayında Hetman Dmitro Barabaş, Karadeniz üzerinden İstanbul Boğazı'na yakın yerlere yaptığı baskından sonra bu Kozakların isimleri Osmanlı kroniklerine kaydedilmeye başlanmıştır. “Barabaş” tabiri XVIII. yüzyıl sonuna kadar kullanılmış, sonrasında ise bu ifade yerini “Potkalı” sözcüğüne bırakmıştır<sup>36</sup>. Kayıtlı Kozaklar ile ilgili olarak Yücel Öztürk'ün önemli tespitleri vardır. Öztürk, 1340'lı yıllardan itibaren Lehistan'ın, Kozakları sınır gücü halinde organize ettiğini ve bunun en sistemli şeklinin de Transilvanya prensi Stefan Batori zamanında gerçekleştiğini belirtmektedir. Batori, ilk defa 1576'da Zaporog Kozaklarının arazilerini ve haklarını tanımlayan bir ferman neşretmiş ve belirli sayıdaki Kozak grubunu kayıt altına alarak onlara maaş bağlamıştır<sup>37</sup>.

Osmanlı arşivlerinde XVII. yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyıla kadarki belgelerin çoğunda “Potkalı Kozakları” tabirine rastlanılmaktadır. Bu ifade genel anlamda hem Zaporog Kozaklarını hem de Zaporog Siç'ini kapsamaktadır. “Potkalı” kelimesinin kökeninin ise Kırım Tatarcasındaki “potka” veya “butka” sözcüklerine dayandığı söylenmektedir. Bu isimler suda pişirilmiş yarma buğday yemeği (bulgur pilavı) anlamına gelmektedir. Öyle ki Siç'te, Kozaklık statüsüne yükselmek için erkeklerin bir dizi geleneksel becerilere sahip olmaları gerekmektedir. Buna göre o dönemde popüler olan ve yarma buğdaydan hazırlanan “kuliş” pilavının yapılması erkekler için şart koşulmuştur. Bu yemek aynı zamanda Bohdan Hmelniçkiy ile Petro Doroşenko'nun hetmanlık dönemlerinde Kırım Hanlığı'ndan gelen misafirlere de ikram edilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti dışında Kırım

<sup>35</sup> Sereda, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri...*, s. 78.

<sup>36</sup> Sereda, a.g.e., s. 79.

<sup>37</sup> D. İ. Yavornitskiy, *İstoriya Zaporizkih Kozakiv*, Tom: I, Lviv 1990, s. 255. 20 Ağustos günü yayınlanan bu fermanla Batori, Pereyaslav'ın hemen güneyinde kurulu Trektemir vilayetinden Özi Nehri'nin aşağısına kadar uzanan sahayı Kozaklara verdiğini ilan etmiştir. Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 240.

Türkleri, “kuliş” (potka) yemeğinden hareketle Zaporog Kozaklarını, “Potkacı” olarak adlandırmışlardır<sup>38</sup>.

### Zaporog Kozaklarının Kırım Üzerine Yaptıkları Saldırıları

Kırım hanlarının, Zaporog Kozakları ile ilk münasebetleri 1482 tarihine uzanmaktadır. O sene Mengli Giray Han, Kyiv üzerine tertiplediği seferde başarı elde edince Kyiv’i hâkimiyetine almıştır. Hatta bu sefer esnasında Mağara Manastırı ile St. Sofya Katedrali yağmalanarak daha önce II. İvan (Kızıl İvan)’dan alınan altın bir şarap bardağının tekrardan çara gönderildiği dahi söylenmektedir<sup>39</sup>. Hanlık ile hetmanlık arasındaki ittifak oluşumu ise I. Mehmed Giray Han zamanında gerçekleşmiştir. Han, 1515’te Zaporog Kozaklarının ilk lideri olan Ostap Daşkeviç ile Çarlık Rusya’ya karşı iş birliği yapmıştır<sup>40</sup>. Yine I. Mehmed Giray Han’ın devr-i saltanatında Kırım Hanlığı ile Litvanya-Lehistan Krallığı’nın mabeyinde oluşturulan 21 Ekim 1521 tarihli bir yazışmada taraflar arasında anlaşma sağlandığı takdirde hana bağlı olan Kozakların, Litvanya ile Lehistan’a saldırmayacağı ifade edilmiş, saldırsalar bile zararlarının karşılanacağına dair teminat verilmiştir<sup>41</sup>.

Mehmed Giray Han ile kardeşlerinin Osmanlı Devleti’ne ve Kırım Hanlığı’na baş kaldıran, Bucak’ta oturan Mansuroğlu Kantemir’e karşı giriştikleri mücadelede Zaporog Kozaklarının desteğini aldıkları bilinmektedir<sup>42</sup>. Bununla birlikte 1523’te bir suikast sonucu öldürülen Mehmed Giray Han’ın ardından Kırım’da başlayan iç karışıklıkta Kanuni Sultan Süleyman tarafından hanlık tahtına atanan Saadet Giray’a karşı Ostap Daşkeviç, İslam Giray’ın safında yer almıştır<sup>43</sup>. Lakin 1527’de Zaporog Kozakları, Özi Nehri’nin aşağısında bulunan Ovidova Gölü’nün yakınılarında Türklere tesadüf etmişlerdir. İki grup arasında vuku bulan

<sup>38</sup> Sereda, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri...*, gös. yer.

<sup>39</sup> Omeljan Pritsak, “Kiev Rusyası ve On Altıncı - On Yedinci Yüzyıl Ukraynası”, Omeljan Pritsak Armağanı, Ed.: Mehmet Alpargu - Yücel Öztürk, Sakarya Üniversitesi Yayınları, No: 51, Sakarya 2007, s. 89.

<sup>40</sup> Öztürk, *Özü’den Tuna’ya Kazaklar...*, s. 249.

<sup>41</sup> Acar, “Kazak Kimliğinin Teşekkülü...” s. 45-46.

<sup>42</sup> İnbaşı, “Osmanlı-Lehistan Harplerinde Sefer...”, gös. yer.

<sup>43</sup> Öztürk, *Özü’den Tuna’ya Kazaklar...*, s. 249.

çarpışma Kozakların galibiyetiyle neticelenmiş ve akabinde onlar Kırım sahillerine doğru saldırıda bulunmaya başlamışlardır<sup>44</sup>.

Sahib Giray Han, saldırı sonrasında “Çerkası ve Kaniv Kozakları, Dnipro (Özi) ulusları bize doğru geliyor ve halkımıza zarar veriyorlar. Onları durdurmanız için birçok kez zat-ı âlinize mektup gönderdim. Ancak onları durdurmadınız.” diyerek Kral I. Zigmunt’a sitemde bulunmuştur<sup>45</sup>. İslam Giray, 1523’te Saadet Giray’a karşı başlattığı taht mücadelesinde Çerkası’yı üs olarak belirlemiştir. Bundan dolayı Saadet Giray Han, 1531’de Çerkası’yı kuşatmak maksadıyla bölgeye hareket etmiştir. Hanın söz konusu kuşatmadaki amacı Daşkeviç’i, İslam Giray’a verdiği destekten ötürü cezalandırmak olmuştur. Çerkası kuşatması yüz elli bin kişiden mürekkep bir orduyla gerçekleştirilmiş ve on üç gün sürmüştür. Kuşatmanın sonunda ise Daşkeviç, han ile “Kardeşlik Akdi” yaparak sulhu sağlamış ve Saadet Giray Han da bu mutabakat neticesinde kuşatmayı kaldırmıştır<sup>46</sup>.

Osmanlı sultanlarının, Zaporog Kozakları ile ilk münasebetleri ise 1453’te İstanbul’un fethedilmesi sonucu Karadeniz havzasında Osmanlı hâkimiyetinin tesisıyla vuku bulmuştur. Fatih Sultan Mehmed’in, İstanbul’u fethinden sonra öncelikli hedefi Karadeniz’i bir “Osmanlı Gölü” haline getirmek olmuştur<sup>47</sup>. Böylelikle Karadeniz’in kontrolüyle Osmanlı Devleti’nin payitahtı konumundaki İstanbul’un o dönemdeki ihtiyaçlarını karşılamak hedeflenmiştir. Nihayetinde 1474’te Gedik Ahmed Paşa komutasındaki ordunun Kırım’ı almasıyla beraber Osmanlı Devleti, Karadeniz’de büyük bir güç olarak belirmeye başlamıştır. 1484’e gelindiğinde ise Boğdan Seferi’yle Kili ile Akkirman’ın, 1526’da da Yedisan bölgesinin hâkimiyet altına alınmasıyla Osmanlı Devleti’nin sınırları Zaporog Kozaklarının yaşam alanı olan Podolya’ya kadar uzanmıştır<sup>48</sup>. Dolayısıyla Özi, Turla, Kafkasya, Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu gibi jeopolitik sahalarda yer alması Karadeniz’e kıyısı

<sup>44</sup> Yavornitskiy, *İstoriya...*, II., s. 9.

<sup>45</sup> Yavornitskiy, gös. yer.

<sup>46</sup> Öztürk, *Özü’den Tuna’ya Kazaklar...*, gös. yer.

<sup>47</sup> Vedat Kanat, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Topraklarında Kazaklar”, Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2017, s. 9.

<sup>48</sup> Muhammet Şen, “Kırım Hanlığı’nda I. Selim Giray Han Dönemi (1671-1704)”, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2013, s. 33.

olan devletlerin Osmanlı sultanlarıyla ikili münasebetlerine özen göstermelerini gerekli kılmıştır<sup>49</sup>.

Aslen Litvanya kökenli olan Dmitro Vişnevetskiy, 1552'de Özi Nehri'nin Şelaleler bölgesindeki Hortitsa (Khortytsia) Adası'nda<sup>50</sup> hetman sıfatıyla idare merkezini kurarak buraya "Siç"<sup>51</sup> (Seca, Siecz, Sieç, Seç) adını vermiştir<sup>52</sup>. 1553'te ise Osmanlı Devleti'ne vassallık teklifinde bulunmak amacıyla altı aylığına İstanbul'a gelmiştir<sup>53</sup>. Bu süre zarfında Kanuni Sultan Süleyman'a, Zaporog Kozaklarının Anadolu ile Kırım sahillerine düzenledikleri saldırıları durduracağı yönünde söz vermiştir<sup>54</sup>. Ancak bu vaadini yerine getiremeyince sultandan herhangi bir destek alamamış ve Ukrayna'ya döndükten sonra da Çarlık Rusya yönetimiyle yakınlaşmaya başlamıştır. Öyle ki 1556'nın Mart'ında Çar IV. İvan, keşif amacıyla Kırım'a iki müfreze göndermiştir. Keşifler, Özi Nehri'nin sol kıyısındaki Psel Irmağı üzerinde gerçekleşmiştir. Söz konusu arazi Zaporog Kozaklarının yaşadıkları bölgeye yakın

<sup>49</sup> Yücel Öztürk, "Logistics and Diplomatic Pillars of Eastern European Turkish Geopolitical System: Case of Kamanıçe Expeditions (1680-1681)", Zbirnik Naukovih Prats, Vıpusk 6, Kamyanets-Podilskiy 2017, s. 191.

<sup>50</sup> Adanın şematik haritası için bk.: (Ek 1)

<sup>51</sup> Siç, "kesmek, oymak" manasına gelmektedir. Zaporog Kozakları, Siç'i inşa etmeden önce Hortitsa Adası'ndaki ağaçları keserek burayı yaşanabilir bir hale getirmişlerdir. Böylelikle onların ağaç kesme eylemleri, Siç'in sözcük anlamıyla özdeşlik kazanmıştır. Yavornitskiy, *İstoriya...*, I..., s. 58. Siç'e giriş için milliyet farkı olmamakla birlikte karargâh mensubu olmanın tek şartı erkek olmak ve Ortodoks inancını benimsemekten geçmiştir. Alexandre Skirda, *Nestor Makhno Anarchy's Cossack*, Paris 2004, s. 15. Karargâhta en yüksek güç, "Rada" denilen Kozak Konseyi'ne ait olmuştur. Kanat, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı...", s. 7. Tüm komuta kademeleri her senenin Ekim ayında bir yıllık süre için seçilmiş, en basit hırsızlık hadisesinde bile yönetim organları suçu işleyen şahsı para, hapis veya ölüm cezasına tabii tutmuşlardır. Skirda, *Nestor Makhno...*, s. 16. Siç'e dâhil olan erkeklerin hepsinin ise farklı birer sebebi vardı. Kimileri mensup oldukları milliyetten ötürü hor görülüp bundan bıkmış olanlardı, kimileri ise kahramanca bir şekilde yaşayarak ölmeyi tercih edenlerdi. Yavornitskiy, *İstoriya...*, I..., s. 115. Zaporog karargâhının planı için bk.: (Ek 2)

<sup>52</sup> Vedat Kanat, "Osmanlı-Rus Diplomasisinde Bir Kriz: Ukrayna Kazakları (1768-1792)", *Tarihin Peşinde*, Yıl: 2018, S: 19, s. 495.

<sup>53</sup> Yücel Öztürk, "Dimitriy İvanoviç Vişnevetskiy ve Faaliyetleri", Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S: 9, 2003, s. 107-108.

<sup>54</sup> Bohdan Serhiyçuk-Volodimir Serhiyçuk, "Ukrayna ve Türk Halkları Arasındaki Tarihsel Anlayış Geleneği", *Ukrayna-Türkiye Geçmiş, Günümüz ve Gelecek*, Kiev 2004, s. 88.

olduğundan hetman hadiseyi öğrenmiş ve Çerkası ile Kaniv Kozaklarından oluşan üç yüz kişiyi çarın müfrezesinin yanına göndermiştir. Askerler, İslam Kirman'da<sup>55</sup> at sürülerini talan ettikten sonra Özi Kalesi'ne yönelmişlerdir. Fakat burada Kırım akıncı güçleriyle karşılaşınca çekilmek zorunda kalmışlar, Vişnevetskiy'ın müfrezesi ise tekrardan Çerkası tarafına dönmüştür<sup>56</sup>.

Zaporog Kozakları, saldırılarını devamlı surette kara ve deniz yoluyla yapmışlardır. Kara seferleri daha çok Lehistan üzerine düzenlenirken, deniz seferleri de Kırım ile Anadolu sahillerine gerçekleştirilmiştir<sup>57</sup>. Özellikle XVI. yüzyıldan başlamak üzere "şayka"<sup>58</sup> denilen gemilerle Özi Nehri'nden Karadeniz'i vurmuşlardır<sup>59</sup>. Onların bu saldırılarını Kırım akıncı güçleri dahi durduramamıştır. Çünkü akıncılar tarafından nehir kenarından atılan oklar şaykalara yetişmemiştir. Hâl böyle olunca Osmanlı Devleti, Özi Nehri ağzında kaleler inşa ederek, bölgeye devriye deniz kuvvetleri göndermiştir<sup>60</sup>. Hetman Vişnevetskiy, Eylül ayında Çar IV. İvan'a yolladığı mektupla onun hizmetine girmek istediğini dile getirmiştir. Talebine olumlu yanıt aldıktan sonra ona olan bağlılığını göstermek için İslam Kirman'a harekât düzenlemiştir. O zamanlar Devlet Giray Han bu saldırıya karşılık verince hetmanın askerleri Hortitsa'ya çekilmişlerdir<sup>61</sup>. 1557'nin ilkbaharına geldiğinde ise

<sup>55</sup> Diğer bir adı "Aslan Kirman" olan bu kale, 1492'de Kozak saldırılarını önlemek amacıyla Özi Nehri yakınlarında bulunan Tavan Adası üzerine inşa edilmiştir. Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 301.

<sup>56</sup> Öztürk, a.g.e., s. 264.

<sup>57</sup> Yavornitskiy, *İstoriya...*, I., s. 271.

<sup>58</sup> Özgün adı "çayka" olan bu deniz aracı 20 x 4 metre ölçüsündedir. 1648'e değin Zaporog Kozakları kendilerine özgü olan bu gemilerle Kırım ile Karadeniz'e birçok saldırı düzenlemişlerdir. Şaykalar kolayca hareket edebilen, omurgası derin olmayan ve güvertesi korunaklı bir niteliktedir. Aydın, "Tarih Boyunca...", s. 34. Özi Nehri boyunca ve Karadeniz'in açık sularında düşman gemileri ile kıyılarına gizli bir yaklaşımla serbestçe dolaşabilecek tarzda inşa edilen şaykalar ayrıca yüklü miktarda malzeme ve ganimet taşıyabilecek kapasiteye de sahiptilerdi. M. Frants, "Zaporojskiye Kazaki vı Borbe za Pribaltiku", Peterburgskiye Slavyanskiye i Balkanskiye İsledovaniya, No: 1, 2014, s. 90. Şayka örneği için bk.: (Ek 3)

<sup>59</sup> Halil İnalçık, "Karadeniz'de Kazaklar ve Rusya: İstanbul Boğazı Tehlikede", Çanakkale Savaşları Tarihi, C: I, İstanbul 2008, s. 60.

<sup>60</sup> Halil İnalçık, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar (1441-1700)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 118.

<sup>61</sup> Öztürk, "Dimitriy İvanoviç...", s. 113.

Devlet Giray Han, Siç'i yirmi dört günlüğüne muhasaraya alarak Hetman Vişnevetskiy'ı, Moskova'ya sığınmak mecburiyetinde bırakmıştır<sup>62</sup>. Han, bu başarısına istinaden Çar IV. İvan'a yıllık haracı ödemek zorunda olduğunu ve ödemediği takdirde Moskova üzerine harbe çıkacağını söylemiştir. Çar kendisinden istenilen haracı vermediği gibi Ocak 1558'de, Vişnevetskiy öncülüğündeki beş bin kişilik orduyu Kırım'a göndermiştir<sup>63</sup>. Devlet Giray Han bu saldırıyı cevapsız bırakmayarak, 1558'in sonlarına doğru yüz bin kişiden müteşekkil olan Kırım akıncı güçlerini, Moskova'ya yollamış ama sınırlardaki tahkimattan ötürü çarın askerleriyle savaşılardan Kırım'a geri dönmüştür<sup>64</sup>.

XVI. yüzyılda Azak oldukça rağbet gören bir liman konumundaydı<sup>65</sup>. Hatta burada Osmanlı arşiv belgelerinde "Türk kaleleri arasındaki en güçlü kale" olarak nitelendirilen Azak Kalesi mevcuttu<sup>66</sup>. Dolayısıyla bu mühim nokta belirli aralıklarla Hetman Vişnevetskiy tarafından muhasara edilmiştir<sup>67</sup>. İlk saldırıya ilişkin hüküm bilgisi 2 Temmuz 1559 tarihlidir. Kefe Beyi Sinan Bey'e gönderilen bu hükümde Sinan Bey'den Zaporog Kozaklarının, Osmanlı askerlerine karşı yapacakları herhangi bir saldırının nerede ve ne zaman düzenleneceğini rapor etmesi, Vişnevetskiy komutasındaki ordunun istihdam güzergâhını belirlemesi, Osmanlı ordusunun yardımına gönderilecek müfrezelerin nerelerden geçeceğini tespit etmesi istenmiştir<sup>68</sup>. Bir süre sonra Kanuni Sultan Süleyman'a gönderilen cevap mektubunda sultana, Sinan Bey ile askerlerinin Hetman Vişnevetskiy'in birliklerini püskürttükleri haber edilmiştir. Ancak hetman bu saldırıyla yetinmeyerek Kozaklar ile Çerkeslerden temin ettiği birlikle yaklaşık iki ay sonra (2 Eylül) Azak

<sup>62</sup> Öztürk, a.g.m., s. 114.

<sup>63</sup> Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 266.

<sup>64</sup> Öztürk, "Dimitriy İvanoviç...", s. 116.

<sup>65</sup> Mehmet Alpargu, "Kozakların Kırım Hanlığı'na Karşı Faaliyetlerinin Başlaması", Emel, S: 181, 1990, s. 24.

<sup>66</sup> Ferhad Turanlı, *Kozatska Doba İstorii Ukrayini v Osmansko-Turetskih Pisemnih Djerelah (Druha Polovina XVI - Perşa Çivert XVIII Stolittya)*, Kyiv 2020, s. 166.

<sup>67</sup> Ferhad Turanlı, "Development of the Ukrainian Cossacks and Activities of Dmytro Vyhnevetsky According to the Data from Turkish Written Sources and Historiography", Journal of Academic Inquiries, Volume: 12, Issue: 1, Year: 2017, s. 67.

<sup>68</sup> Turanlı, a.g.m., s. 63-64. Hüküm metni için bk.: (Belge 1)

üzerine yeni bir sefer tertiplemiştir<sup>69</sup>. Lakin Ali Reis kumandasında Azak'a gönderilen kadirgaların, bölgeye varması üzerine saldırı engellenmiş ve hetman askerleriyle beraber Azak'ın doğusuna çekilmiştir<sup>70</sup>.

10 Eylül 1559 tarihli başka bir hükme göre tekrardan Azak'a saldırıda bulunulduğu saptanmıştır. Bu saldırı Sinan Bey'in, Azak ile Taman arasını muhafaza ettiği zamana denk getirilmiştir. Nihayetinde Sinan Bey'in yerine geçici olarak görevlendirilen yeni Kefe beyi, Azak'ı kontrol altına alarak Vışnevskiy'ı, Kargalı mevkiine çekilmeye mecbur bırakmıştır<sup>71</sup>. Son hücum 27 Kasım'da başlatılmış ve Beşdağ Çerkesleri, Kaniv Çerkesleri ile ittifak yaparak Taman'a saldırmışlardır. Onlara destek olmak için Çar IV. İvan'ın emriyle Hetman Vışnevskiy'ın kuvvetleri de Azak'a doğru harekete geçmişlerdir. İlk iki saldırıda deniz kuvvetlerini kullanmayan Kanuni Sultan Süleyman, bu son olayda tehlikenin boyutunu idrak etmiş olacak ki, Azak savunması için yedi adet gemiyi bölgeye göndermiştir<sup>72</sup>. 10 Nisan 1560 tarihli bir arşiv belgesine göre üç bin Kozak askerinin o vakitlerde Azak'ın çok yakınında bulunan Kazganov mahallinde bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca aynı belgede İsmail adındaki bir Nogay beyinin Özi Nehri tarafında çarın kuvvetleriyle birleşerek Kırım'a saldırı planı hazırladığı ve hetmanın da seksen bin askerle Azak'ı muhasara edeceği yazılıydı<sup>73</sup>. Fakat çar beklenmedik bir şekilde hetmana olan desteğini geri çekince Vışnevskiy zor duruma düşmüş, sonrasında ise yakalanarak İstanbul'a getirilmiştir<sup>74</sup>.

Hetman Vışnevskiy'ın, 1557-60 yılları arasında Çarlık Rusya'nın desteğini alarak Kırım Hanlığı ile Osmanlı Devleti'nin himayesinde bulunan Azak'a yaptığı bu saldırılar 3 numaralı Mühimme Defteri'nde şöyle anlatılmıştır:

<sup>69</sup> Saldırının ayrıntıları için bk.: Turanlı, *Kozatska Doba İstorii...*, s. 179-191; Öztürk, "Dimitriy İvanoviç...", s. 118-123.

<sup>70</sup> Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 271.

<sup>71</sup> Saldırının ayrıntıları için bk.: Turanlı, *Kozatska Doba İstorii...*, s. 191-194; Öztürk, "Dimitriy İvanoviç...", s. 123-127.

<sup>72</sup> Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 275.

<sup>73</sup> Öztürk, a.g.e., s. 275-276.

<sup>74</sup> Saldırının ayrıntıları için bk.: Öztürk, "Dimitriy İvanoviç...", s. 127-140.



*“Sabikâ kal’a-yı Azak’ı muhasara eden Dimitraş, Moskov beyine mülak[at] olup kal’a-i mezkûrenin kasdı babında enva’-ı vesvese-i şeytaniyye ile ol mel’unun dimağın fesada verip...”<sup>75</sup>*

Aynı defterin Kefe beyine gönderilen hükmünde ise şu satırlar kaydedilmiştir:

*“Mektup gönderip Dimitraş nam mel’unun Rus-ı menhus ile ittifakı olup kal’a-yı Azak ve sa’ir memâlik-i mahrûse kasdında oldukların bildirmişsin.”<sup>76</sup>*

Kanuni Sultan Süleyman da 19 Ağustos 1560’da, I. Devlet Giray Han’a gönderdiği mektupta Hetman Vişnevetskiy’dan, *“Dimitraş-ı bedma’aş”* olarak bahsetmiştir<sup>77</sup>. Bu Osmanlı Devleti’nin, hetmanı kendileri aleyhinde bir asi veya bir isyancı olarak karakterize ettikleri anlamını taşımaktadır. Nitekim hetman, 1563’te Moldova voyvodasıyla giriştiği harpte Moldovalı askerler tarafından yakalanarak Osmanlı Devleti’ne teslim edilmiş, 20 Ekim 1563’te de idamına karar verilmiştir<sup>78</sup>. Bir yandan da Osmanlı Devleti’nin, 1526’da Mohaç Meydan Savaşı neticesinde Macarları tarihten silerek Viyana kapılarına dayanması, Osmanlı-Lehistan ilişkilerinde rol oynayan belli başlı inkişaflardan biri olmuştur. Osmanlı Devleti’nin, Macaristan’a karşı kazandığı bu itibar aynı zamanda Orta Avrupa’ya gözdağı veren bir Türk yükselişini de beraberinde getirmiştir<sup>79</sup>. Bahse mevzu olan tarihlerde Doğu Avrupa’nın en güçlü devleti kuşkusuz Lehistan’dı. Fakat Lehistan, Avrupa ile Asya arasındaki güç dengelerini bozacak derecede bir ehemmiyete sahip değildi. Lehistan’ın bu anlamda bir itibar kazanması ancak 1569’da Litvanya ile kurduğu politik ve kültürel birliğin oluşumuyla mümkün olmuştur. Nitekim 1 Temmuz günü

<sup>75</sup> 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968 / 1558-1560), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 12, Ankara 1993, s. 464.

<sup>76</sup> 3 Numaralı Mühimme Defteri..., s. 465.

<sup>77</sup> Oles Kulchynskyy, “Kiyiv Metropolitliği’nin Moskova Patrikhanesi’ne Bağlanması Süreci (XVII. yy)”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 34-35.

<sup>78</sup> Turanlı, *Kozatska Doba İstori...*, s. 189; Yaroslav Daşkeviç, “Ukrayna’nın 16.-17. Yüzyıllardaki Türkiye Tercih ve Uluslararası İlişkiler”, *Ukrayna-Türkiye Geçmiş, Günümüz ve Gelecek*, Kiev 2004, s. 67.

<sup>79</sup> Yücel Öztürk, “Osmanlı-Lehistan İlişkilerinde Savaş, Diplomasi ve Ticaret”, *Karadeniz Araştırmaları*, XIV-55, 2017, s. 227.

Kraliyet Prusya'sı ile Litvanya Grandüklüğü arasında imzalanan anlaşma gereğince Ukrayna toprakları Lehistan'a verilerek söz konusu saha Volınyaya ve Podolya adındaki iki voyvodalık merkezi üzerinden idare edilmeye başlanmıştır<sup>80</sup>.

Osmanlı Devleti, Azak'a yapılan saldırılardan sonra bu tür olayların önüne geçmek için Özi Kalesi'ni<sup>81</sup> tamire almış ve mukataa nazırı olan Yanbolulu Mehmed'i bölgeye mübaşir olarak atamıştır<sup>82</sup>. Buna rağmen Kırım da dâhil olmak üzere Karadeniz sahillerindeki saldırılar devam edince Bulgaristan'ın doğusunda ve Anadolu'nun kuzeyinde meskûn olan halk köylerini ve kasabalarını terk ederek iç kesimlere göç etmeye başlamıştır<sup>83</sup>. Saldırıların yanı sıra Zaporog Kozakları, Özi'de faaliyet gösteren Türk-Tatar kervanlarını da yağmalamışlardır<sup>84</sup>. Ayrıca 1575'te hetmanlığa Bohdan Rujinskiy'ın seçilmesiyle saldırılar Kırım'a doğru hız kazanmıştır<sup>85</sup>. Kırım akıncı güçleri, Ekim'de Lehistan'a sefer düzenlemiş olsalar da en sonunda Turla Geçidi'ne çekilmek zorunda kalmışlardır. Onların bu hareketine karşılık Hetman Rujinskiy, taarruza geçerek Or üzerinden Kırım'a saldırıda bulunmuş, Trabzon, Sinop ve İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun kuzey kesimleri tehdit altına girmiştir<sup>86</sup>.

1576'da Stefan Batori'nin, Lehistan tahtına çıkması Doğu Avrupa'nın siyasetinde yeni bir hâl meydana getirmiştir. Batori, Avusturya ile Çarlık Rusya'nın muhalefetine karşı Osmanlı Devleti'nin

<sup>80</sup> Kanat, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı...", s. 6.

<sup>81</sup> Bu kale arşiv kayıtlarında "*sedd-i sedid-i İslâm*" ya da "*İstanbul'un kilidi*" olarak geçmektedir. Cengiz Fedakâr, "1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun Muharebeleri", Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800), Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 767. Özi Kalesi, Aksu ile Özi nehirleri arasında kalan bölgenin kontrolünü sağlayan, Kırım'ın batı noktasını kontrolde tutan ve Kozakların, Karadeniz'e inmesini engelleyen stratejik açıdan Osmanlı Devleti'nin, Karadeniz'deki en önemli kalelerinden biridir. Öyle ki 1603 tarihinde Vezir Yemişçi Hasan Paşa tarafından dönemin Sultan III. Mehmed'e yazılan telhiste "*Özi Kalesi bir kaledir ki cümle Karadeniz'in ve Tuna yalılarının kilidi olmuştur.*" denilmiştir. Mustafa Murat Öntüğ, "Karadeniz'de Kazak Tehlikesi ve Özü Kalesi (1580-1630)", 38. ICANAS, C: V, Ankara 2012, s. 2317.

<sup>82</sup> Kalenin tamiri hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşmak için bk.: Öntüğ, a.g.m., s. 2318-2321.

<sup>83</sup> İnalçık, *Kırım Hanlığı Tarihi...*, s. 118.

<sup>84</sup> Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 299.

<sup>85</sup> Öztürk, a.g.e., s. 301.

<sup>86</sup> Öztürk, gös. yer.

desteğiyle yönetime gelmişti. Dolayısıyla o, Sultan III. Murad ile iyi geçinmek durumundaydı. Zaten sultanın, ondan tek isteği Anadolu ile Kırım'ı tehlikeye düşüren Kozak saldırılarını durdurması yönündeydi. Ancak sultanın bu arzusu sadece sözde kalmıştır. Çünkü Batori'nin taç giymesinden hemen sonra Özi Nehri'nde ikâmet eden Zaporog Kozakları ile onlara destekte bulunan ve üç bin kişiden oluşan bir ordu, Bender ile İslam Kirman'a doğru saldırıya geçmiştir<sup>87</sup>. Bunun üzerine I. Devlet Giray Han, Batori'den saldırının önüne geçmesini ve toplarla mücehhez olan Kozakları yakalayarak onları infaz etmesini istemiş, Batori ise 10 Ocak 1577 tarihli cevap mektubunda hanın bu isteğini yerine getireceğini söylemiştir<sup>88</sup>. 17 Haziran günü Kozakların saldırılarıyla alâkalı olarak Lehistan ile Osmanlı Devleti arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Fakat karşılıklı elçilerle teyit edilen bu anlaşmaya rağmen bile sınır tacizleri yıl boyunca sürmüş ve Kırım akıncı güçleri, Yan Zborovskiy kumandasındaki kuvvetlerce mağlup edilmişlerdir<sup>89</sup>.

Sultan III. Murad'ın, 20 Mart 1578'de Lehistan'a gönderdiği elçilik heyeti, daha önce bölgeye varan ve Krakov'da bulunan Kırım elçileriyle birlikte, Lehistan heyetiyle beraber yeni bir anlaşma akdetmiştir. Anlaşma gereğince Lehistan, Zaporog Kozakları başta olmak üzere bütün Kozak saldırılarına karşı Kırım ile Anadolu kıyılarını tehditlerden ve tehlikelerden korumak için yeniden tedbir almak zorunda kalmıştır. Ayrıca Kozaklar ve onlarla iş birliği yapan bütün yerel otoritelerin tespiti, Özi'deki, Kozakların araştırılıp yakalanması konusunda Konstantin Ostrozkiy'ın görevlendirilmesi, Bar<sup>90</sup>, Pereyaslav, Vinnitsya, Bila Tserkva, Kyiv, Çerkası ile Kaniv şehirlerinin Zaporog Kozaklarıyla ittifak kurmaktan kaçınmaları ve Kırım Hanlığı'nın, Lehistan'ın müttefiki yapılmak istenmesi hususunda uzlaşmaya varılmıştır<sup>91</sup>. Anlaşmayla beraber 1578-82 tarihleri arasında Osmanlı Devleti ile Lehistan

<sup>87</sup> Yavornitskiy, *İstoriya...*, II..., s. 38.

<sup>88</sup> Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 303.

<sup>89</sup> Öztürk, gös. yer.

<sup>90</sup> Vinnitsya'daki Rov Nehri üzerinde kurulu olan Bar, Podolya vilayetine o zamanlardaki en önemli kalelerinden. Podolya, Osmanlı Devleti'nin idaresi altında dört sancağa bölündüğünde Kamaniçe, Mejibuj ve Yazlofça ile beraber Bar da bunlardan biri olmuştur. Şen, "Kırım Hanlığı'nda...", s. 44.

<sup>91</sup> Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 305-306.

sınırında sessizlik hüküm sürmüştür. 1582’de ise Zaporog Kozaklarının, Moskova’dan dönen Kırım’lı bir elçiye saldırıp yağma yapmaları tekrardan çalkantılı sürecin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Saldırıları bu esnada Osmanlı Devleti’nin sınırlarını dahi tesiri altına almıştır. Nitekim 11 Ekim 1583’te Bender ve civarı şiddetli bir saldırının hedefi olmuştur. O vakitlerde Rumeli beylerbeyi görevini ifa eden Cafer Paşa kendisine gönderilen emir gereğince Silistre’den ayrılarak vezirlik rütbesiyle Kozaklar üzerine harekete geçmiş ve kaotik duruma son vermiştir<sup>92</sup>.

1585’te Yan Oruşevskiy komutasında Kırım’a iki büyük saldırı tertip edilmiştir. Esirlerle beraber kırk bin atın götürüldüğü bu büyük saldırının akabinde Zaporog Kozakları, II. İslam Giray Han’a gönderdikleri elçi vasıtasıyla hanlık nezdinde kendi hetmanlıklarının tanınmasını rica etmişlerdir<sup>93</sup>. Onların teklifine olumlu yanıt veren han bir süre sonra verdiği bu kararın aslında yanlış olduğunu anlamıştır. Çünkü Zaporog Kozakları, 1587’ye gelindiğinde saldırılarını ve yağmalarını devam ettirerek Kırım Hanlığı’nı sıkıntıya düşürmüşlerdir. Ağustos ayında ise Akkirman’a saldırıp Tatar Dobruca’sında, Babadağ şehrini ateşe verdikten sonra 1588’de şaykalarıyla Gözleve’ye doğru gitmişlerdir. Buradan da esir ve ganimet alarak tekrardan Akkirman’a dönüp şehri yakmış, ardından Siç’e çekilmişlerdir. En sonunda Zaporog Kozaklarının saldırıları sebebiyle sürekli şikâyet alan Lehistan, vuku bulan olumsuz gelişmeleri önlemek için Şelaleler bölgesinin civarındaki Kirmancık’ta, 1590’lı yıllarda bin kişiden müteşekkil olan daimi bir birlik kurmuş ama bu bile onları durdurmaya yetmemiştir<sup>94</sup>.

### **Zaporog Kozaklarının Lehistan’a Karşı Bağımsızlık Girişimleri**

Zaporog Kozakları, 1590’lı yılların başında szlachta grubuna karşı bağımsızlık girişiminde bulunmaya başlamış ve bunların ilki ise Lehistan menşeli olan Kriştof Kosinskiy öncülüğünde gerçekleşmiştir<sup>95</sup>. Kosinskiy, szlachta grubundaki ekonomik çekişmelerden kaçarak Zaporog

<sup>92</sup> Öztürk, a.g.e., s. 309-310.

<sup>93</sup> Yavornitskiy, *İstoriya...*, II., s. 54.

<sup>94</sup> Öztürk, *Özü’den Tuna’ya Kazaklar...*, s. 316.

<sup>95</sup> M. Hruşevskiy, *İstoriya Ukrayini*, S. Peterburg 1907, s. 202.

Kozaklarına sığınmış ve 1591'de hetman olmuştur<sup>96</sup>. İlk saldırı Bila Tserkva'ya yapılmış, burası tahrip edildikten sonra Kyiv üzerine harekete geçilerek bölge Kosinskiy'in yönetimi altına alınmıştır. Lakin 12 Şubat 1593'te szlachta ordusuyla Kosinskiy'in askerleri arasında vuku bulan muharebe sırasında Kosinskiy yaklaşık üç bin askerini kaybedince gücü azalmış ve silahlarını szlachta mensuplarına bırakmak şartıyla askerleriyle birlikte Siç'e dönmesine müsaade edilmiştir<sup>97</sup>. Ardından Moskova'dan para ve yiyecek yardımı alınarak ikinci isyan başlatılmıştır. 1593'ün yaz ayında iki bin kadar askerden oluşan ordu bir kısmı karadan bir kısmı da Özi Nehri üzerinden kayıklarla Çerkası'ya yönelmiştir<sup>98</sup>. Şehir Zaporog Kozakları tarafından kuşatılınca halk ayaklanma çıkarmıştır. Bu kargaşa ortamında Kosinskiy öldürülse de Zaporog Kozakları istilalarına devam etmişlerdir. Lehistan bu kaostan ancak Kırım Hanlığı'nın desteğiyle kurtulabilmiştir. Öyle ki Kırım akıncı birlikleri bu sırada Siç'e yönelik birkaç taarruz girişiminde bulununca Zaporog Kozakları da kuşatmayı ve saldırıyı sonlandırarak kendi karargâhlarına dönmüşlerdir<sup>99</sup>.

Krištof Kosinskiy isyanının akabinde szlachta hem itibarını hem de Zaporog Kozakları üzerindeki kontrolünü kaybetmiştir. Dolayısıyla bu durum köylülerin Kozaklığa yönelmelerine sebep olmuş ve Severin Nalivayko liderliğinde Özi Nehri'nin doğusu ile batısı ele geçirilmiştir. Nalivayko, Zaporog Kozaklarının bağımsızlık ayaklanmasını 1594'te Bratislav'da başlatmış, 1595'te ise bu hâkimiyetini Volınya'daki Lutsk bölgesine doğru yaymıştır. Bu sırada Zaporog Kozakları, Nalivayko'ya destek olmak için Kyiv'e saldırmışlardır. Bunun üzerine Nalivayko, II. Zigmunt August'a gönderdiği elçilerle birlikte şu isteklerde bulunmuştur<sup>100</sup>:

<sup>96</sup> Yücel Öztürk, "Relations Between the Turkish Empire, Zaporozhian Cossacks and Crimean Khanate in the First Half of the 17<sup>th</sup> Century", *Visnik Kiyivskovo Natsionalnoy Universitetu İmeni Tarasa Şevçenka*, Issue: 137, 2018, s. 28.

<sup>97</sup> Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 325.

<sup>98</sup> Öztürk, gös. yer.

<sup>99</sup> Öztürk, "Relations Between...", gös. yer. İsyân hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Yavornitskiy, *İstoriya...*, II., s. 59-66.

<sup>100</sup> Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 330.

- Aksu'dan, Özi Nehri'ne doğru Bender ile Özi kaleleri arasında Bratislav'dan itibaren yirmi millik boş bir hattın Zaporog Kozaklarına verilecektir,

- Kozaklığın merkezi olacak özel bir kasabanın inşasına müsaade edilecektir,

- Kral bütün Kozaklara bir hetman ve Zaporog Kozaklarına da yardımcı bir hetman atayacaktır,

- Yapılacak takviye kralın onayının dışında gerçekleşmeyecektir.

Nalivayko'nun bu özel şartlar içeren listesi Lehistan tarafından kabul görmediği gibi Lehistan yönetiminin bölgeye askerî kuvvet yığmasına sebep olmuştur. İsyanı bastırmakla görevlendirilen Stanislas Zolkevskiy ile Nalivayko'nun askerleri arasında 3 Nisan 1596'da büyük bir çarpışma yaşanmıştır. Bu muharebede Nalivayko iki bin Kozak askerini kaybetmiş, kendisi de ağır bir şekilde yaralanmıştır. Bir yıl hapse mahkûm edildikten sonra ise idam edilmiştir.

### **Zaporog Kozaklarının Karadeniz'e Düzenledikleri Saldırıları**

Ayaklanmaların ardından Lehistan, Zaporog Kozakları üzerindeki kontrolünü daha sıkı tutarak Hortitsa Adası'na yakın bir mevkide Kayıtlı Kozaklardan meydana gelen bir muhafız kıtasını bölgeye yerleştirerek Zaporog bölgesine yapılan giriş ve çıkışları gözetime tabii tutmuştur<sup>101</sup>. Ancak bu önlemlerin hiçbiri onların saldırılarının, akınlarının ve yağmalarının önüne geçememiştir. Nitekim Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın idaresine 1599'da, Samiylo Kışka getirilmiştir. Bir yıl sonra ise Lehistan taraftarı olan Boğdan Voyvodası Eremya Mogila'nın, Eflak Voyvodası Mihail Viteazul (Cesur Mihail) tarafından yönetimden indirilmesi Lehistan için bir Boğdan meselesini ortaya çıkarmıştır<sup>102</sup>. Sultan III. Mehmed, o sırada Erdel'in batı istikametindeki Budin ve Estergon hattında Avusturya ile şiddetli bir mücadele içerisinde bulunmaktaydı. Dolayısıyla Kral III. Zigmunt, bunu fırsat bilip mevcut Eflak voyvodasının karşısında Hetman Kışka önderliğindeki Zaporog

<sup>101</sup> Öztürk, a.g.e., s. 335. Ayaklanma hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Hruşevskiy, *İstoriya Ukrayini...*, s. 203-210.

<sup>102</sup> Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 336.

Kozaklarının desteğini istemiştir<sup>103</sup>. Kişka'ya bu anlamdaki ilk teklif Lehistan ordusunun generalinden gelmiştir. Lakin hetman, generalin talebine cevap vermeyince kral bizzat Kişka'dan yardım istemiştir. Bunun üzerine hetman, Boğdan'a yapılacak seferde gerekli olan yiyecek, mühimmat ile finansal desteğin Lehistan tarafından karşılanması ve Kozaklara, Lehistan Diet'inde temsil hakkının tanınmasını krala şart koşmuştur<sup>104</sup>.

Kral III. Zigmunt, hetmanın tekliflerini kabul edince derhal Ukrayna Kozak Hetmanlığı bünyesindeki tahmini olarak üç veya dört bin kişiden oluşturulan birlik Lehistan ordusuyla Boğdan'a giderek oradaki gergin ortamı sonlandırmıştır. Ancak Kişka'nın, 1601'de Lehistan-İsveç Savaşı'nda ölmesi Lehistan ile Ukrayna Kozak Hetmanlığı arasındaki ittifakı akim bıraktığı gibi Zaporog Kozaklarının da yeniden Kırım'a saldırıda bulunmaları için yeni bir fırsat doğurmuştur. Saldırıları sebebiyle II. Gazi Giray (Bora Gazi Giray) Han, krala hitaben yazdığı mektupta Zaporog Kozaklarının otuz şaykadan mürekkep iki bin kişilik kuvvetle Kili mevkiindeki Hasan Ağa'ya saldırdıklarından ve dönüşte de Aksu ile Özi nehirleri arasındaki alanda bir Türk teknesini ele geçirdiklerinden şikâyetçi olduklarını beyan etmiştir<sup>105</sup>. Kral, hanın bu serzenişine karşılık vuku bulan olayların düzensiz gruplar tarafından yapıldığını, kendilerinin konuyla ilgili herhangi bir müdahale haklarının bulunmadığını söylemesi üzerine Sultan III. Mehmed meseleyi çözmek için devreye girmiştir. Nihayetinde dört tekneden oluşan yeniçeri birliği bölgeye gönderilerek Zaporog Kozaklarının akınlarını kısa süreliğine de olsa durdurmayı başarmıştır<sup>106</sup>.

Sultan I. Ahmed, Zaporog Kozaklarının Karadeniz'e düzenledikleri saldırılardan dolayı 1607'de Kral III. Zigmunt ile bir görüşme yapmıştır. Aynı yıl içerisinde Lehistan elçisi Abraham Kirjevskiy, İstanbul'a gelerek Osmanlı Devleti'nin sınırlarına düzenlenen Kozak saldırılarının bundan böyle suç sayılacağını ve bu saldırıların da ivedi bir şekilde

<sup>103</sup> M. Hruşevskiy, *İstoriya Ukrayini...*, s. 236.

<sup>104</sup> Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 337.

<sup>105</sup> Öztürk, a.g.e., s. 339.

<sup>106</sup> Öztürk, gös. yer.

yasaklanacağını belirtmiştir<sup>107</sup>. Fakat 1612’de, Ukrayna Kozak Hetmanlığı’nın yönetimine Petro Konaşeviç Sagaydaçnyı’n getirilmesiyle saldırılar süreklilik kazanmıştır<sup>108</sup>. Bunların birincisi Özi Limanı’na, ikincisi Kılburun havalisine, üçüncüsü de Eflak üzerine tertip edilmiştir<sup>109</sup>. Her üç saldırıda da Osmanlı Devleti’nin donanmasına büyük zayıflar verilerek gemiler yakılmış ve bazı tekneler kaçırılmıştır. 1613’te ise Sinop’a güçlü bir saldırıda bulunulmuştur. Çocuklar esir alınarak şehir nüfusunun ekseriyeti öldürülmüş, kasabalarla köyler ateşe verilmiştir<sup>110</sup>. Bunun üzerine Tuna muhafızı Şakşaki İbrahim Paşa, Sinop’a giderek Zaporog Kozaklarını imha etmiş ve yirmi kadar esirle birlikte 5 Ekim günü İstanbul’a dönmüştür<sup>111</sup>. Saldırılar karşısında gerekli tedbirleri almakta ihmalkâr davranan Sadrazam Nasuh Paşa ise sorguya çekilmiş ve nihayetinde hadiselerin sorumlusu olduğuna kanaat getirilerek 17 Ekim’de idam edilmiştir<sup>112</sup>.

Sinop saldırısının ardından Sultan I. Ahmed, Özi Nehri’nin en dar yerindeki Pereprava Voinov isimli geçide bir filo ile dört bin yeniçeri yerleştirerek bölgeye silah ve mühimmat sevkiyatı yapmıştır<sup>113</sup>. Kral III. Zigmunt ise 21 Aralık’ta, Zaporog Kozaklarına saldırıları sonlandırmaları gerektiğini, her türlü akını yasakladığını, emirlerine itaat etmedikleri sürece kendilerinin devlet düşmanı olarak görüleceklerini ve mallarına el koyulacağını bildirmiştir. Bunun üzerine 1614’ün Eylül sonu ile Ekim ayı başında Jitomır’da bir komisyon kurulmuştur. Heyette Kamanıçe

<sup>107</sup> V. Pılıpenko, “Kozatska Problema u Vizayemovidnosinah Reçi Pospolityyii ta Osmanskoyii İmperiyii u Perşiy Polovini XVII Stolittya”, Kozatska Spadşina, 2005, s. 54.

<sup>108</sup> Turanlı, *Kozatska Doba İstorii...*, s. 166. Zaporog Kozaklarına ait olan deniz filosunun temel stratejik noktası Azak ile Karadeniz’den ibaretti. Bunun en önemli nedeni Özi, güney Aksu, Mius ve Don gibi nehir deltalarının doğal iklim koşullarına sahip olması ve böylelikle yapılacak seferlerin kolaylığı arttırmıştı. Turanlı, “Naval Campaigns...”, s. 131-132.

<sup>109</sup> Öztürk, *Özü’den Tuna’ya Kazaklar...*, s. 342.

<sup>110</sup> Ferhad Turanlı, “Problems of Studying the Crimean-Tatar Manuscripts of the Cossack Period on the Ukrainian-Turkish Relations”, Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Volume: 2, No: 1, 2017, s. 227. Hatta büyük çaplı tahribattan ötürü o dönemde Sinop’ta kurulan pazar kurulamaz olmuş ve yerini Karasu’daki, Cuma Pazarı almıştır. Kavak, “Kazak Akıncılarının...”, s. 87.

<sup>111</sup> Ferhat Turanlı, “Pohodi Zaporozkih Kozakiv na Pivdenni Beregi Çornoho Morya”, Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaali Tarihi Sempozyumu III, 2020, s. 706.

<sup>112</sup> Kâtip Çelebi, *Fezleke-i Kâtip Çelebi*, C: I, 1869, s. 358.

<sup>113</sup> Öztürk, *Özü’den Tuna’ya Kazaklar...*, s. 343.



(Kamyanets) Kalesi'nin muhafızı dışında Yanuş Ostrozkiy ile Yanuş Zaslavskiy da yer almıştır<sup>114</sup>. Yapılan görüşmede Zaporog Kozaklarına bin kişiden müteşkil bir cumhuriyet hakkı tanınmış, komşu ülkelere yaptıkları saldırılar yasaklanmıştır. Bu şartlar 1615'te, Kozak meclisinde onaylanmıştır. Lakin anlaşma maddeleri Zaporog Kozaklarının tüm haklarını ve yaşam tarzlarını değiştirmeyi gerektirdiğinden bir müddet sonra onlar bütün emirleri göz ardı ederek saldırılarını sürdürmüşlerdir. Nitekim 1615'in sonlarına doğru yapılan Kefe ile Trabzon yağmasından sonra İstanbul tehlikeli duruma düşmüştür. Seksen şaykadan oluşan Kozak filosu, bir deniz seferi sonucunda şehri yağmalamıştır<sup>115</sup>. Hatta bu saldırıda limanlar yakılırken Sultan I. Ahmed'in çaresizce köşkten yükselen dumanları izlediği dahi rivayet olunmaktadır<sup>116</sup>. O vakitlerde İstanbul'da bulunan Lehistan elçisi ise Anadolu'ya yapılan bu tür güçlü saldırıların akabinde İstanbul'dan ayrılmıştır<sup>117</sup>.

1616'da Vezir Çağaloğlu Mahmud Paşa, Karadeniz'e kaptan kaymakamı olarak atanmıştır<sup>118</sup>. Aynı zamanda ilki kadar etkili olmasa da Sinop ikinci bir saldırıya maruz kalmış, şehirde ikâmet edenler iç kesimlere göç etmeye başlamışlardır<sup>119</sup>. Saldırı sonunda Osmanlı Devleti'ne ait olan altı savaş gemisi Zaporog Kozaklarının eline geçmiştir. Akabinde Çarlık Rusya'dan alınan silah, barut gibi teçhizatlarla Karadeniz sahilleri yağmalanmaya başlamıştır. Art arda vuku bulan bu saldırılar, Osmanlı Devleti ile Lehistan'ı büyük bir harbin eşliğine getirmiştir. Öyle ki Sultan I. Ahmed, saldırılardan hemen sonra Lehistan'a bir ordu göndermiş ve krala hitaben yazdığı mektubunda, orduyu Lehistan ya da o bölgenin yerli halkı için değil de Zaporog Kozakları için yolladığını izah etmiştir. Ancak kral, sultana saldırıları sonlandıracağını ve Sinop suçlularının Osmanlı Devleti'nin elçisi huzurunda cezalandırılacaklarını söylemiştir<sup>120</sup>. Bunun üzerine 1 Mart 1616'da, Zaporog Kozaklarının meselelerini çözmek için bir komisyon

<sup>114</sup> Pılıpenko, "Kozatska Problema...", gös. yer.

<sup>115</sup> Turanlı, "Pohodi Zaporozkih...", s. 712.

<sup>116</sup> İnalçık, "Karadeniz'de Kazaklar...", s. 61.

<sup>117</sup> Pılıpenko, "Kozatska Problema...", s. 55.

<sup>118</sup> Öntüğ, "Karadeniz'de Kazak Tehlikesi...", s. 2322.

<sup>119</sup> Yavoritskiy, *İstoriya...*, I., s. 129.

<sup>120</sup> Pılıpenko, "Kozatska Problema...", gös. yer.

kurulmuş fakat toplantıya Kozak heyetinden katılan kimse olmadığı için netice elde edilememiştir. 27 Eylül 1617’de ise Kral III. Zigmunt, Sultan I. Ahmed ile bir anlaşma imzalayarak Zaporog Kozaklarının, Turla Nehri’ni geçmemeleri, Eflak ile Erdel’e saldırmamaları yönündeki teminatını yinelemiştir<sup>121</sup>.

22 Kasım’da, Sultan I. Ahmed’in ölmesiyle Osmanlı Devleti’nin idaresine önce I. Mustafa geçmiş, 26 Şubat 1618’de de tahta II. Osman (Genç Osman) çıkmıştır. Eylül’de Zaporog Kozakları, Moldova’ya saldırınca Sultan II. Osman, İskender Paşa’yı bölgeye göndermiş ve Özi ile Tuna nehirleri havalisinde görevli olan komutanlara da Zaporog Kozaklarının saldırılarına karşı gereken önlemleri almaları için talimatta bulunmuştur<sup>122</sup>. Bu anlamda 1 Eylül 1618 tarihli “Silistre Sancağı’ndaki Bütün Kadılara Emir” oldukça önem arz etmektedir. Çünkü söz konusu hükümde Kozaklardan gelecek olan saldırılara karşı Osmanlı askerlerinin tedbirli olmaları ve Özi’de kalmaları emredilmiştir<sup>123</sup>. 17 Ekim’de ise nihai adım atılarak Olşanitsku Anlaşması imzalanmış, Zaporog Kozakları komşu devletlerin sınırlarına saldırı düzenlememe garantisini vermiş olsalar da bu vaatlerini yerine getiremeyince Lehistan ile Osmanlı Devleti arasındaki çatışma şiddetlenmiş, en sonunda I. Lehistan Seferi’ne karar verilerek Hotin Kalesi muhasara altına alınmıştır<sup>124</sup>.

## Sonuç

1385’te akdedilen Krevo Birliği’nden sonra Ukrayna ahalisi, Lehistan’ın sınırlarını korumakla görevlendirilmişlerdir. Aslen Ortodoks olan bu halk, zamanla Lehistan’ın dinsel baskıları doğrultusunda Katolik olmaya zorlanınca buna boyun eğmeyenler, Özi Nehri’nin aşağı ve orta kesimlerine göç etmeye başlamışlardır. En sonunda örgütlenerek burada Dmitro Vişnevetskiy öncülüğünde bir devlet kurmuşlardır. Hetman Vişnevetskiy idaresindeki Zaporog Kozakları, XVI. yüzyılın son yarısından itibaren Azak, Kerç, Kefe, Akkirman, Trabzon, Sinop ile

<sup>121</sup> Ferhad Turanlı, “Viyskovi Pohodi ta “Kozatske Pitannya” vı Turetsko-Polskih Mırnih Dogovorah (XVII-XVIII st.)”, Zapiski Viddilu İstoriyii Kozatsva na Pivdni Ukrayini, Vıpusk: 10, Odesa 2015, s. 49.

<sup>122</sup> Turanlı, *Kozatska Doba İstorii...*, s. 172.

<sup>123</sup> Turanlı, gös. yer.

<sup>124</sup> Turanlı, “Viyskovi Pohodi...”, s. 56.

İstanbul'a saldırılarda bulunmuşlardır. Söz konusu saldırılar, Kırım Hanlığı ile Osmanlı Devleti tarafından zar zor kontrol altına alınabilmiştir. Kuşkusuz bu durumun, hem Kırım hem de Anadolu toprakları üzerinde siyasi, askerî ve içtimai tesirleri ile neticeleri olmuştur. İlk olarak 1557-60 yılları arasındaki Azak saldırılarından mütevellit Hetman Vişnevetskiy, Osmanlı kaynaklarına "asi, isyancı" olarak kaydedilmiştir. Diğer taraftan o dönemlerde insanların ihtiyaçlarını karşıladıkları pazarlar, saldırılardan dolayı kurulamaz hale gelmiştir. Hatta ahalinin can ve mal güvenliğini koruyamadığı gerekçesiyle 1614'te, Sadrazam Nasuh Paşa'nın idamına hükmedilmiştir. Saldırıların önüne geçmek amacıyla belirli periyotlarda Osmanlı sultanları ile Kırım hanlarının önerileri dâhilinde Lehistan krallarının da içerisinde yer aldıkları komisyonlar tertip edilmiştir. Lakin bu komisyonlar bile saldırıların sonlandırılması yönünde kesin bir sonuç ortaya çıkarmamış ve Zaporog Kozakları, meskûn oldukları bölgenin avantajıyla yağma ile talana dayanan saldırılarını sürdürmekte kararlılık göstermişlerdir.

### Kaynakça

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968 / 1558-1560), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 12, Ankara 1993.

Acar, Serkan, "Kazak Kimliğinin Teşekkülü ve XVI. Asırda Kazakların Coğrafi Tasnifi", *Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)*, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, ss. 39-53.

Acar, Serkan, "Ukrayna'nın Tarihî Kökenleri: Kiev Knezliği'nden Kırım Hanlığı'na", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C: 8, S: 1, 2023, ss. 14-30.

Alpargu, Mehmet, "Kozakların Kırım Hanlığı'na Karşı Faaliyetlerinin Başlaması", *Emel*, S: 181, 1990, ss. 23-25.

Aydın, Mahir, "Tarih Boyunca Türkiye-Ukrayna İlişkileri", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2015-2, S: 28, ss. 31-44.

Çetin, Mehmet, "Osmanlı Devleti'nde Savaşçı Toplulukların Sosyo-Ekonomik Analizi: Ağnad Kazakları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: X, S: 51, 2017, ss. 891-907.

Daşkeviç, Yaroslav, “Ukrayna’nın 16. - 17. Yüzyıllardaki Türkiye Tercih ve Uluslararası İlişkileri”, *Ukrayna - Türkiye Geçmiş, Günümüz ve Gelecek*, Kyiv 2004, ss. 60-69.

Fedakâr, Cengiz, “1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun Muharebeleri”, *Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)*, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, ss. 765-777.

Frants, M., “Zaporojskiye Kozaki vı Borbe za Pribaltiku”, *Peterburgskiye Slavyanskiye i Balkanskiye İsledovaniya*, No: 1, 2014, ss. 88-97.

*Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz.: Seyit Ali Kahraman, 7. Kitap, 2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

Hruşevskiy, M., *İstoriya Ukrayını*, S. Peterburg 1907.

İnalçık, Halil, “Karadeniz’de Kazaklar ve Rusya: İstanbul Boğazı Tehlikede”, *Çanakkale Savaşları Tarihi*, C: I, İstanbul 2008, ss. 59-64.

İnalçık, Halil, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar (1441-1700)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

İnbaşı, Mehmet, “Osmanlı-Lehistan Harplerinde Sefer Yolu ve Menziller (XVII. Asır)”, *Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)*, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, ss. 267-301.

İvanoviç Dal, Vladimir, *Tolkoviý Slovar Jivogo Velikorusskogo Yazıka*, Tom: II, Moskova 2007.

Kanat, Vedat, - ÖZÇELİK, Şeyda, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Doğu Avrupa Diplomasisi ve Bu Diplomasisi Kavşağında Yeni Bir Unsur: Sığınmacı Ukrayna Kazakları”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 11, S: 36, 2018, ss. 580-605.

Kanat, Vedat, “Osmanlı-Rus Diplomasisinde Bir Kriz: Ukrayna Kazakları (1768-1792)”, *Tarihin Peşinde*, Yıl: 2018, S: 19, ss. 493-513.

Kanat, Vedat, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Topraklarında Kazaklar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2017.

Kâtip Çelebi, *Fezleke-i Kâtip Çelebi*, C: I, 1869.

Kavak, Nuri, “Kazak Akıncıların Karadeniz’deki Yağma Faaliyetleri (XVII. Yüzyıl)”, *Al Farabi International Journal On Social Sciences*, Ed.: Salih Öztürk, Year: 2, Volume: 4, 2017, ss. 84-92.

Köse, Osman, “Karadeniz’in Kuzeyinde Kazaklar”, *Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)*, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, ss. 751-765.

Kulchynskyy, Oles, *Kıyiv Metropolitliği’nin Moskova Patrikhanesi’ne Bağlanması Süreci (XVII. yy)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

Miechowita, Maciej, *Doğu Avrupa’nın Tarihî Coğrafyası*, Çev.: Berrin Kalyon, Kronik Kitap, İstanbul 2022.

Nagiyev, Ferhad, "Hatman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XVI, Ankara 1997, ss. 484-485.

Öntüğ, Mustafa Murat, "Karadeniz'de Kazak Tehlikesi ve Özü Kalesi (1580-1630)", 38. *ICANAS*, C: V, Ankara 2012, ss. 2313-2331.

Öztürk, Yücel, "Dimitriy İvanoviç Vişnevetskiy ve Faaliyetleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 9, 2003, ss. 95-141.

Öztürk, Yücel, "Kazak Teriminin Kölelik Mefhumu ile İlişkisi Üzerine", *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2, S: 2, 2020, ss. 550-573.

Öztürk, Yücel, "Logistics and Diplomatic Pillars of Eastern European Turkish Geopolitical System: Case of Kamanıçe Expeditions (1680-1681)", *Zbirnik Naukovih Prats*, Vıpusk 6, Kamyansets-Podilskiy 2017, ss. 191-207.

Öztürk, Yücel, "Osmanlı-Lehistan İlişkilerinde Savaş, Diplomasi ve Ticaret", *Karadeniz Araştırmaları*, XIV-55, 2017, ss. 225-252.

Öztürk, Yücel, "Relations Between the Turkish Empire, Zaporozhian Cossacks and Crimean Khanate in the First Half of the 17<sup>th</sup> Century", *Visnik Kiyivskovo Natsionalnoo Universitetu İmeni Tarasa Şevçenka*, Issue: 137, 2018, ss. 26-34.

Öztürk, Yücel, "Ukrayna Krizinin Kökleri: Sloboda Ukrayna", *CIEES*, Ed.: Sema Ataş Sarı vd., İzmir 2022, ss. 30-64.

Öztürk, Yücel, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar-1*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004.

Pılıpenko, V., "Kozatska Problema u Vizayemovidnosinah Reçi Pospolitoiyi ta Osmanskoyii İmperiyii u Perşiy Polovini XVII Stolittya", *Kozatska Spadşina*, 2005, ss. 54-59.

Pritsak, Omeljan, "Kiev Rusyası ve On Altıncı - On Yedinci Yüzyıl Ukraynası", *Omeljan Pritsak Armağanı*, Ed.: Mehmet Alpargu - Yücel Öztürk, Sakarya Üniversitesi Yayınları, No: 51, Sakarya 2007, ss. 67-99.

Sereda, Oleksandr, *Silistrensko-Oçakovskiyat Eyalet (Prez XVIII - Naç. na XIX v.)*, Doktora Tezi, Sofya 2009.

Sereda, Oleksandr, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri Işığında Osmanlı-Ukrayna Bozkır Serhatti*, TİKA, 2015.

Serhiyçuk, Bohdan, Serhiyçuk, Volodimir, "Ukrayna ve Türk Halkları Arasındaki Tarihsel Anlayış Geleneği", *Ukrayna - Türkiye Geçmiş, Günümüz ve Gelecek*, Kyiv 2004, ss. 80-90.

Skirda, Alexandre, *Nestor Makhno Anarchy's Cossack*, Paris 2004.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Haz.: Paşa Yavuzarslan, Ankara 2010.

Şen, Muhammet, *Kırım Hanlığı'nda I. Selim Giray Han Dönemi (1671-1704)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2013.

Şen, Muhammet, “Osmanlı Devleti Himayesinde Bir Kazak Atamanı ve İki Savaş (1669-1681)”, *Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)*, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, ss. 479-501.

Temizkan, Abdullah, “XVIII. ve XIX. Yüzyılda Rusya’nın Kuzey Kafkasya’yı Kolonileştirmesinde Kozakların İşlevi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII-2, ss. 313-336.

Turanlı, Ferhad, “Development of the Ukrainian Cossacks and Activities of Dmytro Vyshnevetsky According to the Data from Turkish Written Sources and Historiography”, *Journal of Academic Inquiries*, Volume: 12, Issue: 1, Year: 2017, ss. 59-81.

Turanlı, Ferhad, “Viyskovi Pohodi ta “Kozatske Pitannya” vı Turetsko-Polskih Mırnıh Dogovorah (XVII-XVIII st.)”, *Zapıskı Vıddılu İstoriyyı Kozatsva na Pıvdni Ukrayını*, Vıpusk: 10, Odesa 2015, ss. 48-56.

Turanlı, Ferhad, *Kozatska Doba İstoriı Ukrayını v Osmansko-Turetskih Pısemnıh Djerelah (Druha Polovına XVI - Perşa Çıvert XVIII Stolıttıya)*, Kyiv 2020.

Turanlı, Ferhat, “Pohodi Zaporozkık Kozakıv na Pıvdenni Bereğı Çornoho Morya”, *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, 2020, ss. 703-722.

Turanly, Ferhad, “Naval Campaigns of the Ukrainian Cossack Flee Fortress of Sinop”, *Doğu Avrupa Tarihi: Yeni Bulgular ve Yaklaşımlar*, Ed.: Mualla Uydu Yücel vd., İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2023, ss. 123-141.

Turanly, Ferhad, “Problems of Studying the Crimean-Tatar Manuscript of the Cossack Period on the Ukrainian-Turkish Relations”, *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Volume: 2, No: 1, 2017, ss. 218-244.

Türkmen, Mustafa Nuri, “XVII. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti ile Lehistan İlişkilerinin Bozulma Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Türkiye- Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)*, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, ss. 153-169.

Yavornıtskıy, D. İ., *İstoriya Zaporızkık Kozakıv*, Tom: I-II, Lviv 1990-1991.

“Zaporojskaya Siç”, *Voennaya Ensiklopediya*, Tom: X, Maskva 1912, ss. 470-473.

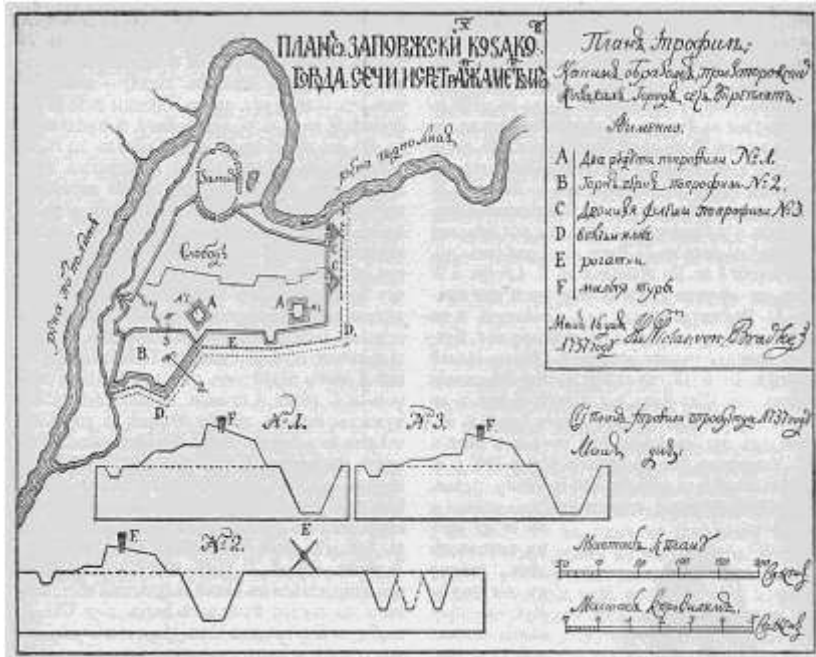






### Ek 3: Zaporog karargâhının planı

(“Zaporojskaya Siç”, Voennaya Ensiklopediya, Tom: X, Maskva 1912, s. 470.)



**Ek 4: Şayka örneği**  
(Yavornitskiy, *İstoriya...*, I..., s. 275.)

